

OŽIVLJENI VODNIK:
RAZPRAVE O
VALENTINU VODNIKU

Zbirka Linguistica et philologica 39
Urednica zbirke Andreja Legan Ravnikar

Oživiljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku

Uredile Andreja Legan Ravnikar
Irena Orel
Alenka Jelovšek

Recenzentki ARRS Majda Merše
Natalija Ulčnik

Lektura povzetka Donald Reindl, DEKS, d. o. o.
Jezikovni pregled Andreja Legan Ravnikar
Irena Orel
Alenka Jelovšek (*in tehnični*)

Oblikovanje Brane Vidmar
Prelom Simon Atelšek

Izdajatelj ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
Zanju Oto Luthar, Kozma Ahačič

Založnik Založba ZRC
Zanj Oto Luthar
Glavni urednik Aleš Pogačnik

Tisk Cicero Begunje, d. o. o.
Naklada 300 izvodov
Prva izdaja, prvi natis
Ljubljana 2019

Izid knjige sta podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije in ZRC SAZU.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

929Vodnik V.(082)
821.163.6.09Vodnik V.(082)
811.163.6(082)

OŽIVLJENI Vodnik : razprave o Valentinu Vodniku / [uredile Andreja Legan Ravnikar, Irena Orel, Alenka Jelovšek]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2019. - (Zbirka Linguistica et philologica ; 39)

ISBN 978-961-05-0241-8
1. Legan Ravnikar, Andreja 2. Vodnik, Valentin
COBISS.SI-ID 302913536

OŽIVLJENI VODNIK

RAZPRAVE O VALENTINU VODNIKU

LJUBLJANA 2019

KAZALO

Uvodna beseda	7
I Valentin Vodnik: Genealogija in značaj	11
MARKO SNOJ	
O priimku <i>Vodnik</i>	13
BORIS GOLEC	
Družinske razmere Valentina Vodnika	19
BORUT S. POGAČNIK	
»... Dovolj je pisave, ki o meni govori ...«: Poskus psihološkega portreta Valentina Vodnika na temelju njegove pisave	45
II Raznovrstnost Vodnikovega strokovnega delovanja	55
ANDREJA LEGAN RAVNIKAR	
Vodnik kot leksikograf: Večbesedni leksemi v rokopisnem nemško-slovenskem slovarju	57
IRENA OREL	
Valentin Vodnik kot pisec jezikovnih učbenikov v slovenščini	75
MARTINA OROŽEN	
Vodnikov <i>Kershanski Navuk sa Illirske deshele</i> : Ubeseditev verskega cerkvenega nauka in Vodnikova jezikovna norma	95
BLANKA BOŠNIAK	
Vodnik kot publicist in urednik	115
MONIKA KALIN GOLOB	
Valentin Vodnik – predhodnik, in ne začetnik novinarskega stila	125

LUKA VIDMAR	
Vodnik kot pridigar	135
MATEJ HRIBERŠEK	
Drobci antike v Vodnikovem življenju in delu	155
PETER MIKŠA IN MAJA VE HAR	
»Na Vršac mi stopi in sedi«: Sodelovanje Žige Zoisa in Valentina Vodnika pri raziskovanju Triglavskega pogorja	179
III Valentin Vodnik v literarni in kulturni zgodovini	193
IGOR GRDINA	
Dialoška struktura v slovenski literaturi in Valentin Vodnik	195
MARIJAN DOVIĆ	
»Pervi slovenski pesnik« in slovenski pesniški kulturi	207
IV Oživljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku (Povzetki)	225
V Vodnik Revived: Discussions on Valentin Vodnik (Summaries)	239
VI Seznam slikovnega gradiva	253
VII Imensko kazalo	257
VIII Sodelujoči	265
Avtorji	265
Recenzenti	266

UVODNA BESEDA

Neboj se mi, pésmá,
Ak si globóko,
Naj béli se glava,
Stópi visóko.

STAR PÉVIC NE BOJ SE PÉTI¹

Znanstvena monografija z naslovom *Oživljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku* želi počastiti dvestoto obletnico smrti velikega Slovenca, pomembnega razsvetljenca in polihistorja Valentina Vodnika (1758–1819), duhovnika in frančiškana, pesnika in prevajalca, jezikoslovca in profesorja, urednika in vodnika z vrsto prvenstev na različnih strokovnih področjih. Vključuje se tudi v stoto obletnico Univerze v Ljubljani, saj so v obdobju Vodnikovega najintenzivnejšega delovanja, v času Napoleonovih Ilirskih provinc, več kot sto let pred njeno ustanovitvijo z Marmontovim odlokom o reformi šolstva na naših tleh poskrbeli tudi za akademsko (višje- oz. visokošolsko) raven izobraževanja zdravnikov, lekarnarjev, geodetov, pravnikov, inženirjev in arhitektov. Vodnik je dosegel uvedbo slovenskega učnega jezika v primarne šole in del gimnazijskih razredov, dal pa je tudi pobudo za ustanovitev stolice za slovenski jezik, ki so jo po utemeljitvi Matevža Ravnikarja ustanovili konec leta 1815 in jo je leta 1817 zasedel Fran S. Metelko. Ne nazadnje se monografija vpenja tudi v počastitev dvestote obletnice smrti Vodnikovega mentorja in mecena, barona Žige Zoisa, ki mu je bil pravi vodnik pri raziskovanju materinščine in naravoslovja, pobudnik za uredniške načrte, svetovalec pri pesniškem ustvarjanju itd., brez katerega Vodnik ne bi bil začetnik ali predhodnik pisanja v slovenščini na toliko področjih.

Monografija zajema trinajst prispevkov poznavalcev Vodnikovega opusa in posameznih strokovnih in znanstvenih disciplin, ki so njegovo delo, dejavnosti, dosežke in zasluge ter njihovo recepcijo oživili, pregledali, obogatili z novimi spoznanji, ovrednotili z novejših teoretičnih in metodoloških vidikov ali se posvetili manj raziskanim delom ali področjem. Razen enega od tukaj objavljenih so bili predstavljeni na simpoziju z naslovom *Oživljeni Vodnik*, ki se je odvijal 31. januarja 2019 v Prešernovi dvorani SAZU in na Vodnikovi domačiji tik pred 261. obletnico njegovega rojstva. Zasnovan je bil interdisciplinarno, zato so bili k sodelovanju povabljeni priznani strokovnjaki z različnih področij Vodnikovega vsestranskega prerodnega delovanja: jezikoslovja, književnosti, klasične filologije, prevajalstva, zgodovine, kulturne zgodovine, novinarstva,

¹ Valentin Vodnik, *Zbrano delo*, 1988 (ur. Kos, Janko), Ljubljana, Državna založba Slovenije, str. 73.

šolstva, teologije, arheologije, geografije, rodoslovja in grafologije. Odzvalo se je šest raziskovalcev z različnih inštitutov ZRC SAZU (dva z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, eden od njiju je tudi izredni član SAZU; po eden z inštitutov za slovensko literaturo in literarne vede, za kulturno zgodovino in z Zgodovinskega inštituta Milka Kosa), trije z različnih oddelkov Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani (za klasično filologijo, slovenistiko, zgodovino), dva z Oddelka za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete v Mariboru (prispevka enega od njiju nismo uspeli pridobiti za objavo), dekanja Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, samozaposleni psihoterapevt, čast plenarnega predavanja pa je pripadla slavistki, zaslužni profesorici Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani v pokoju, neutrudni raziskovalki zgodovine slovenskega jezika Martini Orožen.

Prispevki v znanstveni monografiji se členijo na tri tematske sklope, ki celostno prikazujejo Vodnikovo ime, osebnost, rod in značaj ter nekatera pomembna strokovna področja, ki jim je posvetil svoje ustvarjalne moči.

V prvem sklopu (I. *Valentin Vodnik: Genealogija in značaj*) so predstavljeni etimologija priimka, družinske razmere in grafološki izsledki o njegovem značaju. **Marko Snoj** je podal možne izvirne razlage njegovega priimka s prednostno navezavo na hišno ime v bližini vode. **Boris Golec** je predstavil Vodnikove družinske razmere, zlasti ožje družinske člane in njihove usode, kot jim lahko sledimo v matičnih knjigah in arhivskih virih, pa tudi preteklost in nadaljnjo usodo Vodnikove domačije. **Borut S. Pogačnik** je na podlagi oblikovne, gibalne in prostorske slike pisave z metodo Bernharda Witlichia ugotavljal Vodnikove značajske lastnosti, grafično prikazane s sliko ure; po Jungovi definiciji je pesnika uvrstil med ekstravertirane čutilno-čustvene tipe, kakor ga opisujejo tudi sodobniki.

Osrednji sklop zavzemajo razprave, ki osvetljujejo *Raznovrstnost Vodnikovega strokovnega delovanja* (II.): slovaropisje, razmah učbeniške dejavnosti, pedagoško in strokovno zavzemanje za antiko, uredniško in publicistično dejavnost, pridigarstvo, gorniške podvige. **Andreja Legan Ravnikar** je njegovo rokopisno in do smrti dopolnjevano leksikografsko delo (in s poznejšimi vpisi leksemov), ki ga je Jože Stabej uredil po slovenskih iztočnicah, predstavila z obravnavo večbesednih leksemov (stalnih besednih zvez, frazemov, večbesednih terminov) s pomenskega polja delov telesa (*noga, nos, roka*), tudi primerjalno s Cigaletovim in Pleteršnikovim slovarjem ter deloma sodobnimi slovarskimi viri. Dva prispevka se osredinjata na obravnavo njegovih učbenikov v slovenskem jeziku, nastalih v času kratke francoske uprave v Ilirskih provincah (1809–1813). **Irena Orel** je glede na (tujejezične) predloge in med seboj kontrastivno opredelila njegove jezikovne učbenike za osnovne šole in gimnazije (abecednika (1811, 1812) in tri šolske slovnice v slovenskem jeziku: prevod slovnice Charlesa François Lhomonda *Početki gramatike to je pismenosti francoske gospoda Lhomonda* (1811) in slovnice za italijanščino Francesca Soaveja *Laška pismenost v delno ohranjenem rokopisu, primerjalno s slovensko slovnico Pismenost ali gramatika za prve šole* (1811)). **Martina Orožen** je po kratkem zgodovinskem orisu predhodnih katekizmov vsebinsko teološko, jezikovnonormativno in prevodoslovno razčlenila

– tudi primerjalno s predhodnim Japljevim *Velikim katekizmom* (1789) – *Keršanski navuk za ilirske dežele* (1811, 1812), Vodnikovo priredbo velikega Napoleonovega *Katekizma za vse cerkve francoskega cesarstva* (1806). **Blanka Bošnjak** je predstavila pomen in žanrsko vrstno-zvrstno zastopanost Vodnikovih uredniških (*Mala in Velika pratika*) in publicističnih besedil (*Lublanske novice*). **Monika Kalin Golob** je opredelila sodobni pogled na Vodnikov novinarski prispevek pri urejanju prvega slovenskega časnika *Lublanske novice* (1797–1800) in mu pripisala predhodništvo, ne pa začetništva novinarskega stila. **Luka Vidmar** je na osnovi Vodnikovega ohranjenega rokopisnega seznama pridig med letoma 1796 in 1804 (NUK) rekonstruiral njegovo manj poznano pridigarstvo dejavnost, ki izhaja iz frančiškanske izobrazbe in opravljanja duhovniškega poklica v različnih župnijah od Ljubljane, Bleda, Sore, Ribnice do Koprivnika nad Bohinjem. **Matej Hriberšek** je podal celosten pregled Vodnikovega ukvarjanja z grščino in latinščino: od pesnjenja, poučevanja, prevajanja in pisanja pisem do raziskovanja latinskih spomenikov in napisov. **Peter Mikša** je v sodelovanju z mlado raziskovalko **Majo Vehar** orisal razvoj gorništvu in odprave v Triglavsko pogorje v povezavi z naravoslovnim raziskovanjem Žige in njegovega brata Karla Zoisa ter predhodnikov Giovannija Antonija Scopolija in Baltazarja Hacqueta, Vodnika pa predstavil tudi kot začetnika planinske poezije.

Zadnji sklop, *Valentin Vodnik v literarni in kulturni zgodovini* (III.), se ukvarja z vprašanjem Vodnikovega prvenstva v pesništvu. **Igor Grdina** preverja konvencionalistično oznako »prvi slovenski pesnik« v literarni zgodovini (Josip Stritar, Fran Levec, Fran Wiesthaler): v zgodovini slovenskega slovstva je opredeljen kot prvi, ki se je zavedal, da bodi pesnik glasnik svojega naroda, Levec ga opredeli kot kulturno-historično osebnost, Wiesthaler pa ga ovenča s krono narodnega mučeništva, ki si kot Orfej prisluži vzdevek »mojstra pevca«. Ohranitev pesniškega prvenstva je »v njegovem opusu, ki je prvo pomembno dialoško vozlišče poezije v prostoru [...], razprto v vse smeri«, bil je »klasiciziran in ne le kulturnopolitično kodificiran kot narodna korifeja« (Grdina). **Marijan Dovič** ugotavlja Vodnikovo nesporno prvenstvo v posmrtnih kulturnih oblikah čaščenja od 30. let 19. stoletja, odkritja spominske plošče z oznako pesniškega prvenstva in slavlja ob stoti obletnici rojstva v *Vodnikovim albumom*, čitalniških vodnikovanj do odkritja spomenika na Vodnikovem trgu leta 1889; poudarja, da je vlogo pri njegovi kanonizaciji z objavo *Vodnikovih poezij* (1840) odigral tudi France Prešeren.

Monografijo zaključujejo angleški povzetki vseh objavljenih razprav, seznam slikovnega gradiva, ki pomenljivo dopolnjuje vsebino nekaterih prispevkov in ponazarja Vodnikovo ustvarjalnost v tiskih in rokopisih, uporabljene vire, kulturnozgodovinske pomnike in upodobitve, skice, slike, modele in izsledke avtorjev ipd., ter imensko kazalo.

Vsi prispevki obravnavano vodnikiano, njegovo večdisciplinarno razsvetljevsko vedoželjnost in ustvarjalnost, raziskovalno vneto v različnih strokovnih panogah, za katere je nedvomno zaslužen mentor in mecen baron Žiga Zois pl. Edelstein, umeščajo v okvire sodobnih znanstvenih disciplin.

Vodnik sam je v življenjepisu na prvem uvezenem listu vseh treh letnikov *Velike pratike* z duhovito šegavostjo in samoironijo svoja prizadevanja za lepši jezikovni izraz postavil pred ogledalo bralcem:

Oče Marka Pohlin me je Krajsko pisati učil 1773; al od takrat sim iz lupine zlezel, inu se v' teh novicah drugači iz vsih dosedajnih pisalcov norca delati začnem. Eger me je nagovoril, rad sim moje tumpasto pero njemu v' štero posodil; se kremžim, se pačim, inu gledam, kako bi naš jezik narbol po drugih že osnaženih evropejskih jezikih perrezal. — Bravec! ti boš sodnik.²

Jože Toporišič se je na Vodnikov poziv po presoji bralcev odzval čez manj kot 200 let s pohvalno sodbo o njegovem jezikovnem in jezikoslovnem delu, ki jo posredujem tudi bralcem pričujoče monografije:

Valentin Vodnik je bil za svoj čas v zadevah kranjskega in sploh slovenskega knjižnega jezika nekaj »fant za vse«. Bil je najodličnejši obvladovalec slovenske besede za zelo različna funkcijska področja, mnogim piscem jezikovni lektor in vzor, ne nazadnje pa tudi jezikoslovec v najširšem smislu te besede.³

Irena Orel

² Lublana 30. rožnicveta 1796, NUK (po Valentin Vodnik, *Zbrano delo*, 1988 (ur. Kos, Janko), Ljubljana, Državna založba Slovenije, str. 459). Tudi: <http://old.nuk.uni-lj.si/dokumenti/avto-grafi/VodnikValentin1.pdf>. Rokopisna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice: R 10058.

³ Jože Toporišič, *Portreti, razgledi, presoje*, 1987, Maribor, Obzorja, str. 17.

I

VALENTIN VODNIK: GENEALOGIJA IN ZNAČAJ

O PRIIMKU *VODNIK*

Marko Snoj

1 Uvod

Ljudje imamo krstna, danes rečemo širše rojstna imena, priimke in vzdevke. Pavle Merku je zapisal, da si nobenega nismo izbrali sami: rojstno ime so nam dali starši ob rojstvu, vzdevek smo si resda prislužili sami, a vzdeli so nam ga sosedge (dodajam: znanci, prijatelji, sodelavci, sovražniki), priimek pa je naši rodbini že davno pred našim rojstvom dala zapisati oblast (Merku 2004: 6.).

Priimek je dedno lastno ime, ki se v tradicionalni družbi tako kot premoženje deduje po moški liniji, saj so priimki nastali zato, da je oblast lažje izsledila dediče in jim odmerila davek na dediščino. To genialno fiskalno inovacijo je prva uvedla Beneška republika leta 1090, sprva seveda le za premožne državljane, ki so imeli kaj zapustiti. Ker se države pri ukrepih za uspešno pobiranje davkov rade zgledujejo druga po drugi, se je vzdevanje priimkov v naslednjih stoletjih hitro razširilo tudi v soseščino. V Trstu ima tako vsak premožen meščan priimek že v 13. stoletju, na Kranjsko prodrejo v drugi polovici 15. stoletja, za vsakega hlapca in dekla pa so bili uzakonjeni šele z jožefinskimi reformami leta 1780 (Merku 2004: 7 ss.). Priimki so se prvotno pogosto prekrivali s hišnimi imeni, a ta prekrivnost ni bila dolge sape: takoj ko pri hiši ni bilo moškega potomca, ki je domov pripeljal nevesto in imel z njo vsaj enega moškega potomca, je v hišo prišel drug priimek, hiša pa je ohranila svoje staro ime, ki je v ljudskih ustih vse do 20. stoletja ostalo pomembnejši identifikacijski atribut kot priimek. Spomnimo se *Prežihovega Voranca*, za katerega le poznavalci vedo, da se je za oblast rodil kot *Lovro Kuhar*. Ali pa *Milka Matičetovega*, ki je svoj priimek *Ukmar* dal zamenjati za hišno ime. Za svoje sovaščane sem bil še jaz v svoji mladosti vedno *Miklavžkov Marko*, za oblast in sploh za uradne namene pa nikoli nič drugega kot *Marko Snoj*.

2 Etimološka analiza

Ta uvod sem naredil z namenom poudariti dejstvo, da je priimek nastal in vse do razpada tradicionalne družbe ostal skoraj izključno pisna in ne govorjena kategorija. Tudi jezik kaže v to smer. Vprašanje po priimku se v slovenščini glasi *Kako se pišeš?*, medtem

ko se vprašanje po rojstnem imenu (resda pod romanskim vplivom na našem zahodu) glasi *Kako se kličeš?* Iz tega sledi za etimološko raziskovanje slovenskih priimkov neugodno spoznanje, da so naglasne in celo nekatere druge izgovorne značilnosti priimkov za etimologijo irelevantne, saj priimke praviloma beremo po črki, pri tem pa vemo, da je naš črkopis le približen posnetek zaporedja segmentnih fonemov, brez upoštevanja suprasegmentnih. Današnje naglaševanje *Vódnik* zgolj sledi tendenci, po kateri so priimki na *-nik* naglašeni na predzadnjem ali predpredzadnjem zlogu, ne pa na zadnjem, kot je svoj priimek zapisal še sam Valentin Vodnik. Za povrh smo naš črkopis proti koncu prve polovice 19. stoletja reformirali, prešli z bohoričice na gajično pisavo. Nekateri priimki so takrat sledili novemu pravopisu, drugi pa ne in se zdaj izgovarjajo, kakor danes beremo znake v bohoričici. Tak je npr. nižje omenjeni priimek *Savodnik*. Ob dejstvu, da so vsa lastna imena pomensko izpraznjene besede, da torej nimajo leksikalnega pomena, nam pri etimološkem raziskovanju priimkov v primerjavi z raziskovanjem občnih imen izostaneta dva zelo pomembna sklopa argumentov, namreč naglasoslovni in pomenoslovni. Pa vendar: današnji priimki izkazujejo vsaj osnovno podobnost z izvornimi oblikami. Kolikor toliko poznamo tipologijo vzdevanja priimkov, in kar je morda najpomembnejše, naši priimki niso tako zelo stari, skorajda ni starejšega od 600 let, in zapisani so tako rekoč od svojega nastanka dalje.

2.1 Imamo priimke, ki so tvorbeno popolnoma jasni in pri katerih morfemska segmentacija ni vprašljiva. Na primer *Lipnik* iz *lip-a* + *-nik*, pri čemer pripona *-nik* označuje človeka, gospodarja, posestnika, ki živi tam, kar je pomen osnove, torej pri lipi; tako še npr. *Hrastnik*, *Brestnik*, *Bukovnik*, *Smrečnik*, *Vrbnik* itd. Ista pripona se seveda uporablja tudi pri formiranju priimkov iz drugih osnov, zlasti poimenovanj zemljepisnih danosti, npr. *Potočnik*, *Hribernik*, *Grčnik* (< *Gričnik*), *Rečnik*, *Blatnik*, *Močilnik*, vključno z zemljepisnimi lastnimi imeni, npr. *Savnik*, *Zasavnik* (iz *Sava* ali *Savinja*, ki je narečno *Sávna*). Tudi *Vodnik* spada med priimke, ki se jih da jasno morfemsko analizirati: korenski morfem je *vod-*, priponski pa *-nik*. A za razliko od prej omenjenih, pri katerih morfemska analiza že omogoči etimološko spoznanje, saj korenski morfemi nimajo homonimov, imamo tu težavo, ker ima slovenščina tri enakopisne, celo enakoglasne korene *vod-*, in sicer tistega v glagolu *voditi* 'iti s kom z namenom pokazati pot', v samostalniku *vôda* in danes že skoraj pozabljenem glagolu *voditi* 'prekajevati (meso)', ki je v zgodovinskem času omejen na koroške in štajerske govore.¹

2.2 Etimološko spoznanje bo torej omogočil šele odgovor na vprašanje, kateri od naštetih treh homonimnih korenskih morfemov je dejansko del priimka *Vodnik*. Pot do cilja pelje prek načela izločanja. Najprej izločimo tretjo možnost, namreč da bi bil koren isti kot v glagolu *voditi* 'prekajevati (meso)'. Ta možnost je tako rekoč izključena že zato, ker se priimek domnevno enakega izvora najde tudi v hrvaščini (*Vodnik*) in slovaščini (*Vodnik*). Ker ima glagol *voditi* »prekajevati (meso)« etimološki nosnik, bi

¹ Tvorjenka iz katere koli teh treh osnov je bila prvotno naglašena na priponi, torej je današnje naglaševanje *Vódnik* zanesljivo sekundarno.

torej pričakovali, da bi se iz tega tvorjeni priimek v hrvaščini in slovaščini moral glasiti ***Vudnik* oz. ***Vudnik*. Poleg tega bi bila pomenska motivacija »kdor prekajuje meso« za priimek nenavadna (čeprav ne nemogoča), saj so to verjetno počeli vsi, ki so imeli kaj prekajevati. Prekajevanje mesa bi bilo komaj mogoče pojmovati kot tako specifično dejavnost nekega hišnega gospodarja, da bi mu po njej vzdeli priimek.

2.3 Ostaneta še dve možnosti, namreč da je priimek izpeljan iz glagola *voditi* v pomenu 'iti s kom z namenom pokazati pot' ali iz samostalnika *vôda*. Pri tem je najprej opazno to, da sta iz obeh podstav tvorjeni homonimni občni imeni *vodnik*, in sicer iz prvega v pomenih 'kdor koga kam vodi', potrjen že v 16. stoletju pri Trubarju,² in 'rezervni konj, tj. konj, ki ga na potovanju vodijo za povodec z namenom, da zamenja utrujenega vlečnega ali jezdnega konja', drugi v pomenih 'zbiralnik za vodo',³ 'vodni kanal'⁴ in 'z vodo napolnjena jama ali globlja razpoka v zemlji'.⁵ A pri etimološkem raziskovanju priimkov se ne smemo dati preslepiti podobnosti, pa čeprav bi v končni konsekvenci identificirali celo iste morfeme. Primer za tako pogosto zmoto je priimek *Božič*, ki ima iste morfeme kot poimenovanje praznika *božič*, a drugačno pomensko motivacijo in torej drug prvotni pomen. Medtem ko poimenovanje praznika *božič* izvira iz patronimika božjega imena *Bog*, označuje torej rojstvo mladega Boga, je priimek *Božič* patronimik iz osebnih imen *Bogo* ali *Božo*, ki sta skrajšani iz *Bogoslav* oz. *Božidar* ipd. Enako nesmiselno bi bilo iskati etimološko razlago priimka *Hojnik* v občnem imenu *hojnik* s pomenom 'nož za odstranjevanje smrekovih vej', ki ga po Vodnikovem rokopisnem slovarju navaja Pleteršnik. Ne: prvi nosilec priimka *Hojnik* je bil nekdo, ki je domoval v bližini ene ali več hoj, torej smrek, kar potrjuje tipologija, saj imamo priimke *Hrastnik*, *Topolnik*, *Vrbnik* ipd., ki nimajo občnoimenskih enakoglasnic in torej skušnjave, da bi lastno ime izvajali po konverziji iz občnega, ni.

Seveda obstajajo priimki, ki so nastali po konverziji iz občnih. Pomembna skupina takih je skupina priimkov po poklicu ali dejavnosti, npr. *Kovač*, *Šmit*, *Šuštar*, *Furman*, *Tovornik*, in med te bi se lahko uvrstil tudi *Vodnik*. Tako nekako tudi razumemo ta priimek, sploh zaradi Valentina Vodnika, ki je v svojem času veljal za vodnika slovenskega naroda. Drugih navedenih pomenov obeh občnoimenskih enakoglasnic *vodnik* nimamo uzaveščenih, neuzaveščeno pa ostaja tudi dejstvo, da je večina priimkov nastala v imenotvornih procesih, katerih podrobnosti niso popolnoma prekrivne z lastnostmi besedotvornih procesov občnoimenskih besed.

² »Inu Criftus fam Math. xv. famezhuie take Zhloueske Poftaue inu Boshye slushbe inu prauī, De fe nemu shnimi fablton slushi, Inu te kir nee gori Itauio, imenuie Slepce inu tih Slepceu Vodnike, od nih ima vľaki Verni beshati« (TAr 1562: 95b). Za posredovanje podatka iz kartoteke za *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* se zahvaljujem Alenki Jelovšek.

³ Pleteršnik (1895: 781) prevede z *Wasserkasten* in se sklicuje na Cigaletov slovar (Cigale 1860: 1854), ki besedo navede pod iztočnico *Wasserkiste* ob sopomenki *vodnjak*.

⁴ Pomen je pri Pleteršniku povzet po Cigaletu, ta pa ga je prepisal iz Vodnikovega rokopisnega slovarja.

⁵ Prim. pri Cigaletu in Pleteršniku *Wasserkluft*. Zadnja dva pomena sta pri Cigaletu (prvi tudi pri Pleteršniku) označena s kvalifikatorjem *mont.*, ki opredeljuje rudarske izraze.

2.4 Priimki so premični, hišna imena pa praviloma ostajajo na mestu, kjer so nastala. Na Zgornjem Boču na Kozjaku, v Belih Vodah na Savinjskem, Trnovcu v Polhograjskem hribovju⁶ in Adergasu pri Cerkljah na Gorenjskem⁷ je znano hišno ime *Vodnik*. Vse domačije s tem imenom se nahajajo v goratem svetu in bi svoje ime utegnile dobiti po tem, da je tam prebival vodnik popotnikov čez hribe v sosednjo dolino. Tako si lahko razlagamo nemški priimek *Führer*,⁸ ki je precej pogost prav v alpskem svetu. Ta razlaga je mogoča, a imenotvorna tipologija kaže v drugo smer. Pri nas ni nobene priimka iz kake sinonimne osnove s pomenom 'vodnik', kot npr. *vodec* ali *vojančan*. Pač pa se na Slovenskem najdejo priimki *Navodnik*,⁹ *Povodnik*, *Prevodnik* in *Zavodnik* (okamenel v bohoričici kot *Savodnik*), ki jih ni mogoče izpeljati iz občnega imena *vodnik* v pomenu »kdor koga vodi«, ampak samo iz občno- ali lastnoimenskega poimenovanja neke zemljepisne danosti, tako kot so priimki *Podbreznik*, *Zabreznik*, *Zablatnik*, *Zahrastnik*, *Podgornik*. Priimek *Navodnik* je skoraj gotovo prvotno hišno ime (pravzaprav ime hišnega gospodarja) domačije *na vodi*, tj. »pri vodi«; *Povodnik* je tisti, ki živi v *Povodju* ali *povodju*, *Prevodnik* je *pred vodo* in *Zavodnik* zelo verjetno za njo.¹⁰ Če je ta domneva pravilna, je *Vodnik* prvotno verjetnejše hišno ime domačije ob neki vodi, studencu ali vodni kotanji. Tipološka vzporednica je v tem primeru nemški priimek *Wassermann*,¹¹ ki je zelo pogost prav v alpskem svetu.¹² Čeprav ni izključeno, se vendar zdi malo verjetno, da bi bili priimki *Navodnik*, *Povodnik*, *Prevodnik* in *Zavodnik* popolnoma drugačnega izvora kot domnevni simpleks *Vodnik*. Naslednji imenotvorni argument v prid izvajanju iz *voda* je obstoj priimkov *Vodenik*¹³ in *Vodovnik*,¹⁴ pri

⁶ *Atlas Slovenije*: 40, 62, 125.

⁷ *Hišna imena na Gorenjskem*.

⁸ Tudi če je ta nemški priimek samo iz nomena agentis glagola *führen*, pomenska motivacija ni enoznačna. Pri priimku *Führer Kohlheim* (Kohlheim, Kohlheim 2005: 262) izpostavi motivacijo po poklicu, po vozniku, prevozniku (torej tisto, kar sta pri nas npr. *Tovornik* in *Žumer*); možno bi bilo misliti tudi na vodjo pri delu. Na portalu *Hišna imena na Gorenjskem* se pri hišnem imenu *Vodnik* v Adergasu domneva možnost motivacije po dejavnosti pevovodje, mežnarja, oskrbnika samostana. Nemški priimek *Leitner* pa tako Finsterwalder (1990: 383) kakor Kohlheim (Kohlheim, Kohlheim 2005: 422) izvajata iz srvnem. *lite* »pobočje« in iz tega tvorjenih krajevnih imen *Leiten*, *Leithen*, ne pa iz glagola *leiten*.

⁹ Tudi hišno ime v Radegundi pri Mozirju (*Atlas Slovenije*: 88).

¹⁰ Druga možnost za priimek *Zavodnik* je izvajanje iz občnega imena *zavod* v pomenu '(mlad) gozd'. Zdi se pomenljivo, da Bezlaj, ki je obravnavi besede *zavod* posvetil veliko pozornosti (Bezlaj 1955: 13 ss.; 2005: 31 ss.), priimka *Zavodnik* ni niti omenil.

¹¹ Izvajanje iz *voda* z argumentom, da je priimek pomenskomotivacijsko primerljiv z nemškim *Wassermann*, je zapisano v Feinig, Feinig 2004/2005: 314.

¹² Nemški priimek *Wassermann* je pogost v Alpah, prim. Finsterwalder 1990: 521 s.

¹³ Eden od dveh anonimnih recenzentov tega sestavka pripominja, da bi priimek *Vodenik* lahko izviral iz občnega imena *vodenik* 'mehki osat, *Cirsium oleraceum*' in da je prvotno morda označeval ostrega, zadirčnega človeka. Domneva je sicer mogoča, prim. priimek *Oset*, če je nastal po štajerski vokalizaciji iz **osъrbъ*. Ni pa mogoče domnevati, da bi bil priimek *Vodnik* pisna različica priimka *Vodenik*. Razlika med priimkoma je besedotvorna, ne glasoslovna ali celo samo pisna.

¹⁴ Ni izključeno izvajanje iz **Odolnik* k *odol* 'manjša dolina'.

katerih je glagolska podstava iz besedotvornih razlogov izključena. Priimka *Vodnik* in *Vodovnik* sta do priimka *Vodnik* lahko v takem razmerju kot priimek *Vrbenik* do *Vrbnik* oziroma *Brdovnik* do *Brdnik*. Seveda tudi ta vzporednica ni odločilni argument, saj ni mogoče izključiti, da so navedena razmerja vendarle naključna.

3 Sklep

Priimek *Vodnik* je lahko nastal po konverziji iz občnega imena *vodnik*. Če je domneva pravilna, je prvotno najverjetneje označeval hišnega gospodarja, ki je opravljal vodniško dejavnost, je torej proti plačilu vodil popotnike po brezpotjih do sosednje doline. Nič ne govori proti tej razlagi, a več argumentov kaže v drugo smer, da je namreč *Vodnik* prvotno ime domačije ob neki vodi, vodni kotanji in da z razmerjem do občnega imena *voda* zapolnjuje nabor priimkov iz poimenovanj najosnovnejšega zemljepisnega pojmovnega sistema, kamor spadajo še priimki *Gornik* iz *gora*, *Dolnik* iz *dol* in *Ravnik* iz *raven*.¹⁵

Literatura

- ATLAS SLOVENIJE*, 1985. Ljubljana: Mladinska knjiga, Geodetski zavod Slovenije.
- BEZLAJ, FRANCE, 1955: Krčevine. *Slavistična revija* 8/1–2. 1–23.
- BEZLAJ, FRANCE, 2005: *Zbrani jezikoslovni spisi I–II*. (Ur. Furlan, Metka.) Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik ZRC SAZU, Založba ZRC.
- CIGALE, MATEJ, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach: Knezoškofijstvo.
- FEINIG, ANTON, FEINIG, TATJANA, 2004/2005: *Familiennamen in Kärnten und den benachbarten Regionen*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj: Verlag Hermagoras/Mohorjeva.
- FINSTERWALDER, KARL, 1990: *Tiroler Familiennamenkunde*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner.
- HIŠNA IMENA NA GORENJSKEM*, <http://www.hisnaimena.si/>, dostop 22. 2. 2019.
- KOHLHEIM, ROSA, KOHLHEIM, VOLKER, 2005: *Familiennamen: Herkunft und Bedeutung*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag.
- MERKŮ, PAVLE, 2004: *1300 primorskih priimkov*. Trst: Mladika.
- PLETERŠNIK, MAKS, 1895: *Slovensko-nemški slovar. Drugi del*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- TAF 1562 = TRUBAR, PRIMOŽ, 1562: *ARTICVLI OLI DEILI, TE PRAVE STARE VERE KERSZ-HANSKE*. Tübingen.

¹⁵ Navedene etimološke možnosti in ocene verjetnosti imajo seveda relativno vrednost in se utegnejo prevrednotiti, ko bo zgodovinopisje odkrilo, od kod točno izvira rod Valentina Vodnika in kje so druga žarišča tega priimka.

DRUŽINSKE RAZMERE VALENTINA VODNIKA

Boris Golec

1 Uvod

1.1 Prvi slovenski pesnik Valentin Vodnik je prvi znani Slovenec, ki je v materinščini sestavil avtobiografijo (Vodnik 1970: 100–101). Skoraj tretjino besedila je posvetil svojemu rodu, pri čemer je le malo povedal o družinskih razmerah. Starše je samo omenil, precej več prostora je namenil dedu Juriju Vodniku, od sorodnikov pa se je bežno ustavil še pri pradedu in treh dedovih sorojencih, ki so se veselili njegovih šolskih uspehov, ter pri stricu frančiškanku Marcelu Vodniku, brez pomoči katerega Valentin Vodnik ne bi postal to, kar je bil. O prednikih in svojcih je Vodnik povedal naslednje:

Rojen sim 3. svičana 1758 ob 3. uri zjutra v Gorni Šiški na Jami per Žibertu iz očeta Jozefa inu matere Jera Pancè iz Viča. Dedec Juri Vodník je rojen v šent Jakobi uni kraj Save, se je perženil na Trato pod Goro nad Dravkami k hiši Žibert. Potle kupi hišo v Šiški na Jami, ime seboj pernese v leti 1730, vmerje 1774 star osemdeset inu pet let. Je rad delal inu vino pil. Večkrat mi je sam pravil, kako sta on inu njega oče Miha hodila na Hravaško, kupčovala s prešičmi, vinam inu platnam, zraven dober kup v oštarijah živela. Veči del Vodníkov je pozno starost doživelo; dva brata inu ena sestra mojga dedca so mene dostikrat pestovali inu potle hvalili, kader sim pridno v šolo hodil. [...] Pisati inu branje me je učil šolmašter Koleneč 1767; za prvo šolo stric Marcel Vodník, frančiškanar v Novem mestu 1768 inu 1769 (Vodnik 1970: 100).¹

Določeni natančni podatki v avtobiografiji kažejo, da Vodnik morda vsega vendarle ni mogel vedeti iz pripovedovanja deda Jurija ter staršev Jožefa in Jere, ampak je imel v rokah matične knjige domače župnije Šentvid nad Ljubljano. Takšna je že navedba njegove rojstne ure, ki bi jo sicer lahko izvedel od matere, a je bolj verjetno, da jo je videl v krstni matični knjigi. Po vpisu krsta v krstni matici se je rodil 3. februarja 1758 ob 3. uri zjutraj na Jami in bil istega dne krščen v navzočnosti botrov Primoža Vurnika in Mine

¹ Pomen tega zapisa je prvi spoznal Andrej Smole, ki ga je leta 1840 sprejel v svojo izdajo Vodnikovih pesmi (Kos 1990: 7). Vodnikov drugi avtobiografski zapis, datiran 30. junija 1798 v Ljubljani, obsega samo nekaj stavkov o njegovem delovanju od 1773 dalje in je bil prvič objavljen v zborniku *Vodnikov spomenik* leta 1859 (prav tam).

Zajc (Zajke) ter priče Jere Blažič (Blažčevke).² In če že ni sam listal po krstni matici, je uro svojega rojstva izvedel iz krstnega lista, ki ga je najverjetneje prvič potreboval v šolskih letih, sicer pa najpozneje pred posvetitvijo v duhovnika.

1.2 Po današnjih merilih bi imeli Valentina Vodnika za Ljubljanačana. Tako njegova rodna in očetova domača Zgornja Šiška kakor materin rodni Vič sta namreč v prvi polovici 20. stoletja postala del mestne občine in sta danes kljub nekaj skromnim vaškim elementom trdno vključena v Ljubljano. Še več, tudi trije od štirih Valentinovih starih staršev so izviralci z območja današnje Mestne občine Ljubljana: ded po očetovi strani iz Šentjakoba ob Savi, babica po očetovi strani s Trate pri Šentvidu, ded po materini strani z Viča in le materina mati z obrobja sosednje občine Medvode. V Vodnikovem času seveda nikogar od njih vključno s pesnikom ne bi imeli za Ljubljanačana, ampak vse za Gorenjce, rojene v Gorenjski četrti ali četrti Zgornja Kranjska, ki jo je deset let pred Valentinovim rojstvom, leta 1748, zamenjalo Gorenjsko okrožje s sedežem v Ljubljani. Valentin je od svojih štirih starih staršev dobro poznal le deda Jurija Vodnika, umrlega leta 1774, ki mu je v kratki avtobiografiji namenil nesorazmerno veliko besed. Drugega deda, Janeza Panceta z Viča, preminulega med letoma 1757 in 1763, se je morda bežno spominjal, medtem ko sta obe babici umrli že prej – materina mati Maruša, rojena Zavošnik, ko je bilo materi Jeri komaj sedem let (1741), očetova mati Uršula, rojena Skalar, pa tri leta pred Valentinovim rojstvom (1755).³

2 Žibertova domačija v Zgornji Šiški

2.1 Vodnikov rodni dom, domačija Žibertovih na Spodnji Jami v Zgornji Šiški, je, kot je izpričal pesnik sam, dobil hišno ime Žibert šele z njegovim dedom Jurijem Vodnikom, ki naj bi hišo kupil leta 1730 in hišno ime prinesel s seboj s Trate, z domačije svoje žene (Vodnik 1970: 100). Kot pričajo sicer skromni viri, je čas nakupa polovične hube (kmetije) ustrezen, ne vemo pa, kdo je Juriju to posest prodal. Tedaj še ni bila podložna grofom Lambergom, temveč ljubljanskemu dvornemu špitalu, od katerega jo je Leopold Karel grof Lamberg leta 1748 pridobil kot del špitalskega imenja.⁴ Malo pred letom 1730 je poznejša

² »Valentinus Josephi Vodnigk et Gertrudis conjugis filius legitimus natus die 3. Februarii hora tertia noctis et baptizatus die eodem, levantibus patrinis Primo Wurieck et Mina Saika adstante Gertrude Blaszeuka per eudem parochum ut supra – ex Jama« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1753–1766, pag. 98). – Po terezijanskem ljudskem štetju iz leta 1754 je bil Primož Vurnik 46-letni gospodar in družinski oče na Spodnji Jami, podložnik ljubljanskega jezuitskega kolegija, Mina Zajc (Zajka) je bila lahko samo 45-letna vdova Marija Zajc (*Maria Saizhouka*), ki je živela v Valvasorjevem dvorcu Jama, medtem ko Jere Blažič (Blažčevke) ni bilo mogoče identificirati; bržčas se je kje v bližini samo krajši čas zadrževala v službi (Šturm 2016: 392–393).

³ Več o Vodnikovih prednikih v Golec 2019. – Sedež Gorenjskega okrožja je bil samo prvo leto, do požara 1749, v Kranju (Žontar 1998: 57).

⁴ Iz kranjske imenjske knjige ni razvidno, kdaj je špitalsko imenje prešlo na Lamberge, ker je bilo v vicedomski pristojnosti (prim. ARS, AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko, knj. 6

Vodnikova polovična huba na Jami po špitalskih štiftnih registrih iz let 1723 in 1724 pripadala »gospe« Ani Kristini Kapus,⁵ ki je skoraj gotovo živela v Ljubljani in imela na njej le zakupnike ali najemnike. Če ni bilo med Kapusovo in Jurijem Vodnikom kakšnega drugega kratkotrajnega gospodarja, je torej posest Jurij dobil iz rok gospe Ane Kristine.

Po terezijanskem katastru je imel grof Lamberg okoli leta 1750 na Jami enajst podložnikov, od katerih je eden posedoval celo hubo, Jurij Vodnik in še dva kmeta polovično, vsi ostali pa največ do ene tretjine hube. Posest je zaradi nedavne pridobitve označena kot nekdanje imenje ljubljanskega dvornega špitala.⁶ V katastru ni izrecno navedeno, da bi bila Vodnikova polovična huba kupnoppravna, kar pomeni, da se je dedovala in da jo je gospodar lahko prodal. Vendar je iz splošnih navedb mogoče povzeti, da so vsi špitalski, zdaj Lambergovi podložniki uživali svojo posest po kupnem pravu, saj so ob posestni menjavi plačevali deseti pfenig (tj. desetino vrednosti).⁷ Valentin v avtobiografiji v nasprotnem primeru ne bi izrecno izpričal, da je ded »hišo v Šiški na Jami« kupil (Vodnik 1970: 100). Kupnoppravni status Vodnikove posesti je sicer prvič izrecno izpričan šele leta 1792, ko se je ženil Valentinov brat Anton.⁸

Slika 1: Žibertova hiša na Spodnji Jami, Vodnikov rodni dom, danes Vodnikova domačija (foto: Boris Golec)

(1662–1756), fol. 48v, 58, 199). Grof Lamberg ga je kupil leta 1748 od kranjske reprezentance in komore, naslednice vicedomskega urada (Smole 1994: 366).

- ⁵ V štiftnem registru za leto 1723 je kot posestnica polovične hube vpisana gospa Ana Kristina Kapus (*Kappusin*), v registru iz naslednjega leta pa le »gospa Kapus« (*Frau Kappusin*). ARS, AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 43, I/23, lit. L LVII–1, štiftni register 1723, pag. 7; lit. L LVII–2, štiftni register 1724, pag. 35.
- ⁶ ARS, AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko, šk. 240, RDA, L 257, Ljubljana – c.-kr. dvorni špital, zdaj imenje Leopolda grofa Lamberga, No. 3, urbarski izvleček, s. d. (okoli 1750); šk. 241, RDA, L 260 1/2, Cekinov grad, No. 1, rektificirani štiftni register, s. d., prepis 25. 10. 1788.
- ⁷ Prav tam, šk. 240, RDA, L 257, Ljubljana – c.-kr. dvorni špital, zdaj imenje Leopolda grofa Lamberga, No. 4, 14. 3. 1750.
- ⁸ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 217.

Vodnikovi na Jami so torej deset let pred Valentinovim rojstvom postali iz podanikov – rojenjakov dvornega špitala rojenjaki grofa Lamberga in so kot takšni označeni ob ljudskem štetju 1754 (Šturm 2016: 392). Valentin se je kot prvi član družine že rodil kot Lambergov podanik. Dvorec grofov Lambergov v današnjem Tivoliju naj bi bil zgrajen leta 1720 (Stopar 1999: 27) in je po Leopoldu Karlu grofu Lambergu dobil nemško ime Leopoldsruhe. Kako so ga sprva imenovali v slovenščini, ne vemo, nemara kar po Lambergih. Pozneje se ga je prijelo današnje ime Cekinov grad, in sicer po priženjenem lastniku ritmojstru Lovrencu Szögenyju, ki je imel grad v posesti konec 18. stoletja (Smole 1982: 108).

2.2 O svojem dedu je Valentin zapustil še tale kratki, a pomenljivi spominski zapis: »Je rad delal inu vinu pil« (Vodnik 1970: 100). Zapis kaže, da je nemara že ded Jurij Vodnik imel na Žibertovini gostilno. Domneve o ukvarjanju s krčmarstvom ne potrjujejta samo ljubezen do vina in delavnost, ampak posredno tudi tuji ljudje v hiši. Tako laže razumemo, zakaj je moral Jurij, kot priča ljudsko štetje leta 1754, za delo na polovični hubi kljub številčni domači odrasli delovni sili najemati posle (Šturm 2016: 392). In ne nazadnje je pesnikov oče Jožef pripeljal v hišo krčmarjevo hčerko, Valentinovo mater Jero.

Valentinov oče Jožef, rojen kot drugorojenec še na Trati in krščen v Šentvidu 28. februarja 1728,⁹ je Žibertovo polovično hubo bržkone prevzel od očeta Jurija ob poroki, ko mu je bilo 29 let. Pred oltar je stopil 6. februarja 1757, in sicer v ljubljanski predmestni župnijski cerkvi sv. Petra, po tedanji navadi v nevestini župniji. Nevesta Jera Pance je bila 23-letna kmečka hčerka z Viča, krščena 16. februarja 1734.¹⁰

2.3 Zunaj naših spoznavnih možnosti ostaja vprašanje, zakaj kot gospodar polovične hube na Jami očeta ni nasledil prvorojenec Valentin, ki je še pred letom 1754 vsaj za nekaj časa odšel od doma. Po terezijanskem ljudskem štetju iz omenjenega leta ga tedaj namreč ni bilo na Žibertovini (Šturm 2016: 392). Neznano kdaj pozneje se je vrnil in umrl 14. maja 1775,¹¹ manj kot pol leta za svojim očetom Jurijem, ki se je od tega sveta poslovil 1. decembra 1774.¹²

Drugače kot Valentinov samski stric in soimenjak Valentin ni bil kandidat za dediča očetov mlajši brat Matija, ki je postal frančiškanski pater Marcel in imel na nečakovo življenjsko pot brez dvoma odločilen vpliv. Matija, krščen 10. februarja 1734,¹³ o katerem je bilo doslej znanega zelo malo, si zato zasluži natančnejšo obravnavo. Po frančiškanskem provincialnem nekrologiju je pater Marcel Vodnik umrl 28. decembra 1798 v Nazarjah, nekrologij pa razkriva o njem še naslednje pomembne podatke:

⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1710–1728, s. p.

¹⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1731–1738, pag. 116.

¹¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 18.

¹² Prav tam, M 1772–1812, pag. 14.

¹³ Prav tam, R 1728–1741, s. p.

zaslužni lektor, nekoč profesor in prefekt na novomeški gimnaziji, star 64 let in redovnik 46 let.¹⁴ Potemtakem je v frančiškanski red vstopil leta 1752 kot osemnajstletnik. Ni znano, kje se je najprej šolal¹⁵ in kje je dobil mašniško posvečenje. Vsekakor ni bil posvečen v Gorici, kjer mu je prvi goriški nadškof Karel Mihael Attems 4. junija 1757, slabo leto pred pesnikovim rojstvom, podelil prvo tonzuro in štiri nižje kleriške redove (Volčjak 2010: 189). Prav lahko bi mašniško posvečenje prejel v Ljubljani, saj prav za ta čas pogrešamo ordinacijske protokole (Volčjak 2013; 2016). Preden je pesnik prišel na svet, je stric Matija, zdaj pater Marcel, torej utegnil že peti novo mašo. Še več, Marcel je bil tako kot pozneje Valentin zaslužen šolnik, gimnazijski profesor. Na novomeški frančiškanski gimnaziji je poučeval med letoma 1761 in 1765, nato pa je bil dve leti, od 1766 do 1768, njen prefekt, in sicer dvanajsti po vrsti od ustanovitve tega šolskega zavoda leta 1746 (Dodič, Kuzem 1996: 209, 220). Preminil je torej, ko je bilo Valentinu že 40 let, tako da se je lahko veselil nečakovih uspehov, četudi ta ni vztrajal v frančiškanskem redu, ampak je prestopil med svetne duhovnike.

3 Vodnikova ožja družina

V literaturi lahko preberemo, da sta imela pesnikova starša deset otrok, da o njih ni kaj dosti znanega in pa podatek, kateri trije so ob Valentinovi smrti leta 1819 še živeli (Kos, Toporišič 1986: 509; Kos 1990: 10). Zadnje raziskave so potrdile, da je število otrok točno, ter razkrile še nekaj zanimivih podrobnosti.

3.1 Če bi sledili samo šentviškim krstnim maticam, bi nas njihovi podatki glede števila otrok zlahka zavedli, saj najdemo v njih samo krste devetih, krst tretjega po vrsti pa je iz neznanega razloga izostal. Za osem od devetih sorojencev je znana tudi ura rojstva. Najstarejši, Valentin, je torej prišel na svet 3. februarja 1758 ob 3. uri zjutraj.¹⁶ Čez dobri dve leti mu je sledil Jurij, prvi s tem imenom, krščen 5. aprila 1760.¹⁷ Živel je le deset dni in je v mrliški matici pomotoma vpisan kot Jožef, sin Jožefa Vodnika,¹⁸ kot je bilo ime očetu. Med Jurijem in naslednjim vpisanim krščencem Matijo so pretekla skoraj štiri leta in medtem je luč sveta zagledal Matevž. Srečamo ga samo ob smrti 4. maja

¹⁴ Špelič 1995: s. p., datum 28. 12. – Za podatke se iskreno zahvaljujem patru dr. Miranu Špeliču.

¹⁵ Vodnikovo ime pogrešamo med učenci latinske šole v Rušah (prim. Mlinarič 1985: 236–244); med absolventi novoustanovljene novomeške gimnazije, kjer je bil pozneje prefekt (prim. Dodič 1971: 397–398), in v knjigi ljubljanske jezuitske kongregacije Marije Vnebovzete, ki je sprejemala dijake višjih letnikov gimnazije (prim. ARS, AS 1073, Zbirka rokopisov, II/51r, pag. 708–709). Natančne evidence ljubljanskih gimnazijcev ravno za ta čas, od leta 1739 do 1773, ni (prim. Črnivec 1999). Vodnikovo ime pogrešamo tudi med študenti graške jezuitske gimnazije in univerze (prim. Andritsch 2002: 604).

¹⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1753–1766, pag. 98.

¹⁷ Prav tam, R 1753–1766, pag. 131.

¹⁸ Prav tam, M 1754–1772, fol. 26v.

1778, ko naj bi mu bilo 17 let. Da gre za domačega sina, potrjuje hišna številka 17,¹⁹ rodil pa se je najverjetneje leta 1761. Istega dne kot Valentin, samo šest let pozneje, 3. februarja 1764, je prišel na svet Matija,²⁰ zadnji, ki so ga odnesli na šentviško pokopališče, ko je bil Valentin še doma. Umrl je 31. avgusta 1767, v mrliški matici je naveden kot Jožefov sin s točno starostjo tri leta in sedem mesecev.²¹ Preden je desetletni pesnik leta 1768 odšel k stricu patru Marcelu v Novo mesto, se je najbrž poleg naslednjega gospodarja Žibertovine, brata Antona, rojenega 14. junija 1766,²² rodila tudi še Marija, ki je prišla na svet 20. avgusta 1768²³ in je umrla kot mlada žena in mati na Viču, v rodni vasi svoje matere. Ko je Valentin odhajal od doma, je bila Marija ravno rojena ali pa na poti. Poleg nje je doma pustil dva brata, Matevža in Antona, stara okoli sedem let in dve leti. V njegovih gimnazijskih in študijskih letih so prijokali na svet še štirje Vodnikovi otroci, od katerih je eden umrl še mladoleten. Medtem je Žibertova hiša jeseni 1770 dobila hišno številko Šiška 17,²⁴ ki je nato ostala nespremenjena ves čas, dokler so tam gospodarili in živeli Vodniki. Kot prvemu otroku so pri krstu vpisali hišno številko Jeri, rojeni 5. marca 1771.²⁵ Sledil je Jurij, drugi s tem imenom, rojen pred jurjevim, 23. aprila 1774,²⁶ dobrega pol leta pred smrtjo deda Jurija Vodnika, preminil pa je le nekaj tednov za dedom soimenjakom, 10. januarja 1775, star osem mesecev.²⁷ Tudi najmlajšemu sinu Petru, rojenemu 27. junija 1776,²⁸ je bilo dano živeti samo dobri dve leti in pol, saj je umrl že 23. februarja 1779.²⁹ Kot zadnjo so v šentviško krstno matico vpisali Uršulo, rojeno 17. septembra 1778, sicer ključno pričevalko o domačih razmerah in pesnikovi mladosti. Čeravno z bratom ni nikoli živela pod isto streho in se ga niti ni mogla spominjati, preden je postal duhovnik, je prav Uršula, poročena Brecljnik, nekaj let pred smrtjo o svojem znamenitem bratu Janezu Trdini povedala več zanimivih podatkov.³⁰

¹⁹ Prav tam, M 1772–1812, pag. 30.

²⁰ Prav tam, R 1753–1766, pag. 213.

²¹ Prav tam, M 1754–1771, fol. 53.

²² Prav tam, R 1753–1766, pag. 256.

²³ Prav tam, R 1767–1771, fol. 7v.

²⁴ Oštevilčenje je razvidno iz župnijskih matic, v katerih so hišne številke začeli vpisovati z novembrom 1770 (prav tam, R 1767–1771).

²⁵ Prav tam, R 1767–1771, fol. 40.

²⁶ Prav tam, R 1772–1796, pag. 14.

²⁷ Prav tam, M 1772–1812, pag. 15.

²⁸ Prav tam, R 1772–1796, pag. 34.

²⁹ Prav tam, M 1772–1812, pag. 33.

³⁰ Trdina piše v *Spominih*, kjer opisuje svoje gimnazijske sošolce, takole: »Naj omenim še Fužinca Brecljnika zato, ker je bila njegova stara mati sestra našega očaka Balanta Vodnika. Ta častitljiva žena je imela okoli devetdeset let, pa je prišla vendar še zmerom peš v Ljubljano, tudi slišala in videla je še dobro. Mnogo smo jo izpraševali za brata. Pravila nam je, kako veselo je skakal po travnikih in po hosti, dokler je še v šolo hodil, da je uganil in napravil marsikatero noro burko, da se mu je moral vsak smejeti. Najraje da je jedel žgance in čežano. Tepel da se ni rad, ker je bil bolj slaboten. Učit da se je hodil najraje k tistemu

3.2 Preden se bomo posvetili nadaljnjim življenjskim potem pesnikovih odraslih sester in brata, se še enkrat ozrimo po podatkih, ki nam jih ponujajo šentviške krstne matice. Vodnikovi otroci s Spodnje Jame v Zgornji Šiški so vsi dobili za tisti čas običajna krstna imena svetnikov, ki so godovali okoli njihovega rojstva. Pesnik Valentin je bil, denimo, krščen v družbi še treh Valentinov. Tudi krstni botri so bili po ustaljeni navadi bližnji sosedge, in sicer iz družin Vurnik, Peterca, Jenko, Zajc in Petek.

3.3 Medtem ko iz matičnih knjig lahko razberemo kar nekaj slovenskih klicnih imen članov širše Vodnikove družine, zlasti ženskih, npr. Maruša, Mica ali Špela,³¹ so vsi Valentini – v Vodnikovem rodu so se zvrstili štirje³² – vedno navedeni le s polnim svetniškim imenom. Postavlja se vprašanje, kako so pesnika njegovi svojci in bližnji dejansko klicali. Šele iz poznejšega časa imamo pričevanje o domnevnem Vodnikovem klicnem imenu Tinče. Njegov nekdanji učenec Janez Anton Zupančič (1788–1833) ga omenja v pismu Vodniku leta 1809,³³ pri čemer ni rečeno, da ni šlo za Zupančičevo lastno konstrukcijo ali za klicno ime, ki ga je okolica dala Valentinu šele, ko je že zapustil domačo hišo.

3.4 Valentinov oče Jožef je moral biti tako kot že ded Jurij dober gospodar. Tako je neznanu kdaj, a gotovo pred letom 1789 pridobil še eno polovično hubo, in sicer v Stranski vasi v sosednji župniji Dobrova, podložno špitalskemu imenju v Bevkah. Nemara je to posest namenil tistemu sinu, ki ne bi ostal na Žibertovini, ko pa mu je poleg Valentina ostal le Anton, je temu omenjenega leta tik pred njegovo prvo poroko prepustil obe kupnopравни polovični hubi, domačo v Zgornji Šiški in drugo v Stranski

studencu, kamor hodijo študentje še zdaj radi (h Hipokreni). Ko je stopil v kloster, je tako žaloval, da je bil kmalu ves suh in bled in so se bali doma, da bo umrl. – Ko ga je poslal škof na kmete, se je zmerom smejal – bil je ves srečen, pozneje kot profesor v Ljubljani pa ne več. Neizrečeno sem pazil na vsako besedo te starke, da izvem kaj novega o Vodniku. Še pomnim, da je rekla ‘rogljač’, ne pa kakor pri nas doma: ‘štrajgobel’; – govorila je vse bolj čisto kakor sedanji rod okoli Ljubljane.« (Trdina 1946: 207–208). – Trdina je njeno starost občutno precenil, saj ji je bilo ob njunih srečevanjih šele okoli sedemdeset in ne devetdeset let.

³¹ Npr. Vodnikova prababica Maruša Pance z Viča ob smrti leta 1741 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1690–1748, pag. 477), stričeva žena Špela Pance z Viča ob krstu otroka leta 1768 NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1765–1769, fol. 15v, 62) in svakinja Mica Vodnik iz Zgornje Šiške ob smrti leta 1813 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1812–1829, fol. 7).

³² O tem gl. na koncu obravnave.

³³ Faksimile začetka pisma v Žvanut 1988: 22. – O Zupančiču gl. Gspan 1971: 549–553.

vasi.³⁴ Anton se je s prevzemom obvezal izplačati dediščino sestrama Jeri in Uršuli, o že poročeni sestri Mariji in bratu Valentinu pa ob tej priložnosti ni bilo več govora.³⁵

3.5 O odnosih v družini v času Valentinovega otroštva ni znanega ničesar. Veliko mu je pomenil ded Jurij Vodnik, ki mu je 38-letni Vodnik v svoji kratki avtobiografiji od vseh sorodnikov namenil največ prostora. Očeta Jožefa in mater Jero je v istem besedilu le omenil, pri čemer je na drugem mestu, kjer je govoril o svojem znanju jezikov, zapisal, da ga je kranjsko učila mati (Kos 1990: 10–11). Odhod desetletnega Valentina k stricu patru Marcelu v Novo mesto leta 1768 zanj drugače kot za mnoge druge bodoče izobražence kmečkega rodu ni pomenil trajnega slovesa od doma. Ko je namreč čez dve leti, leta 1770, začel v Ljubljani obiskovati jezuitsko gimnazijo,³⁶ t. i. latinske šole, je imel do šole v jezuitskem kolegiju pri sv. Jakobu le dobre pol ure hitre hoje, kakršno zmore mladostnik. Tako je zelo verjetno, da se je vsak dan vračal iz Ljubljane domov. In če ne, je imel veliko priložnosti obiskovati domače ob nedeljah in praznikih ter seveda med počitnicami, ko je lahko ostajal doma po več tednov. V tem kontekstu je pomenljivo pričevanje sestre Uršule Janezu Trdini, da se je hodil učiti k vodnjaku vodne nimfe Hipokrene, kamor so študenti radi zahajali tudi v Trdinovem času (Trdina 1946: 207). Vodnjak je stal za Tivolskim gradom, tj. tako rekoč ob pešpoti iz Ljubljane proti Šiški.³⁷ Ta navedba nasprotuje domnevi, da bi bil Valentin že tedaj v samostanski oskrbi, morda prav pri frančiškanih (prim. Kos 1990: 13). Poleg tega je Uršula izpričala, da je pozneje, ko je vstopil v samostan, zelo žaloval, shujšal in bil tako bled, da so se domači bali najhujšega (Trdina 1946: 207).

³⁴ Za obstoj polovične hube v Stranski vasi izvemo iz Antonove poročne pogodbe z drugo ženo Marjano Jereb in Jožefove z njeno materjo Elizabeto 22. aprila 1792 (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsruhe – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 217). Iz Antonove tretje poročne pogodbe z Marijo Šušteršič z dne 10. januarja 1800 je razvidno, da je pol kupnopravne hube v Stranski vasi pridobil po pogodbi z dne 21. januarja 1789 (prav tam, knj. 3, pag. 124). Tudi zemljiška knjiga posesti Najbelt, pod katero je v prvi polovici 19. stoletja spadala, začenja historiat lastnikov šele z izročitvijo Antonu leta 1789 (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Neuwelt–Jamnigshof – Najbelt pri Ljubljani, knj. 1, zemljiška knjiga, Tom I, fol. 37). Še v franciscejskem katastru leta 1825 je bil kot gospodar pomotoma vpisan Jožef Vodnik namesto sina Antona, bivališče Stranska vas 2 in domače ime Žnidar (ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, k. o. Šujica, zapisnika stavbnih in zemljiških parcel ter abecedni seznam posestnikov).

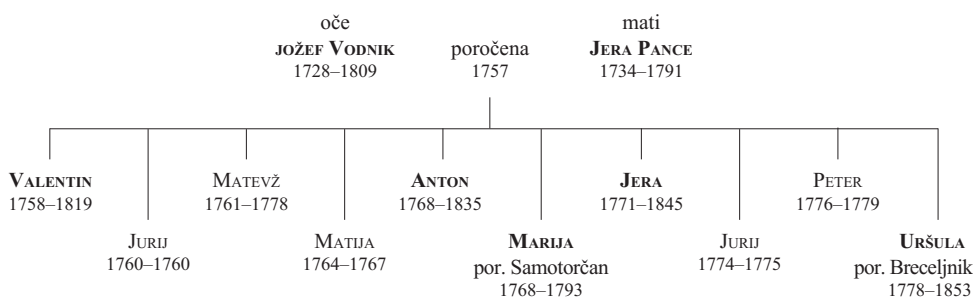
³⁵ Antonove prve poročne pogodbe ne poznamo, vsekakor pa je vsebovala določilo iz njegove druge poročne pogodbe z dne 22. aprila 1792, po kateri je bil sestrama Jeri in Uršuli ob poroki dolžan izplačati 700 goldinarjev dediščine in doto. Če bi katera od sester pred tem umrla, bi si sorojenci razdelili polovico njene dediščine (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsruhe – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 218).

³⁶ O Vodniku kot dijaku na podlagi podatkov gimnazijskih izveštij gl. Vrhovnik 1899: 50–53.

³⁷ O vodnjaku pri gradu, svojem priljubljenem kraju v gimnazijskih letih, piše Trdina na drugem mestu (Trdina 1946: 210).

V vsakem primeru je imel Valentin vseh šest let gimnazije na pretek možnosti za redne stike z domačimi. Šele vstop v frančiškanski red leta 1775 je od 17-letnika zahteval večjo disciplino, a tudi v študijskih letih se je, kot vemo, veliko zadrževal v Ljubljani, torej blizu doma. Iz Ljubljane je bil zdržema odsoten 16 let, od leta 1780 do 1796, ko je postal šentjakovski kaplan.³⁸ O tem, da je stike z družino vzdrževal vse življenje, ni nobenega dvoma, drugo vprašanje pa je, kakšni so bili njegovi odnosi s posameznimi družinskimi člani.

Z ničimer ni potrjena domneva, da je leta 1775, star 17 let, vstopil v frančiškanski red zaradi nasprotovanja očetu, ki naj bi ga silil v semenišče, da bi kot svetni duhovnik lahko iz svojih boljših dohodkov podpiral tudi domače (prim. Kos 1990: 12–13). O tem piše samo Trdina v Vodnikovem portretu, ne da bi se opiral na kak vir. Razlagalci Trdinovih trditev so pozneje pripisali takšno védenje pričevanjem Vodnikove sestre (Uršule Breceljnik), ki jo je Trdina potrjeno poznal in temeljito izpraševal o pesniku (Trdina 1946: 207). »Ko je V. šole svršil, je šel prisiljen za duhovna. Prisilil ga je oče; ker se je Vodnik branil iti v semenišče, pokliče oče dohtarja in naredi testament, v katerem vse premoženje sestram zapusti. Vedel je V. dobro, zakaj ga silijo, da bi ga namreč imeli kakor za molzno kravo in bi denarje od njega vlekli. Zato se poda V. v frančiškanski samostan, ali tudi tu je ostal to, kar je bil ...« (Trdina 1952: 315). Sam Vodnik je svojo odločitev za vstop v frančiškanski red pomenljivo označil kot: »tiga leta me ženejo muhe v klošter k frančiškanarjam« (Vodnik 1970: 100), kar je samo utrdilo Trdinovo razlago (Kos 1990: 12). Dejansko pa ni znanega ničesar o kakšni očetovi oporoki, in tudi če je kdaj nastala, v takšni obliki ni stopila v veljavo. Kot smo videli, je Jožef Vodnik pozneje vso posest prepustil sinu Antonu. Trdina je nasprotno omenil le sestre in prezrl dejstvo, da je imel Valentin leta 1775 poleg treh sester še dva živa brata.

Slika 2: Vodnikova ožja družina

³⁸ Biografske podatke gl. v Kos, Toporišič 1986: 509.

O pesnikovih poznejših stikih z domačimi nazorno pričajo tudi matične knjige. Tako je leta 1792, ko je bil kaplan v Ribnici, prišel v Šentvid poročiti svojega očeta in brata Antona. Zanimivo je, da je oče Jožef vzel za ženo mater sinove neveste in da se je enaka zgodba pozneje ponovila. Pesnikov brat se je namreč četrtič poročil z materjo poznejše prve žene sina Antona. V domači župniji se je Valentin mudil tudi leta 1800, ko je najprej poročil brata Antona in nato pokopal svojega desetletnega nečaka Valentina, bratovega sina. Bil pa je tudi duhovnik poročevalec na poroki sestre Uršule leta 1805 v ljubljanski predmestni župnijski cerkvi sv. Petra.

3.6 Preden se pomudimo pri življenjskih zgodbah pesnikovih štirih odraslih sorojencev, si na kratko oglejmo, kakšna je bila nadaljnja usoda Vodnikove domačije in staršev, potem ko je Valentin odšel v šole. Družina je bila tedaj še v nastajanju, saj se je najmlajša sestra Uršula rodila, ko je bil Valentin že bogoslovec in se je kot frančiškan pripravljaval na sprejem prvih kleriških redov. Ko mu je bilo trideset let, je leta 1788 prva zapustila dom sestra Marija, ki je kot mlada žena in mati čez pet let tudi prva umrla, in sicer na bližnjem Viču. Za novega gospodarja je bil predviden brat Anton, ki je to tudi postal, ko se je leta 1789 prvič oženil, nato pa mu je smrt vzela kar štiri žene. Najmlajša sestra Uršula je dom zapustila leta 1805, ko je stopila pred oltar z mlinarjem iz Zgornje Hrušice pod Golovcem, medtem ko je slabotna in revmatična srednja sestra Jera ostala za teto ter izmenično živela pri bratu in sestri.

Če izvzamemo smrti otrok kot nekaj običajnega za tisti čas, je Vodnikovo družino prva pretresla smrt matere Jere, ki se je od tega sveta poslovila 24. avgusta 1791 zaradi oslabelosti, stara 57 let.³⁹ Žibertovina na Jami je tisto leto ostala tudi brez mlade gospodinje, saj je pol leta prej umrla snaha, Antonova prva žena Mica,⁴⁰ ki je za seboj pustila enoletnega sinčka Valentina.⁴¹ Ker je bila 20-letna sestra Jera bolehná, mlajša sestra Uršula pa s 13 leti še napol otrok, je hiša naravnost klicala po ženski roki. Oče Jožef in sin Anton sta se po nevesto odpravila skupaj, in sicer v Imene pri Hrašah v sosednji župniji Smlednik onstran Save, kjer sta živeli ovdovela mati in njena za poroko godna hči. Tako so 7. maja 1792 pri Žibertovih hkrati praznovali dve poroki. 64-letni oče Jožef je vzel za ženo 50-letno vdovo Elizabeto – Špelo Jereb, 26-letni Anton pa njeno 21-letno hčerko Marijano.⁴² Oba je poročil Valentin, o katerem so pri očetovi poroki v poročno matico izrecno zapisali, da gre za ženinovega sina. O obeh ženitvah sta se ohranila tudi oklica v tedaj slovensko vodeni šentviški oklicni knjigi⁴³ in skupna

³⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 224.

⁴⁰ Prav tam, pag. 221.

⁴¹ Valentinovega krsta v šentviški krstni matici ni; najbrž je izostal po pomoti (prim. prav tam, R 1797–1825). Za njegov obstoj izvemo iz mrliške matice, ko je 14. avgusta 1800 umrl, star 10 let (prav tam, M 1772–1812, pag. 114).

⁴² Po poročni matici sta bili obe nevesti iz kraja Imene v smledniški župniji, ovdovela mati stara 50 let, hči pa 19; očetu Jožefu je pripisanih 65 let, sinu Antonu pa 24 (prav tam, P 1773–1815, pag. 107).

⁴³ Oče in sin sta bila prvič oklicana 21. aprila in nato še dvakrat. Prvi oklic se glasi: »Joseph Vodnigk udouz is Jame soseske S: Marjethe v Kosseseh fare S. Vida usame Spello + Oswolda Jereba sapusheno udouo is Hrasha soseske S: Jacoba fare S. Uricha v Smlödniki«. Drugi oklic

poročna pogodba, po kateri sta si starejša zakonca pridržala gospodarjenje do smrti oziroma do prepustitve mladima dvema.⁴⁴ Od kod je Jožefova druga žena dejansko izviral, ni pojasnjeno. V Imenu pri Hrašah je bila samo omožena, sicer pa jo je prvi soprog Ožbolt Jereb pripeljal od nekod drugod. Znan je le njen dekliški priimek Kern.⁴⁵

Postavlja se vprašanje, kakšni so bili odnosi v Vodnikovi hiši, potem ko je drugi zakon pesnikovega brata Antona ostal brez blagoslova otrok, mlada žena pa je po osmih letih 29. septembra 1799 umrla.⁴⁶ Ko se je Anton naslednje leto tretjič oženil, očetova druga žena Špela ni imela v hiši nikogar več od svojih. Hčer je namreč izgubila in ta ji ni zapustila vnukov. Ko je leta 1809 ovdovela, se je očitno odločila za možnost, ki ji jo je zagotavljala poročna pogodba: če ne bi bila več zmožna voditi gospodarstva ali če ne bi več želela ostati pri hiši, dobi nazaj 300 goldinarjev, ki jih je prinesla v zakon.⁴⁷ Njena nadaljnja usoda ni znana. Ker ji je bilo že blizu 70 let, se prav gotovo ni več možila. V oklicni knjigi jo pogrešamo, prav tako pa tudi v mrliških maticah šentviške in smledniške župnije, od koder se je omožila na Spodnjo Jamo.⁴⁸ Ni izključeno, da je Žibertovo hišo zapustila še pred moževo smrtjo, kmalu po hčerkin smrti. Ko se je namreč Jožefov sin Anton leta 1800 tretjič poročil, v poročni pogodbi ni omenjena, Jožef pa si je izgovoril, da bo v primeru, če iz utemeljenih razlogov ne bi mogel ostati pri hiši, do smrti užival polovično hubo v Stranski vasi, ki potem pripade mladima zakoncema.⁴⁹ Zgornje Šiške vendarle ni zapustil, saj je zatisnil oči v domači hiši 31. marca 1809 in je od vseh Vodnikov živel najdlje. Umrl je v 82. letu, kot vzrok smrti pa je v šentviški mrliški matici navedena oslabelost.⁵⁰

pa pravi: »Anton Vodnigk udouiz is Jame sosseske S: Marjethe v Koseseh fare S: Vida usame Mariano + Oswalda Jereba ledig sakonsko hzher is Hrasha sosseske S: Jacoba fare S. Uriha v Smlödnicki« (oklicna knjiga 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci), fol. 14v).

⁴⁴ Po skupni poročni pogodbi, sklenjeni 22. aprila 1792 v Ljubljani, je Elizabeta prinesla Jožefu v zakon 300 goldinarjev deželne veljave, njena hči Marijana pa Antonu 1000 goldinarjev, kravo in balo, ki ji jih je moral izplačati njen brat Urban Jereb (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 217–218).

⁴⁵ V smledniški poročni matici ni poroke Ožbolta Jereba in Elizabete Kern (NŠAL, ŽA Smlednik, Matične knjige, Ind P 1690–1770). Elizabetin dekliški priimek je razviden iz vpisov krstov dveh hčerk (prav tam, R 1770–1806, pag. 44, 110), sicer pa ga v smledniški župniji pogrešamo (prim. prav tam, Ind R 1700–1764). Elizabeta – Špela Kern tudi ni bila doma iz župnije Šentvid (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790).

⁴⁶ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 251.

⁴⁷ Gl. op. 44.

⁴⁸ Prim. oklicno knjigo 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci); prav tam, M 1772–1812, M 1812–1829, M 1829–1848; ŽA Smlednik, Matične knjige, Ind M 1778–1833.

⁴⁹ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, 22. 4. 1792, pag. 218; prav tam, 10. 1. 1800, pag. 125).

⁵⁰ Mrliška matica mu daje 82 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 140).

3.7 Nobenega dvoma ni, da so bili Valentinovi sorojenci zelo ponosni na brata duhovnika, profesorja in pesnika. Bodisi brat Anton bodisi nečak Anton ml. ali pa kar šentviški župnik je »kriv«, da so Valentina v knjigi status animarum leta 1834 ali kmalu zatem vpisali med družinske člane, čeprav je bil tedaj že poldrugo desetletje pokojni. Naveden je s točnim rojstnim datumom kot brat prejšnjega družinskega poglavarja Antona, in sicer skupaj z njim in sestro Jero.⁵¹

Tudi sam Vodnik je moral biti navezan na domače in na rodni dom, čeprav je morda v odnosih malo zaškripalo, ko se je pri sedemnajstih odločil za življenjski poklic. Prvi slovenski pesnik, kot vse kaže, po svoji naravi ni bil človek mesta, ampak do konca sin kmečkega okolja. Njegove besede, kako »devet let star popustim jegre, luže, inu dersanje na jamenskih mlakah« (Vodnik 1970: 100), se lepo skladajo s pripovedjo sestre Uršule Janezu Trdini, »kako veselo je skakal po travnikih in po hosti«. Tudi kot ljubljanski dijak se je rad hodil učiti v naravo, k studentu za Tivolskim gradom, in ko je vstopil v samostan, je bil tako nesrečen, da so se bali za njegovo življenje. Ves srečen in nasmejan naj bi bil potem, ko ga je škof poslal za duhovnika na kmete, pozneje kot profesor v Ljubljani pa ne več (Trdina 1946: 207–208).

4 Življenjske poti Vodnikovih odraslih sorojencev

V zvezi z Vodnikovo ožjo družino se nazadnje pomudimo še pri življenjskih poteh treh pesnikovih odraslih sester in brata, naslednjega gospodarja Žibertove polovične hube na Spodnji Jami.

4.1 Od Valentinovih sorojencev je prva zapustila rodni dom sestra **Marija**, rojena 20. avgusta 1768. Ko je v dvajsetem letu 25. januarja 1788 v domači župnijski cerkvi stopila pred oltar s tri leta starejšim **Andrejem Samotorčanom** z Viča, jo šentviška poročna matica imenuje Mica. Moževa rodna vas Vič, iz katere je bila doma Vodnikova mati Jera Pance, je tedaj spadala v novoustanovljeno ljubljansko župnijo Marijinega oznanjenja, prej pa vseskozi v predmestno župnijo sv. Petra.⁵² Na Andrejevem rodnem domu, na kmetiji pri Žabarju na Viču št. 23, je Marija rodila sinova Matijo in Jakoba⁵³ ter preminila dober mesec po rojstvu mlajšega. Življenje se ji je izteklo 13. maja 1793

⁵¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Statusi animarum, šk. 1, št. 2, status animarum za Šiško in Koseze 1834–1843, pag. 8.

⁵² NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1773–1815, pag. 92. – Andrej Samotorčan se je rodil 17. novembra 1765 na Viču staršema Juriju in Maruši, rojeni Garjup (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1765–1769, fol. 19). Podatki o materinem dekliskem priimku in hiši, ki je leta 1770 dobila hišno številko 23, so razvidni iz vpisa krsta Andrejevega mlajšega brata Antona 12. junija 1771 (prav tam, fol. 41). Starši so se poročili 26. januarja 1761, ko je bil oče Jurij že vdovec; mati Maruša je ob poroki navedena kot hči pokojnega Andreja Velita (prav tam, P 1745–1763, pag. 48).

⁵³ Matija se je rodil 17. februarja 1791, Jakob pa 5. aprila 1793 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, R 1785–1792, fol. 103; R 1792–1796, fol. 17).

zaradi oslabeledosti, ko ji še ni bilo 25 let.⁵⁴ Vdovec Andrej se je v zelo kratkem času, že 10. junija istega leta, vnovič oženil, čez štiri leta in pol spet ovdovel in stopil v zakon še tretjič,⁵⁵ v zadnjih dveh zakonih pa je imel skupno dvanajst otrok.⁵⁶ Usoda Micinih sinov Matije in Jakoba Samotorčana za zdaj ni znana. Gotovo je le, da nista ostala v domači župniji, kjer ju ni najti ne v poročnih ne v mrliških maticah.⁵⁷ Njun oče, Vodnikov kratkotrajni svak Andrej Samotorčan, po domače Stari Žabar, se je poslovil pri skoraj osemdesetih 22. oktobra 1835, zadet od kapi.⁵⁸

4.2 Prav tako bo treba še dognati, kaj se je zgodilo z močno razredčenim potomstvom pesnikove najmlajše sestre **Uršule**, rojene 17. septembra 1778, ki se je poročila zadnja. Zanimivo je, da je bila v Šentvidu samo oklicana in da se je poroka 4. februarja 1805 odvila pri Sv. Petru v Ljubljani, čeprav je nevesta, sodeč po navedbi v oklicni knjigi, živela doma.⁵⁹ Poročna matica ji daje 26 let, kar je pravilno, njenemu ženinu **Francu Brecljniku** iz Zgornje Hrušice št. 14 pa leto manj. Z dovoljenjem šempetrskega župnika je poročni obred opravil Valentin Vodnik, naveden kot svetni duhovnik in c.-kr. profesor.⁶⁰ Brecljnik, ki se ni rodil v Zgornji Hrušici niti v šempetrski župniji,⁶¹ je bil po poklicu mlinar.⁶² Mlinarska družina Brecljnik, katere priimek so zapisovali tudi

⁵⁴ Mrliška matica ji pomotoma daje 30 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, M 1784–1807, pag. 24).

⁵⁵ Samotorčanova druga soproga je bila tedaj 18-letna Uršula Karpe (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, P 1785–1800, fol. 40). Ko je 19. januarja 1798 umrla, mrliška matica razkriva hišno ime Žabar (*vulgo Shabar*) (prav tam, M 1784–1807, pag. 40). Tretjič se je dvakratni vdovec oženil nekje zunaj domače župnije, in sicer z Jero Zlobec, ki jo srečujemo kot mater desetih Samotorčanovih otrok (gl. naslednjo opombo).

⁵⁶ Druga žena mu je rodila dva otroka, tretja pa deset (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, Ind R 1785–1821; R 1792–1796, fol. 94, 119; R 1797–1801, fol. 68, 107; R 1801–1808, fol. 64, 89, 124; R 1808–1821, fol. 18, 39, 59, 107, 119).

⁵⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, Ind P 1790–1903, Ind M 1784–1809, Ind M 1810–1852.

⁵⁸ Mrliška matica razkriva hišno ime Stari Žabar (*Stare Shabar*) in daje Andreju pet let premalo, le 75 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, M 1833–1840, fol. 55).

⁵⁹ Po šentviški oklicni knjigi je bil ženin Franc sin Janeza Brecljnika iz Štepanje vasi v župniji sv. Petra (dejansko je tik ob Štepanji vasi stal njegov mlin, ki je uradno spadal pod Zgornjo Hrušico), nevesta pa domača župljanka, hči Jožefa Vodnika iz Zgornje Šiške v soseski sv. Marjete v Kosezah (oklicna knjiga 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci), fol. 52).

⁶⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1784–1812, fol. 56.

⁶¹ V šempetrskih krstnih maticah ni okoli leta 1779 najti nobenega Franca, sina Janeza Brecljnika, kot tudi ne drugih Janezovih otrok (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1746–1784). Po statusu animarum šempetrske župnije se je rodil 2. septembra 1780, kraj rojstva pa žal ni naveden (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Statusi animarum, šk. 4, št. 13, status animarum za Štepanjo vas in Hrušico 1833–1860, pag. 106).

⁶² V matičnih knjigah je njegov mlinarski poklic prvič zabeležen šele leta 1818 ob rojstvu najmlajšega sina (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1812–1819, fol. 122). Po zapuščinskih spisih za Vodnikom je bila Uršula mlinarica na Fužinah (Mal 1918: 183).

kot Brecel in Bricunk, je živela pod Golovcem še eno generacijo. Njen mlin je stal na Ljubljani, dejansko ob Gruberjevem kanalu, tik ob Štepanji vasi.⁶³ Francu in Uršuli se je rodilo sedem sinov, od katerih so vsi razen najmlajšega pomrli v otroštvu oziroma v mladih letih.⁶⁴ Uršula je malo pred dvema odraslima sinovoma izgubila moža Franca, ki ga je 26. maja 1833 pobrala gripa, po mrliški matici starega 58 let.⁶⁵ Mlin pri Štepanji vasi je pozneje prevzel edini preživeli sin Janez, rojen leta 1818 in oženjen z mlinarjevo hčerko iz sosednje župnije Dol, po rojstvu treh in smrti dveh otrok ter matere pa sta se zakonca sredi petdesetih let odselila neznano kam, vsekakor iz šempetrške župnije.⁶⁶ Mati Uršula je nasprotno do konca ostala v Breceljnikovem mlinu. Preminila je kot zadnja pesnikova sestra 30. junija 1853 v starosti 75 let za starostno oslabelostjo, v mrliški knjigi označena kot vdova in nekdanja kajžarica.⁶⁷ Ta sestra Valentina Vodnika je bila, kot že rečeno, pomembna pričevalka o svojem bratu, čeravno z dvajset let starejšim Valentinom nikoli ni živela pod isto streho. Janez Trdina naj bi jo spoznal prek njenega vnuka, svojega sošolca »Brecelnika s Fužin« (Trdina 1946: 207). Postavlja se vprašanje, ali je bila Uršula Breceljnik, ki je Trdina ne imenuje z imenom in priimkom, res stara mati tega sošolca ali pa morda le žena njegovega starejšega sorodnika, nemara sploh v nobenem sorodstvu. Trdina ji je poleg tega pripisal kar dvajset let previsoko starost, okoli devetdeset let (Trdina 1946: 207). Po dvajsetih letih – spomini so nastali v letih 1867–68 (Trdina 1946: 255) – mu je najbrž prenekatera podrobnost že ušla iz

⁶³ ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, k. o. Štepanja vas, zapisnika stavbnih in zemljiških parcel ter abecedni seznam posestnikov, mapni list II.

⁶⁴ Rojstva otrok so si sledila takole: prvi Anton (*Brezel*) 6. januarja 1806, drugi Anton (*Prezl*) 7. maja 1807, prvi Franc (*Brizunk*) 3. januarja 1809, drugi Franc (*Brizunk*) 16. decembra 1810, Mihael (*Brezelnik*) 12. septembra 1814, tretji Franc (*Bretzelnik*) 12. novembra 1816 in Janez (*Brezelnik*) 20. maja 1818 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1798–1807, fol. 167, 190; R 1807–1812, fol. 35, 49; R 1812–1819, fol. 43, 95, 122). V mrliški matici ni smrti prvega Antona in prvega Franca, drugi Franc je umrl 21. marca 1813, v mrliški matici naveden kot dveletni otrok, Mihael je preminil 18. avgusta 1834 pri dvajsetih za jetiko, drugi Anton pa 7. julija 1836 za vodenico, star 29 let (prav tam, M 1812–1824, fol. 6v; M 1825–1840, fol. 113, 155). Vsi so so rodili in umrli v Zgornji Hrušici št. 14. Status animarum za obdobje 1833–1860 tam navaja tiste tri, ki so leta 1833 še živeli (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Statusi animarum, šk. 4, št. 13, status animarum za Štepanjo vas in Hrušico 1833–1860, pag. 106).

⁶⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1825–1840, fol. 104. Dejansko je bil star 63 let (gl. op. 61).

⁶⁶ Janez Breceljnik, zdaj že mlinar, star 22 let, se je 17. februarja 1840 oženil z 18-letno mlinarjevo hčerko Terezijo Majdič z Vidma v župniji Dol (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, P 1826–1842, pag. 121). V domačem mlinu so se zakonca v letih 1840–1844 rodili dva sinova in hči (prav tam, R 1840–1850, pag. 47–48, 123–124, 162). V statusu animarum sta navedena samo prvi in tretji otrok, saj je drugi umrl nekaj dni po rojstvu. Tretji je preminil leta 1846, navzočnost družine je zadnjič zabeležena leta 1855, najdemo pa tudi izrecen zapis o izselitvi: »ausgezogen« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Statusi animarum, šk. 4, št. 13, status animarum za Štepanjo vas in Hrušico 1833–1860, pag. 106; o smrti otrok prav tam, Matične knjige, M 1840–1854, fol. 36 in 93). Člane družine pozneje zaman iščemo v mrliških maticah šempetrške župije (prav tam, Matične knjige, Ind M 1810–1869, Ind M 1870–1906).

⁶⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1840–1854, fol. 240.

spomina. Velika uganka ostaja, kdo je bil njegov sošolec Breceljnik. Fanta s takšnim priimkom namreč ni najti med Trdinovimi sošolci v nobenem od šestih letnikov gimnazije pa tudi ne v letnikih pred in za njim.⁶⁸ Še posebej je zanimivo, da se na Fužinah in v okolici okoli leta 1830 ni rodil sploh noben Breceljnik.⁶⁹ Se je fant morda pisal drugače ali pa se je od šole poslovil že v pripravnici, torej pred vstopom v prvi letnik gimnazije, in ni bil rojen v župniji sv. Petra? Prav mogoče je, da je imel drugačen priimek, da je sam živel drugje in da mu je Trdina pomotoma pripisal priimek Vodnikove sestre, ki pa si ga je pravilno zapomnil.

4.3 Osem let pred Uršulo Breceljnik se je od tega sveta poslovila njena neporočena sestra **Jera**, rojena 5. marca 1771. Umrla je pri 74 letih 23. septembra 1845 kot preužitkarica v domači hiši pri Žibertovih v Zgornji Šiški 17, kjer je tedaj gospodaril njen nečak Anton Vodnik. Mrliška matica kot vzrok smrti navaja oslabelost, pred zadnjo uro pa ni bila previdena, ker naj bi bila blazna (*irrsinnig*).⁷⁰ Kako dolgo se je Jera Vodnik spopadala s tovrstnimi težavami, ne vemo, a vsekakor ne vse življenje. Iz spisov o dediščini po pokojnem bratu Valentinu izvemo, da je bila revna, brez premoženja, vedno bolehnata in nezmožna, da bi se preživljala z lastnim delom. O kakšnih psihičnih težavah ni govora, pač pa, da je revmatična in slabotna. Ker ni bila zadovoljna z dodeljeno dediščino, je šla s svojim zastopnikom dr. Wurzbachom vse do vrhovnega sodišča na Dunaju, kjer ji je delno celo uspelo. V pritožbi je zapisala, da je bila že tako dovolj dolgo v nadlego in breme sestri Uršuli in bratu Antonu (Mal 1918: 189). Pri slednjem je tedaj tudi živela, in sicer v ljubljanskem Šempetrskem predmestju (Mal 1918: 183). Iz zapuščinskih spisov po pesniku torej lahko povzamemo, da njegova bolna sestra Jera ni vse življenje prebivala na rodnem domu v Zgornji Šiški, kjer se je njeno življenje nazadnje izteklo,⁷¹ ampak vmes tudi pri bratu v Ljubljani in pri sestri mlinarici v Zgornji Hrušici, kjer jo pozneje dejansko srečamo.⁷²

⁶⁸ ZAL, LJU 184, Klasična gimnazija v Ljubljani, šk. 100, a. e. 679–680 (kataloga za leto 1842); šk. 101, a. e. 682–688 (katalogi za leta 1843–1846); šk. 102, a. e. 689–692 (katalogi za leti 1847–1849). – Vpisani so tudi tisti dijaki, ki so šolanje prekinili sredi leta ali bili iz gimnazije izključeni.

⁶⁹ Še najbližje iskani osebi se zdi Anton Bricel, sin kmeta Antona in Jere, rojene Leben, rojen 14. junija 1830 v Bizoviku (NŠAL, Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, R 1819–1833, s. p.). Toda njegov oče je ob poroki 24. februarja 1829 naveden kot sin kmeta Mihaela Bricla in Uršule, rojene Dimnik (prav tam, P 1816–1842, pag. 49). Anton je prevzel očetovo polovično hubo v Bizoviku št. 17 in si ustvaril družino (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Statusi animarum, šk. 6, št. 19, status animarum za Bizovik 1833–1860, pag. 34).

⁷⁰ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1829–1848, fol. 120.

⁷¹ V Zgornji Šiški se je vsekakor zadrževala večino časa, saj je imela tu izgovorjeno dosmrtno oskrbo in je navedena tudi v statusu animarum za obdobje 1834–1843 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Statusi animarum, šk. 1, št. 2, status animarum za Šiško in Koseze 1834–1843, pag. 8).

⁷² Pri sestri družini jo kot sestro »stare matere« pozna tudi šempetrski status animarum za obdobje 1833–1860, v katerem je navedeno, da je umrla leta 1845; vpis ni mogel nastati pred letom 1840, ko se je oženil sin Janez (NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Statusi animarum, šk. 4, št. 13, status animarum za Štepanjo vas in Hrušico 1833–1860, pag. 106).

Slika 3: Žibertova domačija na Spodnji Jami po franciscejski katastrski mapi iz leta 1826; na stavbni parceli št. 42 stojita zidana hiša in gospodarsko poslopje, leseno gospodarsko poslopje pa na št. 43 (vir: ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 183, k. o. Zgornja Šiška, mapni list III)

4.4 Ostane nam še pesnikov osem let mlajši brat **Anton**, naslednik na Žibertovi polovični hubi v Zgornji Šiški in edini od bratov, ki je Valentina preživel. Anton, rojen 14. junija 1766, ni bil klasičen kmečki gospodar, saj se je v mladih letih izučil za usnarja. Znano je, da so usnarji spadali med najbolj izobražene rokodelce, med drugim so bili usposobljeni tudi za računstvo in so kot takšni pogosto posegali po najvišjih položajih v mestni in trški upravi (prim. Žižek 2012: 152–183, 433–434). Tako niti najmanj ne preseneča, da je bil Anton Vodnik pismen mož, ki se je pod pogodbe podpisoval sam.⁷³ Nemara niti ni bil predviden za očetovega naslednika. Pred njim je bil za dedovanje na vrsti Matevž, ki je umrl pri sedemnajstih leta 1778, ko je bil Anton star 12 let. Antonov usnjarski poklic razkrivajo šele spisi o zapuščini brata Valentina, ko je živel v ljubljanskem Šempetrskem predmestju (Mal 1918: 174). Tudi ta podatek je za gospodarja trdne polovične hube nenavaden. Kakor koli, bržkone je oče Jožef poklical sina, izučenega usnarja, domov, ko hiša ni imela drugega moškega naslednika.

Antonovo življenje se zdi precej pestro, še posebej ob dejstvu, da je pokopal kar štiri žene, s katerimi je preživel od dve do trinajst let. Prvič je stopil pred oltar domače župnijske cerkve v Šentvidu 11. februarja 1789, ko mu še ni bilo 23 let, njegovi izbranki, sovaščanki iz Zgornje Šiške Mariji – Mici Černe, pa nekaj manj kot 19.⁷⁴

⁷³ ARS, AS 336, Zemeljska knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, knj. 3, 10. 1. 1800, pag. 126.

⁷⁴ Antonova starost je v poročni matici ocenjena prenizko, na 20 let (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1773–1819, pag. 97). Marija je bila krščena kot Mina 18. marca 1770 in rojena istega dne v Zgornji Šiški kot hči Valentina in Neže Černe (prav tam, R 1767–1771, fol. 16v). Krst brata Frančiška Borgie 12. oktobra 1771, potem ko so že uvedli hišno oštevil-

Nekaj dni prej mu je oče prepustil v last tako Žibertovo polovično hubo v Zgornji Šiški kot drugo v Stranski vasi pri Dobrovi, obe kupnopravni,⁷⁵ vendar si je sam pridržal dosmrtno gospodarjenje.⁷⁶ Približno leto po poroki sta mlada zakonca dobila edinega sina Valentina, ki je umrl pri desetih letih.⁷⁷ Mica se je pri Žibertovih komaj dobro udomačila, ko jo je po slabih dveh letih 5. februarja 1791 vzela smrt zaradi prisada.⁷⁸ Ko je Antonu isto leto umrla še mati Jera, sta si z očetom poiskala primerni nevesti onstran Save v smledniški župniji, ovdovelo mater in hčerko. 7. maja 1792 ju je z dovoljenjem domačega župnika poročil brat Valentin, tedaj kaplan v Ribnici. 26-letni Anton je hkrati dobil ženo ter taščo in mačeho v isti osebi.⁷⁹ Marijana Jereb iz Imena v župniji Smlednik je bila od njega mlajša šest let⁸⁰ in mu ni rodila otrok. Za mladega gospodarja sta bila nedvomno zelo huda udarca zaporedni smrti druge žene in sina. Za 28-letno Marijano je bil tako kot za Antonovo prvo ženo usoden prisad. Umrla je 29. septembra 1799,⁸¹ slabo leto pred 10-letnim Valentinom, ki ga je 14. avgusta 1800 pokopala vročina.⁸² Medtem se je dvakratni vdovec Anton Vodnik oženil še tretjič, in sicer 20. januarja 1800, štiri mesece po smrti žene Marijane. Tokrat se je ogledoval za vdovo, o kateri vemo zelo malo. Poročna matica ji daje 25 let in v maniri za ta čas skopih podatkov navaja, da je nevesta Marija Jenko, vdova Šušteršič. Tudi tokrat je prišel brata poročiti Valentin,⁸³ tedaj že profesor v Ljubljani. Iz oklicne knjige še izvemo, da so nevesto klicali Mica, da je bil njen pokojni mož Janez Šušteršič in da je pred poroko

čenje, razkriva, da je Černetova družina živela v Zgornji Šiški št. 40, da so bili podložniki ljubljanskega škofijskega gospostva in da se je mati Neža pred poroko pisala Cunder (prav tam, fol. 39v). Za razliko od očeta mati ni bila doma iz šentviške župnije, saj njuno poroko v domači poročni matici pogrešamo (prav tam, P 1710–1768).

⁷⁵ Po Antonovi poročni pogodbi z Marijo Šušteršič z dne 10. januarja 1800 je pol kupnopravne hube v Zgornji Šiški pridobil s kupno pogodbo z dne 9. februarja 1789, pol kupnopravne hube v Stranski vasi pa po pogodbi z dne 21. januarja 1789 (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, knj. 3, pag. 123–124). Kupna pogodba za Žibertovino ne preseneča. Sklenila sta jo pač oče in sin, ki se je s tem obvezal izplačati dedne deleže sorojencem. Za kakšne vrste pogodbo je šlo v primeru hube v Stranski vasi, ni navedeno, očitno za izročilno. Vsebina pogodb namreč ni pobliže znana.

⁷⁶ Gl. Jožefovo in Antonovo poročno pogodbo, ko sta se 22. aprila 1792 oba hkrati vnovič poročila (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, pag. 217).

⁷⁷ O njem gl. op. 82.

⁷⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 221.

⁷⁹ Prav tam, P 1773–1815, pag. 107.

⁸⁰ Marijana Jereb je bila rojena v Imenu 7. avgusta 1772 in krščena istega dne v Smledniku kot hči kmeta Ožbolta Jereba in Elizabete, rojene Kern (NŠAL, ŽA Smlednik, Matične knjige, R 1770–1806, pag. 44).

⁸¹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 251.

⁸² Prav tam, pag. 114.

⁸³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1773–1815, pag. 132.

živela pri Janezu Purgarju na Prevojah v župniji Brdo pri Lukovici.⁸⁴ Mica se je tam res mudila samo začasno, ni pa bila niti domačinka niti tja omožena.⁸⁵ Iz poročne pogodbe izhaja, da je bila precej petična, saj je Antonu prinesla v zakon kar 3000 goldinarjev deželne veljave, trikrat toliko kot prejšnja žena.⁸⁶ Za razliko od druge žene mu je rodila tudi dva sinova, Antona in Franca,⁸⁷ ter umrla 2. novembra 1813 po trinajstih letih in pol zakona za oslabeledostjo, stara 39 let.⁸⁸

Zdi se, da se je z njeno smrtjo v Antonu nekaj prelomilo. Čeprav je bil gospodar dveh polovičnih hub in star že 48 let, se je pri četrti poroki odločil za drugačen način življenja, ki mu je bil verjetno od nekdaj ljubši kakor kmetovanje. Očeta, zaradi katerega se je najbrž kot mlad usnjarski pomočnik vrnil domov, zdaj ni bilo več in Anton se je do neke mere vrnil k staremu življenju. Tako se v četrto ni oženil v domači župnijski cerkvi in s kmečko žensko, ampak v Ljubljani v Kapucinskem predmestju, blizu domovanja brata Valentina. Ko je 22. junija 1814 stopil pred oltar v župnijski cerkvi Marijinega oznanjenja, ga tudi ni poročil brat.⁸⁹ Antonova četrta in zadnja žena je bila vdova Marija Stupica, ki se je s hčerko in sinom (ki pa je umrl že pred njeno poroko z Antonom) šele malo pred tem preselila v Ljubljano.⁹⁰ Glede na možev priimek je prišla iz Gorenjske, nedaleč od Ljubljane, sicer pa se je pred poroko pisala Cirnar (*Zirner*).⁹¹ Sodeč po šentvidski oklicni knjigi je Anton dotlej prebival doma na Jami, o nevesti pa izvemo le, da je

⁸⁴ Oklicna knjiga 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci), fol. 36v.

⁸⁵ V brdskih maticah zaman iščemo smrt njenega moža Janeza Šušteršiča in njune otroke (prim. NŠAL, ŽA Brdo, Matične knjige, M 1787–1812, R 1787–1799, P 1787–1812). Mica, rojena Jenko, tudi ni bila iz župnije Šentvid, kjer je bil njen priimek sicer precej pogost (prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, Ind R 1662–1790, P 1773–1819).

⁸⁶ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsruhe – Cekinov grad, knj. 3, protokol poročnih, odpovednih in dolžniških pisem II 1787–1819, 10. 1. 1800, pag. 123. – O dediščini prejšnje žene gl. op. 82.

⁸⁷ Anton se je rodil 4. oktobra 1802, Franc pa 19. avgusta 1803 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1797–1825, pag. 35 in 43).

⁸⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1812–1829, fol. 7.

⁸⁹ NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, P 1800–1815, fol. 77. – V poročni matici je navedeno samo skupno bivališče Kapucinsko predmestje št. 45 (nevestin dom), tako kot v drugih primerih pa ni starosti mladoporočencev. Drugih podatkov tiskani obrazec niti ni predvideval.

⁹⁰ V župniji Marijinega oznanjenja je pred njeno poroko zaslediti le smrt 6-letnega sina Gašperja, ki je umrl 12. decembra 1813 v Kapucinskem predmestju št. 6 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, M 1803–1825, pag. 147–148), ne pa tudi moževe smrti in rojstev sina Gašperja ter hčerke Marije, ki se je pozneje poročila z Antonom Vodnikom ml. (prim. prav tam, Ind M 1790–1809, Ind M 1810–1852, Ind R 1785–1821). Prav tako ni nikogar v maticah treh drugih ljubljanskih župnij (NŠAL, ŽA, Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1784–1819, Ind M 1810–1869; Ljubljana–Sv. Jakob, Matične knjige, R 1785–1802, R 1802–1812, Ind M 1785–1949; Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1791–1829, Ind M 1735–1945).

⁹¹ Njen dekliški priimek je razviden iz poročne matice ob poroki hčerke Marije (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, P 1816–1845, fol. 14).

bila vdova po Gašperju Stupici (*Stupci*).⁹² Ko je 8. januarja 1819 v neposredni bližini frančiškanske župnijske cerkve Marijinega oznanjenja na začetku današnje Miklošičeve ulice umrl Valentin Vodnik, je njegov brat Anton živel s svojo četrto ženo zelo blizu, v Šempetrskem predmestju 141, kjer je z njim prebivala tudi njegova bolehná sestra Jera (Mal 1918: 183). Hišo na Cesti sv. Petra, današnji Trubarjevi, je kupil leta 1817 (Fabjančič 1943–1944: s. p., Sv. Petra c. 5) in imel v njej tudi gostilno.⁹³ Skupaj z Valentinovim hišnim gospodarjem je bil Anton priča pri cenitvi pesnikove zapuščine (Mal 1918: 183). Postavlja se vprašanje, kdo je medtem gospodaril na Žibertovini na Jami. Tako kot polovično hubo v Stranski vasi jo je Anton bodisi oddal v najem bodisi prepustil gospodarjenje kakšni zaupanja vredni osebi.⁹⁴ Sinova Anton in Franc sta bila namreč še mladoletna, ko se je leta 1814 priženil v Ljubljano; stara sta bila šele 11 in 12 let.

Kaj natanko se je tedaj dogajalo z Vodnikovo domačijo, se izmika našim spoznavnim možnostim. Ko se je sin Anton v 19. letu starosti 5. marca 1821 oženil, je kot njegovo bivališče navedena Šiška 17, tj. Žibertova domačija.⁹⁵ Pri ženitvi sina Antona se je skoraj ponovila zgodba z dvojno poroko. Tako kot je leta 1792 Valentinov brat Anton vzel za ženo hčerko svoje nove mačehe, druge žene očeta Jožefa, je Anton mladoletnega sina Antona zdaj oženil s hčerko svoje četrte žene, 17-letno Marijo Stupica.⁹⁶ Razlika je le ta, da sta se Jožef in Anton st. ženila hkrati, Anton ml. pa sedem let za očetom. Anton ml. je z ženo Marijo – Mico sprva živel na Žibertovini v Zgornji Šiški, kar dokazujejo njuna botrstva sosedovim krščencem med majem 1821 in decembrom 1823.⁹⁷ Ta za nekaj let prenehajo in ravno tedaj, leta 1822 ali 1823, se je rodil njun prvorojenec Anton, čigar krsta v šentviški matici ne najdemo, morda zaradi dejanskega rojstva drugje ali zaradi površnosti krščevalca.⁹⁸ Za njegov obstoj izvemo šele iz šentviške mrliške knjige, ko je leta 1829 umrl v Zgornji Šiški 17 in je označen kot šestinpolletni sin polzemljaka Antona Vodnika.⁹⁹ Njegov krst zaman iščemo tudi v krstnih maticah ljubljanskih župnij

⁹² Oklicna knjiga 1789–1822 v: NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1772–1796 (nezakonski otroci), fol. 80v. – Nevestino bivališče v Šempetrskem predmestju št. 45 ni bilo njena ali moževa last; družina je živela v hiši Matije Sirnika (Fabjančič 1943–1944: s. p., Sv. Petra c. 83).

⁹³ Žena Marija je ob smrti 24. aprila 1826 označena kot krčmarica (*Wirthin*) (NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, M 1825–1833, fol. 5).

⁹⁴ Po zapisnikih duš župnije Dobrova je bil lastnik hiše št. 2 v Stranski vasi, po domače Žnidar, Jožef Vodnik – Žibert, dejansko že pokojni, v njej pa so prebivali najemniki (*Pächter*) (NŠAL, ŽA Dobrova, Statusi animarum, šk. 1, št. 1 status animarum 1824–1835, pag. 98). V tem času naj bi bila Vodnikova posest v Stranski vasi podložna posesti Jabornik (prav tam, šk. 1, št. 1, status animarum 1824–1835, pag. 98; šk. 1, št. 9, status animarum 1837–1842, fol. 148), kar je očitna napaka.

⁹⁵ NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, P 1816–1845, fol. 14.

⁹⁶ Marija se ni rodila v Ljubljani (gl. op. 90). Glede na navedbo, da je imela ob poroki 17 let, je bila rojena leta 1804, istega ali naslednjega leta pa tudi glede na navedbo starosti 25 let ob smrti 15. januarja 1830 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1829–1848, fol. 7).

⁹⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1797–1825, pag. 232, 236, 240.

⁹⁸ Prav tam, R 1797–1825.

⁹⁹ Umrl je 6. februarja 1829 (prav tam, M 1829–1848, fol. 2).

in primestne župnije Dobrova,¹⁰⁰ v katero je spadala Stranska vas z Vodnikovo polovično hubo, ki jo je oče Anton st. izročil Antonu ml. še kot 17-letniku leta 1819.¹⁰¹ Po morebitni nekajletni odsotnosti iz Zgornje Šiške se je zakoncema leta 1827 na Žibertovini rodila hči Marija, umrla po poldrugem letu, le nekaj dni za bratom.¹⁰²

Oče Anton st. se je med letoma 1826 in 1828 kot štirikratni vdovec vrnil na rodni dom. 24. aprila 1826 mu je namreč v Kapucinskem predmestju 141 za kapjo umrla še četrta žena Marija, po mrliški matici 58-letna krčmarica.¹⁰³ 62-letni Anton je nato leta 1828 prepisal svojo šišensko polovično hubo ter drugo posest, v glavnem gozdne parcele, na Antona ml.¹⁰⁴ in še sedem let preživel kot preužitkar. Tako kot pozneje sin Anton ml. je imel v domači hiši gostilno.¹⁰⁵ Hišo v Šempetrskem predmestju, kjer je prav tako krčmaril, je prodal¹⁰⁶ in umrl pri sinu v 70. letu 9. septembra 1835 za vodenico.¹⁰⁷ Tedaj je na Žibertovini gospodaril sin Anton ml. s svojo drugo ženo, medtem ko je o usodi mlajšega sina Franca znano le, da ni ostal v domači župniji¹⁰⁸ in da je bil še živ leta 1828 ob očetovi izročitvi posesti bratu Antonu.¹⁰⁹ Kaže, da se je kmalu nato poslovil od doma, saj ga bratova poročna pogodba iz leta 1830 ne omenja več,¹¹⁰ ni pa znano, kam je odšel.¹¹¹

¹⁰⁰ Prim. NŠAL, ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj, Matične knjige, Ind R 1791–1829; ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, Ind R 1821–1862; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, Ind R 1819–1859; ŽA Ljubljana–Sv. Jakob, Matične knjige, R 1812–1830; ŽA Dobrova, Matične knjige, R 1812–1835.

¹⁰¹ Izročilna pogodba za polovično hubo v Stranski vasi z dne 27. septembra 1819 je omenjena v izročilni pogodbi z dne 26. julija 1828, s katero je Anton st. prepustil Antonu ml. še vso ostalo posest (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 6, knjiga zemljiškknjižnih listin IVb 1826–1841, pag. 104). Prim. vpis v zemljiško knjigo posesti Najbelt: ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Neuwelt–Jamnigshof – Najbelt pri Ljubljani, knj. 1, zemljiška knjiga, Tom I, fol. 37.

¹⁰² Marija je bila krščena kot Mica 21. maja 1827, umrla pa je 13. februarja 1829 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1824–1837, pag. 37; M 1827–1848, fol. 3).

¹⁰³ NŠAL, ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje, Matične knjige, M 1825–1833, fol. 5.

¹⁰⁴ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 6, knjiga zemljiškknjižnih listin IVb 1826–1841, pag. 102–104, 26. 7. 1828.

¹⁰⁵ Kot gostilničarja sta oba izpričana ob poroki sina Antona 26. julija 1830 v Borovnici: oče kot »Hübler und Wirth«, sin pa kot »Hübler und Weinwirth« (NŠAL, ŽA Borovnica, Matične knjige, P 1816–1849, fol. 16).

¹⁰⁶ Hišo je februarja 1829 kupil Filip Wagner; pozneje je bil v njej hotel Soča (Fabjančič 1943–1944: s. p., Sv. Petra c. 5).

¹⁰⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1829–1848, fol. 44.

¹⁰⁸ Prav tam, Ind M 1790–1849, Ind M 1850–1890, P 1816–1858.

¹⁰⁹ Franc se je zadovoljil s tem, da mu brat Anton ob poroki pripravi ohcet, in se odpovedal nadaljnjim zahtevam (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 6, knjiga zemljiškknjižnih listin IVb 1826–1841, pag. 102–104, 26. 7. 1828). Tako kot brat Anton in oče Anton se je Franc pod izročilno pogodbo podpisal sam.

¹¹⁰ Poročna pogodba govori samo o Antonovih obveznostih do očeta Antona in tete Jere, ki ju je bil dolžan kot preužitkarja vzdrževati do smrti (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 5, knjiga zemljiškknjižnih listin IVa 1819–1837, pag. 297–299).

¹¹¹ V statusu animarum šentviške župnije za obdobje 1834–1843 ni več vpisan pri Žibertu v Zgornji Šiški št. 17 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Statusi animarum, šk. 1, št. 2, status

4.5 Če povzamemo starosti pesnikovih odraslih sorojencev ob smrti, ugotovimo, da so razen 25-letne Mice vsi dočakali za tiste čase zgledno starost. Anton je živel dobrih 69 let, vedno bolehna in za delo nezmožna Jera dobrih 74, mlinarica Uršula, poročena Breceljnik, pa nekaj manj kot 75. Valentin, ki se je poslovil pri malo manj kot 61 letih in je imel najlažjo ter najhitrejšo smrt, je za povprečjem zaostal dobro desetletje.

4.6 Stiki med »gospodom« Valentinom in njegovimi tremi sorojenci so obstajali vse-skozi do pesnikove smrti, težko pa sodimo o njihovi intenzivnosti in o dejanskih odnosih med Vodniki. Ničesar ne vemo o tem, ali je pesnik gmotno ali drugače podpiral katerega od svojih nečakov. Ko je umrl, jih je imel sedem, enega komaj rojenega in šest starih od pet do 27 let. Za nobenega od nečakov s priimki Samotorčan, Breceljnik in Vodnik ni bilo mogoče ugotoviti, da bi se šolal.¹¹² O njih vemo sploh zelo malo. Od treh odraslih Breceljnikov iz Zgornje Hrušice sta dva umrla v mladih letih doma, tretji pa je po očetu prevzel mlinarstvo; oba Samotorčana z Viča sta se izgubila neznano kam, enako eden od obeh Vodnikov, medtem ko je drugi, Anton Vodnik ml., gospodaril na rodbinski polovični hubi in umrl kot šišenski župan.

5 Nadaljnja usoda Vodnikovega rodu in njihove rojstne hiše

5.1 Za konec se ustavimo še pri vprašanju, kaj se je po Valentinovi smrti dogajalo z njegovim rodом in rojstno hišo na Jami, v Zgornji Šiški št. 17. Omenjeni nečak Anton Vodnik ml., rojen leta 1802, je imel v zasebnem življenju tako kot njegov oče Anton st. precejšnjo smolo. V letih 1829 in 1830 je v manj kot letu dni pokopal oba otroka in prvo ženo, staro 25 let.¹¹³ Vnovič se je oženil še istega leta 1830, in sicer v Borovnici z 19-letno mlinarjevo hčerko Uršulo Verbič z bližnjega Dola,¹¹⁴ ki ga je preživela in

animarum za Šiško in Koseze 1834–1843, pag. 8). Nadaljnje iskanje po ljubljanskih matičnih knjigah ni obrodilo sadov.

¹¹² Prim. zlasti Črničev 1999. Brez uspeha je ostalo tudi pregledovanje ljubljanskih škofijskih šematizmov.

¹¹³ Otroka sta umrla 6. in 13. februarja 1829, žena Marija pa 15. januarja 1830 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1829–1848, fol. 2, 3, 7).

¹¹⁴ Nevestin krajevni izvor in datum rojstva je razkril status animarum šentviške župnije (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Statusi animarum, šk. 1, št. 2, status animarum za Šiško in Koseze 1834–1843, pag. 8). Rodila se je 7. oktobra 1811 na Dolu pri Borovnici kot hči Matevža Verbiča (*Verbca*) in Marije, rojene Zlobec (NŠAL, ŽA Borovnica, Matične knjige, R 1804–1812, pag. 119). Ob poroki 26. julija 1840 je oče naveden kot kmet in mlinar (prav tam, P 1816–1849, fol. 16). Poročna pogodba je bila sklenjena 6. julija 1830 v Ljubljani. Mladoletna Uršula je navedena kot hči Matevža in Mice Verbič, Antonu pa je v zakon prinesla 1300 goldinarjev, ki ji jih je bil dolžan izročiti brat Lovrenc (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 5, knjiga zemljiškoknjžnih listin IVa 1819–1837, pag. 297–299). Ko ji je ta dve leti zatem dediščino dejansko izplačal, je iz odpovednega pisma zakoncev Vodnik razvidno, da je Lovrenc Verbič živel v Bistri pri Vrhniki (prav tam, 15. 7. 1832, pag. 296–297).

mu rodila še devet otrok, a tudi od teh jih je pet kmalu pomrlo.¹¹⁵ Anton je bil vseka-kor spoštovan mož, saj so ga ob uvedbi modernih občin leta 1850 izvolili za prvega župana občine Šiška.¹¹⁶ Ko se je 5. decembra 1856 poslovil od tega sveta zaradi prsne vodenice, star šele 54 let,¹¹⁷ je poleg žene zapustil 24-letno hčerko, ki se je pet let prej omožila s polzemljakovim sinom Janezom Knezom iz bližnje Podgore,¹¹⁸ in tri sinove, stare 22, 19 in 11 let. V zemljiško knjigo gospostva Cekinov grad so leta 1857 kot novo gospodarico vpisali vdovo Uršulo in dedna deleža njenih mladoletnih sinov Jožefa in Andreja,¹¹⁹ ne pa tudi izročitve posesti sinu Francu, do katere je prišlo skoraj brez dvoma le nekaj dni pozneje, sočasno s prenosom polovične hube v Stranski vasi, dokumentiranim v zemljiški knjigi posesti Najbelt (Novi svet), pod katero je spadala.¹²⁰

5.2 Le malo zatem je bila Vodnikova domačija prvič deležna vseslovenske pozornosti. Na predvečer stote obletnice Valentinovega rojstva, na svečnico 1858, se je pri Žibertu odvila velika narodna slovesnost in ob tej priložnosti so na vzhodno stran hiše vzdali tudi spomin-sko ploščo (Žvanut 1988: 22–23). Nedvomno so bili navzoči vsi trije pesnikovi pranečaki, sinovi njegovega pokojnega nečaka Antona, in nihče niti približno ni mogel slutiti, da po-meni to slavje tudi labodji spev Vodnikovega rodu na Spodnji Jami na Žibertovini.

5.3 V naslednjih letih so se stvari odvijale z veliko naglico, enemu nepričakovanemu dogodku je sledil drugi, ki ga je bilo še teže slutiti. Vodniki in pesnikova rojstna hiša so doživeli tako rekoč dramatičen epilog. Po dosedanjih raziskavah naj bi od Vodnikov leta 1864 kupil hišo posestnik in gostilničar Jakob Matjan, po katerem se je gostilna odtlej imenovala Pri Matjanu (Žvanut 1988: 15). V resnici pa je bil prenos Žibertovine na Matjana veliko bolj zapleten. Še leta 1861 se je zdelo, da se vse odvija po utečenih tirnicah. Vodnikov 27-letni pranečak Franc Vodnik se je namreč 27. novembra oženil s

¹¹⁵ Otroci Antona Vodnika v drugem zakonu so si sledili takole: 18. junija 1831 Ana, ki je umrla že čez pet dni, 23. junija 1831, 27. julija 1832 druga Ana, 8. septembra 1834 Franc, 12. junija 1836 Marija (umrla 7. julija 1837), 28. novembra 1837 Andrej, 1. novembra 1839 Anton (umrl 20. julija 1840), 31. oktobra 1843 drugi Anton (umrl 15. aprila 1844), 21. marca 1845 Jožef in 27. januarja 1847 Valentin, ki je preminil 8. januarja 1851 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1824–1837, pag. 69, 78, 94, 109, 130; R 1838–1864, pag. 21, 57, 72, 92; M 1829–1848, fol. 15, 57, 85; M 1849–1876, fol. 20).

¹¹⁶ Kot kmeta in župana ga označujeta poročna matica ob poroki hčerke Ane 25. februarja 1851: »1/2 Hübler und Bürgermeister« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1816–1858, fol. 83) ter mrliška matica ob smrti 5. decembra 1856: »Hübler, Gemeindevorstand« (prav tam, M 1849–1876, fol. 58).

¹¹⁷ Prav tam, M 1849–1876, fol. 58.

¹¹⁸ Prav tam, P 1816–1858, fol. 83.

¹¹⁹ Uršula je posest prevzela na podlagi prisojilne listine z dne 6. aprila 1857 (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Gut Leopoldsrue – Cekinov grad, knj. 1, zemljiška knjiga, fol. 20). Kot breme so vpisali dediščino sinov Andreja in Jožefa, ki sta po očetu dobila vsak 1000 goldinarjev dediščine (prav tam).

¹²⁰ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Neuwelt–Jamnigshof – Najbelt pri Ljubljani, knj. 1, zemljiška knjiga, Tom I, fol. 37.

23-letno Jero Žvegelj, kramarjevo hčerko iz Gorij pri Bledu. Šentviška poročna matica ga navaja že kot posestnika, kar potrjuje, da je moral medtem prevzeti ne le pol hube v Stranski vasi, ampak tudi domačo posest.¹²¹ In ravno ko bi novi gospodar konec poletja 1862 že lahko pričakoval prvega potomca, je na Žibertovini udarilo kot strela. 29. avgusta 1862 se je 28-letni Franc Vodnik zgrudil mrtev, zadet od kapi.¹²² Njegova glavna dedinja je postala mlada vdova Jera, ki ni bila noseča ali pa morebitni otrok vsaj ni bil rojen živ. Podrobnosti o dedovanju ne poznamo, ker se niso ohranile zemljiškoknjižne listine,¹²³ bistvo pa je razvidno iz nadaljnjega dogajanja. Kot razkrivata stara in nova zemljiška knjiga, sta 7. marca 1863 tako posest v Zgornji Šiški kot tista v Stranski vasi prešli na Jakoba Matjana, šišenska s prisojilno listino,¹²⁴ stranskovaška pa z izročilno.¹²⁵ Matjan, 25-letni kmečki sin iz bližnje Podgore, je tri tedne prej, 16. februarja 1863, peljal pred oltar 24-letno vdovo Jero Vodnik¹²⁶ in ta mu je zdaj prepisala vso svojo posest. Kako so se na to odzvali Vodnikovi, nevestina tašča Uršula in odraščajoča svaka, ostaja zunaj naših spoznavnih možnosti. Na dlani je, da so Žibertovino zapustili najpozneje v času Jerine druge poroke, pravno zaščiteni s pripadajočimi dednimi deleži.

A zgodbe s tem še ni konec. Jera Matjan, kratkotrajna soproga Franca Vodnika, je tudi v zakonu z Matjanom užila le kanček zakonske sreče. Rodila je sina, ki je živel samo pol leta, in umrla za sušico še pred otrokom, 23. januarja 1864,¹²⁷ potem ko ni bila poročena niti eno leto. Vdovec Jakob Matjan se je še isto ali naslednje leto neznano kje oženil z Marijo Petrič in imel z njo med letoma 1866 in 1885 enajst otrok, od katerih

Slika 4: Spominska plošča na Vodnikovi domačiji na Spodnji Jami, odkrita leta 1958, ob stoti obletnici pesnikovega rojstva (foto: Boris Golec)

¹²¹ NŠAL, Prepisi matičnih knjig, Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, P 1835–1867, fol. 79.

¹²² Franc je v mrliški knjigi naveden kot kmet in gostilničar: »Hübler, Wirth« (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1849–1876, fol. 93).

¹²³ Listinski arhiv Zemljiškoknjižnega urada Okrajnega sodišča v Ljubljani je ohranjen šele od leta 1872 dalje (po uradni informaciji avtorju 25. 7. 2018), listine stare zemljiške knjige pa samo do leta 1850 (ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, popis).

¹²⁴ Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiškoknjižni urad, k. o. Zgornja Šiška, gl. knj. 1–100, vl. št. 35. – Vpis v zemljiški knjigi se sklicuje na prisojilno listino št. 7648 z dne 7. marca 1863, vpisano 23. maja 1864.

¹²⁵ ARS, AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica, Neuwelt–Jamnigshof–Najbelt pri Ljubljani, knj. 1, zemljiška knjiga, Tom I, fol. 37. – Vpis v zemljiški knjigi se sklicuje na izročilno listino št. 2886 z dne 7. marca 1863 in na (poročno) pogodbo z dne 16. februarja istega leta.

¹²⁶ NŠAL, Prepisi matičnih knjig, Ljubljana–Šentvid, P 1835–1867, fol. 84.

¹²⁷ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1849–1876, fol. 101. – Sin Janez Matjan se je rodil 16. decembra 1863 v Zgornji Šiški in umrl 15. junija 1864 (pri dojlji) v Šempetrskem predmestju v Ljubljani (prav tam, R 1838–1864, fol. 235; ŽA Ljubljana–Sv. Peter, Matične knjige, M 1854–1870, fol. 175).

jih je pet pomrlo še v otroških oziroma mladostniških letih.¹²⁸ Z drugim zakonom Jakoba Matjana se je tako pretrgala še zadnja vez med novimi prebivalci Žibertovine in Vodniki. Matjan je bil s temi povezan le toliko, da je imel enajst mesecev za prvo ženo vdovo Franca Vodnika in da mu je ta izročila celotno dediščino po prvem možu. Lahko si predstavljamo, da Matjanu domače ime Žibert ni bilo povšeči in da se je bržkone sam potrudil za njegovo čimprejšnjo pozabo. Pomenljivo je, da je na vhodni portal Vodnikove hiše dal leta 1880 vklesati svoje polno ime Jakob Matjan.

5.4 Tako kot je Žibertovina leta 1862 po 132 letih prešla v povsem tuje roke, je od tam naglo izginilo tudi vse Vodnikovo sorodstvo. Mati zadnjega gospodarja Uršula Vodnik se je s sinovoma Jožefom in Andrejem odselila neznano kam iz šentviške župnije. Kot vse kaže, je približno v istem času storila enako tudi mlada družina hčerke Ane, poročene Knez v Podgori.¹²⁹ Tako po vsem sodeč nihče iz rodovine Valentina Vodnika ni ostal v okolici Šentvida. Tudi Žibertovo ime domačije na Jami je sčasoma utonilo v pozabo, ker ga je izrinilo novo, Matjanovo (Žvanut 1988: 15). Spomin na Vodnika je nato celo stoletje ohranjala le spominska plošča pesniku, dokler ni domačija v drugi polovici 20. stoletja dobila današnjega imena – Vodnikova (Žvanut 1988: 17–36), pod katerim ni bila znana nikoli prej.

Doslej ni bilo mogoče ugotoviti, kaj se je zgodilo s potomci pesnikovega brata, ki so edini obdržali priimek Vodnik. Znana je samo usoda tistih Vodnikov, ki so pomrli doma, na Žibertovini v Zgornji Šiški oziroma natančneje rečeno na Spodnji Jami. Zadnji dom so našli na župnijskem pokopališču v Šentvidu. Le za nekatere je tako izrecno navedeno v mrliški matični knjigi,¹³⁰ medtem ko lahko za večino o njihovem zadnjem domu sklepamo po analogiji.

5.5 Kot zanimivost morda še to. V 132 letih, kolikor časa so Vodniki živeli in gospodarili na Žibertovi polovični hubi na Jami (1730–1862), se je v vsaki generaciji rodil po en Valentin. Pesnik je bil drugi po vrsti in je poznal prvega, svojega neporočenega strica Valentina, rojenega leta 1726. Pesnikov brat Anton je imel prvorojenca Valentina, ki je umrl pri desetih letih leta 1800 in ga je pokopal njegov stric pesnik. Zadnji, četrti Valentin, najmlajši sin pesnikovega nečaka Antona, je zagledal luč sveta v Zgornji Šiški št. 17 kot zadnji tam rojeni Vodnik leta 1847 in se poslovil že čez štiri leta. Pogostnost imena Valentin v Vodnikovem rodu sicer niti najmanj ne preseneča, saj je bilo ime v župniji Šentvid nad Ljubljano na splošno zelo razširjeno. Redno so ga namreč dajali novorojencem, ki so prišli na svet v dneh pred 14. februarjem, godom sv. Valentina, tako kot naš prvi pesnik.

¹²⁸ NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1864–1878, fol. 23, 39, 54, 72, 88, 115, 136, 154, 182; R 1879–1894, fol. 18, 73).

¹²⁹ Polzemljaku Janezu in Ani Knez, rojeni Vodnik, so se v Podgori 3 rodili trije otroci: Janez 9. avgusta 1853, Franc 15. januarja 1856 in Anton 25. oktobra 1857 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, R 1838–1864, fol. 148, 166, 180). Nihče od otrok in staršev ni tam umrl (prav tam, M Ind M 1850–1890).

¹³⁰ Rubriko pokopališče vsebuje šentviška mrliška matica iz obdobja 1772–1812. Tako je župnijsko pokopališče najprej izpričano ob smrti Valentinovega deda Jurija, umrlega leta 1774, in brata Jurija, preminulega leta 1775 (NŠAL, ŽA Ljubljana–Šentvid, Matične knjige, M 1772–1812, pag. 14, 15).

Viri

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko
AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko
AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko
AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko
AS 336, Zemljiška knjiga za sodni okraj Ljubljana-okolica
AS 1073, Zbirka rokopisov

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

Prepisi matičnih knjig

Župnijski arhivi (= ŽA):

ŽA Borovnica

ŽA Brdo

ŽA Dobrova

ŽA Ljubljana–Marijino oznanjenje

ŽA Ljubljana–Sv. Jakob

ŽA Ljubljana–Sv. Nikolaj

ŽA Ljubljana–Sv. Peter

ŽA Ljubljana–Šentvid

ŽA Smlednik

Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiškoknjižni oddelek

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

ZAL, LJU 184, Klasična gimnazija v Ljubljani

Literatura

ANDRITSCH, JOHANN, 2002: *Die Matrikeln der Universität Graz. Band 4. 1711–1765*. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Universitätsbuchdruckerei und Universitätsverlag.

ČRNIVEC, ŽIVKA (ur.), 1999: *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana: Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958).

DODIČ, MILAN, 1971: Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971. *225 let novomeške gimnazije*. (Ur. Sever, Jože.) Novo mesto: Gimnazija. 397–476.

DODIČ, MILAN, KUZEM, OLGA, 1996: Prefekti in ravnatelji novomeške gimnazije (1746–1996). *250 let Gimnazije Novo mesto: 1746–1996*. (Ur. Petakovič, Natalija.) Novo mesto: Gimnazija. 209–229.

GOLEC, BORIS, 2019: Rod Valentina Vodnika. *Arhivi* 42/1. 11–44.

FABIANČIČ, VLADISLAV, [1943–1944]: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev. IV. Šentpetrsko predmestje*. Ljubljana: [tipkopis].

KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga.

KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 1986: Vodnik Valentin. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.

MAL, JOSIP, 1918: Doneski k Vodnikovemu življenjepisu. *Dom in svet* 31/7. 174–189.

MLINARIČ, JOŽE, 1985: Seznam imen iz latinske kronike. *Ruška kronika*. (Ur. Teržan, Josip.) Ruše: Krajevna skupnost. 133–247.

- SMOLE, MAJDA, 1982: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SMOLE, MAJDA, 1994: *Vicedomski urad za Kranjsko. 13. stol.–1747. 4. del: Cerkevne zadeve Lit. L. Inventarji*. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev 4. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- STOPAR, IVAN, 1999: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Četrta knjiga*. Ljubljana, *grad in dvorci*. Ljubljana: Viharnik.
- ŠPELIČ, MIRAN (ur.), 1995: *Nekrologij Slovenske frančiškanske province sv. Križa pripravljen v letu gospodovem 1995*. Ljubljana: Slovenska frančiškanska provinca sv. Križa.
- ŠTURM, LOVRO (ur.), 2016: *Gorenjske družine v 18. stoletju*. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba; Ljubljana: Inštitut Karantanija, Slovenska matica.
- TRDINA, JANEZ, 1946: *Zbrano delo. Prva knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- TRDINA, JANEZ, 1952: *Zbrano delo. Peta knjiga*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VODNIK, VALENTIN, 1970: *Izbrano delo*. Knjižnica Kondor 116. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VOLČJAK, JURE, 2010: *Ordinacijska protokola Goriške nadškofije 1750–1824. 1. del: 1750–1764. Viri 31*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- VOLČJAK, JURE, 2013: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 1. del: 1711–1756. Viri 36*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- VOLČJAK, JURE, 2016: *Ordinacijska protokola Ljubljanske (nad)škofije 1711–1824. 2. del: 1761–1824. Viri 39*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
- VRHOVNIK, IV[AN], 1899: O Valentinu Vodniku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX*. 50–58.
- ŽIŽEK, ALEKSANDER, 2012: *Skrivno življenje cehov. Cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859*. Celje: Zgodovinski arhiv.
- ŽONTAR, JOŽE, 1998: *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije.
- ŽVANUT, MAJA, 1988: *Rojstna hiša Valentina Vodnika. Ob 230-letnici pesnikovega rojstva*. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije: zbirka vodnikov 162. Maribor: Obzorja.

»... DOVOLJ JE PISAVE, KI O MENI GOVORI ...«: POSKUS PSIHOLOŠKEGA PORTRETA VALENTINA VODNIKA NA TEMELJU NJEGOVE PISAVE

Borut S. Pogačnik

1 Pisava je lahko brezčasni medij

Ko umrejo sodobniki, ko telo strohni, ko se podrejo bivališča prednikov, od posameznika ali celotne civilizacije ne ostane nič. Toda včasih ne izgine čisto vse. Ostanajo sporočila. Morda vklesana v kamen, izdolbena v les ali zapisana na pergament.

Tudi za Valentina Vodnika ne vemo, kje točno pod Gospodarskim razstaviščem v Ljubljani so njegovi posmrtni ostanki, ker jih leta 1937 niso prenesli na Navje. Razlog je bil bržčas denar, kot piše v *Literarnem leksikonu* (Dolgan, Fridl, Volk 2014: 227–229). Ni se vedelo, kdo naj bi plačal prekop ... Odnos takratnih mestnih in banovinskih oblastnikov do prvega slovenskega pesnika je bil očitno zelo »lahkoten«. Čeprav gre pri truplih vedno za pieteto, se na to tudi v današnjem času pozablja. K sreči so ostala njegova tiskana dela in še kar nekaj rokopisnih izdelkov. Ti zadnji nam vedno sporočajo o osebnosti pisca. Morda bo mogoče v prihodnosti razvozlati več njihovih sporočil, še več znakov in simbolov. Pisava je precej zakodiran sistem. Ne toliko, kot so bili egipčanski hieroglifi, pa vendar. Upoštevati je treba čas nastanka, običajni način pisanja tistega časa, medij, na katerega se je pisalo, ter še vse ostale okoliščine takšnega akta.

Morda se zdi v času razmaha informacijske tehnologije presojati in raziskovati osebnost nekega človeka na podlagi njegovega rokopisa nekoliko neznanstveno. Vendar pa je to edina pot, da s pomočjo preverljive, ponovljive in na matematičnih izračunih temelječe metode, v tem primeru po Bernhardu Wittlichu (1971: 30–57), ki ustreza znanstvenemu eksperimentu, poskušamo »rekonstruirati« osebnost tega velikega Slovenca, prvega pesnika, publicista, meniha oz. duhovnika in predvsem človeka. Sicer obstajajo tudi opisi njegovih sodobnikov, ki pa so, tako kot v današnjem času, lahko zelo subjektivni in krivični – odvisno pač, koliko je bil on in njegova dela komu pri srcu.

Rokopis ne predstavlja nekaj naključno izpisanih besed in odstavkov, ampak je, kot pravi Ania Teillard (1952: 4–6), zvesta odslikava pisca. Gre za izraz ponotranjenih simbolov, ki se, podobno kot govorica telesa, izražajo navzven prav s pomočjo pisave. Zato je Ludwig Klages s svojim delom *Pisava in značaj*, ki je bilo prvič objavljeno leta 1917, pisavo in psihologijo pisave uvedel kot eno od vej izrazne psihologije, torej kot znanost o izrazu. Kot karakterolog je izhajal iz premise, da je grafologija del

karakterologije, ta pa je del antropološke znanosti o človekovem izrazu.¹ Izkušnje s forenzičnim preučevanjem pisav pa so pokazale tudi, da je »pisava odraz psiho-fizičnega stanja vsakokratnega pisca« (Pogačnik 2008: 93–94), kar pomeni, da se pisava spreminja in spremeni, ko se spremeni to stanje.

2 Za boljše razumevanje psihologije pisave

Pisava je odraz psihe vsakega posameznika. Kot ni dveh istih prstnih odtisov, tudi ni dveh istih pisav ali na primer podpisov. Celo pri istem piscu ne. Če bi hoteli z vso močjo volje ustvariti dva svoja povsem enaka podpisa, nam to ne bi uspelo.

Zakaj je tako? Ustvarjanje pisave in vsakokratnega pisnega akta zahteva sodelovanje kar dvanajstih centrov v naših možganih (Caligiuri, Mohammed 2012: 3–33). Največ naj bi jih bilo v možganski skorji ali neokorteksu. Ker pa so energijski impulzi, ki gredo iz teh centrov preko grafomotorike do rok, različni v nihajih celo v isti sekundi, tega ni mogoče ponovno poustvariti, kljub morebitnemu trudu.

Tudi glede preučevanja psihe kogar koli nam Carl Gustav Jung pove, da to ni statičen, »institucionaliziran« postopek, ki bi ga bilo mogoče umestiti v določene kategorije. Duševnost in psiho je namreč Jung videl kot pojav, ki ga je treba doživeti in spoznati z osebno izkušnjo. Držal se je namreč starega rimskega reka *Vivere deinde philosophare*, ki pomeni: *Živi, potem filozofiraj!* (Pascal 1999: 17).

Enako velja za preučevanje pisave. Potrebna so desetletja praktičnega dela in preučevanja več tisoč pisav, da bi tudi glede potrebnih empiričnih izkušenj vedno znova potrdili ali celo ovrgli mnoge mite pa tudi stereotipe o določenih znakih, simbolih in razsežnostih pisav ter tako tudi o piscih.

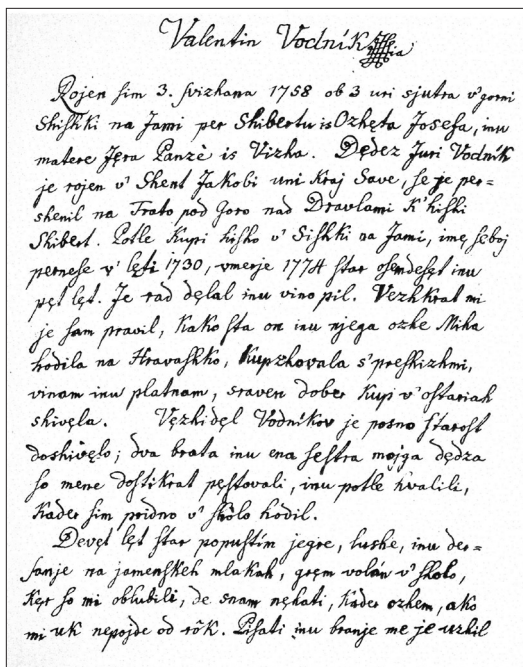
3 Analiza Vodnikovega rokopisa

3.1 Ocena rokopisa

Že brez posebne analize, s prostim očesom je razvidno da je bil Vodnikov rokopis (slika 5) dinamičen, nagel, desno poševen, ritmičen, čitljiv ter z močnim poudarkom na majuskulah – velikih pisanih črkah. To ni bilo nikakršno pretiravanje, kajti v tistem času so bile velike začetnice običajno ozaljšane s številnimi okraski (Pogačnik 1990: 47). Zanimivo je tudi nadaljevanje zaključka priimka Vodnik, ki predstavlja nekakšen »grozd«, ki je potrjeval piščevo identiteto. Gre za zapis *manu propria* (lat. 'lastnoročno'), ki je bil običajno vrstico pod zapisom imena in priimka oziroma podpisa, v tem primeru pa je skorajda v isti ravnini. Dobro sta razvidni le minuskuli – mali črki *i* in *a*.

¹ To je bilo pozitivno sprejeto celo v relativno strogi jugoslovanski sociologiji, ki sicer ni imela dobrih besed za različne alternativne pristope, kot priča primer sociologa in filozofa Rudija Supka (1968: 2–12), ki se je prav v uvodu v prevod Klagesovega dela, naslovljen *O rukopisu*, zavzel za njegovo pozitivno vrednotenje.

Kot zanimivost pa je opaziti tudi tako imenovani »lirični d«, za katerega je značilno deblo male črke – minuskule *d*, ki je upognjeno zgoraj na levo. Takšno izvedbo te črke večkrat srečamo pri pesnikih in pisateljih, pri nas, recimo, še pri Prešernu (Slodnjak 1964: 51) in Cankarju (Debeljak, Glavan 2018: 84), kar je razvidno iz manifestacij njunega rokopisa v številnih izdajah. Z vidika psihologije pisave je tovrsten naklon debela na levo izraz navdiha. Srečamo pa podobno obliko te minuskule tudi pri drugih svetovnih literatih, kar kaže, da ni samo simbol, ampak bržkone kar arhetip iz kolektivno nezavednega po C. G. Jungu (Jacobi 1971: 19, 43).

Slika 5: Vodnikov rokopisni življenjepis (vir: Vodnik 1997, 117)

3.2 Značajske lastnosti Valentina Vodnika po metodi Bernharda Wittlicha

Na podlagi tega rokopisa sem značajske lastnosti Valentina Vodnika ugotavljal² po metodi analize pisave Bernharda Wittlicha (1971 idr.), ki s pomočjo 32 dejavnikov oz. 64 ocen z vidika oblikovne, gibalne in prostorske slike vsakršne pisave omogoča, da te ocene³ o posamičnih segmentih pretvorimo v matematične izraze – številke, kar omogoča tudi največjo možno objektivnost, ki jo zahteva vsak znanstveni eksperiment. Matematični izračuni se nato prenesejo v poseben diagram lastnosti, ki po povezavi

² Podobna analiza je bila npr. opravljena za rokopis arhitekta Jožeta Plečnika (Pogačnik 2015).

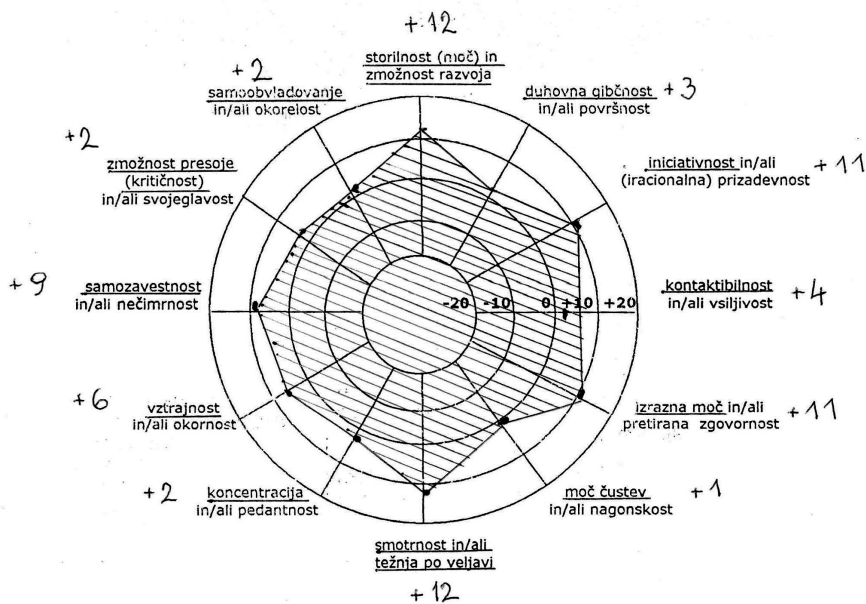
³ Primer takšnih lastnosti, ki so potem matematično ovrednotene, so recimo: povezanost – nepovezanost, centrifugalnost – centripetalnost, girlande – arkade, velikost raztezkov, velika – mala itn.

točk vrednosti na krožnicah, ki so del diagrama, predstavijo lik. Ta je lahko različno obsežen, odvisen od vrednosti posamičnih lastnosti na diagramu.

Levo polovico diagrama in tudi lika na njegovem področju predstavljajo t. i. upočasnevalne ali realizatorske lastnosti, desno pa poganjalne ali ekspanzivistične lastnosti nekega pisca.

Vrednosti posamičnih lastnosti so opredeljene na krožnicah in segajo od -20 do $+20$. Pri tem minus označuje umanjkanje neke lastnosti, plus pa njeno prisotnost.

Poleg te metode sem se oprl še na izhodišča znanega utemeljitelja t. i. švicarske šole v grafologiji Maxa Pulverja (1984: 15–30), ki je preučeval pisave tudi z vidika simbolike pisnega polja, ki je dano piscu, ter je, izhajajoč iz analiz svojih predhodnikov, videl pisavo tudi kot »možganopis«.⁴

Slika 6: Diagram lastnosti (vir: Wittlich 1971)⁵

⁴ Podrobnejši opis postopka in celotne metode bi presegel cilj te analize, ki je predstaviti – kolikor mogoče zanesljivo – značaj Valentina Vodnika.

⁵ Na diagramu sta pri posameznih vrednostih navedeni dve lastnosti; tista, ki jo potrjujejo znaki in dejavniki iz pisave, ki smo jih našli, je podčrtana; če sta potrjeni obe, sta obe tudi podčrtani.

Na splošno je lahko lik na diagramu lastnosti večji ali manjši, večji na levi ali na desni strani. Čim bolj je lik uravnotežen na levi in desni polovici, tem bolj lahko sklepamo, da je večje tudi ravnovesje med tistim, kar nekoga poganja (na desni), in tem, kar omogoča uresničitev želenega (na levi).

Zgornji diagram lastnosti Valentina Vodnika (slika 6) in lik v njem je nekoliko večji na desni strani. To kaže, da je bil Valentin Vodnik sorazmerno ekspanzivna osebnost,⁶ kar nedvomno potrjujejo njegov ustvarjalni opus, intelektualni nemir in predanost številnim poklicnim in nepoklicnim dolžnostim, kar daje tudi izhodišče za samouresničitev takšne močne in ekstravertirane osebnosti, kot jo opisujejo biografiji (Dolgan et al. 2014: 228–229).

Lik na diagramu, ki smo ga lahko oblikovali na temelju ugotovljenih matematičnih vrednosti, je na desni strani nekoliko močnejši prav zaradi dveh izjemno pomembnih poganjalnih lastnosti, iniciativnosti in izrazne moči, ki sta bili nedvomno pečat njegove osebnosti.

Prav zaradi teh dveh močno izraženih lastnosti je Vodnik uspel biti to, kar je bil, in se uresničiti na tako številnih področjih.

Seveda pa so pomembne še druge njegove lastnosti. Če analiziramo diagram, kot da gre za uro, si sledijo od 1 do 12.

Ena nam predstavlja duhovno gibčnost, torej sposobnost povezovanja na videz morda manj povezljivih reči. Duhovna gibčnost kot taka je tudi znak umskih sposobnosti in sposobnosti v smislu: znati se, hitro in utemeljeno. Vrednost +3 kaže na njeno prisotnost.

Na 2 je iniciativnost, ki ima visoko vrednost +11. To nam pove, da je bil Vodnik gibalo številnih pomembnih premikov tistega časa, ne da bi seveda vedeli, katera vse so bila ta področja. In kot pravijo biografiji, jih je bilo res veliko število.

Na 3 je kontaktibilnost, tj. sposobnost navezovanja stikov z okoljem. Tudi ta je dobro zastopana s +4. To nam kaže, da z navezovanjem stikov ni imel težav, vendar pa tudi, da ni prešla v kakšno višjo vrednost, saj je morala obstajati določena distanca med profesorjem in njegovimi dijaki.

Na 4 je izrazna moč ali sporočljivost, ki je s +11 visoka. Skozi pesmi in vse svoje pisne izdelke je Vodnik to svojo lastnost dodobra izrazil in nam kot rezultat le-te zapustil obsežen opus. Tudi dandanes bi bilo to lastnost pri novinarju pričakovati v tolikšni meri.

Na 5 je moč čustev s sorazmerno nizko vrednostjo +1, ki kaže, da so bili kljub prisotnosti čustev v ospredju bolj »razumski« pristopi; to je bilo tipično za takratno vzgojo dečkov, ki so morali biti navzven čim bolj »trdni in trdi«, kar zadeva čustva, kar so v procesu oblikovanja osebnosti močno ponotranjili.

Na 6 je smotnost in tudi težnja po veljavi. Vrednost +12 predstavlja močan vzgib tako k smotnosti (kot usmeritvi k cilju) kot tudi k težnji po veljavi pisca. Zdi se, da je bilo pri Vodniku vse podrejeno ciljem. Da ni bilo veliko spontanosti, ampak je bilo vse, kar je počel, ciljno usmerjeno. Kot močan razumnik tistega časa se je očitno zavedal svojega znanja, sposobnosti in tudi položaja ali položajev, ki jih je imel v različnih časih tudi različno veliko, kot poročajo biografiji.

⁶ To se kaže v šestih poganjalnih lastnostih Bernharda Wittlicha (prim. Wittlich 1971: 56).

Na 7 je sposobnost osredotočanja ali koncentracije, ki kaže vrednost +2. Mogoče se zdi številka nizka, vendar je to tudi kazalnik njegovega nemirnega duha, ki ni nikoli počival. Ob sledenju številnim navdihom na različnih poljih znanosti in leposlovja je bilo bržčas potrebnega kar nekaj napora volje za ustavitev misli.

Na 8 je sposobnost vztrajnosti, ki je s + 6 dobro prisotna. Ko se je za nekaj odločil, je pri tem verjetno kar precej časa vztrajal. Sem gotovo spadajo tudi njegovi poskusi, da bi si ponovno utrdil položaj po Napoleonovem odhodu ...

Na 9, kjer je samozavestnost, naletimo na še višjo vrednost od prejšnje, kar +9. Tudi o tem so biografi precej povedali (Dolgan et al. 2014: 228–229). S takšno samozavestjo je bil nedvomno prepričan, da večina stvari, ki jih počne, sploh ni v ničemer vprašljivih, čeravno mogoče ni bilo vedno tako. Na to kaže tudi Kopitarjev odnos do njega (Dolgan et al. 2014: 228).

Na 10 je kritičnost in samokritičnost, ki s +2 ni tako visoka, odkriva pa morda skupaj z ugotovljeno veliko samozavestjo, da pri nekaterih nalogah, ki si jih je zadal, morda ni imel potrebne objektivnosti.

Na 11 je samoobvladovanje s +2. Večjih težav s takšno prisotnostjo običajno ni. Je pa mogoče, da se je kdaj morda manj obvladal, kot je bilo v okolju pričakovano. Na to kaže morda tudi nekoliko preveč navdušenja ob spremembi oblasti iz avstrijske v francosko, kar je spet povezano s predhodnima lastnostma samozavesti in kritičnosti.

Na 12 je storilnost (moč) in zmožnost razvoja. Tu je visoka vrednost +12, kar kaže vitalnost v smislu energijske opremljenosti, ki smo jo odkrili tudi s pomočjo metode po Anii Teillard, po kateri bi jo opredelili kot močan libido, vendar v smislu C. G. Junga, ki je energijsko opremljenost človeka upošteval kot vso njegovo energijo in ne samo spolno kot Sigmund Freud (Jacobi 1971: 57–58). Kot poročajo njegovi biografi, je bil kar močan in korpulenten.

3.3 Valentin Vodnik z vidika globinske psihologije

Wittlichovo metodo smo dopolnili še z metodo globinske psihologije in njenih različnih predstavnikov, npr. Anie Teillard (1952: 34–106). Globinska psihologija temelji na treh plasteh človekove osebnosti, zlasti kar zadeva zavedni in nezavedni del, ki ga utemeljitelj globinske psihologije in psihoanalize Sigmund Freud opredeljuje kot Nad-jaz ali Super Ego, Jaz ali Ego ter Id ali Ono. C. G. Jung je nezavedno sfero razširil še na področje kolektivnega nezavednega, njun mlajši kolega Leopold Szondi (1938) pa še na področje družinskega nezavednega. Globinska psihologija namreč trdi, da se vse človekove odločitve, nagnjenja in mišljenja pravzaprav rojevajo v nezavednem delu psihe, ki navzven ni viden in ga zaznavamo zgolj skozi določena dejanja ali metode, kot so psihoanaliza (Freud), kompleksna analiza (Jung), analiza sanj (Freud, Jung), hipnoza (več metod in avtorjev).

Pri obrazložitvi človekove osebnosti z vidika globinske psihologije to največkrat ponazarjajo s primerom ledene gore, kjer je nad gladino vidna samo ena petina, vse nevidno pa je pod gladino in prav ta del predstavlja nezavedno, kjer domujejo številni instinkti – nagoni, pa tudi odrinjene vsebine, ki so se oblikovale v različne vrste

kompleksov (po Jungu). Prav kompleksi so generatorji naših številnih predsodkov, tabujev in vsakršnih odločitev v življenju (Jacobi 1971: 42–44).

Ania Teillard se bolj opira na Jungovo tipologijo in njegove štiri funkcije človekove osebnosti, ki kažejo na to, kako poteka človekova energija v smislu funkcij, kot so mišljenje, čutilnost, intuicija in čustva.

Pri tem je bilo mogoče pri Vodniku ugotoviti, da sta v ospredju funkciji čutilnosti in čustev, torej presojanje sveta na temelju občutkov, ki jih svet in vse okoli njega pušča v njem. Funkciji čutilnosti in čustev je mogoče presojati po določenih značilnostih pisave, ki jih Ania Teillard (1952: 96–99, 115–118) opredeljuje kot veliko ali srednje veliko kompaktno pisavo, ki pušča malo zraka oziroma belila in ki je testena, primerno ploščata, z razširjenimi velikimi črkami, girlandami ali kotnimi girlandami in z na desno tekočimi besednimi končnicami.

Čeravno smo pri liku v diagramu govorili, da tam prisotna vsebnost emocionalnosti ni visoka, pa je bržkone šlo bolj za persono, kot bi lahko opredelili tisto, kar človek kaže navzven. Sicer pa je Vodnik svet presojal ne le na podlagi sporočil, ki so mu jih prinašali čuti, ampak tudi po čustveni plati. Iz tega stališča izhajajo tudi njegove večinom radostne pesmi, optimizem in ekspresije dogodkov (Vodnik 1970: 7–9, 12).

3.4 Nevrotične strukture so del osebnosti

Wittlichova metoda omogoča, da se poglobimo tudi v t. i. nevrotično strukturo osebnosti, pri čemer je B. Wittlich izhajal iz t. i. neoanalitične podmene osebnosti Haralda Schultz-Henckeja, ki izhaja iz stališča, da je vsakdo nekoliko obarvan z eno od štirih osnovnih struktur, ki so: depresivnost, prisilnost, histeričnost in shizoidnost (Wittlich 1968: 26–27).⁷ Pri Vodniku je sicer minimalno prisotna histerična osebnostna struktura⁸ z minimalno vrednostjo +1. Histeričnost v Schultz-Henckejevem smislu ne pomeni paničnosti ali nenadzorovanosti vedenja in delovanja, pač pa pripravljenost na tveganje, elastičnost, impulzivnost, radovednost in optimističnost; več iniciative kot obvladovanja, vendar pa tudi manj veselja do odgovornosti, nepotrpežljivost, tudi bojazen pred strogo realnostjo in včasih nekaj infantilnosti.

Toliko o funkcijah Vodnikove osebnosti. Pri tovrstnih analizah nas zanima tudi, kakšno je bilo psihofizično in zdravstveno stanje analizirane osebe. Iz vseh dostopnih Vodnikovih rokopisnih zapisov ni mogoče reči, da bi obstajala kakšna posebna bolezenska stanja ali nagnjenja.

⁷ Harald Schultz-Hencke je, podobno kot B. Wittlich, sledil stališču filozofa Gottfrieda Leibniza, da mora biti vsaka znanost izražena v matematičnih pojmi in izrazih (Schultz-Hencke 2019; Wikipedia: 1–2).

⁸ Posebej poudarjam, da prisotnost kakršne koli strukture v Schultz-Henckejevem smislu ne pomeni nikakršne slabšalnosti, ampak zgolj dispozicijo sprejemanja sveta in družbenega okolja ter odziva na obe razsežnosti. Ob tem morda omenimo, da je prav neoanalitični pristop k psihologiji osebnosti po H. Schultz-Henckeu v Sloveniji uvedel nosilec študija psihoterapije na Medicinski fakulteti v Ljubljani, prof. Leopold Bregant (1926–1986), po katerem se še danes imenujejo vsakoletni psihoterapevtski seminarji Bregantovi dnevi.

4 Pisni prostor je lahko oder predstavitve osebnosti

Zelo pomembna razsežnost za razumevanje vsakokratnega pisnega akta je pisni prostor, ki ga osvaja piščevo pero in je pri analizi vsakršnega rokopisa izjemnega pomena. Analiza tega prostora z vidika vseh treh slik pisave, to je oblikovne, gibalne in prostorske, nam da veliko informacij (Wittlich 1968: 30–31).

Slika 7: Predstavitev pisnega prostora⁹

Pisni prostor je enak tudi drugim prostorom, kot so filmski, gledališki, sanjski ter prostor vsakršnih slik in podob. Zdi se, da je prostor arhetipsko povezan z dojemanjem temeljnih izhodišč človekovega razumevanja za to, kje je preteklost, kje prihodnost, v katero smer se torej odvija ena in kam druga. Kje je prostor za človekovo nadstavbo in transcendenco za preseganje naravnega, kje za opozarjanje nase in kje je svet instinktov in strahov?

⁹ Gre za nekoliko prilagojeno različico predstavitve pisnega prostora, ki je bila prvič objavljena v Pogačnik 1990: 47.

V začetku poskusa predstavitve osebnosti Valentina Vodnika sem govoril o njegovi desno poševni pisavi, ki je dinamična, polna ritma, in zdaj, ko bolje poznamo pisni prostor, lahko rečemo, usmerjena v prihodnost, ker je, kot razberemo s sheme, usmerjena na desno. Gre torej za pomembno usmeritev, ki kaže vodilno usmeritev človekove energije v prihodnost, k novim dejanjem in delovanju, k svetu, tudi v »napade« proti oviram. Seveda pa ne gre pozabiti, da je usmerjena k Drugemu, k sočloveku, k Tiju od Jaza na levi.

Zakaj je torej »lirični d«, ki smo ga omenili na začetku, s svojim na levo usmerjenim zgornjim delom debela pomemben?

Na splošno se pri preučevanju pisav ukvarjamo z vsemi simboli, znaki in posebnostmi. So pa določene izvedbe nekaterih črk, ki nam subtilno sporočajo, kaj pisec je ali česa ni sposoben. In prav to, da se po šolski predlogi predvidena črka izpisuje drugače, kaže na samoniklost in svojskost.¹⁰

Pravimo, da je rokopis samonikel toliko, kolikor se je pisec oddaljil od šolske predloge in ustaljenih pričakovanj bralcev, a je še vedno ostal berljiv. Ostati izključno samo pri šolski predlogi in uporabljati lepopisno pisavo, ni velik korak pri razvoju osebnosti.

Usmerjenost posamičnega elementa proti levi v sicer desno poševni pisavi vedno terja nekaj pozornosti. Na levi se srečujemo ne samo s svojim Jazom, ampak tudi s svojim introvertiranim umikom samih vase. In prav to dejanje, ki je podobno meditaciji, je pomembno, da v sebi najdemo preblisk ali samo ustvarjalno iskrico za idejo, iz katere lahko nastane pesem ali pa samo rima, ki jo že dolgo iščemo (Pogačnik 1990: 47).

Vsakršni posebni detajli so lahko pri piscu odsev neke lastnosti, sposobnosti, daru ali pa tudi česa, kar nas obvešča, na kaj bi sicer morali biti še posebej pozorni.

5 Živost namesto konca

Velikokrat je rokopis edino, kar je ostalo od človeka. Toda na neki način se ta zopet dvigne, znova oživi skozi vijuge svojih črk. Rokopis je kot star film. Vemo, da so vsi igralci, režiserji, scenaristi, lučkarji in producent že davno preminili. Toda znova oživiljene slike nam spet burijo domišljijo. Znova se znajdemo V vrtincu in še v številnih drugih vrtincih naše domišljije. In s pisavami je ista reč. Na videz zamrznjena slika pisne tkanine, kot bi lahko rekli popisanemu listu, oživi ter nam omogoči, da se s piscem znova podamo k oblikovanju pesmi, črtice ali romana.

Rokopis je zbir in seštevek vseh lastnosti, sposobnosti in talentiranosti pisca ter po svoje predstavlja mentalni DNK človekove osebnosti, ki ga morda danes v polnosti še ne moremo razvozlati, bo pa to morda mogoče v bližnji prihodnosti. Zato nas vedno preseneča, kakšne gromozanske vsote dosežajo na dražbah pisma znanih oseb preteklosti. Verjetno prav iz prej opisanih razlogov. So tudi primeri »odkrivanja« nadarjenosti iz pisave, na primer pri arhitektu Jožetu Plečniku, čigar smisel za obliko in

¹⁰ Šolsko predlogo pisanja, ki pomeni, kako naj učitelji učijo učence prvih razredov osnovnih šol, predpisuje vsaka država posebej. V Sloveniji jo trenutno predpisuje Zavod za šolstvo RS (Poznanovič Jezeršek, Cestnik, Čuden et al. 2018).

figuraliko se odraža tudi v njegovih rokopisih (Pogačnik 2015). Za Valentina Vodnika pa vsekakor velja, da je s tako ustvarjalnim in v prihodnost zazrtim značajem znal urediti svoje talente in sposobnosti ter položiti temelje ne samo pesništvu, ampak tudi številnim znanstvenim disciplinam na Slovenskem.

Literatura

- CALIGIURI, MICHAEL P., LINTON, MOHAMMED A., 2012: *The Neuroscience of Handwriting*. Boca Raton, London, New York: CRC Press.
- DEBELJAK, TINE, GLAVAN, MIHAEL, 2018: *Šopek Cankarjevih pisem iz Slovenskih goric na Rožnik*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- DOLGAN, MARJAN, FRIDL, JERNEJA, VOLK, MANCA, 2014: *Literarni atlas Ljubljane: Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JACOBI, JOLANDE, 1971: *Die Psychologie von C.G. Jung. Eine Einführung in das Gesamtwerk, mit einem Geleitwort von C.G. Jung*. Olten: Walter Verlag AG.
- KLAGES, LUDWIG, 1929: *Handschrift und Charakter*. Leipzig: J. A. Barth.
- PASCAL, EUGENE, 1999: *Živeti z Jungom*. Ljubljana: Sophia.
- POGAČNIK, BORUT, 1990: Grafologija – Berem te. *GEA*, december 1990. 45–48.
- POGAČNIK, BORUT, 2008: Trdne in manj trdne meje med grafologijo in forenzičnim preiskovanjem pisav. *Pravosodni bilten* 29/3. 89–97.
- POGAČNIK, BORUT, 2015: Figuralika življenja: Poskus psihološkega portreta Jožeta Plečnika. *Hiša Plečnik house. Ob 100-letnici nakupa hiše na Karunovi 4 in v letu celovite prenove Plečnikove hiše (1915–2015)*. (Ur. Porok, Ana.) Ljubljana: Muzej in Galerije mesta Ljubljane. 121–128.
- POZNANOVIČ JEZERŠEK, MOJCA, CESTNIK, MOJCA, ČUDEN, MILENA ET AL., 2018: *Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina (posodobljena izdaja)*. Ljubljana: Republika Slovenija, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- PULVER, MAX, 1984: *Symbolik der Handschrift*. Zürich: Orell Füssli.
- SCHULTZ-HENCKE, HARALD, 2019: *Harald Schultz-Hencke*, https://en.wikipedia.org/wiki/Harald_Schultz-Hencke, dostop 1. 8. 2019.
- SLODNJAK, ANTON, 1964: *Prešernovo življenje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SUPEK, RUDI, 1968: Ludwig Klages – filozof i grafolog [spremna beseda]. Ludwig Klages: *O rukopisu*, Zagreb: Naprijed. 5–12.
- TEILLARD, ANIA, 1952: *Handschriftendeutung auf tiefenpsychologischer Grundlage*. Bern: A. Francke.
- VODNIK, VALENTIN, 1970: *Izbrano delo*. Knjižnica Kondor 116. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VODNIK, VALENTIN, 1996: *Vodnikova velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797*. (Ur. Reisp, Branko.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- VODNIK, VALENTIN, 1997: *Zadovolne Krajnc: izbrano delo*. Klasiki Kondorja 20. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WITTLICH, BERNHARD, 1961: *Graphologische Praxis*. Berlin: Walter de Gruyter.
- WITTLICH, BERNHARD, 1968: *Neurosenstrukturen und Handschrift*. Frankfurt am Main: DIPA.
- WITTLICH, BERNHARD, 1971: *Konfliktzeichen in der Handschrift*. München: E. Reinhardt.

II

RAZNOVRSTNOST VODNIKOVEGA STROKOVNEGA DELOVANJA

VODNIK KOT LEKSIKOGRAF: VEČBESEDNI LEKSEMI V ROKOPISNEM NEMŠKO-SLOVENSKEM SLOVARJU

Andreja Legan Ravnikar

1 Uvod

Duhovnik in frančiškan, pesnik in publicist, pedagog in jezikoslovec Valentin Vodnik je enega od vrhov ustvarjalnega duha, delovnega zagona in uporabe obsežnega jezikoslovnega znanja izživel v pripravi nemško-slovenskega slovarja, ki ga je intenzivno pisal v letih 1804, 1805 in do konca 1806, povsem dokončal pa ga ni nikoli. Zanimanje za strokovno ukvarjanje s slovaropisjem je Vodniku vzbudil najprej Marko Pohlin, nato Anton Tomaž Linhart in Blaž Kumerdej, navdušil pa ga je mecen Žiga Zois in spodbujal Jernej Kopitar. Zanju sta bila novi slovar in slovnica slovenskega jezika nujna narodnoprerodna naloga in dolžnost slovenskih izobražencev do rojakov.¹ Temeljna priročnika bi omogočila poln razmah slovenščine, ki se je v tem obdobju že krepila v nastajajoči posvetni književnosti in v besedilih različnih funkcijskih zvrsti: v strokovnih (priročniki, učbeniki) in znanstvenih besedilih (slovnica) različnih področij, v uradovanih besedilih (prevodi patentov in kurend), publicistiki (pratike in prvi slovenski časnik) in praktičnosporazumevalnih besedilih (začetki korespondence med izobraženci v slovenščini). Nove družbeno-politične in kulturne razmere so omogočile razvoj govornje slovenščine v formalnih govornih položajih, npr. na sodišču, pri javnih razglasih s strani deželne in državne oblasti, v šoli je slovenščina postala učni predmet in za krajši čas celo učni jezik.

* Prispevek je nastal na podlagi raziskovalnih rezultatov v okviru projekta J6-6843, ki ga financira ARRS pri programu P6-0038.

¹ Kopitarjev prispevek za razvoj slovenske leksikografije je natančno popisan v Orel 1996: 140–152, kjer je avtorica ovrednotila večplastnost njegovega slovaroslovnega in slovaropisnega delovanja: programsko zasnovano, zbirateljsko v nemo v smislu odkrivanja in dokumentiranja starih slovenskih tiskov za Zoisovo knjižnico, organizacijo zbiranja in kritično presojanje tiskanih predhodnih in sočasnih slovarjev kakor tudi lastni ustvarjalni prispevek k slovaropisju. Po drugi strani je Zois konkretno vodil in usklajeval delo za slovar, Vodniku svetoval pri konceptu, naslovu, pripravah za izdajo, si prizadeval za izid tudi po nepričakovani Vodnikovi smrti, zato so ga drugi razsvetljenci imenovali za botra slovenskega slovarja (gl. korespondenco med Zoisom in Vodnikom v Vidmar 2010: 194–197).

2 Vodnikov *Deutsch-Slowenisch-Lateinisches Wörterbuch* / *Slovar němško-slovénsko-latinski*²

2.1 Leta 1794 se je Vodnik pridružil delu za Kumerdejev slovensko-nemški slovar, zato je začel načrtno zbirati slovensko govorno besedišče. Dve leti kasneje je prevzel dolžnost, da bo Kumerdejev slovar dokončal, vendar je iz 1802 znano poročilo, da Vodnik piše svoj slovar. Zaradi praktičnih potreb v nemškem jeziku šolanih slovenskih izobražencev se je odločil, da bo najprej sestavil nemško-slovenski slovar. Sprva ga je poimenoval s Pohlinovim izrazom »besediše« (*Slovénfko Besedifhe* / *Windisches Wörterbuch*),³ kasneje »besednjak« (*Slowenifches Wörterbuch* / *Slovenfek Befednjak*, starejši zapis je pravilnejši: *Slovénfki Befednjak*), medtem ko se je Kopitarju zdel besedotvorno ustrežnejši izraz »besédnik«. Končno je Vodnik svoje leksikografsko delo poimenoval s prevzeto besedo iz ruščine »slovar«, in sicer ob zadnji napovedi izida leta 1813 s poskusnim natisom dveh strani, zaradi razširitve na latinščino kot *Deutsch-Slowenisch-Lateinisches Wörterbuch* / *Slovar němško-slovénsko-latinski*. Vsebuje 7 rokopisnih knjig (95 zvezkov po 12 listov), v katerih je približno 30.000 nemškim iztočnicam pripisanih skoraj 140.000 slovenskih besed, ponekod dopoljenih z latinskimi ustreznici.⁴ V nemških iztočnicah, ki jih je jemal iz njegovega slovarja, in po jezikovnem nazoru se je Vodnik pretežno opiral na Johanna Ch. Adelunga (*Das grammatisch-kritische Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, 1774–1786), za kontrolo je imel Immanuela J. G. Schellerja (*Ausführliches und möglichst vollständiges lateinisch-deutsches und deutsch-lateinisches Lexicon oder Wörterbuch*, 1783–1784), od domačih slovaropiscev pa je upošteval predvsem Marka Pohlina (*TU MALU BESEDISHE TREH JESIKOV*, 1781), Ožbalta Gutsmana (*Deutsch-windisches Wörterbuch*, 1789) in nekatere slovanske slovarje, zlasti kajkavske: Ivana Belostenca (*Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium ærarium*, 1760) in Andrije Jambrešiča (*Lexicon latinum interpre-*

² O historiatu slovarja gl. besedoslovni razdelek Jožeta Toporišiča v sestavku o Valentinu Vodniku v *Slovenski biografiji* (2013). Najbolj temeljito jezikoslovno študijo o Vodnikovem leksikografskem delu, od koder je črpal tudi Toporišič, je že leta 1909 prispeval Izidor Modic in jo v nadaljevanjih objavil v *Domu in svetu*. Pisal je o zgodovini nastajanja slovarja, zbiranju besedišča za slovar in sodelavcih, uporabljenih gradivskih zbirkah, dopolnjevanju in širjenju slovarja po izdelani prvi verziji, zapletih ob večkrat napovedanem izidu in o usodi Vodnikovega rokopisa po njegovi smrti. Opisal je Vodnikov jezikovni nazor (purizem), kriterije uvrščanja besed v slovar, kako ravnati ob poimenovalnih primanjkljajih, popisal besedotvorne zakonitosti slovenskega jezika, kakor jih je prepoznaval Vodnik, in kritično analiziral nekatere njegove novotvorjenke. Glavna dejstva povzemamo v nadaljevanju uvodnega dela članka.

³ Besedilo je pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

⁴ Rokopisna slovarska zapuščina v NUK-u razkriva več osnutkov slovarja in posamičnih zbirk, ki predstavljajo nekakšno predpripravo za slovenski del slovarja, npr. *Vodnik's Etymologicon Vindicu(m)* (1800–1803) (NUK Ms 427), ki med drugim vsebuje obsežno besedno družino iztočnice *skakati*; *Primitiva et Radices Linguae Slavo-Carniolicae. Sazhetne in máterfke befede krajnfski-slovenskiga jezika* (NUK Ms 526); rokopis *Ober-kreiner Dialect* (NUK Ms 540/1), ki navaja 100 gorenjskih posebnosti nasproti dolenskim itd. Rokopisni slovar je dostopen na spletnem portalu dlib (www.dlib.si).

tatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples, 1742). Iz korespondence in arhivskih virov (Modic 1909: 416–417) je razvidno, da je Vodnik slovar dopolnjeval skoraj do svoje smrti (zadnji dokumentirani zapis v rokopis slovarja je iz leta 1817). Po drugi strani pa ga kljub večkratnim javnim napovedim o bližajočem se izidu nikdar ni povsem dokončal, saj manjkajo ustreznice pri kakih 1000 nemških iztočnicah. Neuresničeni načrti o novem črkopisu, premalo naročnikov v prednaročilu, zaradi česar je izid predstavljal za Vodnika prevelik finančni zalogaj, prisilna upokožitev po vrnitvi avstrijskih oblasti in nedokončanost so vsak po svoje prispevali k temu, da slovar ni dočakal izida.

2.2 Vodnikov slovar v osnovnih obrisih izkazuje prenovljeno osrednjeslovensko (kranjsko) knjižno slovenščino z začetka 19. stoletja, s pripombo, da je Vodnik v nasprotju s prvotno namero, da se pri iskanju nadomestnih besed za poimenovanje strokovnih pojmov (namesto prevzetih besed iz nemščine) ne omejuje zgolj na narečja znotraj kranjskih deželnih meja (prim. uvod h *Kuharškim Bukvam*, 1799), temveč se je naknadno odločil upoštevati tudi drugi dve notranjeavstrijski deželi s slovenskim prebivalstvom. Poleg slovenskega jezikovnega gradiva, ki sega do skrajnih meja Koroške in Štajerske, je v slovar vključil tudi besedje iz Goriške, Bele krajine in celo Rezijske; le za gradivo Ogrskih Slovencev domnevamo, da ga ni imel, ker ga nikjer ne navaja.⁵ Iz vsega povedanega je razumljivo, zakaj je Vodnik slovar iz starejšega poimenovanja *Windisches Wörterbuch* preimenoval v *Slovenisches Wörterbuch*. Še danes lahko pritrjujemo ugotovitvam, da je bil Vodnik prvi, ki je načrtoval in pripravil (a ne dokončal) slovar za rojake na skoraj celotnem slovenskem etničnem ozemlju, ki so bili v družbeno-politično in kulturno-jezikovno deprivilegiranem položaju. I. Modic (1909: 419–420) je zapisal takole:

Celo samo pri kranjskih narečjih [Vodnik] ni ostal, šel je dalje in se oziral na vse slovenske pokrajine. Njegovo obzorje je i tu bilo širše kakor njegovih prednikov. [...] Politične meje mu niso bile obenem tudi jezikovne meje. [...] Ko se je bavil s slovarjem že dalje časa, prišel je do spoznanja, da ga tudi meje Kranjske ne smejo ustaviti, da so tudi narečja v sosednjih pokrajinah slovenska. [...] Tako je slovar Vodnikov v drugi vrsti tudi slika, dasi nepopolna, narodnega besednega zaklada vseh slovenskih dežel, slika živega besednega zaklada vrh tega, ker se sodobni pisatelji le malo citirajo. [...] Torej nekaj skupen književni jezik slovenski je hotel obenem s svojim slovarjem kakor s slovnico ustanoviti. [...] Glavna je vendarle njegova praktična zasluga, da je uničil krajevni separatizem slovenskih dežel v jezikovnem oziru in podrl mejnike, ki so nekdanj »kranjski« jezik ločili od narečij sosednjih slovenskih dežel.

⁵ Gradivo je pridobival sam na terenu, najprej v času službovanja na Koprivniku (1894–1896), nato v ljubljanski okolici: od Šmarne gore do Preserja, Kureščka, Turjaka in ljubljanskega Posavja; z obiskovanjem krajev do Celja, Laškega, Brežic, Krškega in Metlike ali s pomočjo Zoisovih in svojih prijateljev ter informatorjev oz. njihovih zbirk, ki segajo tudi na različna strokovna področja (Franc Bilc iz Notranjske, Urban Jarnik in Matija Schneider iz Koroške, J. Hartman, Karel Zois, Franc Hladnik, Franc Cvetko, Anton(č)ič, Jurij Zupan, Jurij J. Ilinič, verjetno tudi Matevž Ravnikar, Jožef Rudež), kar je skrbno zabeležil tudi v slovarju (Modic 1909: 416).

Ker sta v 18. stoletju obstajala dva slovenska knjižna jezika z različicama, je Vodnik posredno napovedal nujnost oblikovanja enotnega slovenskega knjižnega jezika, kar se je po intenzivnih prizadevanjih slovenskih izobražencev v novih družbeno-političnih razmerah formalno uresničilo leta 1850.

2.3 Vodnik je povsem posvojil Zoisov zgodnejši koncept izdelave slovarja, ki ga lahko povzamemo v stavku »za vsako stvar moramo imeti tudi posebno slovensko ime« in ki je od urednika slovarja zahteval, da po potrebi tudi sam tvori besede, če je izčrpal vse dopuščene možnosti, pri čemer je

Vodnik hotel dobiti slovenske izraze za vsako nemško besedo ter se pri tem ni ustrašil niti izposojenk niti novih tvorb. [...] Kar največja popolnost slovarjeva je bilo torej načelo, ki je vodilo od začetka Zoisova in do konca Vodnikovega. To popolnost pa je hotel Vodnik doseči: 1. potom pristnih narodnih izrazov iz vseh slovenskih pokrajin; 2. s pomočjo izposojenk iz drugih slovanskih jezikov pa prikrojjenih duhu slovenskega jezika primerno in 3. s pomočjo novih tvorb (Modic 1909: 418).⁶

Zois se je kasneje pridružil nazoru Kopitarja in Dobrovskega, ki izraža modernejši koncept slovarja, namreč, da je avtor slovarja le opisovalec dejanskega jezikovnega stanja in ne zakonodajalec jezika, kar ne dopušča možnosti, da bi slovaropisec sam tvoril besede.

2.4 Z imenom Valentina Vodnika povezujemo tudi začetke slovenskega znanstvenega slovaropisja, čeprav je njegov slovar težko opredeliti za znanstvenega;⁷ lahko pa v njem

⁶ Nekatero zelo stare nemške izposojenke je še zapisoval. Domnevamo, da jih je namenoma ohranjal kot bolj uveljavljene ob že izvirno slovenskih oz. navajal pri začetnih vpisih in nato dopisoval slovenske, npr. v *Kuharjskih bukvah* je uporabil izraz *župa*, v kazalo pa je na treh mestih vnesel že *juha*. Za komentar se zahvaljujem Ireni Orel. Toporišič je v *Slovenski biografiji* zapisal: »Glede besedja se je V. sčasoma razvil v človeka, ki zlepa ni po nepotrebem zapisal germanizma, če se ga je le zavedal in če ga je le mogel nadomestiti (v Matičku npr. besed *kanclir* in *špegel* ni imel s čim zamenjati).« (Kos, Toporišič 2013)

⁷ V slovarski zasnovi skoraj 100 let mlajšega Pleteršnikovega slovarja (1894–1895) so udeležene temeljne prvine Levstikove predstave o modernem slovarju, ki jih je predstavil v kritiki Cigaletovega in tudi Vodnikovega slovarja, ki sta, izhajajoč iz izhodiščnega nemškega jezika, res predstavila bogastvo slovenskega jezika, nista pa se zavedala, da Slovenci potrebujemo slovar, ki bi temeljil na našem pojmovnem svetu, zato je nujno izhajati iz slovenščine, ki ta svet odraža. Ker sta Pleteršnikova predhodnika tako rekoč prevajala iz nemščine, je predvsem Vodnik prihajal v stiske, saj je izraze moral ustvarjati sam. Po Levstiku je temeljna vloga leksikografije predstaviti prek jezika že ustvarjeni svet; pri tem je treba upoštevati aktualno stopnjo jezikoslovnega razvoja, zlasti na besedoslovnem področju. Povzeto po: Vidovič Muha 1995: 462–463. Anton Breznik (1938: 148–151) je Levstikovo kritiko Cigaletovega slovarja ocenil za preostro in mestoma neupravičeno. Med drugim je dokazoval, da je Cigaletov slovar samostojen, znanstveno zanesljiv in zrel in da je Cigale »prvi, ki je postavil slovar na znanstveno podlago in citira vse, kar trdi, in navaja vire, iz katerih je kaj vzel. On je prvi, ki je skušal podati zanesljiv slovenski besedni zaklad« (prav tam: 151).

odkrivamo prvine znanstvenega slovaropisja. Vodnikov slovar je nastajal ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja, torej v času začetništva znanstvenega (enojezičnega) slovaropisja tudi v širšem srednjeevropskem prostoru.

2.4.1 Za tedanji moderni razsvetljenski koncept (enojezičnega) razlagalnega slovarja sta bili značilni dokumentiranost jezikovnega gradiva in aktualna raba. Tudi Vodnik je, kot smo že zapisali, poleg pisnega gradiva, dokumentiranega v rokopisnih in knjižnih virih, upošteval govorjeno besedišče na skoraj celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Nekatero knjižne vire ter zbiratelje besednega gradiva in strokovnih zbirk je tudi citiral.

2.4.2 Druga značilnost se nanaša na zbiranje avtohtonega besedja »ljudskih« jezikov, kar je spodbudilo potrebo po odkrivanju strukturnih zakonitosti maternega jezika. V danih sociolingvističnih okoliščinah se je Vodnik trudil prepoznavati razlikovalni besedotvorni sistem slovenskega jezika, predvsem v odnosu do državnega in deželnega jezika nemščine. Pri poimenovalnih vrzelih je besedišče raje širil z izrazi iz drugih slovanskih jezikov, s katerimi je ugotavljal veliko jezikovno sorodnost (Modic 1909: 420–421). Ker je Vodnik skušal nanizati kar največ sopomenk za dano nemško iztočnico, s čimer je dokazoval bogastvo slovenščine in njeno enakovrednost nemščini kakor tudi primernost njene rabe v različnih funkcijskozvrstnih besedilih, je s tvorbo novih besed tudi pretiraval. Modic (1909: 446) je zapisal oceno, ki ji še danes težko oporekamo:

Vodnik si je moral pomagati sam, če je hotel ostati pri svojem načrtu, izdati popoln slovenski slovar, ki bi zadoščal vsem praktičnim potrebam. Moral je tvoriti nove besede. [...] Lahko pač trdim, da je bil Vodnik v svojem purizmu tu tudi ozkosrčen, hoteč včasih za vsako tujko dobiti dobro slovensko besedo, kar se mu seveda ni moglo posrečiti, ker zlasti za nove iznajdbe radi pridržimo splošno rabljeno tujko, npr. *barometer*, *baron*, *avdienca*, *kontrolor*, *bankroter* itd.; pa za vse to ima Vodnik slovenska imena: *fápná vágá* (*fápní merník*), *fvojíz* (*nenatvévsník*, *fvojka*), *saflí/h* (*saflíshba*), *raven vedesh*, *omagávíz* (*opefhavíz*) in še celo za imena grških in latinskih bogov: *Zvetka* (*Flóra*), *Slávína* (*Juno*) [...] Opažamo pa vsaj na teh tvorbah že, da Vodnik ni iskal na posodo novih debel, novih sufiksov in drugih obrazil, da si je pomagal s tem, kar je že našel v jeziku samem.

V nadaljevanju je Modic popisal besedotvorne postopke in obrazilne morfeme za tvorbo novih besed (prav tam: 447–451).

2.4.3 Tretja značilnost se nanaša na opremljenost slovarskih sestavkov s kvalifikatorskimi pojasnili, npr. in der gemeinen Sprache, semantičnimi kvalifikatorji, npr. etim., fig., stilištnimi kvalifikatorji, npr. niedrig itd. (Legan Ravnikar 2011a: 81). Z vključevanjem specializiranih izrazov različnih strok, ki jih je Vodnik zaznamoval s terminološkimi kvalifikatorskimi pojasnili, npr. in der Mathematik, in der Grammatik itd., in latinskimi poimenovanji, je Vodnikov slovar začasno opravljal nalogo prvega slovenskega terminološkega slovarja (prav tam: 82).

3 Teoretična opredelitev večbesednih leksemov: stalne besedne zveze, frazemi in večbesedni termini

Preden bomo ovrednotili značilnosti večbesednih leksemov v Vodnikovem slovarju, moramo na kratko opredeliti, kakšen je v sodobnem jezikoslovju in tudi v danem prispevku odnos med tremi vrstami le-teh: med stalnimi besednimi zvezami (tudi v odnosu do prostih ali nestalnih besednih zvez), frazeološkimi enotami (omejili se bomo na frazeme) in večbesednimi termini ali terminološkimi besednimi zvezami.

3.1 Stalne besedne zveze nekateri jezikoslovci pojmujejo kot nadpomenko, ki vključuje tudi frazeme (kot poseben tip stalnih besednih zvez) in terminološke besedne zveze (Vidovič Muha 2013a: 109). Bistvena značilnost tovrstnih večbesednih poimenovanj je, da jih kot celoto jemljemo iz spomina, torej se sestavine besedne zveze vsakokrat ponovijo, ne da bi zvezo vnovič tvorili, po govornem dejanju pa stalna besedna zveza ne razpade. Nefrazeološke in neterminološke stalne besedne zveze, ki jih imamo v mislih tudi v prispevku, se od terminoloških besednih zvez razlikujejo po tipu denotata, ki ne definira strokovnega ali ožjega znanstvenega pomena, od frazemov pa se ločijo po odsotnosti konotativnega pomena (prav tam: 113). Imajo samostojen pomen, ki je razviden iz pomena posameznih besed, zato jim rečemo, da so pomensko prozorne, saj očitnih pomenskih prenosov nimajo niti niso stilno zaznamovane (sestave).⁸ V nasprotju z njimi se proste besedne zveze tvorijo vsakič znova, po govornem dejanju pa razpadejo. Sestavini v prosti besedni zvezi, npr. samostalnik v jedru in lastnostni pridevnik v prilastku, ostaneta samostojna leksema, zato se lastnostni pridevnik lahko pojavlja tudi v drugih skladenjskih vlogah (kot povedkovo določilo ali kot povedkov prilastek), se stopnjuje, s končnico *-i* v im. in tož. ed. m spola pa razločujemo med nedoločno in določno obliko. Samostalniške zveze z desnim samostalniškim prilastkom so lahko proste, če se izkaže, da so predstopnja zveze z levim pridevniškim prilastkom.⁹

3.2 Splošno sprejeta je oznaka, da so frazeološke enote stalne večbesedne leksikalne enote in strukturno trdne zveze, ki jih jemljemo iz spomina, njihovega pomena pa ni

⁸ Stalne besedne zveze so največkrat imenske zveze z levim prilastkom, manjkrat zveze z desnim prilastkom in najmanjkrat zveze s sestavljenim desnim prilastkom. Med tipičnimi lastnostmi, ki definirajo stalnost tovrstnih besednih zvez, so: en leksem (Prid Sam = L), stalnost skladenjske funkcije (prilastek), stalno mesto ob samostalniškem jedru, nezmožnost stopnjevanja. Vse druge pomenske skupine pridevnikov – lastnostni, pravi svojilni, nepravi vrstni in količinski pridevniki – tvorijo s samostalnikom dvoleksemsko zvezo (Prid Sam = L + L) (Vidovič Muha 2014: 115–117), torej prosto besedno zvezo.

⁹ Imenske zveze z desnim prilastkom se v slovarju obravnavajo kot stalne, če so omejene na večbesedne termine ali lastnoimenska poimenovanja, npr. v Vodnikovem slovarju pri nemški iztočnici *verfallen*: *Schiffe, welche nach dem »Vorgebirge der guten Hofnung« segeln wollen [...] »proti nosu dobriga upanja naménene barke«*, ki ustreza današnjemu zemljepisnemu imenu za skrajni konec Južnoafriške republike *Rt dobrega upanja*. Podrobneje o stopnjah ustaljenosti besednih zvez za potrebe uslovarjanja večbesednih leksemov prim. Petric 2018: 217–229.

mogoče predvideti neposredno iz pomenov posameznih sestavin (pomensko neprozorne besede). Frazem v ožjem pomenu je pomensko in strukturno ustaljena besedna zveza s konotativnim pomenom in ekspresivno funkcijo v besedilu (skup, sklop), pri kateri ima vsaj ena od sestavin neslovarski, neleksikalizirani pomen. Če se v slavističnem jezikoslovju, ki operira z izrazi *fraz-*, za temeljno lastnost postavljata stalnost in večbesednost enote, se v anglistični frazeologiji z izrazi *idiom-* praviloma zaznamujejo jezikovne enote, pri katerih pomen celovite enote ni izpeljiv iz pomenov sestavin (morfemov ali besed), kar ni le rezultat različnih teoretičnih pristopov, temveč tudi posledica različnega jezikovnega gradiva oz. jezika, na katerem vsak pristop gradi svoja teoretična izhodišča (Kržišnik 2010: 85). Deloma se idiomatika prikazuje tudi kot del frazeologije, češ da idiomi v nasprotju s frazemi obsegajo pomensko in zgradbeno popolnoma samostojne in od sestavin neodvisne celote (zraslek) (Gantar 2007: 10–11).

3.3 Večbesedni termini poimenujejo strokovne pojme in so hierarhično vključeni v pojmovni sistem določenega strokovnega področja. Zaradi specializirane rabe se pojavljajo v strokovnih besedilih, zaželeno le znotraj ene stroke, teoretično so enopomenski in ne doživljajo pomenskih razvojev oz. pomenskih sprememb (če ta sprememba seveda ni posledica novega dogovora strokovnjakov), nimajo konotativnega pomena ali stilno zaznamovane rabe. Večbesedni termini so lahko pomensko neprozorni in prozorni in se pojavljajo v različicah (npr. v različnih besednorednih oblikah, v t. i. kratkih oblikah itd.); glede stopnje pomenske zlitosti jih uvrščamo med sestave.

4 Obrnjeni Vodnikov nemško-slovenski slovar Jožeta Stabeja kot izhodišče za obravnavo večbesednih leksemov in primerjalno analizo s Cigaletovim (1860) in Pleteršnikovim (1894–1895) slovarjem

4.1 V šestdesetih letih preteklega stoletja je Jože Stabej na kartotečne listke, ki jih hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, izpisal obrnjeno verzijo Vodnikovega slovarja s slovenskimi enobesednimi iztočnicami v izhodišču in nemškimi prevodnimi ustrezniciami na drugem mestu. Obrnjeni zgodovinski slovar je ostal zapisan na približno 140.000 kartotečnih listkih, razvrščenih v 50 kartotečnih škatel. Iz čitljivega prepisa je razvidno, da je Stabej upošteval troje vrst slovarskega gradiva: Vodnikov prvopis, ki je nastajal v letih 1804–1806; z opozorilom so dodane besede, ki jih je Vodnik pripisoval skoraj do svoje smrti; posebej je opozorjeno na tuje pripise, ki so jih prispevali uporabniki rokopisnega slovarja po Vodnikovi smrti (starejši pripisi so v bohoričici, mlajši v gajici).¹⁰

¹⁰ O historiatu prepisa gl. Stabej 1965/66: 42–43.

4.2 Stabejev rokopisni zgodovinski slovar s slovenskimi iztočnicami na prvem mestu omogoča vpogled neposredno v slovenska poimenovanja za iskane slovanske pomene, kar olajšuje raziskave slovenskega dela Vodnikovega slovarja. Ob izbranih vzorčnih primerih slovanskih sestavkov z iztočnicami, ki predstavljajo dele človeškega telesa (*nos, noga, glava*), se bomo osredotočili na problematiko večbesednih leksemov v Vodnikovem slovarju, ki prevladujejo znotraj večine slovanskih sestavkov. Med njimi ni ustaljenega vrstnega reda: stalne in proste besedne zveze se prepletajo s frazeološkimi enotami; kot sestavni del slovanskega sestavka so izpričane tudi terminološke besedne zveze. Pri večpomenskih besedah je Vodnik različne pomene prikazoval z rabo večpomenskih ekvivalentov v prostih in stalnih besednih zvezah, ki jih je razmejeval z ločili ali jih številčil. Na ta način je tudi ločeval splošne pomene besed in besednih zvez od specializiranih. Stilno zaznamovano rabo slovenskih ekvivalentov je Vodnik večkrat izkazoval z navajanjem frazeoloških enot. Razlagalno-opisno razlago nemških iztočnic so nadomeščale tudi slovenske sopomenke, nadpomenke in podpomenke,¹¹ ki so skupaj z večbesednimi leksikalnimi enotami imele ilustrativno vlogo.¹²

4.3 Večbesedna poimenovanja bomo z leksikološkega in leksikografskega vidika primerjali z zgledi iz slovanskih sestavkov z enakimi iztočnicami, in sicer iz dveh najobsežnejših in najpomembnejših slovenskih slovarjev 19. stoletja: Cigaletovega slovarja *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860) in Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894–1895); izjemoma bomo zgodovinsko gradivo primerjali s sodobnim iz prenovljenega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*² (2014). Iz predhodnih raziskav (npr. Breznik 1938; Suhadolnik 1960; Stabej 1965/66) je znano, da je Matej Cigale jezikovno gradivo za svoj nemško-slovenski slovar črpal iz celotnega Vodnikovega rokopisnega slovarja, pri čemer je besede prilagajal tedanjemu pravopisu, le pri nevsakdanjih ali kakor koli nenavadnih besedah je dodal pripis *Vodnik (V.)*. Prevzel naj bi kar 95 % Vodnikovega slovenskega besedja (Stabej 1965/66: 43).¹³

¹¹ Prim. zgodovinski pregled tipov slovanskih ubeseditvev pomenov glede na vrsto slovarja do sodobnosti (SSKJ) v Novak 2008: 327–333.

¹² O frazeologiji kot ponazarjalnem gradivu v Pleteršnikovem slovarju je pisala Marjeta Humar (1998: 92–95), ki je na konkretnih zgledih dokazovala njihovo informativno in celo normativno vlogo. Navedene frazeološke enote namreč prevzemajo vlogo sobesedila, dopolnjujejo slovanske pomenske opise, predstavljajo za besedo tipične skladišne vloge in imajo tudi kulturno-zgodovinski pomen. Normativna vloga se kaže v značilnosti, da jih pri manj uporabljenih in manj ustreznih besedah ne navaja. O frazeologiji v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju skozi prizmo jezikovnosistemske in prevodne ustreznosti je pisala Vida Jesenšek (2004: 246–250), pri čemer je izpostavila, da je frazeološko gradivo v večji meri povezano z inventarizacijo in manj z gradivnim ponazarjanjem iztočnice kot sestavine frazema.

¹³ Cigale je število nemških iztočnic povečal za več kot tretjino, slovenskih besed pa ima najmanj 250.000. Večkrat ni napisal niti vira niti naglasa, ki ga je Vodnik v slovarju že označeval, kar je precejšnja pomanjkljivost. V slovarju je Cigale poleg Vodnika upošteval tudi druge slovanske in besedilne vire: Hieronima Megiserja (1592), Alasio da Sommaripa (1607), Marka Pohlina (1781), Ožbalta Gutsmana (1789), Urbana Jarnika (1832), Antona Murka (1833), Jožefa Keka (1834), Antona Janežiča (1850, 1851), Janeza Krstnika Leopolda Šmigoca (1812),

5 Stalne besedne zveze

Na pogostost večbesednih leksemov, predvsem frazeoloških enot, v slovarju je v SBL opozoril že Toporišič: »gesla – poleg obvestila o naglasu (npr. várvati se, stoparáma, nesti/nósiti) – prinašajo tudi besednozvezno, zlasti frazeološko gradivo [...] Posebno bogate so besedne zveze pri glagolu. Nemškim rekom je znal najti prave slovenske ustreznice, vsaj v veliki večini« (Kos, Toporišič 2013). Ugotavljamo, da je večje število slovenskih stalnih besednih zvez v primerjavi z nemščino posledica prevajanja nemških zloženek ali neposredni opis nemškega izhodiščnega leksema, kar je razvidno tudi iz spodaj navedenih zgledov. Ker opažamo določene neskladnosti v primerjavi s sodobnim jezikom, nas zanima, kakšen je bil v Vodnikovem slovarju odnos med pomensko določnostjo pridevnika in določno obliko lastnostnega pridevnika, in sicer v stalnih kakor tudi v prostih (nestalnih) besednih zvezah.

5.1 Enobesedni slovenski leksemi v Vodnikovem slovarju so izpričani v nizu sopomenk, npr. *Nase – nos*; *Geruch – njuh, duh, podih, podúh, nos, povonj*; *Vorgebirge – nós, berdo*, in kot sestavine prostih in stalnih besednih zvez. Konkretni zgledi so pokazali, da se pri prostih besednih zvezah nesistematično izmenjujeta nedoločna (pričakovana) in določna oblika lastnostnega pridevnika, čeprav pomenska vezanost pridevnika na pomen samostalniškega jedra za proste zveze ni značilna. Raba določne oblike pridevnika je namreč zaradi pomenskega prenosa značilna le za lastnostne pridevnike v stalnih besednih zvezah. Na nerazločevanje med funkcijo določnosti in nedoločnosti pri pridevniki kažejo npr. naslednji zgledi: (*die Nase*) – *potlačeni nos, pošinieni nos* (toda tudi: *Stumpfnase* – 1. *pertláčen nós, tumpast nós*); *eine platte Nase, Plattnase* – *plošnáti nós*; *aufgeworfene Nase, aufgestülpte Nase* – *pervihani nós, vihanòs*; *Wachsnase* – *vošéni nos*; *Schnupfen – náhod, zatumpani nos, samašeni nos, Schnupfen haben* – *náhod imeti, nahóden biti, zatumpani nos imeti* (tudi: *verstopfen* – 3. (pomen) *in der Nase verstopft seyn* – *zamašén nos iméti, nedúho iméti*); *Geruchlos* – *brez podúha, nedišeči nos*; *Habichtsnase* – *klukanós, orlovi nos*; *Adlernase* – *orlovi nos, kluka nos* (oboje je pozneje Vodnik prečrtal), tudi: *klukast nos*.¹⁴ Napredek izkazuje Vodnik v slovenski slovnici (1811), kjer slovnične kategorije določnosti pri pridevniku še ni poimenoval, vendar se je je instinktivno zavedal in normiral rabo. V stalnih imenskih zvezah z levim prilastkom pridevniku moškega spola dodamo obrazilni morfem *-i*, v prostih besednih zvezah pa ne:

Josipa Drobniča (1858), Jurija Aliča (po njegovi smrti je *Zbirko slovenskih besed in prislovic* Drobnič poslal uredništvu Wolfovega slovarja), Vida Pena (1854) itd. (Cigale 1860: III–VIII). Kot vir za razmerje Vodnik – Cigale prim. Suhadolnik 1960: 225–230, za razmerje Vodnik – Pleteršnik prim. Legan Ravnikar 2008: 132–142.

¹⁴ Podčrtane so le imenske in glagolske stalne in proste besedne zveze v slovenščini. Prim. stalne besedne zveze v SSKJ², navedene za količkom kot oznako za pomenski odtенок: *grški nos* 'v isti črti s čelom'; *orlovski nos* 'z izbočenim vrhnjim delom'.

Kadar je perlog v' moshkimu (polu sraŕhen s' imenam, dobi v' edinjimu imenvavnimu *i* na konzu, kakor *Lépi pot* (laftno ime eniga kraja), *fladki korén*, *velki traven*. Kadar pa ni sraŕhen, ampak li náfebno per imenu stoji, takrat je bres *i* na konzu; vunder *mali*, *ŕdajni*, ino vŕi perlogi s' konzam *ji*, *ŕhki*, ino *ŕki* ohranio vŕelej *i* na konzu, kakor *boshji*, *zhloveŕhki*, *paŕtirŕki* (Vodnik 1811: 38).

Za razločevanje prostih besednih zvez od stalnih je torej bolj zanesljiv leksikalnopomenski kriterij kot pa formalni, ki z izbiro določne oblike pridevnika lahko izraŕa le našanje na predhodno že znanega referenta. Leksikalnopomenski kriterij je v slovarju ozavestil ŕele Cigale, ki proste besedne zveze zapisuje samo z lastnostnim pridevnikom v nedoločni obliki, npr. *potlačen nos*, *privihan*, *prikrivljen nos*, *tenek nos imeti*, medtem ko v Pleterŕnikovem slovarju razen *tenak nos imeti* na tem mestu niti proste niti stalne besedne zveze niso izpričane. Tudi v slovarskem sestavku z iztočnico *noga* pri Pleterŕniku niso potrjene niti proste niti stalne besedne zveze (le večbesedni termini, poleg katerih navaja latinski ekvivalent!), medtem ko Vodnik rabo leksema ponazarja v mnogih prostih besednih zvezah, npr. *kriva noga*, *sádina noga*, *ŕernjákova/ŕrazhja noga*, *boŕe noge*, *zheber s' nogami*, *klopna noga*, *okov na nogi*, *na prédno nogo ŕhántav*, *krulov na sadni nogi*, *par nog*, *vmivanje nóg*.

5.2 Pri iztočnici *glava* v Vodnikovem slovarju preseneča ŕtevilnost prostih besednih zvez, s katerimi avtor razkriva njeno pomensko polje in ponazarja rabo: *pleŕhaŕta glava* (*Glatzkopf*), *zhèŕnova glava* (*eine Zwiebel von Knoblauch*[!]), *makova glava/glava maka* (*Mohnhaupt*), *sheblóva glava* (*Nagelkopf*), *mertváŕhka glava* (*Todtenkopf*), *dvanajŕt govejih glav*, *ovčja glava*, *ena glava divjázhine*, *vertenje v' glavi*.¹⁵ Proste glagolske zveze so ŕe posebej pogoste, npr. *klobuk na glavo dati*, *v' glavi ŕe mi verti*, *glavo odŕékati*, *ŕékam/odŕékam glavo*, *ŕhkerlatnik na glavi noŕim*, *pobíem ŕi glavo*, *ŕi glavo prebíti*, *kapo dati na glavo* itd. V Cigaletovem slovarju so pri iztočnicah *der Kopf* in *das Haupt* izpričani le enobesedni slovenski ekvivalenti. Tako nestalne kot stalne besedne zveze in celo večbesedne termine pa najdemo med prevodnimi ustreznici k nemŕkim zloŕenkam, kar kaŕe na razlikovalno tvorbeno lastnost znotraj dveh nesrodnih jezikovnih sistemov, npr. *Kopfarbeit* – *trud z glavo*, *z umam*, *Kopfausŕhlag* – *ŕpuŕčaji na*, *po glavi*, *Kopfbad* – *vmivanje glave*, *Kopfbedeckung* – *pokrivalo glave*, *naglavek*, *naglavje*, *Kopfbinde* – *glavna obveza*, *ŕapelj(?)*, *portek**, *porta**, *Kopffeder* – *pero z glave*, *Kopfgrind* – *hraste na glavi*, *Kopfhitze* – *vročina v glavi*, *Kopfnadel* – *igla za v lase*, *Kopffalbe* – *maŕa za glavo*, *Kopffchild* – *glavni ŕčit*, *ŕkit*, *Kopffchmerz* – *bolezen v glavi*, *bolenje glave* (*prim. serb. glavobolja*), *Kopftuch* – *ruta za na glavo*, *Kopfwasserŕucht* – *vodenica v glavi*. Pri Pleterŕniku prevladujejo besedne zveze, ki s

¹⁵ Zgledi za poimenovanje osebe takŕnega spola v Vodnikovem slovarju, npr. *Manns* = *moshki*, *moshka glava*, *Frauens* = *ŕhénŕka*, *ŕhénŕka glava*, *einzelne Person* *edinja glava*, *sámesen zhlovek*, so se leksikalizirali, na morebitno terminoloŕsko rabo pa v slovarju ni opozorjeno. Prim. tudi: *Werke des Genies* – *déla dobrih glav* [...] *ojŕtra glava*. Metaforični pomen leksema *glava* se kaŕe tudi v pregovorih: *kóliko glav*, *tóliko miŕli* (*viel Köpfe*, *viel Sinne*), *kdor nima v glavi*, *ima v' pètah* (*Versorge verhútet Nachsorge*).

kolokacijami prikazujejo pomensko polje iztočnice *glava* znotraj številčno pomensko ločenih enot: 1) *der Kopf, das Haupt (des Menschen)* [...] *mrtvaška glava, der Totenkopf*; oseba: *moška, ženska g.*, ogr.-C.; 3) *der Thierkopf*; *konjska, pasja glava*; *dvajset glav (živine) v hlevu imeti, zwanzig Stück Vieh; sto glav ovac*; 4) *etwas Kopffähnliches: skalna glava, die Felsenkuppe, Cig. (T.); glave visokih gora; drevesna g., die Baumkro-ne, Cig.; zelnata glava, der Krautkopf; salata, zelje gre v glave, glave dela, (häuptelt, kopft)*; – *die Zwiebel: dve glavi česna, čebule, C.*; – *der oberste Theil eines Dinges, die Kopfseite: die Haube der Glocke, Cig.*

6 Frazemi

Problematika slovarske predstavitve frazemov se najprej navezuje na vprašanje njihovega mesta v slovarskem sestavku, na rabo osnovne (slovarske) ali besedilne oblike ter na prikaz njihove besedne, skladijske in besedotvorne variantnosti.

6.1 Mesto frazema v slovarskem sestavku Vodnikovega slovarja ni predvidljivo, saj se poleg pojavitve pri polnopomenskih sestavinah lahko pojavlja tudi pri nepolnopomenski sestavini frazeološke enote, npr. pri predlogu v iztočnici *über: bis über die Ohren in etwas stecken*. Pravilo je, da se v nemško-slovenskem slovarju neposredno za nemško iztočnico frazem ne pojavlja, ker je (pričakovano) najprej zabeležen enobesedni slovenski ekvivalent. Frazemi so na posamičnih mestih označeni s kvalifikatorji, npr. figur. *pred nos pernêsem*, figurlich *kaj v glavi imeti*. Pri Vodniku je potrjen zapis frazema v slovarski obliki, npr. *sa nóf voditi, se ne puštím sa nof vódti*; prim. **Cig.:** *za nos voditi koga*; **Plet.:** *za nos voditi*; vendar kljub zavedanju o potrebi po drugačnem zapisu, kot se pojavlja v besedilu, ni dosledno izpeljan, npr. **Vod.:** *povfót nof vtikam*; prim. **Cig.:** *v vsako reč svoj nos vtakne*; toda **Plet.:** *v vsako reč nos vtekniti*. Še večkrat se slovarska in besedilna oblika izmenjujeta v istem slovarskem sestavku, npr. **Vod.:** *nos vihati, nos merdam* 'zmrdujem se'; prim. **Cig.:** *nos vihati, pomerdniti, merdati z nosam*; **Plet.:** *nos vihati, die Nase rümpfen = z nosom mrdati*.

6.2 Primerjava frazemov pri Vodniku, Cigaletu in Pleteršniku je pokazala, da se na diahroni ravni razlike kažejo v izrazni in pomenski podobi. Razlike v zapisu so posledica zamenjave bohoričice z gajico, v glasovni podobi pa je spremembe mogoče pripisati procesu normiranja novoslovenskega knjižnega jezika sredi 19. stoletja. Besedotvorne razlike posameznih sestavin se večinoma nanašajo na vidsko pogojene spremembe,¹⁶ in sicer na možnost uresničevanja dejanja kot trajajočega ali dovršenega. Vzporedno

¹⁶ Z rabo vidskih parov je bil Vodnik prvi, ki je v slovarju opozoril na dvojni pomen slovenskih glagolov (Modic 1909: 420). Toporišič je v *Slovenski biografiji* ta dosežek posebej izpostavil: »Slov[enski] glagol za določeno nem[ško] iztočnico načeloma navaja v nedovršni in dovršni obliki, pri čemer se V[odnik] sklicuje na P. Schimecka (Programma Etymologiae Slavicae, 1783); s tem je glede glagolskega vida prehitel Kopitarja (tega slovnica izšla šele 1808)« (Kos, Toporišič 2013).

navajanje nedovršnega in dovršnega glagola je pri Cigaletu pogostejše kot pri Vodniku, npr. **Vod.**: *nad kom s' glavo majati*; **Cig.**: *z glavo zmajati, majati*. Večkrat je v istem frazemu opaziti zamenjavo besednega reda, kar je mogoče razložiti z navajanjem frazema enkrat v slovarski, drugič v besedilni obliki, največkrat pod vplivom nemškega izhodišča, npr. **Vod.**: *špraviti soldate na noge, na noge poštáviti/poštávlati, na noge šprávití/šprávlati/poštáviti (auf die Beine bringen)*; **Cig.**: *na noge spraviti, spravljati, postaviti, postavljati na noge*; **Plet.**: *postaviti, spraviti (kaj, koga) na noge*. Večjo Vodnikovo samostojnost kažejo zgledi, kjer prevodna predloga na besedni red sestavin frazema ni vplivala, npr. **Vod.**: *od nóg do glave (von Kopf bis zu Fuß)*; toda **Cig.**: *od glave do noge, do pete*; ne pa **Plet.**: *od nog do glave, od pete do glave*. Razlike v vezljivosti so lahko posledica kalkiranega prevoda, npr. **Vod.**: *k' nogam pafti komu (einem zu den Füßen liegen)*, vendar tudi: *per koga nogah leshati*; prim. **Plet.**: *pod nogami imeti koga, pod noge se dati komu, pod nogami komu biti*.¹⁷ Spremembe besednih sestavin frazema izkazujejo sopomenski frazemi, ki se lahko pojavljajo že pri Vodniku ali šele po primerjavi z gradivom iz kronološko mlajših slovarjev, npr. **Vod.**: *komu kaj pod nos dershátí/podrobíti/drobíti (verdrießen) 'vznejevoljiti, spraviti v slabo voljo', to se mi pod nos kadi*; prim. **Cig.**: *komu kaj pod nos podrobiti, drobiti* (frazem razlaga s frazemom: *zasoliti jo komu*), *komu kaj pod nos deržati*; **Plet.**: *golo resnico komu pod nos tiščati (jemanden derb die Wahrheit sagen), pod nos dati ali dobiti (etwas derb zu verstehen geben oder bekommen)*; **Vod.**: *s' eno nogo v' grobu biti (einen Fuß im Grabe haben)*; prim. **Cig.**: *z eno nogo v grobu biti, stati*; **Vod.**: *vtepam/vtepem (komu) v' glavo*; prim. **Cig.**: *vtepstí, vbíti, vgnati si kaj v glavo*.

6.3 Kako je Vodnik prevajal frazeme iz nemščine v slovenščino? Ali frazemi izkazujejo domačo poimenovalno motivacijo, torej so slovenskega ali širše slovanskega izvora, ali so bili prevodi frazemov spodbujeni z nemško predlogo? Ali je kdaj namesto frazema izpričana le pomenska razlaga in obratno, da je nemški enobesedni leksem razložen s slovenskim frazemom? Različne uresničitve bomo prikazali v naslednjih razdelkih.¹⁸

6.3.1 Najbolj idealen je **prevod tujejezičnega** (v našem primeru nemškega) **frazema** s sistemskim ustreznikom, torej **z jezikovnosistemskim slovenskim frazemom**.¹⁹ Dva stična jezika, kot sta nemščina in slovenščina, imata lahko (skoraj) enako poimenovalno motivacijo. Naj naštejemo nekaj primerov iz Vodnikovega slovarja: *setzen sich auf den Kopf – fe na glavo poštáviti; steigen, 5. Der Wein steigt in den Kopf – vino v' glavo*

¹⁷ Prim. **SSKJ**: *metati se komu pod noge* 'predajati se, podrejati se'.

¹⁸ Frazeološke in paremiološke enote v Cigaletovem in Pleteršnikovem slovarju je z leksikografskega vidika analizirala Natalija Ulčnik (2014: 294–301), ki je poleg drugojezičnih sistemskih ustreznikov odkrivala tudi drugojezične prevodne ustreznike, hkratno navajanje drugojezičnega sistemkega in prevodnega ustreznika, navajanje sistemskih ustreznikov v drugih slovanskih jezikih, odsotnost frazeoloških in paremioloških enot v izhodiščnem jeziku in dodatna pomensko-pragmatična pojasnila v slovenščini.

¹⁹ Imenujemo ga tudi drugojezični sistemski ustreznik, ki ga je razumeti kot frazeološkega; nesistemski prevod imenujemo prevodni ustreznik, ki je nefrazeološki (Jesenšek 2004: 248).

vdárja, vdári; von Kopf zu Fuß – od nóg do glave. Relativno visoka stopnja konvergenčnosti med slovenskimi in nemškimi frazemi je predvsem rezultat medjezikovnih stikov in medjezikovnega vplivanja dveh arealno stičnih jezikov, ki sta bila kulturno in politično tesno povezana, razlagati pa jo je mogoče tudi s kulturoloških in psihološko-spoznavnih vidikov (Jesenšek 2014: 18). Različno poimenovalno motivacijo v nemščini in slovenščini najbolj dokazuje Vodnikova izbira jezikovnosistemskega slovenskega ekvivalenta, npr. **Vod.:** *am Halse haben – kaj na glavi iméti, sich etwas vom Halse schaffen – fi kaj is glave fprávití, jemanden über den Hals kommen – komu na glavo priti, am Halse liegen – na glavi vífěti, einjagen, einem etwas in das Gedächtniß – vtěpam, vtěpem v' glavo; bis über die Ohren in etwas stecken – zhes glavo tizhátí v' kom [!]; einem eine Fusstritt geben – komu na nogo stopiti; prim. Cig.: stopiti komu na nogo;²⁰ Vod.: aus den Gedanken schlagen – isbiati/isbíti is glave, fi kaj is glave isbíti; prim. Cig.: iz glave izbiti, izbijati si; Plet.: iz glave si izbiti (sich etwas aus dem Sinn schlagen)*. Na včasih zapleteno iskanje slovenskega jezikovnosistemskega ustreznika kaže zgled večbesednih sopomenskih poimenovanj, ki jih je Vodnik v kasnejših predelavah rokopisa prečrtal: *in das Gedächtniß kommen – v' fpomin priditi, na mifel padfti, v' glavo padfti*.

6.3.2 Na gradivsko omejenih zgledih frazemov (*noga, nos, glava*) je pri Vodniku redkeje opaziti primere **dobesednega prevoda nemškega frazema**, katerega rezultat je **frazem**, ki ni odraz slovenskega pojmovnega sveta, npr. *eine große Macht auf den Beinen haben – veliko mogóhtvo na nogah imeti* 'imeti v rokah veliko moč'; *überall mit dem Kopfe durchfahren – ozhe povfod s' glavo predréti* 'priti z glavo skozi zid'. Lahko se izmenjujeta slovenski sistemski frazem in prevodni frazem, npr. *jemanden den Kopf, den Verstand verrücken – komu glavo, um fmešhati; was kommt/fällt ihm ein – kaj mu v' glavo pride, v' glavo komu kaj pafti; prim. Cig.: mi neče v glavo, kaj ti je prišlo, skočilo v glavo*.

6.3.3 Kot naslednja možnost je potrjen **prevod nemškega frazema z enim ali več enobesednimi ustrezniki**, ki imajo funkcijo razlage pomena frazema.²¹ Takšen način je pri analiziranem Vodnikovem frazeološkem gradivu manj pogost, npr. *die Nase hoch tragen – prevsetovati; sich eine lange nacholen – okregan, oštet biti*. V Cigaletovem slovarju je ta možnost pogosto izkoriščena, saj v okviru enega slovarskega sestavka navaja tudi nemške frazeme, ki jih v slovenščini le razloži, npr. *einem eine Nase brehen, ansetzen – nasaditi, nasajati koga, nalegati koga; der Nase nachgehen – na ravnost iti; auf die Beine kommen – opomoči se, skolehati, okrevati; ans Bein binden, streichen – ne marati za kaj, ne zmeniti, meniti se; Stein und Bein schwören – grozno se priduševati; er ist im Kopfe nicht richtig – meša se mu, terčen, prismojen je (prim. serb. nima četerete deske v glavi)*.

²⁰ Prim. *stopiti komu na žulj* v *Slovarju slovenskih frazemov* (Keber 2015 [2011]), medtem ko v **SSKJ²** ni izpričan.

²¹ Tudi pri Pleteršniku so nekatere frazeološke enote brez nemškega ustreznika, navaja pa slovenski pomenski opis, sopomenke, pragmatični komentar k rabi ali pa ne doda pojasnila, vendar iz pregledanega gradiva ni bilo mogoče sklepati, zakaj (Jesenšek 2004: 249).

6.3.4 Znotraj slovarskih sestavkov z iztočnicami *glava, noga, nos* je v Vodnikovem slovarju potrjen **prevod nemškega enobesednega leksema s slovenskim frazemom**. Poglejmo nekaj primerov: **Vod.:** *aufsein* – na nogah šim, *po konzu šim* [...] šim dolgo na nogah, *šim dolgo gori*; *aufbleiben* – *zhùjem*, na nogah oftánem; *aufdauern, nichts im Bette liegen* – na nogah prebiem, *po konzu šim*; prim. **Cig.:** *biti na nogah*, *zhùjem*, na nogah oftánem; **Plet.:** na nogah biti; **Vod.:** *verdrießen* – komu kaj pod nos dersháti/podrobíti/drobíti, *to se mi pod nos kadi*; prim. **Cig.:** *komu kaj pod nos podrobíti, drobíti, zasoliti jo komu*, komu kaj pod nos deržati; **Plet.:** golo resnico komu pod nos tiščati; pod nos dati ali dobiti (*etwas derb zu verstehen geben oder bekommen*); **Vod.:** *Geburtsglied* – *niedrig* tretja noga; **Vod.:** *Wischer 2. ein Verweis* – ena po nófu; **Vod.:** *von Jugend* – od mladih nog; **Vod.:** 4. Interjekcion *auf! auf!* – na noge! *po koncu*; **Vod.:** *Selbsterwahl* – po svoji glavi svólen.

6.3.5 V Vodnikovem slovarju so izpričani tudi prevodi **nemške proste besedne zveze s slovenskim frazemom**, npr. *schlenkern mit den Füßen im sitzen* – *bingam oder binglám, s' nogami pfam svoním*; *Narr, ein Narr werden* – ob pamet priti, sméšhati se v glavi; *gut zu Fuße seyn* – terdne noge imeti, *terdni sa hójo biti, dobri hódiz biti*; *schaffen, ich mache einem viel zu schaffen* – veliko sadévam, veliko na glavo nakópavam, *veliko sadénem, nakòpam komu*; *aus den Gedanken schlagen* – is glave isbiati, isbíti; *lernen, etwas auswendig l.* – se kaj is glave uzhíti, na pamet uzhíti se; *sehr beschäftigt seyn* – zhés glavo déla iméti, filno dofti oprávit iméti, zhes glavo tizhíti v' kom [!]; *ich mache einem viel zu schaffen* – veliko na glavo nakópavam, na glavo nakopati; *eines Zorn auf sich haden* – koga jéso sebi na glavo nakópati; *der Kranke kann noch nicht auffussen* – *bolnik she* ne mòre na noge.

7 Večbesedni termini

Znano je, da Vodnikov slovar vsebuje osnovno in bolj specializirano izrazje iz različnih strokovnih področij: kmetijstva in obrti, tehnike in vojske, trgovine, prehrane in gospodinjstva, računstva in medicine, jezikoslovja, prava in uprave, astronomije in astrologije, geologije in geografije. Na strokovno rabo besed je Vodnik v slovarju opozarjal s terminološkim kvalifikatorjem, s kvalifikatorskimi pojasnili ob nemški iztočnici, z navajanjem latinskega izvora nemških iztočnic; lahko pa strokovno rabo besed le slutimo, ker urednik nanjo eksplicitno ni opozoril. Pri vzorčnih geslih *glava, noga, nos* je, žal, delež večbesednih terminov ali terminoloških besednih zvez najmanjši.²² Izpričana Vodnikova večbesedna strokovna poimenovanja lahko razvrstimo v dve skupini, in sicer glede na to, ali se ali se ne kvalificirajo kot specializirano izrazje.

²² O tipoloških lastnostih slovenskega neverskega strokovnega izrazja v Vodnikovem slovarju, ko je slovenjenje potekalo pod precejšnjim vplivom izhodiščnega nemškega jezika, gl. Legan Ravnikar 2011a: 79–93.

7.1 Tematsko besedje, ki je običajno osnovno terminološko izrazje dane stroke, dostikrat ni opredeljeno s terminološkim kvalifikatorjem, prepoznamo pa ga instinktivno, npr. *Vorderlauf* – predni skok, predna noga; *Kreuzfuss* – krishováta noga; *Schwimmfuss* – plavutna noga, lopátiza, lopatasta noga (Vodnikov kasnejši pripis s svinčnikom) (**SSKJ**²: veslalna noga, plovec); *Landesstelle* – deshelna glava, deshelna oblast; *die Perücke* – barokárjka glava ‘lasulja’; *Schiffs=Capitän* – glavár, ladijski glavár, glava; *Schwachsinn* – flabi um, flaba glava, kafni um. Pri analiziranih slovarskih sestavkih za dele telesa so večbesedni termini pogostejši pri izpeljankah iz njih, npr. **Cig.**: *Kopfader* – glavna žila; *Kopfdrüse* – glavna žleza; *Kopffschlagader* – glavna odvodnica; *Kopffchild* – glavni ščit, škit; *Kopffchraube* – glavati vijak; **Plet.**: *Zahnkrone* – zobna glava. Imenske zveze z desnim prilastkom, npr. **Vod.**: *ſhtupa sa glavo*, so redkejšje in imajo največkrat potencialni terminološki pomen (prim. glavna ſhtúpa (*Haarspuder*)).

7.2 Zanesljivo je terminološko rabo mogoče prepoznati, kjer Vodnik navaja terminološki kvalifikator ali terminološko kvalifikatorsko pojasnilo, npr. **Vod.**: *Lauf* – an der Jägersprache noga skók, tekúta (*Anony.*) (prim. enobesedni strokovni izraz *Näßlein* – bey den Jagarn nóf; *Schämel* [...] 3. in der Artillerie noga); *Preßkopf* ‘tlačenka’ – in den Küchen préfhana glava; *Anlage* – [...] zu den Wissenschaften glava sa [premetno]t[?]. Nedvoumno je terminološkost opredeljena pri besednih zvezah, kjer se ob slovenski navaja latinski ekvivalent, npr. v **Plet.**: *Meduzina glava* – *das Medusenhaupt* (*euryle caput Medusae*); *pasja glava* ‘cvetica zajčki’ – *das Löwenmaul, der Dorant* (*antirrhinum orontium*); *petelinova glava* ‘turška detelja’ – *die Esparsette* (*onobrychis sativa*); *kačja glava* ‘pojalnik’ – *die Sommerwurz* (*orobanche maior*);²³ *Adamova glava* – *die Alraunwurz* (*mandragora*).²⁴ Zgledi z latinskimi poimenovanji terminov pri Vodniku v vzorčnih slovarskih sestavkih niso potrjeni.

8 Sklep

Številčnost večbesednih leksemov v Vodnikovem slovarju, najsi gre za stalne besedne zveze, frazeme ali terminološke besedne zveze, kaže na njihovo pomembno, pravzaprav osrednje mesto znotraj slovarskega sestavka Vodnikovega slovarja. Njihova vloga je večplastna. Nadomeščajo opisno razlago iztočnice oz. slovarsko opredelitev pomena, predstavljajo za slovarsko iztočnico realno in najbolj zgoščeno sobesedilo, lahko zaznamujejo pragmatične okoliščine ter izkazujejo tipične skladenjske vzorce in vezljivost v knjižni slovenščini na prelomu iz 18. v 19. stoletje.

²³ Prim. **SSKJ**²: *pojalnik* [...] *bot. rastlina zajedavka z raznobarnimi cveti v socvetju, Orobanche: kaduljin, mali pojalnik*; **Plet.**: *pojalnik* [...] *die Sommerwurz (orobanche), C., Nov.; die Quendel-Sommerwurz (o. epitymum)*.

²⁴ Prim. **SSKJ**²: *mandragora* [...] *bot. strupena sredozemska rastlina z močno odebeljeno korenino, zelenkasto belimi cveti in rumenimi jagodami, Mandragora officinarum*.

Viri

- CIGALE, MATEJ, 1860: *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*. Laibach: Knezoškofijstvo.
- Kartoteka gesel obrnjenega nemško-slovenskega slovarja Valentina Vodnika*. Pripravil J. Stabej. Gradivo hrani Sekcija za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- KEBER, JANEZ, 2015 [2011]: *Slovar slovenskih frazemov*, www.fran.si, dostop 1. 3. 2019.
- PLETERŠNIK, MAKS, 2014 [1894–1895, 2006]: *Slovensko-nemški slovar*, www.fran.si, dostop 1. 3. 2019.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ²), 2014. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, elektronska izdaja, www.fran.si, dostop 1. 3. 2019.
- VODNIK, VALENTIN, 1804–1806/1817: *Slovenjek Befednjak / Slownifches Wörterbuch*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-2A1G5ITD>, dostop 1. 3. 2019.
- VODNIK, VALENTIN, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shore*. Ljubljana: Leopold Egger, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DU5DNOB1>, dostop 1. 3. 2019.

Literatura

- BREZNIK, ANTON, 1938: Iz zgodovine novejših slovenskih slovarjev. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 33. 17–32, 87–98, 147–164.
- GANTAR, POLONA, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Zbirka Lingua Slovenica 3. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- HUMAR, MARJETA, 1998: Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju. *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah*. (Ur. Toporišič, Jože.) Novo mesto: Dolenjska založba. 87–96.
- JESENŠEK, VIDA, 2004: Frazeologija v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju: Jezikovnosistemska in prevodna ustreznost. *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika: slovenska zemljepisna imena*. (Ur. Jesenšek, Marko.) Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije; Pišce: Društvo Pleteršnikova domačija. 241–252.
- JESENŠEK, VIDA, 2014: Frazeologija nemškega jezika: slovensko-nemški kontrastivni in medkulturni vidiki: Predstavitev projekta. *Več glav več ve: frazeologija in paremiologija v slovarju in vsakdanji rabi / Zwei Köpfe wissen mehr als einer: Phraseologie und Parömiologie im Wörterbuch und Alltag / Two heads are better than one: phraseology and paremiology in dictionaries and in everyday use: Maribor, Ljubljana, 18.–19. 4. 2013*. (Ur. Jesenšek, Vida, Babič, Saša.) Maribor: Oddelek za germanistiko, Filozofska fakulteta; Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 10–25.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 2013 (1986): Vodnik, Valentin (1758–1819). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 19. 1. 2019. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- KRŽIŠNIK, ERIKA, 2010: Idiomska beseda ali frazeološka enota. *Slavistična revija* 58/1. 83–94.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2008: »Vodnikovo« besedje v Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju. *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Zora 56. (Ur. Jesenšek, Marko.) Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 132–142.

- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2011a: Characteristics of the technical terminology in Vodnik's German-Slovene dictionary (1804–1806). *Slovenski jezik – Slovene linguistic studies* 8. 79–93.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2011b: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopišnem slovarju in njegovih tiskanih virih. *Slavistična revija* 59/3. 293–305.
- MODIC, IZIDOR, 1909: Vodnik kot jezikoslovec. *Dom in svet* 22/9–11. 414–421, 446–453, 495–500.
- NOVAK, FRANCE, 2008: Pomenoslovje v naših slovarjih od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja. *Od Megiserja do elektronske izdaje Pleteršnikovega slovarja*. Zora 56. (Ur. Jesenšek, Marko.) Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 326–338.
- OREL, IRENA, 1996: Kopitar in slovarstvo slovenskega jezika. *Kopitarjev zbornik*. Obdobja 15. (Ur. Toporišič, Jože.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 139–152.
- PETRIC, ŠPELA, 2018: *Slovenski večbesedni leksemi z vidika slovaropisja*. Zbirka Lingua Slovenica 12. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- STABEJ, JOŽE, 1965/66: Nekaj ugotovitev ob popolnem izpisu Vodnikovega rokopišnega nemško-slovenskega slovarja. *Jezik in slovstvo* 9/1–2. 42–44.
- SUHADOLNIK, STANE, 1960: Cigaretov besednjak. *Jezik in slovstvo* 5/8. 225–230.
- ULČNIK, NATALIJA, 2014: Slovensko paremiološko in frazeološko gradivo v temeljnih dvojezičnih slovarjih 19. stoletja – v Cigaretovem nemško-slovenskem (1860) in Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju (1894/1895). *Frazeologija nemškega jezika z vidikov kontrastivnega in uporabnega jezikoslovja / Phraseology of the German language from the perspective of contrastive and applied linguistics*. (Ur. Jesenšek, Vida.) Maribor: Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko. 282–319.
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Studia litteraria. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 1995: Temeljne prvine zasnove Pleteršnikovega slovarja. *Slavistična revija* 43/4. 459–468.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 2013a: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. 2., dopolnjena izdaja. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- VIDOVIČ MUHA, ADA, 2013b: Frazem med besedo in stalno besedno zvezo. *Frazeološka simfonija*. (Ur. Jakop, Nataša, Jemec Tomazin, Mateja.) Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. 15–26.

VALENTIN VODNIK KOT PISEC JEZIKOVNIH UČBENIKOV V SLOVENŠČINI

Irena Orel

1 Uvod

V prispevku je protistavno obravnavanih pet Vodnikovih jezikovnih učbenikov za osnovne šole in gimnazije v slovenskem jeziku, ki so nastali kot izvorna dela ali prevodi in priredbe v času Ilirskih provinc med letoma 1811 in 1812: dva abecednika in tri slovnice za učenje slovenščine, francoščine in italijanščine (ohranjen je rokopis začetnega dela). Primerjani so s predhodnimi izdajami, prevodnimi predlogami, rokopisnimi osnutki in med seboj.

2 Vodnik kot šolnik

2.1 Učiteljski poklic

Vodnik je bil od l. 1788 na katehetičnem področju kot kaplan, po odločitvi za poučevanje leta 1798 in uspešno opravljenem preizkusu za mesto učitelja poetike na ljubljanski gimnaziji (Pleteršnik 1875: [25]) do upokojitve novembra 1815 oz. še v letu 1818 kot začasni predavatelj italijanščine na filozofskem študiju na liceju (Ciperle 2001: 246, 250–252) trideset let zavezan pedagoškemu poklicu, ki je ob slovarkem delu in poglobljanju v druge stroke, tudi arheologijo, usodno zaznamoval njegovo življenje. Najprej je v 5. razredu gimnazije poučeval vse predmete razen verouka, bil med letoma 1806 in 1807 začasni prefekt gimnazije (Pleteršnik 1875: 26), ko pa je leta 1807/1808 postala šestrazredna in pouk predmeten, je poučeval v vseh gimnazijskih razredih zgodovino in začasno verouk, nato še zemljepis, tudi francoščino in neobvezno italijanščino do izteka življenja (Kos, Toporišič 2013; Pleteršnik 1875: 32).

Ob uvedbi Ilirskih provinc,¹ ki so upoštevale reforme francoske revolucije le z delno uresničeno odpravo cerkvenega nadzorstva in z uvedbo enotne osnovne šole s slovenskim

¹ Vodnik je »kot eden glavnih pomočnikov nove vlade« dobil v tem obdobju veliko vlog in je v spomenici (*Nota über die Pismenost ali Gramatika*), »ko jo je priložil svoji slovenski slovnici, izročeni 1811 francoski vladi« (Prijetelj 1911: 321 za slovenski in ilirski (srbski) del, ki se po njegovem mnenju razlikujeta le v strokovnih izrazih in petini besed), predvidel dve slovnici, ki bi uravnali strokovni jezik po Smotrickem, kar je sam že napravil v svoji slovnici, in primerjalne slovarje. Za zunanji uradni jezik ob notranjem francoskem ni priznal prevlade

učnim jezikom za izobraževanje mladine, tj. z drugačno družbeno vlogo za opravljanje izobraževalne naloge, ne zgolj vzgojne, kar je poudarjal tudi Vodnik (Schmidt 1988: 67–68), je začasno poučeval še francoski jezik in bil med letoma 1810–1812 ravnatelj na novo urejene gimnazije s tremi razredi, ljubljanskih osnovnih (prvih) šol (*écoles primaires*) in umetno-obrtnih ali rokodelskih šol (*écoles des arts et métiers*) s štirimi razredi (Ciperle 1987: 47). Ob spremembi šolskega sistema leta 1811/1812 je gimnazija postala licej, na katerem je bil učitelj drugega humanitetnega razreda in učil vse predmete. V 3. in 4. razred mestne osnovne šole se je slovenščina uvedla kot obvezni predmet, Vodnikova *Pismenost* pa je učencem služila kot učna knjiga (Bohinjec 1889: 17).

Po vrnitvi avstrijske uprave je bil ob pomanjkanju kadrov od oktobra 1813 do jeseni 1814 ravnatelj normalnih šol, 18. marca 1815 pa je prejel ukaz cesarja Franca I. o upokojitvi in ni dobil mesta na stolici za občo zgodovino na liceju niti na stolici za slovenščino, ustanovljeni 15. decembra 1815, ki jo je leta 1817 zasedel Franc Serafin Metelko (Ciperle 2001: 142–143; Pleteršnik 1887: 634). France Kidrič (1934: 210) razlaga, da je Vodnik dal pobudo za ustanovitev stolice na ljubljanskem liceju, ko je v prošnji za mesto na stolici za občo zgodovino zapisal, da bi lahko istočasno na liceju poučeval tudi slovenski jezik, kar bi bilo koristno trgovcem, obrtnikom in duhovnikom. Ponudbo o pouku v slovenskem deželnem jeziku so podprli združeni direktorati licejskega študija (rektor Jožef Balant (*Walland*) za teologijo, Matevž Ravnikar za filozofijo in dr. Anton Bernik (*Wernig*) za medicino) ter upravitelj ljubljanskega gubernija Franz von Fradeneck.²

nobenege slovanskega narečja (prav tam: 323). Tako je 23. julija 1811 s spomenico preprečil Marmontovo namero, da bi za celotno ozemlje Ilirskih provinc vpeljal »v nižje šole in za pismeni deželni jezik« (o čemer je bil že decembra 1810 obveščen tudi Jernej Kopitar) ilirsko, tj. dalmatinsko štokavsko narečje Dubrovnika. Vodnik se je zavzemal za prevod v obe narečji ali v takšno, ki bi bilo obema razumljivo, in poudaril malenkostne razlike vej ogromnega pradebla Slovanov. Cvirn (2001: 87–88) Vodnikovo željo po približevanju in »bodočem stapljanju obeh jezikovnih sestavov« v spomenici označi kot »prvo besedilo kulturnega ilirizma pri nas«. Podobno Vidmar (2010: 274–276) poudarja, da je Vodnik ob navedbi razlik med slovenščino in srbsščino »na njuni podlagi predvidel umetno zasnovano skupnega južnoslovanskega jezika, ki bi ga ilirska vlada vpeljala v šole in kulturo«, Zois pa načrta »knjižne ilirščine« ni odobral.

² Kidrič (1934: 211–213) navaja, da je novo pobudo dal Jernej Kopitar v pismu Žigi Zoisu (27. julija 1815) ter predvidel Ravnikarja, ki bi poučeval brezplačno. 10. avgusta 1815 je Ravnikar hkrati s poročilom o dvojezični slovnici »napravil in utemeljil predlog za ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani na liceju«, študijski direktorati so izdelali še tretjo utemeljitev predloga, nedvomno Ravnikar, ki je bil licejski rektor, ravnatelj filozofskih študij in začasni direktor teološke fakultete. Kidrič natančno opredeli razloge, s katerimi je Ravnikar utemeljil rabo slovenščine za šolske ustanove, ki so jo že delno upoštevale (duhovništvo, novi tehnični in mehanični pouk za vse, ki ne obvladajo (dovolj) nemščine, novo poljedelsko stolico in pouk v osnovnih šolah), rabo deželnega jezika so podpirali neznanje nemščine na podeželju, slab jezik pridigarjev, odrinjenost deželnega jezika in potreba po dobrih slovenskih knjigah, korist slovanske filologije za pouk grščine in hebrejščine, tudi sredstvo za širjenje avstrijske kulture v pridobljenih primorskih predelih, »ozir na ohranitev narodovega značaja, ki je še precej nepokvarjen«, zveza med jezikom in narodovo kulturo. Omenja, da je centralna organizacijska komisija na Dunaju (odločali so le Nemci, verjetno je vplival nanjo tudi Kopitar)

Cesarski odlok je Vodniku preprečil službovanje v Iliriji in novembra 1815 je bil upokojen. Začasno je bil do nenadne smrti nastavljen na novi stolici italijanskega jezika, vmes je v humanitetnih razredih zaradi potrebe po učiteljih nekaj mesecev do začetka leta 1816 poučeval še grščino in latinščino (Kos, Toporišič 2013; Kos 1990: 153–155) in prejel ob odstavitvi pohvalno pismo (Pleteršnik 1875: 32).

Vodnik se je aktivno zavzemal za izboljšanje razmer v šolstvu in imel kritičen odnos do tedanjega stanja: npr. v poročilu k zapisniku skupščine gimnazijskih učiteljev 11. novembra 1801 je opozarjal na slab učiteljski položaj in pomanjkljiva učila, težave pri pouku brez predznanja nemščine ob prihodu na gimnazijo idr. Menil je, da lahko učence nauči pri predmetih le začetne pojme, in zanje priporočal darila in javno pozornost. Pritoževal se je, da učitelji nimajo ugleda, prejemajo prenizko plačilo (Pleteršnik 1875: [25]–26; Kos 1990: 154). Svojim učencem je privzgaljal kulturne in moralne vrednote: navduševal jih je za domoljubje, znanost, umetnost, jih spodbujal k samostojnosti, delavnosti, značajnosti (Legiša, Gspan 1956: 403).

2.2 Pisec učbenikov

2.2.1 Učbenike je začel pisati že leta 1806, ko je kot gimnazijski prefekt na pobudo vlade za zgodovinski pouk, ki se po novem načrtu začne z domačo zgodovino, v nemščini sestavil zgodovino Kranjske, Trsta in Goriške grofije (*Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Grafschaft Görz*, Dunaj 1809, s ponatisi 1817, 1820, 1825), ki je bila sprejeta tudi za učno knjigo (Pleteršnik 1875: 27).³ Najvidnejšo vlogo na področju šolstva je izpolnil v času Ilirskih provinc (Kos 1990: 156–157) kot ravnatelj ter glavni pisec slovenskih učbenikov za osnovno šolo in gimnazijo s slovenskim učnim jezikom. Kratko obdobje francoske uprave v šolstvu (1810–1812) je omogočilo delno rabo slovenskega učnega jezika in Vodnik je uspešno zadovoljeval potrebo po slovenskih učbenikih, ki jih je pripravil že do septembra 1810 in so se do natisa junija 1811 uporabljali v rokopisu (Priatelj 1911: 584; Pleteršnik 1875: 30). Izšli so:

- dva abecednika: *Abezedá sa Perve šhole* (1811c), *ABEZÉDA ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé* (1812),
- šolska slovnica slovenskega jezika, prva v celoti v slovenščini: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Šhole* (1811a),
- prirejeni prevod francoske slovnice Charlesa François Lhomonda *Éléments de la grammaire française* (1780, 1810) z naslovom *Pozhétki gramatike to je Pifmenofti Franzofske gospada Lhomonda [...]: sa latinške franzofske šhole v' Illirii* (1811b),
- *Kerfhanski Navuk sa Il(D)irfke Deshele* (1811, 1812).

prošnja ljubljanskega licejskega rektorata in podobno utemeljitev ljubljanskega ordinariata, ki ju je poslal ljubljanski gubernij, obravnavala hitro in naklonjeno, dobila pozitivno mnenje študijske dvorne komisije in štiri vloge oblikovala v predlog cesarju za ustanovitev stolice (prav tam: 211).

³ Janko Kos (1990: 155) za ta čas navaja še izgubljeni mali katekizem.

2.2.2 V rokopisu sta ostala nedokončana prevoda italijanske slovnice *Lafhka Pifmenoſt*, prevedena po slovnici *Gramatica ragonata della lingua italiana* Francesca Soaveja, in učbenik matematike po francoski predlogi Nicolasa-Antoina Guillarda in italijanski Luigija Grossija (*Shtétva sa perve ſhóle. Pifal po franzosko Guillard, po laſhko Grossi, preſtaviſt Vodnik* (na naslovnici je vse prečrtano in dopisano *Shtevna vumétnoſt sa perve ſhole*)).⁴ Za pouk mediko-kirurškega študija na liceju so v Ljubljani v letih 1820–1840 uporabljali za »teoretično in praktično porodništvo« Vodnikov prevod dela Jana Matoška *Babiſhtvo, ali Porodnizharſki Vuk sa Babize* (1818) (Ciperle 2001: 166).

2.2.3 Ker »je postala slovenščina predmet in učni jezik na osnovnošolski in začasno tudi na nižji« gimnazijski stopnji, »je kot trajni nasledek Marmontove šolske uredbe⁵ nastala vrsta Vodnikovih slovenskih učbenikov za predpisane predmete (razen latinščine, zemljepisa in zgodovine) na primarnih šolah in gimnazijah« (Šumrada 1992: 189; prim. še: Tavzes 1929: 35–38; Stanovnik 2009: 33–47). Zasluge francoskega medvladja in maršala Marmonta za ustvaritev Vodnika »kot enega najrealnejših in najvažnejših kulturnih delavcev« je izpostavil tudi Prijatelj (1911: 600).

Jezikovni učbeniki so bili namenjeni opismenjevanju – z abecedo, zlogovalnimi in bralnimi vajami s pomočjo molitev ter poučnih zgodbic, s pravili o lepem vedenju, pogovori oz. z jezikovno protistavo maternega z nemškim in francoskim jezikom – ter učenju slovnice treh uradnih jezikov Ilirskih provinc, slovenskega, francoskega in italijanskega.

3 Jezikovni učbeniki

3.1 Metodološka izhodišča

Poleg opisnega (abecednik 1812) je izbran primerjalni pristop, in sicer medsebojno in s (tujejezično) predlogo:

- a) primerjava s predhodno predlogo (abecednik 1811),
- b) primerjava s predhodnimi rokopisi (*Pismenost* 1811),
- c) primerjava francoske in italijanske slovnice s tujejezično predlogo (Lhomond, Soave)
- č) in s slovensko slovnico (*Pismenost* 1811).

⁴ Schmidt (1888: 69) omenja še Vodnikova zemljepisna skripta.

⁵ Marmontov odlok (4. julija 1810) je predvidel tudi 25 nižjih (gimnazij) in 9 višjih srednjih šol (licejev) ter dve obrtni šoli v Ljubljani in Zadru, liceja v teh dveh mestih pa sta bila organizirana kot centralni šoli za dijake gimnazij in licejev iz drugih provinc, ki sta v praksi imeli višje- in visokošolski položaj – ki jima ga je dodeljeval že odlok sam (Šumrada 1992: 187) – »s petimi študijskimi smermi: za zdravnike, kirurge, inženirje, arhitekta, pravnike in teologe«; po prvem letu sta dobili raven akademije, opustili pa so inženirsko-arhitektsko smer (Ciperle, Vovko 1987: 50).

3.2 Abecednik *Abezeda sa Perve shole* (1811c, anon.)

Vodnik ga je delno priredil po predhodnem (verjetno Debevčevem) abecedniku *PLATELTA ALI BUKVE ZHERK INU BESEDI sa vse, Kateri se hozhejo Krajnko brati is sazhetka vuzhiti* (1808), ki je sledil podobnim Pohlinovim delom (*Abezedika* (1765), *Abezedika ali Plateltof* (1789, 1798)) in Debevčevemu *Krajnškemu Plateltofu* (1791).

Primerjava abecednika s *Plateltafom* iz leta 1808 pokaže le delno navezavo nanj z razlikami v abecedi in drugačno razvrstitvijo črk ter ujemalnimi jezikovno posodobljenimi besedili z odpravo germanizmov. Poučne pesmi in slovensko-nemški tematski slovarček Vodnik nadomesti s prevodom petih kmetijskih dejavnosti iz *Sveta v slikah (Orbis pictus)*, ki je, razen posamičnih jezikovnih sprememb, povzet po njegovi priredbi Hipolitovega besedila v Kopitarjevi slovnici *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1809: 95–97), ter s pravopisnim poglavjem o delitvi besed.

Razlike so vidne v abecedi, drugačni razvrstitvi črk: Vodnik začne z malimi črkami in sledi bohoričici : *a, b, z, d* [...], *f, sh, s, sh, t, u, v, zh*, z dvema *e* in *o* (*é, e, ó, o*) in ima *z, ž* pred *t*, posebej navede latinske in grške črke (*C c, Q q, X x, Y y*) in nemški *W w*, sledijo izgovor črk (*a, be, ze, de, é, è, ef, ge, ha, i, je, ka, el, em, en* [...]) in velike črke ter po trije samoglasniki glede na naglas (npr. *a, á, à*).

Razporeditev zlogov se le delno ujema, ker Vodnik ne sledi abecedi, ampak glasovni bližini:

1811: *ba be bi bo bu, pa* [...], *fa* [...], *va* [...], *da* [...], *ta* [...], *ga* [...];
 1808: *Ba be bi bo bu, Ca* [...], *Da* [...], *Fa* [...] *Ga* [...];
 1811: *ab* [...], *ap* [...], *af* [...], *av* [...], *ad* [...], *at* [...], *ag* [...], *aj* [...], *ah* [...], *ak* [...],
al [...], *ar* [...];
 1808: *Ab* [...], *Ad* [...], *Af* [...], *Ag* [...], *Ah* [...], *Aj* [...], *Ak* [...], *Al* [...], *Am* [...];
 v obeh je na koncu črka č: *zha/Zha zhe zhi zho zhu*.

Naraščajoče enozložne besede so v obeh razvrščene po navedeni razvrstitvi črk in se le redko ujemajo:

1811: **ber bers bersh**,⁶ *zi zin zink, dle dlef dlefk, fa fan fant* [...];
 1808: *Aus Aush Ausht. Bèr Bèrs Bèrsh. Dle Dlef Dlefk. Ers Ersh Ershen. Fov Fovf Fovfh.*

Večzložne besede so razdeljene na zloge, pri Vodniku z vezajem, in večinoma niso ujemalne:

1811: *aj, a - ko, a - li, am - pak, ba - rov - ni - ce, be - re - mo, bi - ster, bó - ben, bú - ta - ra.*
 1808: *A bra ham. An ton. Ap no. Arz ni a. Afh ter shel. Ba rov ni ze. Be re mo. Bi fthro vid. Bob ni ze. Bur jo va.*

⁶ Ujemalne (pri abecedi) ali jezikovno razlikovalne dele (v besedilih) je avtorica označila krepko.

V razdelku brez naslova sledijo molitve, od katerih prve tri ravno tako niso naslovljene, medtem ko ima abecednik iz leta 1808 naslov *Visha bešede skladati, inu brati se nauzhit, Go špo do Va Mo li tva* itn. V naslovih in molitvah so opazne tudi jezikovne razlike na vseh ravninah, npr.:

1811: *na né bu* : 1808: *v' ne bi, Ve - ru - jem* : *Jest ve ru jem, ino* : *inu, zerkvenih* : *Zerkovnih*;
Jutrina molitev : *Jutrajna Molitu.*; *Molitva pred Sholo* : *Molitu pred ,Sholo*;
trojno ediniga : *trojedniga, Jes* : *Jest, terdno* : *terdnu, naprejsamem* : *naprej usamem*;
Defet sapovdi boshje : *Defet Boshje Sapovdi*.

Pri posameznih zapovedih je pri Vodniku besedilo tudi skrajšano in posodobljeno (gla-golske zveze so upuščene, oba ne upoštevata roditelja zanikanja):

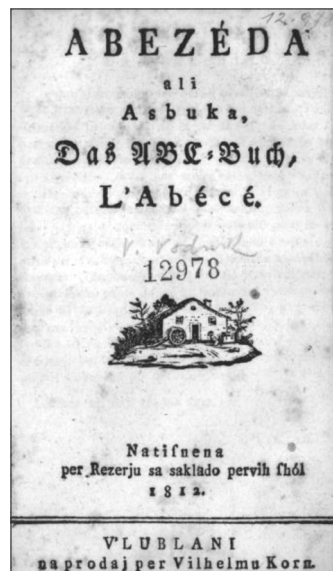
1811: *2. Ne imenuj njegovo ime po nepridnim.*
1808: *nimafh ime Boga tvojiga Gospoda nepridno pelati.*

Oba abecednika imata tudi razdelek *Pravila za lepo vedenje*, tj. bonton s pregovori, naslov je pri Vodniku leksikalno posodobljen:

1811: *Kratki navuki k' lepimu ino zhednimu vedenju.*
1808: *Kratku podvishanje k' lepimu, inu zhednimu sadershanju.*

Slika 8: Naslovnica *Abecede za prve šole* (vir: dlib.si)

Slika 9: Naslovnica *Abecede ali Azbuke* (vir: dlib.si)

Vodnik izpusti nekaj izrekov (npr. *Gliha se rada sgliha, V nefrezhi ne obvupaj*), vendar jih na koncu doda za celo stran (npr. *Boga mōli, Starfhe lubi. Shlahto v' zhafti imaj*).

Jezikovne posodobitve so tudi oblikoslovne: npr. trpnik *s se* nadomesti tvornik; zapoved izraža z velelnikom in ne z zvezo naklonskega glagola in nedoločnikom:

1811: *Hudo s' hudim ne vrazhuj.* : 1808: *Hudo fe nima sa hudo pourazhati.*

Odpravljene so prevzete besede: npr. *rasgledki* : *exempli*; *grešhil* : *falil*; *bogabojezh* : *brumen* ipd.

Vodnik zaključí s posodobljenim Hipolitovim prevodom petih področij iz otroškega učbenika *Svet v slikah* J. A. Komenskega (1658): *Polfko délo, Shivinška reja, Zhebelaríá, Préja, Tkanje*, ter s pravopisnim poglavjem o delitvi besed (*Rasdelenje slogov v' vezhslóshnih befédah*), abecednik iz leta 1808 pa ima na tem mestu pesmi z naslovi: *Eniga otroka jutrajnu vošhenje, Naprejevsetje, Soper nemarnost, Sramoshlivoft, Proshna eniga otroka, Sadovolnost s' fvojim stanam*, od strani 35–40 pa slovensko-nemški tematski slovarček z razdelki *Udi zhlovekovi, Dufha, Zhlovek, Hifha*.

3.3 *Abezeda ali Asbuka, Das ABC–Buch, L' Abécé*

Abeceda ali azbuka je jezikovnodidaktični in prevodni unikum, saj je trijezična (slovensko-nemško-francoska) ter skrčena na pisno-bralni del, očenaš v treh jezikih in številsko tablo s poštevanko. V predgovoru (*Ogovor na Vuzhenike* 'učitelje') je podpisani Vodnik željo staršev in učiteljev po hitrem znanju tujih jezikov utemeljil z metodo učenja prek znane »materne besede« k neznanemu (»Máterna befeda je otroku narbol snana«, je prva stopnja »ga v' domázhimu jesiku vuzhiti pifát in brat«), zato slovenski doda še nemško in francosko abecedo za vajo rojenim govorcem teh jezikov in za učenje drugih tujih slovanskih, germanskih in romanskih jezikov za dopisovanje in poslovanje (»da bodo [naši mladeniči] v' kratkim snali po vřimu řvetu pifma pifati, in povfód po opravkih hoditi«). Kranjec se bo lahko učil iz francoskega jezika latinsko, italijansko, špansko, iz nemškega dansko, švedsko, angleško, iz kranjskega hrvaško, srbsko in vse slovanske jezike.

Kranjska abeceda temelji na Vodnikovi iz leta 1811, upoštevane so tudi številke od 0 do 9, za očenašem v vseh treh jezikih so zapisane številke, lihe in sode, mnogokratniki števil 3 do 9 (npr. 3, 6, 9, 12 [...]; 4, 8, 12 [...]; 5, 10, 15 [...]) in preglednice za učenje poštevanke.⁷

3.4 *Vodnikova rokopisna nemška in latinska Slovenška Grammatika ter Pifmenost ali Gramatika sa Perve Shole (1811a)*

3.4.1 *Pismenost* je prva v celoti slovensko pisana šolska slovnica slovenskega jezika, »prvi slovenski šolski priročnik, [...] prvi vzorec slovenskega slovniškega razlagalnega jezika s sistematično uvedbo slovenske terminologije«, ker ga niso zadovoljili

⁷ *Abezedika ali plateltof* iz leta 1813 se spet jezikovno naslanja na prejšnje abecednike pred Vodnikovim.

3.4.2 V zapuščini Franca Serafina Metelka je ohranjenih več slovničnih rokopisov. Nemški rokopis obsega šest pol s po štirimi strani in nosi naslov *Slovenfka Grammatika, Windische Sprachlehre* (NUK, Ms 537). Prvi del vsebuje oblikoslovje ali razlago posameznih delov govora⁹ in je razdeljen na poglavja: A *Buchstaben*, črke, kjer spregovori tudi o poimenovanju uporabnikov jezika (Nemci uporabljajo izraz *Winden* ali *Wenden*, sami pa *Slovénen*), B *Laut der Buchstaben* s 27 glasovi in tabelo v slovenskem, nemškem, francoskem in italijanskem jeziku s petimi opombami, C *Tonzeichen*, naglasi, D *Abtheilung des Sylben*, delitev zlogov, E *Der Apostroph*, opuščaj. Naslovi razdelkov se le delno ujemajo s tistimi v *Pismenosti* (A. ZHERKE.; *Njih fhtevilo.*; *Dolgi ino kratki glafniki.*; *Isrêka nektirih foglâfnikov.*; *Slòg.*; *Rasdelenje slogov v vezhsloshnih befedah.*; *Pogòlt.*). Konča se s sklanjatvijo ženskih samostalnikov, z vzorcem *gospa* (6b), seznam samostalnikov se večinoma ujema s *Pismenostjo* (30).¹⁰

Latinski (in mestoma francoski) rokopis *Slovénfka Grammatika, Grammatique Sloventsique* (NUK, Ms 538) obsega enajst pol (1–10, prva pola je neoštevilčena, pola 1 ima še enkrat prepisan naslov (*Slovénfka Grammatika, Grammatique Slovéne*). Uvaja ga razdelek *O glasovih*, ki ustrezajo 27 črkam latinske abecede: *a, b, d, e* [...] *u, v, z, zh*, kar predstavi še v tabeli (slovensko (*Sloventfique*), francosko, italijansko, nemško v gotici in rusko), nato navaja posamezne posebnosti pri črkah: npr. 9 c) črka *f*; d) črka *x*; e) *lj, nj*; f) besedilo o nosnikih je zapisano v francoščini, opomni, da jih Slovenci nimamo (»Les Slovenes n'ont point de nasales«). Pravopisni razdelek (A *Orthographia*) vsebuje pravila za francoskega bralca (»lector gallicus«): protistavno najprej v francoščini, pri *g* spet v latinščini. Sledijo podobno kot v nemškem rokopisu razdelki: B *Toni, five accentus*, C *Divisio Syllaborum*, D *De Apostropho*, nato preide na oblikoslovje: E *Genus Substantivorum*.

3.5 Učbenika tujih jezikov

S prevodom tujejezičnih slovníc je Vodnik poskrbel za slovenska učbenika dveh vodilnih romanskih jezikov za gimnazije v Ilirskih provincah (1811) in prenašal v slovensko jezikoslovje slovnični opis, moderne teoretične pristope in tudi metodološke izkušnje dveh znamenitih slovničarjev, francoskega duhovnika, latinista in šolnika Charlesa François Lhomonda (Chaume, 1727–Pariz, 1794) ter švicarsko-italijanskega filozofa, prevajalca, profesorja in akademika Francesca Soaveja (Lugano, 1743–Pavia, 1806). Izkazal se je v prevodih jezikovnih zgledov in strokovnih izrazov iz obeh romanskih jezikov ter dodajal potrebne kontrastivne opombe.

Vzorčna primerjava zgradbe, uvodnega dela in nekaterih razdelkov treh slovníc potrjuje podobnosti (npr. stavčnoočlensko obravnavo skladnje, skladnost, npr. glagolov z osebkom (*podsebo*) v številu in osebi (*licu*)) in razhajanja v opisu in izrazju.

⁹ *Erster Theil: Wortforschung oder Erklärung einzelner Theile der Rede.*

¹⁰ Zapiski po Vodnikovih predavanjih študenta Francisca Kuttnarja (Franc Ksaver Kutnar, Franz Xaver Kuttmar, 1793–1846, kasnejši lavantinski knezoškof (1843–1846) (Lavrič 2014)) vsebujejo celo oblikoslovje (Ms 539). Slovenski gramatiki pod Ms 535 in 536 nista bili upoštevani.

3.5.1 *Pozhétki Gramatike to je Pifmenosti Franzoske Gospoda Lhomonda [...]: sa latinske francoske fhole v' Illirii (1811b)*

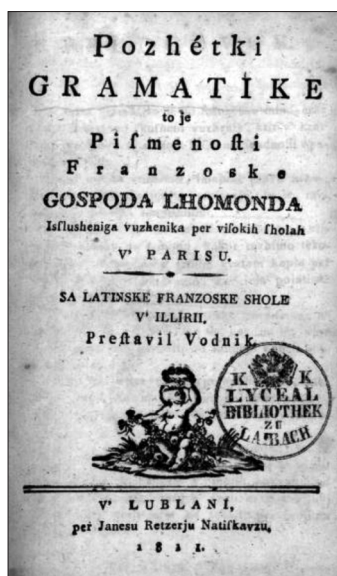
Predstavljen bo Vodnikov način prevajanja francoskega učbenika *Éléments de la grammaire française* (Avignon 1810) v *Početkih [...]* (1811b) in ugotovljene povezave z njegovo slovensko slovnico.

Ena izmed izdaj Lhomondovega učbenika *Éléments de la grammaire française* (od leta 1780 je doživela številne izdaje po svetu) je služila za prevodno predlogo Vodnikovemu prirejenemu prevodu gimnazijskega učbenika francoščine v slovenskem razpravnem jeziku, ki je v naslovu ohranil ime francoske predloge in slovničarja. Najbolj se s *Početki* ujema sedaj dosegljiva izdaja na spletu iz l. 1810 (Avignon), ki ima tudi poglavje o prozodiji (Vodnik: *Sloshna mera*) in šele na koncu tudi didaktični razdelek z vprašanji za utrjevanje (Vodnik: *Skufhnja in vada sa mladenzhe*), ki ju izdaji iz let 1780 in 1805 nimata. Vodnik doda (morda po izdaji Lhomondove slovnice, ki jo je uporabil) še končno opombo (*Pomnja*) o pravopisnih novostih, ki so jih uvedli sloveči izdajatelji v zadnjih letih in očistili pravopis in ločila (odprava vejic, okrašenih začetnic), kar pa še ni bilo normirano in je bila zato raba odvisna od presoje piscev, sam pa je svetoval z gledovanje »po najlepših izdanih knjigah« (Vodnik 1811b: 118).

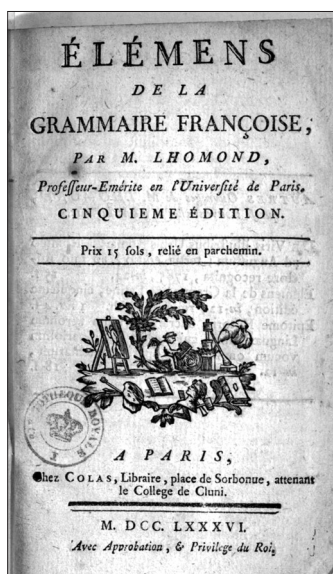
Vodnik, ki se poimenuje »slovenski tolmač«,¹¹ izroča učiteljem knjigo za učenje francoskega jezika iz slovenskega jezika in jim v predgovoru posreduje Lhomondove dvajsetletne izkušnje z mladimi; opominja jih na: upoštevanje zmožnosti razumevanja otrok s pravo mero snovi in količine, počasno »doziranje« pravil v prisposobi z natančnim v posodo z ozkim vratom po kapljah, upoštevanje zaporedja obravnave snovi, stopnje dojetanja učencev, povezovanje teorije s praktičnim izkustvom (naj mladeničem pripovedujejo tako, da lahko vse otipajo z roko).

Če primerjamo prevoda samo na eni strani v uvodu (*VVOD*) (Lhomond 1810: [5]–6; Vodnik 1811b: 5), ugotovimo precejšnje ujemanje med njima pa tudi slogovne in vsebinske skrčitve ali razširitve in protistavna dopolnila. Na začetku pojasni izvor (*greška beseda*) in pomen izraza *gramatika* ter možna prevedka: *pismena znadnost* ali *pismenost*, česar Lhomond nima, navaja pa sam v *Pismenosti* (Vodnik 1811a: [1]). Nato prevaja slogovno ustrežnejše (ne ponavlja enakega samostalnika, ampak ga nadomesti s kazalnim zaimkom ali izpusti) (»Ces lettres s'appellent *consonnes*« > »Se klizhejo fogláfnik«). Pri naštevanju samoglasnikov in soglasnikov pa doda pojasnilo »v' abezedi francoski/franzoski abezedi«. Dva francoska izraza nadomesti z enim (*une voix, un son* > *glaf*), prerazporedi zglede za razlago namesto pred njo pri naštevanju posameznih kakovostno različnih samoglasnikov (npr. *brezglasen, tesen* in *širok e*), pri ozkem *e* zamenja tudi drugi zglede glede na to izdajo: *café* nadomesti *pitié* (*fmilenje*). Pri izgovoru širokega *e* je prevod smiseln in ne dobeseden: »pour bien prononcer cet e il faut appuyer dessus et desserer les dents« > »Širok e se isrezhe s' bol odpertmi vuftmi ino s' potégnenim glafam«.

¹¹ Prevajal je tudi razglase iz francoščine: prim. Martina Orožen, Napoleonov razglas na Kranjce, prva tiskana uradovna listina, objavljena v *Lublanskih novicah* 1. 4. 1797; za njegov prevod ugotavlja »razlagalnost, prizadevanje za splošno razumevanje, gre za ozir na preprostega bralca« (Orožen 1996b: 428), in puristično naravnost oz. slovenjenje terminov; oboje je značilno tudi za prevajanje slovnice.

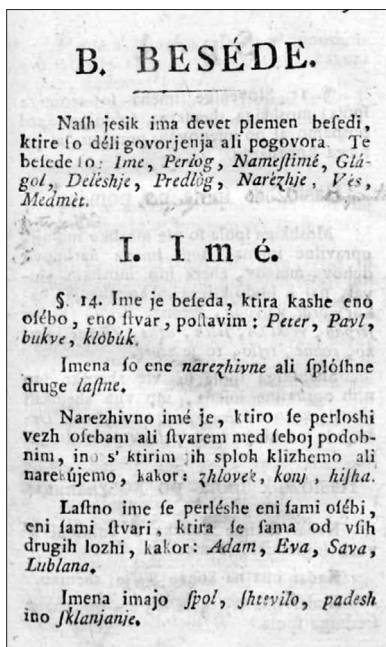
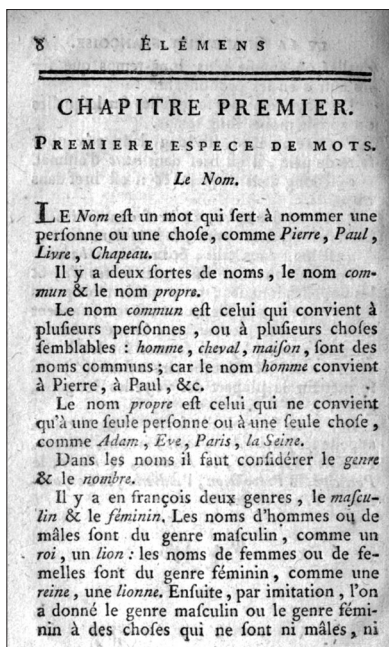
Slika 11: Naslovnica Vodnikovega preveda Lhomondove francoske slovnice (vir: dlib.si)

Slika 12: Naslovnica ene od izdaj Lhomondove slovnice (1786) kot možne predloge za Početke (vir: gallica.bnf.fr)

Ponekod je dodal ali razširil razlago zaradi večje jasnosti za slovenske naslovnike: npr. pri izrazu za *y* (»L'y grec«) zapiše: »Y, ipsilon per Grekih, in sa to per Franzosih imenvan *i grefhki*»; *prononcez* 'izrecite' prevede z velelnikom v ednini in opisnim dodatkom »isrezi, kakor bi bilo pifano«. Drugod se preveda povsem ne ujemata zaradi skladijske različnosti (izpusta osebka, zamenjave predložne zveze s podrednim stavkom): »Ces lettres s'appellent consonnes parce qu'elles ne forment un son **qu'avec le secours des voyelles**«¹² > »Se klizhejo fogláfniki, ker ne sturé glafu, **ako nifo sdrushe-ni s' glafnimi**« (Vodnik ima na tem mestu po takrat navadni terminološki rabi posamo-staljene oblike pridevnika namesto izpridevniške izpeljanke *glasnik* kot v *Pismenosti*). V primerjani francoski izdaji tudi ni Vodnikovega dodatnega odstavka o opustu pisave y in nadomestitvi z *i* z dvema pikama (*i*). V razlagalnem besedilu je navedeno, da ima francoščina 18 soglasnikov, naštetih pa je 19, zato Vodnik zadnjega, tj. *z*, kar izpusti. Zglede uvaja z glagolsko obliko *postavim* namesto primerjalnega *kot* (*comme*). Pre-vaja jih z enim ustreznikom ali dvema pomensko različnima pa tudi sopomenskima ustreznikoma: npr. *moyen*, *pomózh*, ali *pošrédfivo*; *mol*, *mehek* ali *vél*; *sot*, *nevumen* ali *búdalafit* (Vodnik 1811b: 11).

¹² Poudarke dodala I. O.

Sliki 13 in 14: Primerjana stran iz Lhomondove francoske in Vodnikove prevedene slovnice (vira: gallica.bnf.fr, dlib.si)

Pri navedbi desetih besednih vrst (*plemena besed, deli govorjenja ali pogovora*) je Vodnik (1811b: 6) pomotoma zamenjal vrstni red pri pridevnikih in zaimkih, čeprav ima pri obravnavi zaporedje, kot ga navaja Lhomond (1780, 1810); v *Pismenosti* je zaporedje enako, izpuščen je le člen, ki ga slovenščina nima. Pri samostalniki se zgledi večinoma ujemajo: *Pierre, Paul, livre, chapeau; homme, cheval, maison* (Lhomond 1780: 4; Lhomond 1810: 7) – *Pierre, Peter, Paul, Pavel, livre, bukve, chapeau, klobuk; homme, zhlovek, cheval, konj, maison, hišha* (Vodnik 1811b: 7); enaki zgledi so v *Pismenosti*: *Peter, Pavl, bukve, klobúk; zhlovek, konj, hišha* (Vodnik 1811a: 9). Zgledi za lastna imena so delno prilagojeni slovenski zemljepisni predmetnosti: *Adam, Eve, Paris, la Seine* (Lhomond 1810: 8) – *Adam, Adam, Eve, Eva, la Save, Sava* (Vodnik 1811b: 7), krajevno ime Vodnik izpusti, podobno v *Pismenosti*, kjer francosko nadomesti kranjska prestolnica: *Adam, Eva, Sava, Lublana* (Vodnik 1811a: 9); sovpad zgledov bi lahko razlagali kot vzorovanje po Lhomondu ali kakem skupnem slovničnem zgledu. Deloma se ujema tudi sestava posameznih vsebinskih enot, npr. razdelki *Dolgi ino kratki glasniki* (Vodnik 1811b: 6; Vodnik 1811a: 4), razdelek o ločilih (*Prepone*), ki je v obeh slovnicih na koncu.

Zgradba slovnice pa je različna: *Početki* imajo poleg uvoda s kratkim glasovno-črkovnim prikazom dvanajst poglavij (stav) po desetih besednih vrstah, ki jim sledijo posebne opombe za vsako in nato vaje z naslovom *Skušnja in vada*; 11. poglavje o naglasu (*Zložna mera*) se ujema s *Pismenostjo*, kjer je poimenovano *Glasova mera*; v 12. poglavju piše o pravopisu (*Pravpismost*), kamor vključi še nekaj posebnih znamenj: opuščaj (*Od*

pogolta), *Od črte med besedami*, *Od dveh pik nad i in ë*, *Od repa (ç)* [...], *Od medmestnja*¹³ (tj. besedila v oklepajih, ki ga oklenemo z medmestnim znamenjem, predklepom in zaklepom); sledi šest ločil (*Prepone*), ki se členijo še na pravila in izjeme ter opombe.

Pismenost ima 6 delov: Poleg *Črk* in *Besed* (oblikoslovnega dela) zajema še samostojno skladenjsko poglavje (*Vezanje*), ki je v *Početkih* povzeto pri posameznih besednih vrstah, in besedotvorje (*Izobrazenje besed*), zaključuje pa se podobno kot v *Početkih* z naglasom (*Glasova mera*) in s sedmimi ločili (*Prepone*), kamor Vodnik uvrsti tudi oklepaje; na začetku razdelka o ločilih pa ima uvodno razlago o večstavčni zgradbi (*stroku*), *stavkih* in *izrekih*, ki jih v pisavi z znamenji ločimo in prepenjamo, da zaznamujejo »stave v govorjenju« (Vodnik 1811a: 164–165), kar je podobno Vodnikovemu dodanemu besedilu v *Početkih* (Vodnik 1811b: 116–117) in poleg terminologije potrjuje povezanost njegovega slovnicega dela.

Vodnik v *Početkih* z mislijo na naslovnike dodaja diskurzne glagole, npr. *spomni se*, *glej* (Vodnik 1811b: 67), protistavne komentarje: npr. o pravilni izreki mehkega *l*, kadar stoji za *i*: »kakor ga eni Slovenzi isrekajo v' befedah *bolj*, *veselje* [...] kakor bi po naših štalo: *mejljeur*, *orgejly*« (Vodnik 1811b: 91; Dobrila 2003: 34); o nerabi trpnika (Vodnik 1811b: 66–67): »Našh terpivni salog je filno rédek, ino she ta narvezh krat famo s' šamim imenvavnim, poštavim: je bil pregnan; pa ne morem dalje rezhi: je bil pregnan od Petra ampak: Peter ga je pregnal. Sizer bi bilo dvomno, ga je li peter [!] pregnal, al je prozh od petra [!] drugám pregnan bil.«

Pri prevajanju besedilnih enot se v *Početkih* mestoma pojavljajo različna sopomenska poimenovanja za eno Lhomondovo: *Remarque – opomin, pomin, pomnja*;¹⁴ *Exemple – Isgled, poštavim; Règle (générale) – (Sploh) Pravilo, (Sploh) Vprava; Exception – Isjem, Chapitre – Stava, Tableau – Oblizhje* (Dobrila 2003: 41).¹⁵

Glagole prevaja vidsko in pomensko razlikovalno: *apercevoir > posnavam, posnam; zhutim, sazhutim; sagledam; vgladam* (Vodnik 1811b: 49). Tudi besedne zveze imajo lahko več prevedkov: npr. »Il est parti malgre moi, je fhel soper mojo voljo (: bres mojga foveta; zhes mojo voljo :)« (Vodnik 1811b: 85).

Francoska terminologija je standardizirana, slovenska se šele oblikuje. Termine prevaja s slovenskimi, enakimi kot v *Pismenosti*, razen strukturno različnih izrazov v francoskem jeziku za glagolske čase, naklone idr., vendar nekatere vsebuje tudi slovarček *Pomen pismenjih besed* v *Pismenosti* (= Ppb): *indicatif > snanivni naklon; subjunctif > perloshivni naklon*; Ppb *perloshiven naklon, modus subjunctivus, conjunctivus* (Vodnik 1811a: 176); *subjunctif prétérít > perloshiven pretekli; prétérít défini > pretekli dokonzhan (passé simple); prétérít indéfini > pretekli nedokonzhan (passé composé); prétérít antérieur > pretekli prejšhni (passé antérieur)*, Ppb *pretekli prejšhin, preteritum antierius* (180); *plus-que-parfait > davno doverfhen* (= Ppb 168).

¹³ Zgleda za rabo oklepajev se v prevodu ne ujemata s primerjanima predlogama, ki imata en sam zgled.

¹⁴ V seznamu v *Pismenosti* (= Ppb) ima tri besedotvorne različice: *pomín, pomnja, opomnja* (178).

¹⁵ V diplomskem delu Helene Dobrila (2003) je bila upoštevana takrat dosegljiva kasnejša izdaja Lhomondove slovnice iz leta 1834, ki je bila podobna prvi in ni imela vseh razdelkov.

Nekatere enake jezikoslovne pojme prevede z razlikovalnimi izrazi: tako francoske izraze za stavčne člene prevede besedotvorno ali funkcijsko razlikovalno: npr. osebek: *nominatif ou sujet* > *podfěba, podfěbik* (81 = Ppb 177), imenvavni *padesh, ravni fklad* (65); predmet: *predfěbik* (65) = Ppb: *predfěba, predfěbik*,¹⁶ *objectum* (179). Toporišič (Kos, Toporišič 2013) omeni, da je za stavčni člen *predmet* že uporabil današnje poimenovanje: »Rodivni padež tudi dajejo svojmu predmetu tisti glagoli, ki pomenijo ftrah, obdolshenje [...]« (Pismenost 1811a: 126). Francoski termin *régime direct* (»Le participe passé s'accorde toujours avec son régime direct« (Lhomond 1811: 56)) je prevedel opisno: »Preteklo deleshje se vfelej fklada s' padesham, kir naravnoft vpravla to deleshje« (Vodnik 1811b: 82), enobesedni *régime* pa prevaja kot *sklad* (Vodnik 1811b: 81; Ppb *fklad, concordantia, commissura, die Fuge* (181)).

Za pridevnik je bil v rabi slovenski izraz *prilog*: *adjective* > *perlóg* (Ppb *perlóg, adjectivum* (176)), v naslovu pa kljub enakemu izrazu v predlogi uporabi skladijsko ustreznico, tj. prilastek: *Sklad perdevkov* (*Accord des adjectifs avec les noms*) (Vodnik 1811b: 12; Ppb *perdevk, attributum* (176)).

Toporišič je predvidel vpliv *Početkov* na skladijski ravnini: »To skladijsko znanje in pojmovanje je V-u verj. dohajalo iz slovnice romanskih jezikov, vsaj sodeč po tem, da imajo *Počėtki Gramatike ... Francozke* (1811) to obravnavano širše (str. 64): "Podseba ali imenvavni padež glagolov klíčemo tisto al osebo al réč, ktira je, ali ktira déla to, kar glagol izrekúje, in ki jo glagol pod seboj ima." Imenuje ga tudi *podsebik* (pač na osnovi besede subjekt), iz česar se razvije naš osebek« (Kos, Toporišič 2013).

3.5.2 Rokopisna *Lafhka Pifmenoft* (1811?) in primerjava s slovnico *Gramatica ragionata della lingua italiana* F. Soaveja

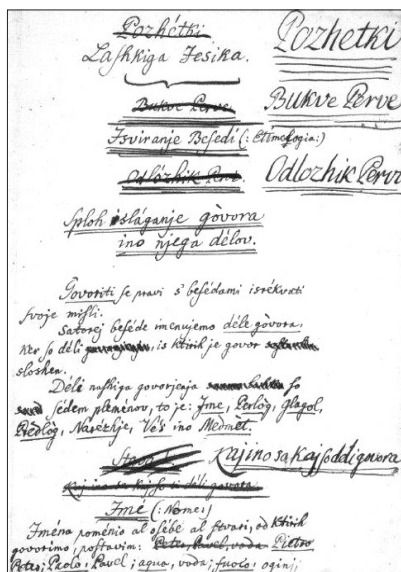
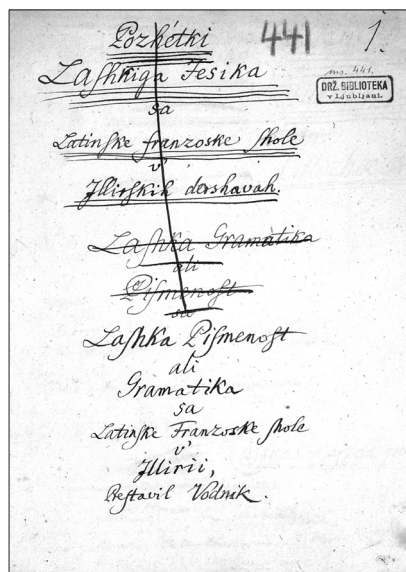
Učbenika za učenje italijanskega jezika, ki ga je poučeval do konca življenja, spričo vseh obveznosti in zadolžitvev ni uspel dokončati ali pa se je le delno ohranil. *Lafhka Pifmenoft ali Gramatika sa Latinške Franzoske shole v' Illirii, Prestavil Vodnik* (NUK, Ms 441) je tretji naslov namesto *Pozhėtki Lafhkiga Jesika za Latinške franzoske shole v' Illirskih der-shavah* oz. nedokončanega *Lafhka Gramatika ali Pifmenoft sa*. Vsebuje 20 oštevilčenih pol po štiri strani, nekatere strani, zlasti sode, so prazne. Od strani 15b (pri rabi členov) do konca (20d) se pisava razlikuje (verjetno je besedilo napisala druga roka). Pisana je v slovenskem razpravnem jeziku, v italijanskem so nekateri termini v oklepaju (npr. *Od Govorjenja (: del Discorso :)*), na prvem mestu tudi zgledi, ki jim sledi prevod v slovenščino (npr. *donna, shena, legno, léfi* (2a), *l'Uomo deve essere ragionevole, al gli Uomini devon essere ragionevoli, zhlovek more vumen biti, zhloveki morejo vumni biti* (15a)).

Prevod je nastal po italijanski slovnici *Gramatica ragionata della lingua italiana* Francesca Soaveja (1743–1806), ki je bil leta 1770 aktiven pri reformi univerze v Parmi in je sodeloval pri reformiranju poučevalnih metod v osnovnih šolah v Lombardiji. Slovnica je bila del reformnega mišljenja, široko rabljena pri učenju konec 18. stoletja (od leta 1771, Parma), Soave sam je naredil spremembe v kasnejših izdajah, v 19. stoletju je bila

¹⁶ V italijanski slovnici je osebek kalkirano poimenovan *podmet* (npr. LP: 7b).

večkrat ponatisnjena. Nanj je vplival Lockov empirični senzualizem. Sandro Bianconi na portalu *CTLF* slovnico opredeli kot prehodno, ki priča o jezikoslovni krizi 18. stoletja, saj izhaja tako iz slovnice Port-Royala (*Grammaire générale et raisonnée*, 1660) in tradicije francoske enciklopedije, kar omenja avtor v uvodu, kot iz inovatorskih (Benedetto Buonmattei) ali konservativnih italijanskih slovnice (Salvatore Corticelli). Za primerjavo je bila upoštevana slovnica iz leta 1805 (Milano) in še izdaja iz leta 1816 (Milano), ki jo hrani NUK in ki se po naslovih poglavij ujema z rokopisom.¹⁷ Slovnica iz leta 1805 ima drugačno razporeditev: II. knjiga vsebuje skladnjo s slovnimi figurami in dodatkom o sinonimih in večpomenkah (*Della Sintassi* (106–142)), III. pravorečje (*Della Ortoepia o reta Pronunzia* (143–164)) in IV. pravopis (*Dell'Ortografia*).

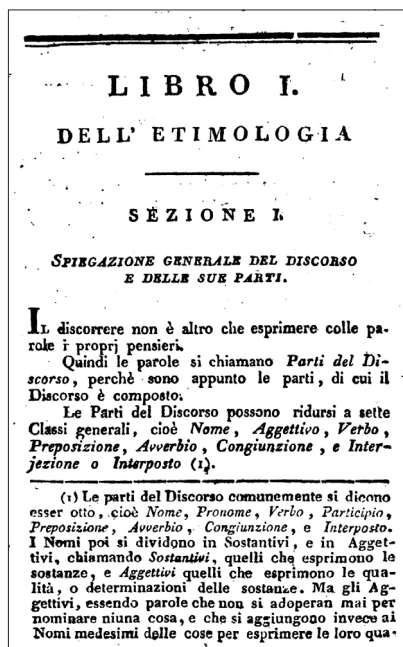
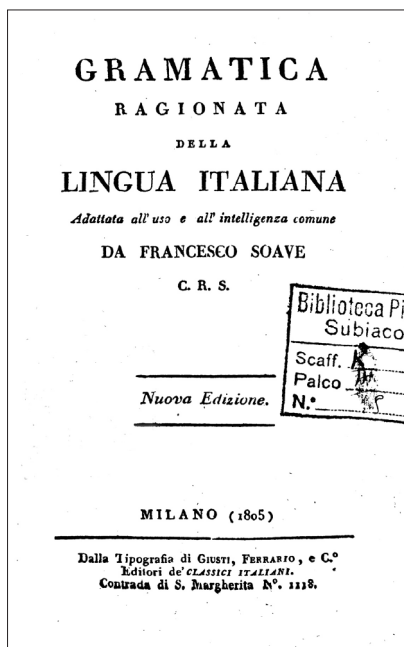
Primerjava *Laške pismenosti* (= LP) s predlogo je pokazala, da se rokopis konča v prvi knjigi pri drugem razdelku v IX. poglavju, tj. na strani 43 v predlogi, proti koncu obravnave zaimkov in pred tretjim razdelkom *O glagolah in deležnikih* (*Dei verbi e dei participi*), manjka le šest vrstic besedila za drugostna zaimka *Altri*, *Altrui*, za svojilne in celostne zaimke ter prevod nadaljnjih treh knjig: skladnje, pravorečja in pravopisa. Uvod, v katerem je v opombi razložen izraz *gramatika*, ni bil preveden, sam izraz pa Vodnik razloži na začetku *Pismenosti* in *Početkov*, kot je bilo prikazano. Izpuščene so opombe (npr. 1. opomba o izvoru izraza *il nome* 'samostalnik'). Naknadno so prečrtana oštevilčena poimenovanja delov slovnice (knjige, poglavij, razdelkov): *Stava I (Capo I.)* itd., ponekod tudi naslov, ki je nato prepisan v večji velikosti (brez naglasov, z dodano italijansko ustreznico: *Perlòg > Perlog* (: *Aggettivo* :)) (LP: 2)).

Sliki 15 in 16: Vodnikov rokopisni prevod *Laške pismenosti* (vir: NUK, Ms 441)

¹⁷ Ob predgovoru in uvodu je razdeljena na pet delov glede na besedne vrste in jezikovne ravnine: I o samostalniku in zaimku; II o glagolu in deležniku; III o prislovu, predlogu, vezniku in medmetu; IV o sintaksi, V o pravopisu.

Vodnik se v glavnem drži izvirnika: *Laška pismenost* se začneja v prvem delu prve knjige *Bukve Perve* z oblikoslovjem (*Isviranje Befedi* (: *Etimologia* :)), ki je pojmovano kot del govora (diskurza), prvo poglavje (*Odlozik Pervi*) pa vsebuje splošno razlago govora in njegovih delov (*Sploh isláganje govora ino njega délov*), ki ga pojasni takole: »Govoriti se pravi s' befedami isrekvati fvoje misli« (1). Govor deli na sedem besednih vrst, ki jih po Soaveju poimenuje *deli našega govorjenja* (»Deli nashiga govorjenja fo 7 plemenov: Ime, Perlog, Glagol, Predlog, Narezhje, Ves ino Medmet« (prav tam)), za razliko od *Pismenosti* z devetimi in *Početkov* z desetimi, ki imata posebej še zaimke in deležje, francoska pa še člen. Sledi razlaga posameznih vrst s poenostavljenim naslovom v obliki vprašalne povedi namesto razširjene samostalniške zveze: *Kaj ino sa kaj fo deli govora* < *Natura, ed uso di ciascuna parte del Discorso*. Samostalnike (*Ime* (: *Nome* :)) deli na posebne ali lastne in splošne ali občne: »Imena pomenio al osebe al stvari, od ktirih govorimo. Imena fo al posebne ino laftne, al fplohne ino opzhinje.« (< »I nomi altri si dicono particolari o proprj, ed altri universali o comuni.«). Vaja (*Vada*) – tj. vaje za ločevanje besednih vrst – kratka zgodbica o lisici – se ujema z izvirnikom. Zglede tudi tu prevaja sproti, čeprav je sprva skupaj zapisal slovenske in jih prečrtal (*Peter, Pavel, voda*) > *Pietro, Peter, Paolo, Pavel, aqua, voda, fuoco, oginj, fiore, zvet, frutto*, fad (LP: 1–2) < *Pietro, Paolo, Acqua, Fuoco, Fiore, Frutto* (LP: 6). Lastna ime-na krajev je tudi tu zamenjal z bližnjimi: *Roma, Napoli* > *Trieste, Terft, Fiume, Reka, Ragusi, Dubrovnik, Lubiana, Lublana*.

Sliki 17 in 18: Slovnicca F. Soaveja *Grammatica ragionata della lingua italiana* (1805) (vir: books.google.si)

2. poglavje (*Odlozhik Drugi*), imenovano *Imena ino Perlogi (DEI NOMI E DEGLI AGGETTIVI)*, kjer Vodnik v naslovu vsebinsko predložno zvezo z *od* nadomesti z imenovalniško obliko (vendar v nekaterih drugih naslovih predložna zveza tudi ostane), zajema njihove spremembe po spolu in številu, rabo členov, stopnjevanje pridevnikov, večalne, manjšalne in grajalne pridevnike, nato sledi obravnava osebnih imen ter nekaterih vrst pridevnikov in zaimkov (kazalnih, osebnih, vprašalnih ali oziralnih) in se konča z drugostnima *Altri, Altrui*. Razlikujejo se po (ne)sklonljivosti: »Deli govorjenja fo eni fklanjavni (: declinabili :), drugi nefklanjavni.« (< »Le parti del discorso altre son declinabili ed altre indeclinabili.« (Soave 1805: 16)) Opombo o izvoru izraza *Nome* 'ime' na začetku izpusti. Redko so po izvorniku navedeni literarni zgledi le treh avtorjev (Boccaccia, Petrarce in Danteja). Ponekod besedilo razširja s protistavnim podatkom, besedilo tudi prečrta in doda podatek o nerabi v slovenščini ter ga nato ponovno prepíše:

V. Zhleni, ktirih eni fo dolozhivni, to je il, la, i, gli, le, **ktire Lahi predlagajo imenam, kadar govore od dolozhenih ftvari, (drugi fo nedolozhivni, kakor uno) ino ktirih mi Slovenzi nimamo**; drugi fo nedolozhivni (: indeterminati :), kakor uno, en; una, ena, ker s' njimi kashemo ftvari, ktire na tanko ne dolózhimo (LP: 3; prim. Soave 1805: 8).

4 Sklep

Vodnik je bil vodnik na številnih strokovnih področjih, poseben pečat je zapustil prav v šolstvu, ki je tudi usodno zaznamovalo njegovo življenje. Pedagoškemu poklicu se je posvečal z vsem znanjem in srcem in se zanj moral odreči redovništvu, se z njim težko preživljal in po vrhuncu aktivnosti pod francosko oblastjo, ko je lahko izkoristil svoje poznavanje romanskih jezikov, po vrnitvi avstrijske oblasti postal žrtev narodnostnega navdušenja ob ponujeni možnosti rabe slovenskega učnega jezika. Bil je slovenski jezikoslovec za slovenski jezik in v slovenskem jeziku ter prvi temeljitejši oblikovalec slovenskega jezikoslovnega izrazja in slovničnega strokovnega besedila, kar je postalo samoumevno ob pomladi narodov leta 1848, ko so ga njegovi rojaki povzdignili v narodnega junaka. Utrdil je izobraževalno vlogo slovenskega jezika in začrtal smernice, ki so se uresničile s slovensko stolico na višješolski stopnji (liceju) in kasneje s slovenskim šolstvom na vseh stopnjah, tudi z ustanovitvijo slovenske univerze s komaj stoletno tradicijo ob njegovi dvestoti obletnici smrti.

Viri

- FRAN, slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2014–, različica 6.0, www.fran.si, dostop 1. 3. 2019.
- LHOMOND, CHARLES FRANÇOIS, 1810: *Elemens de la grammaire française*. Avignon, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6>, dostop 1. 3. 2019.
- LP = VODNIK, VALENTIN, 1811[?]: *Laška Pifmenoft ali Gramatika sa Latinske Franzoske shole v' Illirii, Prestavil Vodnik*. NUK, Ms 441, <https://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:IMG-Q9TPIEDD>, dostop 11. 12. 2018.
- Pismenost* = VODNIK, VALENTIN, 1811a: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: Leopold Eger.
- PLATELTAf ALI BUKVE ZHERK INU BESEDI sa vŕe, *Kateři se hozhejo Krajnsko brati is sazhetka vuzhiti*, 1808. Ljubljana: Rezer.
- Početki = VODNIK, VALENTIN, 1811b: *Pozhétki GRAMATIKE to je Pifmenofti Franzoske GOSPODA LHOMONDA Isflusheniga vuzhenika per vijokih sholah V' PARISU. SA LATINSKE FRANZOSKE SHOLE V' ILLIRII*. Prestavil Vodnik. Ljubljana: Janez Retzer.
- SOAVE, FRANCESCO, 1805: *Gramatica ragionata della lingua italiana*. Milano: Tipografia di Ferrario Giusti, <https://books.google.si/books?id=No4A2R3XQYkC&pg=PA1&lpg=PA1&q=soave+gramatica+ragionata+1805+Milano>, dostop 14. 3. 2019.
- VODNIK, VALENTIN, 1811c: *ABEZEDA sa Perve shole*. Ljubljana: Leopold Eger.
- VODNIK, VALENTIN, 1812: *ABEZÉDA ali Asbuka, Das ABC-Buch, L'Abécé*. Ljubljana: Janez Retzer.
- VODNIK, VALENTIN, 1817: *Shtevstvo sa slovenske shole po Ilirskim kralestvu. Pervi delj sa shole triklasne. V. Vodnik 7. svizhana 1817. – Shtevna vumetnost sa perve shole. Pisal po franzosko Guillard, po lashko Grossi, prestavil Vodnik*. NUK, Ms 412, https://www.nuk.uni-lj.si/sites/default/files/dokumenti/2015/katalog_rokopisov, dostop 2. 12. 2018.
- VODNIK, VALENTIN: *Slovenska Gramatika, Windische Sprachlehre* (1). Iz zapuščine Franca Serafina Metelka v Ljubljani. Dar 1923. Ljubljana: Slovenska matica. NUK, Ms 537.
- VODNIK, VALENTIN: *Slovenska Gramatika. Grammatique Slovène* (2). Iz zapuščine Franca Serafina Metelka v Ljubljani. Dar 1923. Ljubljana: Slovenska matica. NUK, Ms 538.
- VODNIK, VALENTIN: *Slovenska gramatika* [Pisana v nemškem in latinskem jeziku] (2). Iz zapuščine Franca Serafina Metelka v Ljubljani. Dar 1923. Ljubljana: Slovenska matica. NUK, Ms 539.

Literatura

- BIANCONI, SANDRO, 1998: *Soave, Francesco. Grammaires françaises du 19e s.* [3217], http://ctlf.ens-lyon.fr/n_fiche.asp?num=3217, dostop 15. 1. 2019.
- BOHINJEC, PETER, 1889: *Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik*. III. zvezek. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
- BRŽAN, ASTRID, 2011: *Vodnikova Laška pismenost ali gramatika za latinske in francoske šole v Iliriji in slovenska slovnica*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- CIPERLE, JOŽE, 2001: *Podoba velikega učilišča ljubljanskega. Licej v Ljubljani 1800–1848*. Ljubljana: Slovenska matica, https://www.uni-lj.si/univerzitetni_arhiv/zgodovina_ul/cesarsko_kraljevi_licej, dostop 22. 12. 2018.
- CIPERLE, JOŽE, VOVKO, ANDREJ, 1987: *Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

- CVIRN, JANEZ, 2001: Vodnikova spomenica o slovenskem jeziku. *Slovenska kronika XIX. stoletja* (1800–1860). (Ur. Cvirn, Janez et al.). Ljubljana: Nova revija. 87–88.
- DOBRILA, HELENA, 2003: *Pozhetki Gramatike to je Pismenosti Franzoske V. Vodnika v primerjavi z izvornikom in njegovo slovensko slovnico*. Diplomsko naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LEGIŠA, LINO, GSPAN, ALFONZ (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I: Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HONZAK JAHIČ, JASNA, 1999: *Slovensko strokovno izrazje v 19. stoletju (s poudarkom na čeških vplivih)*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- JULIEN, JACQUES, 1998: *Lhomond, Charles-François. Grammaires françaises du 19e s.* [2504], http://ctlf.ens-lyon.fr/n_fiche.asp?num=2504, dostop 11. 12. 2018.
- KIDRIČ, FRANCE, 1934: Ustanovitev slovenske stolice v Ljubljani. *Ljubljanski zvon* 54. 208–215, 300–307, 374–382.
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 2013 (1986): Vodnik, Valentin (1758–1819). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 10. 2. 2018. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- LAVRIČ, ANA, 2014: *Franc Ksaver Kutnar*, http://www.mariborart.si/ikonografija?p_p_id=articledisplaydata_WAR_artportlet_INSTANCE_k6d2gTajndir&p_p_lifecycle=0&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_col_id=column-2&p_p_col_pos=1&p_p_col_count=2&p_r_p_564233524_articleUrl=48-franc-ksaver-kutnar, dostop 17. 9. 2019.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA: Valentin Vodnik. *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole. Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnice in pravopisov od 1584 do danes*. Različica 1.0. (Ur. Ahačič, Kozma.) <https://fran.si/slovnice-in-pravopisi/11/1811-vodnik>, dostop 24. 1. 2019.
- OROŽEN, MARTINA, 1996a: Jezik učnih knjig v 19. stoletju. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 263–276.
- OROŽEN, MARTINA, 1996b: Napoleonov razglas na Kranjce. *Poglavja iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 425–439.
- PLETERŠNIK, MAKS, 1875: Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije. *Jahresbericht des kais. könig. Obergymnasiums zu Laibach*. 25–33.
- PLETERŠNIK, MAKS, 1887: Slovenščina na ljubljanskem liceju. *Jahresbericht des k. k. Obergymnasiums zu Laibach*. [3]–5.
- PRIJATELJ, IVAN, 1911: Slovenščina pod Napoleonom. *Veda* 1911/1–3. 27–42, 125–137, 223–237, 320–336, 417–435, 584–600.
- SCHMIDT, VLADO, 1988: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem II*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- STANOVNIK, KATARINA PETRA, 2009: *Slovenski učbeniki Valentina Vodnika*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- ŠUMRADA, JANEZ, 1992: *Nekateri temeljni problemi Ilirskih provinc*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TAVZES, JANKO, 1929: *Slovenski preporod pod Francozi*. Inavguralna disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Studia litteraria. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

VODNIKOV *KERŠANSKI NAVUK SA ILLIRSKE* *DESHELE*: UBESEDITEV VERSKEGA CERKVENEGA NAUKA IN VODNIKOVA JEZIKOVNA NORMA

Martina Orožen

1 Vodnikov *Keršanski Navuk* v obdobju janzenizma in zgodovinski pogled na predhodne katekizme

Da bi bolje razumeli in objektivno ovrednotili to Vodnikovo delo, je nujno upoštevati širši okvir dotedanjih pojavitev katekizemskih vsebin, ki se v osrednjem slovenskem prostoru, v ljubljanski škofiji, opirajo na latinske in nemške, na Primorskem (Jesenšek 2005: 153–166) tudi na italijanske izvornike, le Vodnikov *Keršanski Navuk* na francoskega. Žal je to v vsebinsko-jezikovno normativnem pogledu premišljeno in zgledno izpeljano Vodnikovo delo iz znanih razlogov imelo zelo kratek javni učinek. *Keršanski Navuk* je kot šolska knjiga s ponatisom leta 1812 ostal v rabi le do konca Ilirskih provinc, od izida 1811 do konca francoske vladavine 1813.

Kako je pravzaprav s katekizmom v naši zgodovini? Kdo ga je v srednjem veku zasnoval, ne vemo, le domnevamo. Nepismenemu ljudstvu je bil verski nauk preko osnovnih molitvenih obrazcev (očenaš, vera, deset zapovedi, pet cerkvenih zapovedi) posredovan v govornjeni obliki, ob srednjeveških freskah tudi v slikovnih podobah.

Vse se je spremenilo z iznajdbo tiska v 15. in ob začetkih reformacije v 16. stoletju. Prvi so nastali in bili natisnjeni katoliški katekizmi Erazma Rotterdamskega (Basel, 1512), Andreasa Althamerja (Nürnberg, 1528) in katekizem Petra Kanizija *Summa doctrinae christianae* (Rim, 1529). V istem času je tudi Martin Luther, že protestant, dal natisniti *Mali katekizem* za pouk ljudstva (1526) in *Veliki katekizem* za izobrazbo duhovnikov (1529). Nastal je tako še Johannes Brenza württemberški *Katekizem* (v letih 1534–1537), za njimi heidelberški (1563), »povezovalen« z Luthrovim, in drugi. Z razmahom protestantizma v Švici so tudi tam nastajali katekizmi; tako v Zwinglijevem krogu v Zürichu¹ kot tudi Calvinov *Katekizem* (1537, 1545) za kalvince (Dolinar 1991: 373–451).

Luthrov nauk, njegovi spisi in katekizmi so, kot znano, dosegli tudi slovenske dežele, med drugim tudi tedaj še katoliškega duhovnika Primoža Trubarja na

¹ O tej temi je na nedavnem mednarodnem simpoziju ob 500. obletnici smrti Ulricha Zwinglija, *Die Zürcher Reformation und ihre Rolle in den europäischen Reformationsbewegungen* (6.–8. februar 2019), Institut für schweizerische Reformationgeschichte, Universität Zürich, predaval Nizozemec Daniel Timmerman: *Zwingli and the Zürich catechetical tradition*. Podatek iz Züricha je posredovala upokojena slavistka prof. Ljudmila Schmid-Semerl.

Kranjskem. Trubar je leta 1550 po Luthrovem *Malem katekizmu* in drugih virih izdal prvo slovensko tiskano knjigo, *Catechismus* (faksimile 1970), ki pa je dejansko več. Je osnovni verski priročnik, saj vsebuje povzetek 1. poglavja *Biblije* – *Genesis*, nato molitve: vero, očenaš, deset zapovedi – vse z obsežno razlago in prepesnitvijo. Delo je Trubar zaključil še z lastno daljšo pridigo (na temo »O, žena, velika je tvoja vera«), s petimi litanijami (note) in dvema molitvama (tudi zoper Turke). Šele njegova druga izdaja katekizma iz leta 1555 (*CATECHISMVS*, faksimile 1992) dejansko prinaša do tedaj že ustaljeni katekizemski nauk v kratkih dvogovorih (vprašanje – odgovor), brez dodatnih razlag. Kot je znano, je sam Trubar izdal še *TA CELI CATEHISMVS* (1567), nato še polemični *CATEHISMVS S DVEIMA ISLAGAMA* (1575), katekizme pa so pripravili še Sebastijan Krelj (1566), Jurij Dalmatin (1580, 1585) in kot zadnji Janž Znojilšek (1595).

Že v tem času je nastal tudi prvi katoliški katekizem, delo cistercijana Lenarta Pacherneckerja, leta 1574 natisnjen v Gradcu, a žal izgubljen.² S tem delom ter s prihodom jezuitov v Gradec (1573) in Ljubljano (1596/97) pa je dejansko že nakazana protireformacijska verska obnova katoliške cerkve po dolgotrajnem Tridentinskem koncilu (1542–1562/63). Skrb za ureditev in prenavo verskega nauka, bogoslužja, verske izobrazbe duhovništva, cerkvenih knjig, med temi tudi za katekizem, so prevzeli jezuiti. Tako je na Kranjskem po zatonu protestantizma pod pokroviteljstvom škofa Tomaža Hrena jezuit Janez Čandik prvi leta 1615 priredil in izdal *Mali Kanizijev katekizem* (faksimile Smolik 1991), ki je pravzaprav še slikanica. Vse vsebine verskega nauka (molitveni obrazci, božje in cerkvene zapovedi) so predstavljene, ponazorjene v slikah s skopimi, upodobitvam ustreznimi podnapisi, saj verno ljudstvo večinoma še ni znalo brati. Katekizem je razdeljen na »Pet Dejlov Chatolihkiga Kerfhanftva, katere ima en vľaki véditi«: 1. *Prava kārľhanľka Vera*. 2. *Svéti Sakramenti*. 3. *Te Deffét Sapuvidi Boshje*. 4. *Ta S. Ozha nash s Angelľkim Zheľhenjem*. 5. *Ta Chriľtianľka Praviza*. To je dejansko vsebinski katekizemski »standard«, ki se kasneje pojavlja vedno v upovedenih dvogovorih, v deloma tudi po obsegu različno strukturiranih katekizemskih s hierarhično razvrstitvijo krajših ali obsežnejših katekizemskih vsebin.³

² Marijan Smolik (1992) piše, da je ta katekizem, domnevno prirejen po Kanizijevem, do leta 1929 še obstajal v (cistercijanskem) samostanu Rein pri Gradcu. Vredno bi bilo to preveriti in ga ponovno odkriti.

³ Prvi slovenski mali Kanizijev slikovni *Katekizem* šteje 100 strani, sodobni slovenski *Katekizem katoliške Cerkve* (1993) pa preko 800 strani. V slovenskem prostoru so bili od protireformacije do konca 18. stoletja za utrjevanje verskega nauka v Cerkvi uradno uveljavljeni po obsegu verskih vsebin (glede na dojemljivost »prejemnikov«) različni katekizmi Petra Kanizija. Kot navaja Smolik, je Kanizijev *Mali katekizem* za otroke vseboval 59 vprašanj z odgovori, njegov *Veliki katekizem*, *Summa doctrinae christianae*, pa 223 vprašanj in odgovorov. Kanizijeva skrajšana izdaja *Velikega katekizma* je vsebovala 121 oz. 124 vprašanj in odgovorov. Kanizijevi katekizmi so nastajali sredi 16. stoletja, po prihodu jezuitov na Dunaj (1555). Napisani so bili v latinščini in nato prevedeni v nemški, hrvaški (Šime Budinić, 1583) in slovenski jezik, seveda s številnimi priredbami in ponatisi.

Potreba po tovrstnih verskih priročnikih v tedanjem kranjskem jeziku je bila v deželi velika. Tako je na začetku 17. stoletja kratek katekizemski nauk uvrščen tudi v nedeljske lekcionarje.⁴ Že Čandik je prvi, še po oglejskem obredniku, torej iz latinščine, ob upoštevanju jezikovnega vzora Dalmatinove *Biblije*, leta 1612 ali 1613 priredil *Evangelia inu lystuve*. Proti koncu stoletja jih je, že po rimskem obredniku, priredil Janez Ludvik Schönleben ter leta 1672 v Gradcu izdal s katekizemskim naukom in cerkvenimi pesmimi (»večkrat natisnjeno: 1746?, 1758, 1777, 1787, 1792« (Simonič 1903–1905: 522)). Schönlebnovi *Evangelia inu lyftuvi* pa se na začetku 18. stoletja že stikajo z izdajo *Evangelia inu lystuvi* kapucina Hipolita leta 1715, neznanega prireditelja leta 1730 in nadaljnjimi izdajami Mihaela Paglovca. Njegova izdaja s spremenjenim naslovom *Evangelia, inu branje* je izšla leta 1741, priredil je izdaje 1754, 1758, 1764 (Simonič 1903–1905: 100). *Svete postne evangeliume* je leta 1773 po latinskih besedilih priredil tudi Marko Pohlin (Breznik 1982: 46).

Že proti koncu 17. stoletja je tudi novomeški prošt Matija Kastelec pripravil dva katekizma: *Kratki zapopadek potrebnih katoliških naukov* iz l. 1685 (gotovo povzet po *Malem Kanizijevem katekizmu*), ki je izgubljen (Boršnik 1955: 9–10), in leta 1688 natisnjeni *Navuk christianski*, prevod obsežnega nemškega katekizma p. Placida Spiesea, oblikovan kot pogovor med katoliškim in luteranskim, kalvinskim ali kako drugače »zmamlenim« kristjanom. V nemškem versko razdvojenem prostoru je bil tak katekizem potreben, v slovenskem pa je bil, kot meni France Kidrič (1934), takrat že anahronizem. Burna protestantska epizoda 16. stoletja je bila že zabrisana. Obstajala pa je nadalje v Prekmurju, kjer so od začetka 18. stoletja potrjeni tiskani protestantski katekizmi, za njimi tudi katoliški (Orožen 2010: 435–458), o čemer je več razprav (Jesenšek 2018b: 54–69; Jesenšek 2018a: 70–85).

V Ljubljani so za prevode Kanizijevih katekizmov skrbeli predvsem jezuiti (Smolik 1992: 180–188). Njegovi katekizmi so namreč bili priznani kot uradni učbeniki katoliške cerkve (Ciperle 1992: 167). Jezuiti so takoj po prihodu v Ljubljano (1596) prvi uvedli nedeljski popoldanski krščanski nauk v slovenščini (1597). Kasneje so poskrbeli tudi za izdajo Parhamerjevega *Katekizma*, ki ga je po Kanizijevem *Malem oz. Velikem katekizmu* priredil oz. prevedel neki jezuit (1760). Sledila je vrsta ponatisov (1762, 1766, 1770). Pohlin je za člane Bratovščine krščanskega nauka prevedel in izdal Kanizijev *Ta male katechismus* (1768), cistercijan p. Franc Ksaver Taufferer *Kratki sapopadik kershanskiga navuka sa otroke inu kmetiske ludy* (Labaci 1770 s ponatimi 1773, 1801), ki je v vrsti navedenih svojski. Že pred tem so leta 1728 jezuiti izdali tudi *Kratki sapopadek christianskiga navuka* jezuita, kardinala Roberta Bellarina, ki obsega »dvanajft Shtukov«. Po ustanovitvi jezuitske Bratovščine krščanskega nauka na Dunaju (1750) in v Ljubljani (1760) je ta pospeševala natis Parhammerjevih katekizmov tudi v slovenskih deželah tedanje Avstrije – na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem (Jesenšek 2015: 75–84). Katekizem jezuita Parhammerja je izšel v Ljubljani (1760/61), v Celovcu (1761, 1762) in v Gradcu (1783), seveda z novimi priredbami.

⁴ »[I]zšlo jih je samo v ljubljanski škofiji okoli 20, blizu toliko tudi v ostalih slovenskih škofijah« (Breznik 1982: 27).

Vrnimo se nekoliko še k Paglovcu, ki je v svojem lekcionarju (tudi v prevodu *Tobiovih bukev*) katekizemski nauk preuredil ob upoštevanju Bellarminovega (1728) in (malega) Kanizijevega katekizma (1732). »Te devet štukov kershanlke vere«, ki se jih po zapovedi papeža Benedikta XIII. mora naučiti vsak kristjan in jih je v cerkvi treba oznanjati ob pridigi, je Paglovec preuredil in prilagodil glede na lastne pastoralne potrebe v župniji Šmartno v Tuhinjski dolini (podobno so ob pomanjkanju ustreznih verskih učbenikov v materinščini najbrž ravnali tudi drugi župniki). Ob teološki obravnavi in vrednotenju Paglovčevega lekcionarja, zlasti katekizemskega dela, tudi v soočanju z Glavarjevim rokopisnim katekizmom (Komenda 1754), je Alojzij Slavko Snoj zapisal: »Če kaj, je katekizemsko besedilo mogoče uvrstiti med klasiko nekega jezika in kulture« (Snoj 2001: 100). Pri tem besedilu gre, povzemam Snoja (prav tam),

za trajno oblikovanje duhovno presežne bogoslužne govornice, za trajno sooblikovanje obrednega jezika, in za vsebinski vzgojni vzorec, ki oblikuje miselnost vernika oz. vsakega človeka; usmerja njegovo obnašanje in ravnanje. Tako Katekizem je, in ostaja temelj humanistične izobrazbe.

Proti koncu 18. stoletja je prišlo v avstrijski državi z razsvetljenstvom za časa Marije Terezije (1740–1780) in Jožefa II. (1780–1790), z janzenizmom in jožefinizmom do občutnih sprememb v Cerkvi. Razsvetljenski vladarji so začeli posegati v cerkvene zadeve, tako tudi Jožef II., ki je razpustil stare kontemplativne samostanske redove v državi ter poddržal njihovo imetje. Med drugim je prišlo tudi do ukinitve v visokem šolstvu zelo dejavnega in uspešnega jezuitskega reda (l. 1773)⁵ in s tem njihovega odličnega elitnega humanistično naravnane šolstva (filozofija in teologija) ter do odstranitve njihovih teološko in praktično domišljenih vzgojnih pristopov in verskih del (Rajšp 1992: 255–274). Državni politiki iz gospodarskih, utilitarističnih razlogov študijski program jezuitskih kolegijev in visokih šol ni več ustrezal. Ni namreč upošteval uporabnih predmetov iz prirodoslovja (fizika, matematika, zemljepis, zgodovina). Tako so jezuitom v avstrijskem prostoru postajale konkurenčne »bolj življenjske« gimnazije benediktincev in piaristov, ki so te predmete upoštevale, teh pa na Kranjskem ni bilo. Vse to je v državi Marije Terezije privedlo do šolske reforme. V do tedaj cerkvenem šolstvu v celotni državi je s svojimi zahtevami po njegovi prenovi začela delovati jezuitom nenaklonjena politika, ki je zmago slavila z ukinitvijo reda in poddržavljenjem njihove lastnine (Ciperle 1998: 37–47).

⁵ Kot je razvidno iz razprave Vincenca Rajšpa, se je negativno razpoloženje do jezuitov začelo sredi 18. stoletja na Portugalskem predvsem iz političnih razlogov (spor med jezuiti in dvorom zaradi načrtovane poroke njihove katoliške prestolonaslednice Marije z angleškim protestantskim knezom), v Franciji pa zaradi teoloških sporov s cistercijani – janzenisti oz. monopola jezuitov nad visokim šolstvom ter »sovražnosti« jezuitov do francoskih zakonov. Franciji je nato sledila še Španija. Različni so bili predteksti, zaradi katerih so ti vladarji zahtevali od papeža Klementa XIII., da bi jezuitski red razpustil. To je pod političnimi pritiski leta 1773 storil njegov naslednik, papež Klement XIV., Marija Terezija pa je dani sklep o ukinitvi jezuitskega reda solidarno z zahodnimi vladarji sprejela. Jezuitski red je bil razpuščen tudi v Avstriji; predvsem v zvezi z reformami visokega šolstva.

V danih razmerah uveljavljeni jezuitski Parhammerjev katekizem očitno ni več ustrejal. Dejstvo je, da se je v vsej državi, tako tudi na Kranjskem, pojavil novi državni, jožefinski *Veliki katekizem*.⁶ Ob uvedbi nove šolske reforme, ki je bila pri nas osredinjena na uvedbo osnovnih šol (zanje sta bila zadolžena baron Rudolf Jožef Edling in Blaž Kumerdej), naj bi služil kot šolsko čtivo. Janzenistični ljubljanski škof Karel Herberstein (1719–1787) je bil v svoji škofiji odgovoren za državi ustrezen cerkveni knjižni repertoar. Prevod *Biblije* in sestavo cerkvenih besedil (lekcionarja, pridig, molitev in cerkvenih pesmi) je poveril svojemu somišljeniku in tajniku Juriju Japlju. Japelj je pripravil novo izdajo lekcionarja *Listi inu evangelia*, ki je bil natisnjen leta 1787 in je s štirimi priredbami (1792, 1800, 1803, 1806) obveljal do leta 1809 (Breznik 1982: 47–48), leta 1779 pa je prevedel tudi v avstrijski državi obvezni *Ta velki catekismus s' prashanjami, inu odgovarmi sa ozhitnu, inu posebnu podvuzhenje te mladofiti v zessarskih krajlevih dushelah*). S priredbami v letih 1787, 1789, 1793, 1804 in 1809 je vzdržal do ustanovitve Ilirskih provinc. Dvojezični *Veliki katekizem*, obvezen za šole in versko vzgojo državljanov v slovenskih deželah Avstrije (leva stran nemška, desna slovenska), omogoča sprotno jezikovno primerjavo. Sestavljen je v dvogovorih in v slovenščino dobesedno preveden. Tak, kot je bil, je dobro desetletje usmerjal tudi kranjskoslovensko knjižno izražanje. Tu pa se že vzpostavlja stičišče z ubeseditvijo Vodnikovega Napoleonovega katekizma: *Catéchisme à l'usage de toutes les églises de l'empire français* (1806).

Zdelo se je potrebno soočati v dveh časovno tako stičnih trenutkih ti dve jezikovno in tudi pravopisno različno ubesedeni (oblikovani) katekizemski besedili. Šele tako pride do izraza Vodnikova besedilno-jezikovna normativnost, njegova preobrazba Japljeve knjižne norme, ki je bila že ob prevodu *Biblije* (od 1784 dalje) preveč naslonjena na avtomatično povzemanje Dalmatinovega izražanja oz. tudi dobesednega prevajanja *Biblije* po Franzu Rosalinu iz nemščine. Vodnikova upovedovalna svežina v *Keršanskem Navuku* pa izkazuje poznavanje sočasnega (ljudskega) govorjenega jezika. Vodnik ga je namreč dolga leta poslušal na svojih različnih službenih postojankah (kot gorenjski Šiškar v Sori, na Bledu, v Kranju, v Ribnici na Dolenjskem in spet na bohinjskem Koprivniku na Gorenjskem), medtem ko se je Japelj sukal predvsem v meščanskih okoljih (Kamnik, Ljubljana, Trst, Celovec). Jernej Kopitar ga prav zaradi njegovega »mestnega jezika« ni cenil. Jezikovni nesporazum med Japljem in sodelavci (Modest Šraj, Jožef Škrinjar, Janez Debevec, Valentin Vodnik) se je razkril že pri prevodu *Biblije*. Razumljivo, da je njun različen knjižnojezikovni nazor razviden tudi ob prevodih obeh strukturalno različno zasnovanih katekizmov. Poenostavljeno rečeno, v Japljevem prevodu se uveljavlja »mestni« pismeni – knjižni jezik, v Vodnikovem prevodu pa govorjeni kranjskoslovenski jezik.

⁶ *Der grosse Katechismus mit Fragen und Antworten zu dem öffentlichen und privat Unterrichte der Jugend, in den kaiserl. königl. Staaten*, Prag: im Verlag der k. k. Normalschulbuchdruckerei, 1778. Podatek je posredoval graški slavist dr. Ludvik Karničar. Kdo so bili avtorji tega katekizma, ostaja odprto vprašanje. Morda pedagoško izkušeni teologi – benediktinci, morda piaristi?

Japljev prevod oficialnega državnega *Velikega katekizma* 1779 je dvojezičen, nemško-slovenski.⁷ Jezikovna primerjava dokazuje, da se Japelj od nemškega izvirnika ne odmika ali le zelo redko. Vprašanja in odgovore prevaja smiselno, razumljivo, vendar skladenjsko dobesedno. Tako ohranja in prenaša v slovensko ubeseditev vse značilnosti nemške skladnje: s členi, osebnimi zaimki, naklonskimi nedoločniškimi zvezami in predložnimi sklonskimi vezavami ter besednimi adaptirankami na ravni besedišča, zlasti obredne terminologije.

Besedilna strukturiranost *Velikega katekizma* je nakazana v »treh poštavah«: I. *Od Vere*. II. *Od Vupanja*. III. *Od Lubesni*, vsebinsko pa razvita z nadaljnjo sistematično členitvijo (gl. *Kazalo*) in razlagami posameznih členov molitvenih obrazcev oz. zapovedi. Že osnovna razvrstitev *Velikega katekizma* se deloma razlikuje od razvrstitve vsebin v Napoleonovem *Keršanskem Navuku za Ilirske dežele* (gl. *Kazalo*). Primerjava celotnega besedila tako ni mogoča, marveč le primerjava ubeseditev posameznih členov molitvenih obrazcev (npr. *Vera*, *Deset zapovedi*, *Očenaš* itd.), kar je pokazano v ponazarjalnem gradivu.

Veliki katekizem prinaša jasne definicije vseh verskih pojmov in spoznanj tako, da se v vsakem odgovoru del vprašanja ponavlja; ta togost otežuje govornost, jo omejuje, ne dopušča vsebinskih zastranitev. Morda tako le utrjuje sporočilo v spominu, saj je bilo treba znati vprašanja katekizemskih vsebin na pamet. Vodnikov prevod pa se le okvirno sklada s francoskim izvirnikom; ubesedovalno je bolj sproščen, nikakor pa ne dobeseden. Občasno npr. združuje po dve vprašanji v enem, vsebinsko ustreznem, razširjenem odgovoru, kar je tudi odraz Vodnikove veroučne izkušnje. Občasno tudi izpusti vprašanje izvirnika, če se mu za slovenskega vernika ne zdi bistveno. Določene odgovore na kratka vprašanja izvirnika razširja z lastno, čustveno vzneseno razlago. Ekonomičnost izražanja izvirnika načelno ohranja, saj vprašanja v dvogovoru ne dopuščajo pripovedno razvitih odgovorov. Vsak odgovor namreč že izziva novo vprašanje, dokler predvideni vsebinski sklop nauka v zaporednih odgovorih ni izčrpan. Vse odgovore naj bi vernik znal tudi na pamet. Dvogovori francoskega izvirnika so ob posameznih delih verskega nauka teološko poglobljeni. Iz njih se da zaznati, kaj pomeni Francija, »najstarejša hčerka Cerkve«. To kaže tudi celotna zasnova katekizma z uvodnim rezimejem ključnih dogodkov *Biblije*, *Stare* in *Nove zaveze*, ki so za razumevanje krščanskega nauka potrebni, ter zaključnim poglavjem o teološki obravnavi liturgičnih praznikov, kar celoto osmišlja. Vodnik vse te odlike sporočila sloveni glede na dane deželne veroučne potrebe, izrazne možnosti slovenskega jezika in lastno jezikovno kompetenco.

Nekaj besed o t. i. Napoleonovem *Katekizmu*. Pripravili so ga vrhunski francoski škofje teologi, med temi prvenstveno Jacques-Bénigne Bossuet,⁸ imprimatur je dal

⁷ Na razpolago mi je fotokopija Japljevega drugega natisa iz leta 1789. Ob njej je izpeljano soočanje z Vodnikovim prevodom, tudi ob fotokopiji po natisnjenem izvirniku iz leta 1811.

⁸ Anton Martin Slomšek je v *Vajah cerkvene zgovornosti* (1862: 45) slovenskim duhovnikom svetoval, naj se zgledujejo pri francoskih pridigarjih (Louis Bourdaloue, Jean-Baptiste Massillon, Bossuet) in Italijanih (Paolo Segneri). Gotovo v duhu Kopitarjeve sodbe, da je preva-

pariški nadškof Jean-Baptiste de Belloy oz. apostolska avtoriteta, kardinal Giovanni Battista Caprara, legat papeža Pija VII. (1806), uvedbo katekizma v državi pa ukazal Napoleon, ki je po jakobinski strahovladi v Franciji prevzel oblast ter l. 1801 z Rimom sklenil konkordat. Po revolucionarni zmedi je bilo nujno poenotiti verski nauk za mladino in vernike v celotnem Napoleonovem cesarstvu, kamor so bile vključene tudi Ilirske province s sedežem v Ljubljani. To je razvidno iz Napoleonovega »pervopisa« iz njegove »Skrivne pisavnice«, ki je natisnjen tudi v Vodnikovem *Keršanskem Navuku* v slovenskem prevodu. Napoleonov katekizem je bil tako preveden v italijanščino (1806, 1807), v slovenščino (1811, 1812) in hrvaščino (1812). O Vodnikovem *Keršanskem Navuku* sta pisala *Učiteljski tovariš* (1876, l. 16, št. 20) in dr. Fran Ilešič (1924), ki je domneval, da je Vodnik prevajal iz rokopisno okrajšane italijanske verzije katekizma; imel je na razpolago italijanska prevoda, ne pa francoskega izvirnika. To se glede na Vodnikov položaj v danem času, saj je bil »vódia latinskih, prvih in delovskih šol« (1809–1814), ne zdi verjetno. Nedvomno so mu francoske oblasti v Ljubljani omogočile prevajanje iz francoskega izvirnika, čemur je bil seveda kos, saj je dobro obvladal, celo učil francoski jezik in dobro poznal tudi sočasni kranjskoslovenski knjižni jezik. Vseskozi ga je skrbno »likal«, in kot pravi v svojem življenjepisu (1796), je vselej hotel »krajnski jezik čeden narediti« (Koruza 1970: 100). S posebnim veroučnim tečajem z izpitom pa je bil za to dejavnost posebej usposobljen in že v praksi preizkušen kot veroučni učitelj. Kot nadarjen, zavzet in cenjen pedagog je bil nedvomno strokovnjak tudi na katekizemskem področju.

Keršanski Navuk, kot pravi Vodnik sam, je »vzet« iz katekizma za vse cerkve francoskega cesarstva, torej ne »prestavljen« ali »prekladan«, kot se je tedaj v prevodih navajalo. Katekizem je vsebinsko sicer okrajšan, smiselno pa je dopolnjen z dodanimi samostojnimi Vodnikovimi poglavji. To sta *Sosednji Navuk* in *Polski Navuk* (99–132).⁹ *Keršanski Navuk* vsebuje: Napoleonov dvorni odlok o natisu in uvedbi v prakso (iz leta 1804). 2. *Svete Sgodbe* (5–14), skržene v kratek povzetek ključnih biblijskih dogodkov v osmih sklopih. 3. *Keršanski Navuk* (15–97), ki je teološko poglobljeno strukturiran, zelo sistematično, kratko in jasno razložen ob obrazcih vere, desetih zapovedi, očenaša, angelovega češčenja, zakramentov, cerkvenih zapovedi in molitev. V osnovi je trodelen: I. del *Od vere*, II. del *Od deset zapovedi*, III. del *Od molitve*. Ti deli so nadalje obravnavani po hierarhičnem vsebinskem zaporedju v skupno XXIV. *Branjih*. Celotno zaključno poglavje o *Liturgičnih praznikih* je Vodnik v svoji priredbi izpustil, ohranil in prevedel pa je zaključne *Molitve*. Vodnik je celo skrajšal v izvorniku že tako strnjeno vsebino osmih sklopov *Biblije*, npr. podrobnosti o kaznih faraona in Egipčanov, ker niso pustili Hebrejcev iz sužnosti, pa

janje iz romanskih jezikov, predvsem iz latinščine v slovenščino, glede na večjo skladenjsko strukturo podobnost primernejše kot iz nemščine.

⁹ Imprimatur za natis je dal »prezhaftiti Lublanfki Shkof po imenu ANTON v' sboru fvojih svolenih Duhovnih«, ki je ta katekizem »preglédal, popravil ino poterdil, 2. dan Kimovza 1810«. Tako je zapisano na zadnji strani *Keršanskiga Navuka* (1811: [98]).

tudi o preganjanju kristjanov za časa Nerona, vse pa »v duhu izvirnika«, da njegovih okrajšav brez primerjave z izvirnikom ni mogoče zaznati.¹⁰

Vodnik pa je, kot so opazili že predhodni raziskovalci *Keršanskiga Navuka*,¹¹ skrajšanemu francoskemu katekizmu dodal še dve vsebinsko izvirni poglavji, ki se zdita na videz pritačnjeni, odražata pa Vodnikov razsvetljenski nazor o človeku. Vsak človek mora biti, skladno z božjimi zapovedmi, harmonično vzgajan za duhovno in tuzemsko življenje. *Sosednji Navuk*, skladno z zapovedjo ljubezni do Boga in bližnjega, poučuje in utemeljuje medčloveške odnose (dolžnosti do sebe, do bližnjega, do nadrejenih in domovine).¹² Iz njiju odseva Vodnikova meniška vzgoja, naravnost k odpovedi, obvladovanju slabih nagnjenj, vztrajnosti, delavnosti. Četrto poglavje o »dvornih dolžnostih« govori o potrebni osebni higieni in zglednem obnašanju v človeški družbi. *Polški Navuk* bralca poučuje o nujnem poznavanju prirode, njenih danostih, ki jih je za umno kmetovanje treba poznati, se učiti. Bog sam je namreč človeku poveril stvarstvo, da bi ga umno negoval, upravljal (soustvarjal, ne le izkoriščal). To pa je mogoče uresničevati s poznavanjem značilnosti (zakovitosti) prirode, s pridobljenim znanjem in lastno pridnostjo. Vse to je poljedelčeva stanovska dolžnost po božji volji.

Vodnik je videl očitno zvezo med verskim naukom in razsvetljensko naravnanimi stanovskimi strokovno-izobraževalnimi načrti za preprosto ljudstvo. Oba vsebinska sklopa sta upovedena v katekizemskem dvogovoru – s kratkimi vprašanji in za Vodnika značilnimi daljšimi, razlagalnimi odgovori. V tem dodatku h *Keršanskimu Navuku* je Vodnik prepoznaven kot razsvetljenski ljudski vzgojitelj in »pratkar« z dobrim poznavanjem kmetijskih vprašanj ter kot slovarnik, saj prinaša osnovna vedenja iz botanike in poljedelstva z bogastvom terminov iz rastlinskega in živalskega sveta. Celoten Vodnikov *Keršanski Navuk* je ubeseden na sporočilno živ, učinkovit način. Razen *Svetih zgodb*, ki so tekoča strnjena pripoved o verski preteklosti, so katekizemske vsebine ubesedene v kratkih dvogovorih, ekonomično, s funkcijsko ustreznimi, iznajdljivo oblikovanimi, nezapletenimi skladijskimi vzorci (vprašalne, ukazovalne, velelne povedi, strnjene definicije odgovorov, strnjeno nizanje dejstev). Francoski izvirnik je Vodniku spodbuda za iskanje pomensko ustreznih slovenskih izraznih možnosti. Eksaktna opredelitev pojmov kot tudi njihova globinskopomenska razlaga ga na besedni ravnini usmerjata v občasno tvorbo in iskanje dobrih pomenskih ustreznikov. Cilj *Keršanskiga Navuka* je pri poslušalcu na jezikovno razumljiv in kratek način utrditi verski nauk, da bi ga v življenju lahko udeležal. Vodnik je ta cilj ubesedovalno nedvomno dosegel.

¹⁰ Vse povedano se razkriva ob soočanju Vodnikovega *Keršanskiga Navuka* s francoskim izvirnikom, ki je dostopen na portalu *Gallica*. Priskrbela ga je Irena Orel, za kar ji gre iskrena zahvala.

¹¹ Prim. zgoraj navedena prispevka v *Učiteljskem tovarišu* in pri Ilešiču, ki pa vprašanj Vodnikove ubeseditve in jezikovne knjižne norme nista načejala.

¹² V poglavju *Dolžnosti proti sebi* Vodnik spregovori o kozah, o bolezni, ki je v danem času uničevala otroke v družinah. »Sdaj pa je Bog dal snajti pomozh, de otrokam štavijo vímenze ino s' tim prave kose odvernejo; kdor to pomozh sanizhuje, lómi dolshnoft proti šam febi ino je ozhítno nepokóren volji Boshji« (102).

2 Vodnikova knjižnojezikovna norma

Nadalje je zanimivo vprašanje, kakšne so bile v navedenih besedilih Vodnikove normativne rešitve na vseh jezikovnih ravninah. V ta namen sledi prispevku še dodatek s ponazarjalnim gradivom iz obeh katekizmov, Japljevega in Vodnikovega.

V jezikovnonormativnem pogledu je Vodnikov *Keršanski Navuk* na glasovno-oblikovni ravnini za svoj čas zgledno izpeljan. Upoštevani so že napotki Kopitarjeve slovnice (1809), pri kateri je sodeloval, pa tudi njegova spoznanja iz *Pismenosti* (1811), kjer že govori o glagolskem vidu, o intonacijskih nasprotjih, o razmejivni nepregibnih besednih vrst itd. Njegova slovnična spoznanja se dobro odražajo tudi v katekizemskih besedilih.

Tradicionalno dolenske razlikovalne glasovne prvine, tudi knjižne arhaizme, je dokaj dosledno ukinjal, nadomeščal z gorenjsko-knjižnimi (*divica – devica, blagu – blago, inu – ino, kir – ki, uže – že, aku – akolče*). Najdejo se še redke izjeme po starem (*svitloba, sturiti, vejđiti*). Pogosti so izpadi nenaglašanih samoglasnikov, značilnih za sočasni govorjeni jezik (*al, djanje, malikvavstvo, scer, spovd, zapovd, je podarval, Ari-matejc* itd.). Neustaljen je še zapis nenaglašena polglasnika (*konec, lubezen, zapelavec; taš, danas, tarati; petik, zaslužik, odpustik, delovic* itd.).

Na oblikovni ravnini je zanj značilna neustaljenost nekaterih množinskih sklon-skih končnic, npr. or. m. spola (z *darmi, med Judmi, med kralmi; z dobrimi delami, med ludstvami*) in rod. ž. spola (*od čednost, od zgodeb, od besedi, od želá*).

Skladenjska in besedna ravnina, zlasti ekonomični način ubesedenja vprašanj in odgovorov, pomenita nov knjižni dosežek. Izpostavljene so le najbolj izrazite, dokaj pogosto izpričane tipične skladenjske rešitve oz. skladenjski vzorci. Določni in nedoločni člen sta povsem izločena, uveljavljena pa je izvirna določna oblika pridevnika v m. spolu ednine (*pravi Bog, pravi človek, hudobni duh, sodnji dan, izvirni greh, povsotni potop*). Nekatero tvorbo »vzpodbude« francoskega izvirnika se odražajo v besednem redu:

1. Prilastek in prislov sta za odnosnico: *pod brambo Božjo; Duh puntarski od Boga zaverženi; Vnebohod Jezusov; O Zveličar moj in Bog moj; Eno djanje njegove volje je ustvarilo vse bitja duhovne in telesne iz nič; Kajn, sin Adamov [...] vbije brata Abela; Hebrejci se narastejo silno; Bog ukaže Noetu zidat barko veliko.*
2. Nedoločniške naklonske zveze izkazujejo razširjeno rabo, s čimer presegaajo sodobna pravila: *Bog sklene obiskati in pokončati človeški rod; Vkaže posvečovati Nedele; Zapove nazaj dati ukradeno blago; Mi smo preslabi vejđiti ino svumiti naravo ino zroke njega prečudnih del; Za vstanovit novo vero, pokliče dvanajst apostolov; Prosimo Boga nas obvarovati pred skušnjavami; Kaj imamo misliti; Kaj je sturiti; Kaj če to reči.*
3. Tvornodeležijske strnitve so pogostejše kot v sodobnem knjižnem jeziku: *Jakob merjoč blagrova posebe Juda, po ktirim se Judje kličejo; Trideset let star začne (Jezus) vučiti, oznanujoč Evangeli; Prosimo Marijo [...] de bi nam pomagala per Bogu za nas prosijoč; Kaj meniš rekoč; Kaj prosimo rekoč.*

4. Trpniško izražanje v sedanjosti, preteklosti in prihodnosti je dokaj opazno: *Zemla je zatoplena čez hribe ino gore, končano je vse živo; Bil je preganjan vjet, taran, sramoten ino smerti izdan na križu.*
5. Izražanje preteklosti je dvojno: z dovršnim sedanjikom (v pripovedi) in z opisnim deležnikom, ki je redkejši:
 - a) dovršni sedanjik: *Bog da možu ime Adam ino ženi Eva [...] Postavi obá v en veselja polni vert, po imenu Paradiž na zemli; Jakob pošle tje nekaj svojih sinov po žito; Jožef se razodene, ino pokliče k sebi vso žlahto; Tu se zgodi čudo, de se rudeče morje odpre, ino Hebrejci po suhim skoz idejo, Faraona pak s' svojo vojsko zatopè valovi, ktiri se nanj zagernejo;*
 - b) opisni preteklik: *Jožefa, eniga od Jakobovih sinov, so bratje po nevošljivosti hudo pestili ino prodali; Ti očaki so živeli v' Palestini brez stanovitniga doma, imeli velike lastine v' čedah ino oranimu polju.*
6. Izražanje prihodnosti je prav tako dvojno, z dovršnim sedanjikom in z opisno obliko:
 - a) dovršni sedanjik: *Kaj pride po vstajenu? Sodba vsih sploh, ktira bo plačala dobre s' Svetim rajam, ino hudobne pokorila s' peklam, ino vsi pojdejo al se večno veselit, al terpét;*
 - b) opisni prihodnjik: *Bog ponovi Abrahamu oblubo, de bo is njegoviga semena prishel Odrešenik celiga sveta, skoz ktirega bodo rešeni ter k' svitlobi ino pravici nazaj perpelani vsi narodi. Vidili ga bodo ino glédali [Boga] skoz vso večnost.*
7. Nedovršno, dovršno in ponavljalno dejanje je v besedilih ustrezno ubesedeno, pri ponavljalnih glagolih pa so še določene tvorbene nejasnosti: *Jakob merjoč blagrova Juda; Za njim [Davidom] kraljuje premodri Salamon, kir je proti koncu svojih dni pregrešoval; Sveta vira se razšira povsot; Bog ponavlja to oblubo Isaku; Pridi jemat v' posest moje serce (molitev); Koga ogovarjamo, kader rečemo Oče; Kaj še veléva ta zapovd; Jezus zapove dajati Bogu, kar je božjiga.*
8. Kalkirane predložne zveze se večinoma umikajo iz besedil, so pa še trdožive, zlasti skuzi s tožilnikom, od z roditeljskim, k z dajalnikom. Dokaj pogosto se izmenjavata svojilni pridevnik in svojilni roditelj (Očetov sin : sin Očeta), kar je razvidno iz ponazarjalnega gradiva.

Na besedni ravnini je opazna prenova in tudi ustaljenost terminološkega besedja. Tradicionalne adaptiranke se umikajo novejšim slovenskim tvorbam (*martra – muka, gnada – milost, joger – vučenec/mlajši*). Ostajajo še najbolj zakoreninjene izposojenke (*peršona, fara, bukve, punt, žlahta*) in nekateri arhaizmi (*bramba, šega, obreza; je sovraž, on grede* itd.). V katekizemskem delu je izpričan porast zloženih terminov, terminoloških zvez, ki so bile že davno ustaljene (*Angel Gospodnji/Gospodov, Gospodnja molitva, Božje ime, Božje smilenje, Gmajna svetnikov, Cerkevne zapovdi, sveta maša, smertni greh, peklenški ogjin, posledno olje, duhovni oče, telesne milosti, sužne dela, britka smert* itd.). Zasedimo pa tudi mlajše, očitno Vodnikove tvorjenke (*Božjost, Veličast Božja, Vseoblast, Vnebohod, Kerstjan, Samooblastnik, svojbodnost, sladost, tožljivost,*

pridigar, strežnik, birmovec, zdravilec, prevera 'praznoverje'). Prevladujejo vsekakor glagolniki (*čisljanje, ganenje* 'ganjenost', *molenje, obtoženje, obrečenje* 'obreklijivost', *pazenje* 'pazljivost', *razžalenje Boga*) in še mnogo drugih. Presenečajo novotvorjeni glagoli (*naluditi* 'naseliti', *posiniti, vpodobiti, vnotriti se* 'poglobiti se', *vplameniti* 'zagoreti', *opeliniti* 'zagreniti', *porokvati* 'biti porok', *venčati ali kronati*).

Vse te novosti in značilnosti Vodnikovega izražanja je mogoče ustrezno ovrednotiti samo v sobesedilu, kjer stilistično naravnane rabe ne moremo izključiti. Jezikovno analizirati in ovrednotiti pa bi bilo treba vse tri Vodnikove različne upovedovalne zvrsti, vsako posebej: tako *Svete Zgodbe, Keršanski Navuk* in zadnja dva Vodnikova vsebinska sklopa, namreč *Sosednji Navuk* in *Polski Navuk*. Vodnikov katekizem nudi tudi odlično priložnost za spoznavanje vseh skladenjskih zakonitosti tvorbe dvogovora, ki so bile v katekizemih že vse od začetka utrjene. Dvogovor je bil nedvomno izbran kot uspešen pedagoški prijem, kot vzorec, ki spričo kratkosti in nedvoumnosti sporočenega vsakemu verniku s pogostimi ponavljanji omogoči trajno pomnjenje verskega pouka, ki se zasidra v poslušalčevo podzavest tako, da v njem samodejno deluje.

Valentin Vodnik je s priredbo Napoleonovega *Katekizma* slovenskemu človeku danega časa pripravil izvrsten razsvetljski versko-vzgojni priročnik, ki pa je žal zaradi prevoda četrte zapovedi dekaloga, ki v vprašanih in odgovorih razlaga in zapoveduje pokorščino otrok do staršev in nadalje do oblastnikov, za Vodnika postal usoden. Zaradi ustrezno prevedenega člena, ki v izvirniku na evangelijskih izrekih utemeljuje vladanje Napoleona kot »božjega maziljenca«, je Vodnik ob vrnitvi avstrijskih oblasti kot frankofil (ne pa framason!) padel v nemilost (bil je odstranjen in upokojen s skromno pokojnino). Člen o pokorščini, spoštovanju in služenju cesarju Napoleonu je Vodnik samo ustrezno prevedel, ni pa bilo to njegovo osebno mnenje o Napoleonu, kar so pristojni najbrž namenoma prezrli.

Skrbno, premišljeno prirejani in jezikovnonormativno uspešno ubesedeni Vodnikov *Keršanski Navuk* je bil zaradi navedenega člena dekaloga prepovedan, umaknjen iz rabe, nato pozabljen. Tako nadalje ni mogel tvorno učinkovati na sočasni knjižno-jezikovni razvoj v tako dobro zastavljeni smeri, kar je bilo velika škoda. Vodnik je v obravnavanih besedilih na vseh jezikovnih ravninah začel temeljito prenovu obrednega kranjskoslovenskega knjižnega jezika. Kaže, da je njegovim smernicam prisluhnil tedaj še gimnazijec Friderik Irenej Baraga,¹³ dokončno pa je za njim prenovu knjižne skladnje in obredne terminologije sredi 19. stoletja v že poenotenem slovenskem knjižnem jeziku z uvedbo »novih oblik« izpeljal v *Djanju svetnikov božjih* Anton Martin Slomšek (Orožen 2010: 275–309).

¹³ Njegova nabožna besedila v prečiščenem kranjskem knjižnem jeziku, molitvenik *Dušna paša* (1828), meditativno-vzgojno delo *Zlate jabelka* (1844) in na svetniške zglede oprte *Nebeške rože* (1845), dokazujejo, da je bil deležen Vodnikove jezikovne šole.

3 Ponazarjalno gradivo: Japelj, *Veliki katekizem*, 1789 – Vodnik, *Keršanski Navuk*, 1811

Predstavljeno jezikovnonormativno oznako oz. Vodnikov dvogovorni način ubeseditve *Keršanskiga Navuka* je dejansko mogoče ustrezno ponazoriti le ob soočanju določenih členov molitvenih obrazcev (vere in dekaloga) z ustreznimi mesti v razpoložljivem Japljevem prevodu *Velikega katekizma*, v izdaji iz leta 1789. Njegova četrta, jezikovno izboljšana izdaja (1809) pa se že stika s časom nastanka Ilirskih provinc. Kot je razvidno iz škofijskega dovoljenja za natis (Vodnik 1811: 98), je bil Vodnikov prevod preveden oz. prirejen že leta 1810.

Ob tem je treba upoštevati več dejavnikov. Med Japljevim in Vodnikovim prevodom gre za 20-letni časovni razmik (1779–1810). Gre za prevod iz dveh jezikovno različnih struktur (nemški, francoski izvornik), očitno pa tudi za različen prevajalski nazor, na kar je bilo v prispevku bežno opozorjeno. Japelj se je pri prevajanju *Velikega katekizma* zvesto držal površinsko-formalne skladijske in besediščne zgradbe nemškega oz. kranjskoslovenskega »pismenega« jezika, ki ga je skušal ponesrečeno »omajati« že Pohlin (Orožen 2010: 166–195) s približevanjem govorni »ljubljanščini«. Vodnik pa je ob francoskem izvorniku iskal ustrezne globinsko-pomenske skladijske vzorce in slovensko besedje osrednjega prostora (Gorenjska, Dolenjska, Notranjska). Glede uveljavitve »ljudske govorne osnove«, ki naj bi se utrdila v puristično prenovljenem kranjskem knjižnem jeziku, se je Vodnik s Kopitarjem gotovo strinjal. Znano je, da je prav zaradi skladijskih kalkov in besednih adaptirank Kopitar odklanjal Japljev »mestni jezik«. Kot jezikoslovec je bil proti »mešanju« jezikovnih prvin – tako med jeziki kot kasneje tudi med slovenskimi narečji (Orožen 1996: 91–102). Prav Vodnik je prvi začel to Kopitarjevo načelo sistematično uresničevati v vseh zvrsteh jezika. Vse to utemeljuje različnost Japljeve in Vodnikove ubeseditve istih verskih vsebin katekizma.

Soočajmo npr. način razlage krščanskih resnic ob obrazcu vere. Že prvi člen, »Verujem v Boga Očeta, Stvarnika nebes in zemlje«, je pri Japlju in Vodniku ubeseden različno, to pa je značilno tudi za vse druge člene.

1. *Veliki katekizem*, 1789. *Od Boga*:

Pr. *Kaj je Bog?* Odg. Bóg je fam ob febe tó nar bòl popólnoma bitje. Pr. *Kaj sa ene lafnofti Boshje imamo mi pred drugim samérkati?* Odg. Lete lafnofti boshje imamo mi pred drugim samérkati. 1. Bóg je vezhèn; on je vfelej bil, on je, inu bo vfelej. 2. Bóg je lè en zhifiti Duh, enu Bitje, katèru ima tó narpopolnifhi saftopnoft inu to nar bolfhi vólo, pa nima shivota. 3. Bog je vfìga-vejdeózh, on vej vfe, to kar je bilú, tó kar je, inu tó kar bó, on vej nafhe nar fkrivnifhi mifli, on ne móre tédaj golfan biti. 4. Bóg je nar modrejfihi, on obèrne vfe takú, de fvój zil inu konèz dofèshe, on fi isvóli h' tèmju tè nar pèpravniifhi mitelne. 5. Bóg je vfìgamogózhèn, on je Nebú, ino semlo inu vfe kar je, ftvaril, njemu ni nízh nèmogózhè fturiti. 6. Bóg je povfód prizheózh, on je povfód v' Nebèfsih, inu na semli. 7. Bóg je nar fvetèjfihi, on hózhe, inu lubi tó dóbru, ino sovrashi tó húdu (14–15).

2. *Keršanski Navuk*, 1811. *Od Boga*.

Pr. *Moli prvi rasdelik vere?* Odg. *Verujem v' Boga Ozheta v'figamogozhiga Stvarnika nebes ino semle*. Pr. *Kaj svumish is tih besedi?* Odg. De Bog je duh nefkonzhen, vezhen, nesapopadliv, de je povfót; de vé, vidi ino premore vfe, de je ftvaril vfe is nizh, ino de vfe visha s' fvójo modroftjo. Pr. *Rezi krajshi?* Odg. Bóg je bitje nefkonzhno popólnima. Pr. *Kaj vumish, de Bog je duh?* Odg. Vumim, de Bog ne more biti viden, ne otipan, temozh de ga li nepopolnim rasúmimo v' nafhlih miflih. Pr. *Tédaj Bog nima telefa?* Odg. Nima ne telefa, ne podóbe. Pr. *Sakaj tedaj tolkokrat pravio: roka boshja, gofpodovo oko, pred noge Narvifhiga, ino take imena?* Odg. Sa to, de nafhi telefni ino kratki rasumnofti perblíshajo boshje nesapopádne laftnófti. Boshjo nefkonzhno modroft poménimo s' njegovim ozhefam, s' ktirim vidi vfe pretezhenó, prizhno ino prihodno, ino vfe nafhe narfkrievneji mifli; s' rokami, ktire vfe delajo, poménimo njega vfiga mogozhnoft, po ktiri fe nizh ne sgodi, kar bi on ne hotel, al vfaj ne dopuftil: pred njegove noge polagamo vfe ftvari, de pokashemo breskonzhno imenitnoft ftvarnikovo, ker vfe lada s' famo fvojo voljo bres napótja ali truda (16–17).

1. *Veliki katekizem*, 1789. *Od Stvarjenja*.

Pr. *Katere fo té nar iménitni fhi ftvary boshje?* Odg. Tę nar iménitni fhi ftvary boshje fo Angeli, inu ta zhlovek. Pr. *Kaj fo Angeli?* Odg. Angeli fo sgól Duhóvi, ketęri imajo saftopnoft, inu vólo, pak nimajo shivota. Pr. *Sakaj je Bóg Angele ftvaril?* Odg. Bóg je Angele ftvaril, de bi ony njega zhaftili, lubili, inu molili, njemu flushili, inu zhloveka varuvali. Pr. *Kakú je Bóg Angele ftvaril?* Odg. Bóg je Angele v' fvoji gnadi, inu s' velikimi popólnoftmi ftvaril. Pr. *Šo tudi vfi Angeli v' gnadi Boshji obftali?* Odg. Veliku Angelov je gnado Boshjo fkusi gręh sgubilu. Pr. *Kakú je Bóg tę prevsętne Angele fodil?* Odg. On je tę prevsętne Angele, ketęri fe Hudizhi imenujejo, na vękomaj savęrgel, inu v' pékěl pahnil (21).

2. *Keršanski Navuk*, 1811. *Od stvarjenja Angelov ino Zhloveka*.

Pr. *Ktire med boshjimi ftvarmi fo narbolj popolnim?* Odg. Sta *Angel* ino *Zhlovek*. Pr. *V' zhim fe raslózhió Angeli od zhlovekov?* Odg. Angeli fo duhovi bres teléfa. Pr. *Kaj mi povésh od Angelov?* Odg. Bog je njih bres fhtevela veliko ftvaril. En dél fe jih punta zhes njega, ti fo páhneni vun is nebesfhkiga frezhniga prebiváfha, ino fo sdaj tišta velika truma hudih ino navratnih duhov, ktire imenújemo hudizhe, ki terpé v' peklu savol fvojiga punta. Ti fo zhlovefhki fovráshniki, ker po fvoji nevofhlivofti ino hudobi, ifhejo ludi sapelati s' fkufhnunami v' gręh; to jim Bog dopufha, sa fkufhnjo nafhe sveftobe ino terdnofti (19).

Ta člen vere, *Od stvarjenja Angelov ino Človeka*, nam razkriva posebno Vodnikovo značilnost, namreč razlagalnost. Odgovor o angelih je pripovedno izoblikovan. S kratkim odgovorom francoskega izvirnika se ne ujema, marveč prerašča v slikovito »zgodbo«, ki razkriva Vodnikov vzgojno-retorični in pripovedni dar. Kot je ugotovil Luka Vidmar (2019), je bil Vodnik večš pridigar v dveh jezikih (slovenskem in nemškem), le da njegove pridige niso ohranjene. Tovrstni podaljšani odgovori so v Vodnikovem *Keršanskim Navuku* kar pogosti. Vodniku se je na zastavljena vprašanja glede na stopnjo dojemljivosti poslušalcev občasno zdelo potrebno odgovoriti bolj jasno in slikovito. Soočimo še ubeseditev tretjega in četrtega člana vere:

1. *Veliki katekizem, 1789. Od tiga tretjiga Artikelna te Vere.*

Pr. *Kaj imá ta tretji Artikel té vere sa en glaſs?* Odg. Ta tretji Artikel tē vere imá leta glaſs: Kateři je ſpozhet od ſvetiga Duhá, rojen is Marie Divize. Pr. *Imá Jesus eniga Ozhéta?* Odg. Jeſus imá kokèr Bóg tiga nebeſhkiga Ozhéta, kokèr zhlovek nima Ozhéta. Pr. *Ni bil Joshep Shenin Marie, Ozhe Jeſufa?* Odg. Joshep je lē en Rednik Jeſufa Kriſtufa. Pr. *Je imel Jesus eno Mater?* Odg. Jeſus kokèr Bóg ni imel Matere, kokèr zhlovek je imel Mario tó preſveto Divizo sa fvojo Mater. Pr. *Sakaj bo Maria Mati Boshja imenuvana?* Odg. Maria bó Mati Boshja imenuvana, sa tó, kir je ona Jeſufa Kriſtufa, kateři je Bóg, inu zhlovek ſkupej, rodila. Pr. *Od kogá je Maria Jeſufa ſpozheła?* Odg. Maria je Jeſufa od ſvetiga Duha ſpozheła (27–29).

2. *Navuk Kerſanski, 1811. Od Skrivnosti vzhlovezhenja.*

Pr. *Ponòvi tretji rasdèlik vere!* Odg. Katiri je ſpozhet od ſvetiga Duha, rojen is Marie Devize. Pr. *Kaj govori ta rasdèlik?* Odg. De Jesus Kriſtus, kir je bil od vékoma ſin boshji, je takrat sazhèl biti tudi ſin Marie. Pr. *Je tedaj ſin boshji ino ſin Marie ena ino ravno tiſta perſhona?* Odg. Je, ravno tiſta perſhona, en ſam Jesus Kriſtus, pravi Bog, ino pravi zhlovek. Pr. *Maria Deviza je tedaj mati boshja?* Odg. Je. Pr. *Ako Jesus Kriſtus je pravi Bog ino pravi zhlovek, ſta tedaj v' njemu dve naturi?* Odg. Sta reſnizhno, natura boshja ino zhlovekka. Pr. *Ino koliko perſhon?* Odg. Ena ſama. Pr. *Kako imenujeſh to ſkrivnoſt?* Odg. Vzhlovézhenje, ali beſeda v meſu. Pr. *Kaj menio té beſede?* Odg. Jesus Kriſtus je meſo na fe vsel, ino de s' timi beſedami ménimo zelo zhlovekko naturo s' teléfam ino duſho. Pr. *Kako je priſhel na ſvet?* Odg. Is prezhiſtiga narozhja Marie Devize, v' ktirim je bil ſpozhet s' djanjam ſvetiga Duha. Pr. *Kako je mogla Maria ſpozheti, mati biti, ino smiran deviza oſtati?* Odg. To je neisrezhéna ſkrivnoſt naſhe vere, ktiro je treba verovati ino ne preiſkávati (23–24).

Preseneča predvsem zadnji Vodnikov odgovor, kjer poudarja, da je Marijino spočetje skrivnost, ki jo je treba verovati, ne pa »preiskavati«. Gre za Vodnikovo dopolnilo, ki ga ni niti v nemškem niti v francoskem izvirniku.

1. *Veliki katekizem, 1789. Od zhetertiga Artikelna te Vere.*

Pr. *Kaj imá ta zheterti Artikel té vére sa en glaſs?* Odg. Ta zheterti Artikel tē vere ima letá glaſs: Tèrpel pod Pónziam Pilatusham, krishan bil, vmèrl, inu v' grob poloshen. Pr. *Je ſamogèl Jeſus tèrpeti?* Odg. Jeſus je kokèr zhlovek, ne pak kokèr Bóg tèrpeti ſamogèl. Pr. *Je Jeſuf tudi sa réſs tèrpil?* Odg. Jeſus je sa reſs taku dobru na duſhi, kokèr na ſhivóti tèrpel. Pr. *Kaj je Jesus na ſvojim ſhivóti terpel?* Odg. Jeſuf je na ſvojim ſhivóti veliku reſv, inu nadlóg, veliku ſhlakov, inu ran tèrpel, on je bil gajſhlan, inu s' tèrnjam krónan. Pr. *Kaj je ſhe vezh Jesus tèrpel?* Odg. Jeſus je tèrpel veliku ſanizhvanja, ſaſhpotovanja, preklinovanja, kriviga obdólshenja, inu vezh drugih kriviz. Pr. *Pod kóm je Jeſuf tèrpel?* Odg. Jeſus je tèrpel pod Pónziam Pilatusham, kateři je bil Rimſkiga Zefſarja Tiberiusa dèſheſſki Oblaſtnik v' Judei. Pr. *Kdó je Jeſufa per Piatuſhu ſatòſhil?* Odg. Ti vikſhi Farji, Piſſarji, inu ſtarifhi med ludſtvam fo Jeſufa pèr Pilatuhu ſatòſhili. Pr. *Sakaj je bil Jeſuf pèr Pilatuhu ſatoshen?* Odg. Jeſus je bil pèr Pilatuhu is ſgol ſovraſhtva inu nevoſhliſtvi ſatoshen, kokèr de bi on en ſapelavèz tih ludy, inu Poglavar tih puntarjov bil (35–37).

2. *Keršanski Navuk*, 1811.

Pr. *Moli zheterti rasdelik vere*. Odg. Terpel pod Ponziom Pilatusham. Krishan bil, vmerel, ino v' grob poloshen. Pr. *Rasloshi enmalo bolj te kratke befede*. Odg. Te befede sapopadejo terplenje ino smert nashiga Gospada J. K. Vjeli so ga, kader je molil na vertu ino kri potil od grose pred hudim, kar je prevedil, de bo terpel. Je pelan pred krivizhne fodnike, gerdo delajo snjim, ga framote, tepejo, s' ternjam vènzhajo ali kronajo, napofled ga Ponzius Pilatus obfodi k' smerti na krishu med rasbójnikama. Potlej ga njegovi véрни fnamejo, to je Joshef Arimatejz, Nikodem ino Marie (25).

Tudi ob obravnavi četrtega člana vere zasledimo Vodnikovo pripovedno sproščeno in sočutno razlago, ki se s strnjanim odgovorom francoskega izvirnika ne ujema.

Soočimo v obeh prevodih najprej različno ubesedeni obrazec dekaloga, nato še razlago prve, četrte, šeste in sedme zapovedi. Razkrivajo nam družbene norme in dejanske razmere danega časa, bolj splošna ali bolj konkretna pojmovanja nekaterih zapovedanih in prepovedanih dejanj.

1. *Veliki katekizem*, 1789. *Ta tretja Postava: Od Lubesni*.

Pr. *Katére so té defset Sapovdi boshje?* Odg. Po njih laftnim sapopadki so te defset sapovdi boshje lete: 1. Ti imafh lè v' eniga samiga Bogá veruvati. 2. Ti nimaflh imeña Gospada tvojga Bogá nepridnu imenuvati. 3. Ti imafh prasnik povèzhuvati. 4. Ti imafh ozhehta inu mater spofhtuvati, de boflh dólgu shivel, inu de tebi dobru pójde na semli. 5. Ti nimafl vbijati. 6. Ti nimaflh preflhufhtva, ali nezhistofti tribati. 7. Ti nimaflh krafti. 8. Ti nimaflh krive prizhe govoriti supèr tvojga blishniga. 9. Ti nimaflh shelèti tvojga blishniga shene. 10. Ti nimaflh shelèti tvojga blishniga blagá (91).

2. *Navuk Keršanski*, 1811. *Drugi Del. Kershansko Vèdenje*. I. *Od defet sapovdi ino od lubesni*.

Pr. *Kolko je boshjih sapóvd?* Odg. Defet. Pr. *Povej jih*. Odg. 1. V' eniga samiga boga véruvaj. 2. Ne imenuj njegovo ime po nepridnim. 3. Pofvezhuj prasnik. 4. Pofhtuj tvojiga ozheta ino mater, de boflh dolgo shivel. 5. Ne vbijaj. 6. Ne préflhufhtvaj. 7. Ne kradi[.] 8. Ne govori krive prizhe soper tvojiga blifhniga. 9. Ne sheli tvojiga blifhniga shene. 10. Ne sheli tvojiga blishniga blaga (38–39).

Z Vodnikom je v slovenski cerkvi na Kranjskem že tradicionalno kalkirani obrazec dekaloga prenehal. Njegov prevod je ostal in bil sredi 19. stoletja še stilistično izboljššan.

1. *Veliki katekizem*, 1789. III. *Rasdelenje. Od teh defset Sapóvd boshjih pošèbej*.

Pr. *Kaj bo fkusi tó pèrvo sapóvdèd sapovedanu?* Odg. Škusi to pèrvo sapóvdèd bó sapóvdèdanu, de imamo v' eniga Boga véruvati, njega moliti, na njega vupati, inu njega lubiti. Pr. *Kaj bo fkusi tó pèrvo sapóvdèd prepovèdanu?* Odg. Škusi tó pèrvo sapóvdèd bó prepovèdanu: Nevéra, malikovanje, krivoverftvu ali kezaria, vuganovanje, vrasha, ali prasne vére, zopernia, sovrashstvu boshje, fzaganje, nesavupanje ali tudi ferbèshnu savupanje na miloft boshjo (99).

2. *Navuk Keršanski*, 1811. Pr. *Kaj vkasuje prva sapovd: V' eniga famiga Boga veruvaj?* Odg. Vkashe moliti ino lubiti Boga s' zelim ferzam. Pr. *Kaj prepovduje?* Odg. Prepové vfe malikvanja, vrashe, krivo vero, bresbóshnoft ino prevéro. Pr. *Kaj je prevéra?* Odg. Prevéra fo prasne ino nevarne fhege. Pr. *Povej mi eno tako fhego.* Odg. Gréh prevére fturi, kdor prevezh veruje, poftavim, kader nektirim posebnim djanjam, ali navadam perpifuje kako mozh, ktiro jim Bog ni dal, poftavim de osdravio shivíno, al de nam odgernejo fposnanje, kaj fe bo kdaj godilo. Pr. *Ako fo pák fvéte beféde?* Odg. Je vfelej smóta hudobniga duha, kir naf napeluje napak obrazhati fvéte beféde (39–40).

1. *Veliki katekizem*, 1789. Pr. *Kaj bó v' téj zhetèrti sapóvdi sapovédanu?* Odg. V' tej zhetèrti sapóvdi bó fufebnu sapovédanu, de imajo otrozi njih ftarifhe lubiti, fpoftuvati, njim ftrezhi, njé bógati v' vfm tēr kar ny supèr boshje sapóvdi, njim pomagati, v' duhóvnih, inu telefnih potrebah, inu sa njé moliti. Pr. *Kaj bó v' tej zhetèrti sapóvdi prepovédanu?* Odg. V' tej zhetèrti sapóvdi bó prepovédanu ftarifham nepokórn biti, njé fovrashiti, sanizhuvati, safhpotuvati, sashmagati, ali kleṭi, njé v' potrebah sapuftiti, ali njim fhkódovati (107).

2. *Keršanski Navuk*, 1811. Pr. *Rasloshi zheterto sapovd: poftuj tvojiga ozheta ino mater, de bofh dolgo shivel.* Odg. Ta sapovd naklada otrókam poftovati fvojiga ozheta ino máter, jih lubiti, jim pokoren biti ino pomagati v' njih potrebah. Pr. *Kakfhino poftovanje móremo imeti proti nafhim ozhétam ino máteram?* Odg. Poftovanje nótrino v' ferzu, ino poftovanje vunanje v' djanju ino govorjenju. Pr. *Ša kaj fmo dolshni lubiti ozheta ino mater, njim pokorni biti ino pomagati v' njih potrebah?* Odg. Oni fo sa Bogam dali nam shivlenje, ktiro nam ohranio s' velikim trudam is lubesni proti nam; tudi je fam Bog njim dal oblaft naf voditi ino nam sapovdvati (41–42).

1. *Veliki katekizem*, 1789. Pr. *Ali ta zhetèrta sapóvd tudi druge pèrfhóne kokèr otroke, inu ftarifhe sadene?* Odg. Ta zhetèrta sapóvd ne sadene famu otroke inu ftarifhe, ampak tudi vfe podlóshne, inu vfe njih duhóvne inu dèshèlfke gofpófke, v' glihi vishi vfe vuzhenike, ja tudi enukólku tifte pèrfhone, katere fo savólo njih ftarofti, inu velanja zhafti vrédne. Pr. *Kaj fo podlóshni njih vikfhim inu gofpófkam dólshni?* Odg. Podlóshni fo dolshni pruti njih vikfhim inu gofpófkam, naj bódo dobri, ali hudobni, fe takú sadèrshati, kokèr otrozi pruti njih ftarifham. Vèzhi dejl, kar je otrokam pruti njih ftarifham sapovédanu, inu prepovédanu, tó je tudi podlóshnim pruti njih vikfhim sapovédanu, inu prepovédanu (109).

2. *Keršanski Navuk*, 1811. Pr. *Sadeva li zheterta sapovd fame dolshnofti proti ozhetu ino materi?* Odg. Sapoveduje tudi dolshnofti podloshnih proti vifhim. Pr. *Kdo fo vifhi?* Odg. Vfi tifti, ktire je Bog nad naf poftavil, kakorfhna je zerkev, Papesh, Shkofje, ino vfi duhovni paftriji: v' pofvetnimu ftanu pak samooblaftnik, vajvodi ino vfe oblafti. Pr. *Kaj fmo dolshni duhovnim paftrijam?* Odg. Smo jih dolshni zhaftiti; s' pohlevnoftjo ino podvúzhljivoftjo poftufhati njih navuke ino fovéte; njim pomagati v' njih potrebah [...] Pr. *Ktire dolshnofti imajo Kerftjani proti pofvetnim Poglavarjam, ki naf ladajo, ino ktire dolshnofti imamo posebno proti Napoleonu Pervimu, nafhimu Zefarju?* Odg. Kerftjani fo Poglavarjam, ktiri jih vladajo, ino fofebno Napoleonu I., nafhimu Zefarju dolshni lubesen, poftovanje, pokórfhino, sveftobo, vojfkino flushbo, davke naloshene sa ohrambo Zefarftva ino njegoviga zefarfkgiga ftola; dalje fmo dolshni gorezhe molitve sa njega sd ravje ino sa frezho duhovno ino pofvetno zele dershavé ali zefarftva (42–44).

Ob obravnavi 1. zapovedi se razkrivajo še krivoverske razmere (praznoverje) v tedanji Avstriji, v 4. zapovedi se spoštovanje otrok do staršev razširja bolj na splošno tudi na duhovščino in posvetno oblast. V tem pogledu pa je francoski izvirnik dokaj natančen. Izčrpno je opredeljen zlasti odnos do oblasti, do cesarja Napoleona, ki je po krvavi revoluciji Cerкви v Franciji spet zagotovil »vero očetov.« Sestavljalci katekizma so v dobri veri hvaležno utemeljevali Napoleonovo vladavino z evangelijskimi navedki. Sprejeli so ga kot »božjega maziljenca«, saj ga je za vladarja mazilil sam papež.

1. *Veliki Katekizem*, 1789. Pr. *Kaj bó fksu tó fhefto sapóvd prepóvedanu?* Odg. Škusi tó fhefto sapóvd bó prepóvedanu vfe fhlaht nezhištu djanje, dërshanje, bešede, radovolnu dopadajenje inu përvolenje për nezhiſtih miſlih, inu sheláh, tudi vfe, kar k' nezhiſtofti napeluje. Pr. *Kaj napeluje k' nezhiſtofti?* Odg. K' nezhiſtofti napeluje neframnoft v' nófhi, poftopanje ali lenoba, nesmaſnoft v' jëdi, inu piazhi, preperiasnu pëzhanje s' përlhonami tiga drusiga ſpola, fërbizh tih ozhy, inu branje nezhiſtih buku [!] (111–113).

Šesta zapoved, »Ne preſhëſhtvaj«, je v *Velikem katekizmu* in v francoskem izvirniku dokaj natančno razčlenjena, Vodnik pa je z njo opravil zelo »na kratko«. Gotovo je vse prekrške te »tabu« teme dobro poznal, tudi ljudske sodbe o nezakonskih »pankertih«, ni pa niti ſeſte niti devete zapovedi razčlenjeval, marveč samo skopo vsebinsko povzel. Zelo skrbno pa je po francoskem izvirniku pri Vodniku razčlenjena 7. zapoved, »Ne kradi«, ki se zelo tankovestno pogloblja v ta družbeno škodljiva in praviloma kazniva dejanja, le da vojni rop, ki je gotovo eno od najhujſih dejanj te zapovedi, ni ſe nikjer upoſtevan. So na to pozabili?

1. *Veliki katekizem*, 1789. Pr. *Kaj bó fksu to ſëdmo sapóvd prepóvedanu?* Odg. Škusi tó ſëdmo sapóvd bó prepóvedana tatvina, golufia për meři, inu për vagi, nasaj dërshanje ptujiga blagá, inu safluſheniga lóna, krivizhni zhimſhi, inu dobizhki, inu vfe poſhkóduvanje tiga bliſhniga na njegóvim premoſhenji, inu na njegóvih pravizah. Pr. *Kaj bó fksu tó ſëdmo sapóvd prepóvedanu?* Odg. Škusi to ſëdmo sapóvd bó sapóvedanu vſakaterimu tó fvoje puſtiti, dati inu ſturiti, tó odlaſtnenu ali vkradënu nasaj dati, inu sa ſturjeno fhkódo ſupët dofti ſturiti (115).

2. *Keršanski Navuk*, 1811. *Od pëte, fhefte, ſedme, ofme, devete ino defete sapovdi.* Pr. *Rasloſhi peto sapovd: Ne vbij.* Odg. Ta sapovd prepové 1. vbiti, raniti al tepſti zhloveka al s' fvojo lafno roko, al po drugih. 2. ga raſſháliti s' krivimi beſëdami, 3. njemu hudo vófhiti, 4. ga pohújfhati. Pr. *Kaj vkashe ta sapovd?* Odg. Odpuſhhati naſhim ſovráſhnikam, ino shiveti v' miru s' zelim ſvetam. Pr. *Rasloſhi ſhefto sapovd: Ne preſhufhtvaj.* Odg. S' tim Bog prepové vfe nepoſhteno veſelje. Pr. *Je dopuſheno ga ſheleti?* Odg. Ni dopuſheno; v' deveti sapovdi ga Bog na ravnoft prepové. Pr. *Rasloſhi ſedmo sapovd: Ne kradi.* Odg. Ta sapovd prepové vſeti ptuje blago ino ga imeti zhes voljo goſpodarjovo. Pr. *Kaj ſapove ta sapovd?* Odg. Sapové nasaj dati ptuje blago, naj bo vkradeno al najdeno. Pr. *Povej mi kakſhino djanje, kako ſe vsame, al obdershi ptuje blago?* Odg. Narbol navadne djanja ſo: tatvina, obreft, golufia, ino fleparia v' kakſhinofti per blagu, v' kupzhii ino drugih pogodbah. Pr. *Se ſhe kako drugazhi vsame al obdershi ptuje blago?* Odg. She drugazhi, poſtavim: Goſpodar, ki safluſhik krati al ga obdershi fvojim hlapzam ali delovzam, greſhi zhes to sapovd; ravno tako tudi ðeloviz, kir ne dela, kakor je dolſhen, al hozhe, kar ni safluſhil (46–47).

Ob soočanju nekaterih zapovedi dekaloga smo skušali ponazoriti tedanja bolj splošna ali bolj pronicljiva gledanja na človekovo pozitivno ali negativno obnašanje. Kar velja za prikazana, teološko bolj ali manj poglobljena gledanja na človekovo držo, velja tudi za vse druge obravnave verskih resnic v obeh katekizmih. Oba razodevata skrb in prizadevanja Katoliške cerkve za ustrezno versko znanje in vzgojo vernikov, usklajeno z verskim naukom.

Viri

- Catéchisme à l'usage de toutes les églises de l'empire français*, 1806. Paris: Veuve Nion, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97786126>, dostop 12. 1. 2019.
- JAPELJ, JURIJ, 1789: *Ta velki Katekismus s' prashanjami inu odgovarmi sa ozhitnu, inu sa posebnu Podvuzhenje Te Mladosti v' zessarskih krajlevih Dushelah*. V' Lublani vtisnene, inu se najdejo per Joan. Frider. Egerju, dushelskimu stiskavcu.
- KANIZIJ, PETER, 1991 [1615]: *Catechismus*. Faksimile. (Prevedel Čandik, Janez, DJ, spremna beseda Smolik, Marijan.) Celje: Mohorjeva družba.
- VODNIK, VALENTIN, 1811: *Kershanski Navuk sa Illirske deshele: vsét is Katehisma sa vse zerkve Franzoskiga Zefarstva*. Lublana: Se najde per H. W. Korn Bukveprodajavzu.

Literatura

- ANON., 1876: Valentin Vodnik. *Učiteljski tovariš* 16/20. 307–311, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-8OY4713D>, dostop 30. 11. 2018.
- BORŠNIK, MARJA, 1955: *Kratek bibliografski pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slavistična knjižnica.
- BREZNIK, ANTON, 1982: Literarna tradicija v Evangelijih in listih. *Jezikoslovne razprave*. (Ur. Toporišič, Jože.) Ljubljana: Slovenska matica. 27–54.
- CIPERLE, JOŽE, 1992: Jezuitski učni program in njihovi študiji v Ljubljani. *Jezuiti na Slovenskem: zbornik simpozija*. Redovništvo na Slovenskem 3. (Ur. Benedik, Metod.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete v Ljubljani, Provincijalat slovenske province Družbe Jezusove. 157–179.
- CIPERLE, JOŽE, 1998: Terezijanska šolska reforma in ljubljanske latinske šole. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem 4. (Ur. Rajšp, Vincenc.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincijalat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete. 37–47.
- DOLINAR, FRANCE M. (ur.), 1991: *2000 let krščanstva: Ilustrirana zgodovina Cerkev v barvah*. Ljubljana: ZSK, Založba Mihelač. 373–451.
- ILEŠIČ, FRAN, 1924: Slovenski pjesnik Valentin Vodnik i Napoleonov Katekizam. *Buličev zbornik*. (Ur. Abramič, Matko, Hoffiller, Viktor.) Zagreb, Split: [Tiskara Narodnih novina]. 625–632.
- JESENŠEK, MARKO, 2005: Jezikovne značilnosti katekizma za Slovence Videmske nadškofije. *Spremembe slovenskega jezika skozi čas in prostor*. Zora 33. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 153–166.

- JESENŠEK, MARKO, 2015: Vzhodnoštajersko in kajkavsko besedje v slovenskem prevodu Parhamerjevega katekizma. *Poglavja iz zgodovine vzhodnoštajerskega jezika*. Zora 110. Maribor: Univerzitetna založba. 75–84.
- JESENŠEK, MARKO, 2018a: Prekmurski jezik v Temlinovem in Kardoševem prevodu Malega katekizma (1715, 1837). *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Zora 129. Maribor: Univerzitetna založba. 70–85.
- JESENŠEK, MARKO, 2018b: (Mali) katekizem – Kranjski in prekmurski prvotisk. *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. Zora 129. Maribor: Univerzitetna založba. 54–69.
- KIDRIČ, FRANCE, 1938: Delo za katoliški repertorij po zatonu protestantizma. *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica. 103–107.
- KORUZA, JOŽE, 1970: Valentin Vodnik [spremna beseda]. Valentin Vodnik, *Izbrano delo*. Knjižnica Kondor 116. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 1986: Vodnik Valentin. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 509–528.
- OROŽEN, MARTINA, 1996: Janez Nepomuk Primic in njegovi nazori o normiranju skupnega slovenskega knjižnega jezika. *Oblikovanje enotnega slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut FF. 91–102.
- OROŽEN, MARTINA, 2010: *Kulturološki pogled na razvoj slovenskega knjižnega jezika*. Zora 74. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru.
- RAJŠP, VINCENC, 1992: Ukinitve jezuitskega reda na Slovenskem. *Jezuiti na Slovenskem: zbornik simpozija*. Redovništvo na Slovenskem 3. (Ur. Benedik, Metod.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 255–274.
- RAJŠP, VINCENC, 1998: Jezuiti in protestantizem na Slovenskem. *Jezuisti kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem 4. (Ur. Rajšp, Vincenc.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincialat slovenske province Družbe Jezusove in Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke Fakultete. 241–246.
- RUPEL, MIRKO, 1956: Protireformacija in barok. *Zgodovina slovenskega slovstva I: Do začetkov romantike*. (Ur. Legiša, Lino, Gspan, Alfonz.) Ljubljana: Slovenska matica. 263–316.
- SIMONIČ, FRANC, 1903–1905: *Slovenska bibliografija*. Ljubljana: Slovenska matica.
- SLOMŠEK, ANTON MARTIN, 1862: Vaje cerkvene zgovornosti. *Drobtinice za leto 1862*. V Mariboru: izdalo ravnateljstvo Lavantinskega semenišča. 3–46.
- SMOLIK, MARIJAN, 1992: Slovenski katekizmi sv. Petra Kanizija. *Jezuiti na Slovenskem: zbornik simpozija*. Redovništvo na Slovenskem 3. (Ur. Benedik, Metod.) Ljubljana: Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove. 180–188.
- SMOLIK, MARIJAN, 1995: *Liturgika. Pregled krščanskega bogoslužja*. Celje: Mohorjeva družba.
- SNOJ, ALOJZIJ SLAVKO, 2001: Ljudstvo ... jasno in razumljivo poučujemo. *Paglovčev zbornik*. (Ur. Humar, Marjeta.) Kamnik: Občina Kamnik. 96–102.
- TRUBAR, PRIMOŽ, 1970 (1550): *Catechismus*. Faksimile. Monumenta litterarum slovenicarum. (Ur. Gspan, Alfonz, Boršnik, Marja, Berčič, Branko.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TRUBAR, PRIMOŽ, 1992 (1555): *Catechismus*. Faksimile. (Ur. Kovač, Miha, spremna beseda Glavan, Mihael.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VIDMAR, LUKA, 2019: Vodnik kot pridigar. *Oživiljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku*. Linguistica et philologica 39. (Ur. Legan Ravnikar, Andreja, Orel, Irena, Jelovšek, Alenka.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 135–154.

VODNIK KOT PUBLICIST IN UREDNIK

Blanka Bošnjak

1 Uvod

Valentin Vodnik se je v slovensko zgodovino zapisal tudi kot publicist in urednik, med drugim z *Veliko* in *Malo pratiko* ter *Lublanskimi novicami*. K uredniškemu in publicističnemu delu ga je že od leta 1794 naprej usmerjal Žiga Zois s somišljeniki, kar izpričuje Vodnikova kratka avtobiografija¹ iz junija 1796 (»Pisano v Gorjušah v Bohinjskih gorah, 1. rožnicveta 1796« (Koruza 1997: 118)), ki se nahaja na veznem listu v izvodu *Velike pratike* iz Zoisove knjižnice in kjer je med drugim na koncu zapisano: »Baron Žiga Zois inu Anton Linhart mi v leti 1794 naročita kalender pisati; to je moje pervo delo, katiro tukaj vsim pred oči postavim, de se bojo smejali inu z menoj poterpljenje imeli. Če bom živel, očem še katiro noro med ludi dati; naši nastopniki bodo saj imeli kaj nad nami popravlati inu brusiti« (Koruza 1997: 116–118). Z gotovostjo lahko po Vodniku povzamemo, da sta ga prav Zois in Linhart spodbudila k pisanju *Velike pratike*.²

* Razprava je nastala v okviru raziskovalne skupine P6-0156 z naslovom Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine, ki jo financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; vodja raziskovalne skupine je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

¹ Pod avtobiografsko prozo sta uvrščena dva Vodnikova spisa v rokopisu, pri čemer ni znano, ali sta bila namenjena objavi ali ne. Dokazano je, da sta nastala v zvezi z izdajanjem *Velike pratike* in *Lublanskih novic*. Vodnik je namreč leta 1796 oz. leta 1798 v pisni obliki spregovoril o svojem življenju, literarnih začetkih in svojem razvoju. Prvi tekst je objavil Andrej Smole v svoji izdaji Vodnikovih pesmi pod naslovom *V. Vodnikovo življenje pisan od njega v' Pratico 1795*. Faksimile rokopisa je bil objavljen leta 1859 v *Vodnikovem spomeniku* (Kos 1988: 459).

² Tomo Korošec je v svojem prispevku *Prvo slovensko oglaševalno besedilo iz l. 1794 in njegov avtor Valentin Vodnik (1758–1819)* ugotavljal, da je Vodnik po vsej verjetnosti tudi avtor prvega oglaševalskega lista, ki oglašuje to publikacijo: »Razčlenjeno je nemško-slovensko besedilo iz leta 1794, sicer znano kot dokument iz zgodovine slovenskega knjigotrštva. To je oglasni list, ki je kot samostojni letak oglaševal izid prve Vodnikove Velike pratike. Avtor slovenskega prevoda (za avtorja nemškega besedila se lahko predpostavlja podpisani Korn) doslej ni bil določen. Prispevek skuša dokazati, da je avtor besedila Valentin Vodnik, s čimer mu pripada avtorstvo tudi prvega slovenskega oglaševalnega besedila, ki je izšlo pred prvim slovenskim časopisnim oglasom v Ljubljanskih novicah 1797« (Korošec 1999: [381]).

2 *Velika in Mala pratika*

Velika pratika je nastajala v času, ko je Vodnik upravljal novoustanovljeno lokalno župnijo na Koprivniku v Bohinju. Prav tu se je po vsej verjetnosti srečal z Žigo Zoisom, lastnikom bohinjskih plavžev in fužin, ki je Vodnika zaradi poljudnoznanstvenih, jezikoslovnih in izobraževalnih načrtov pritegnil v svoj krog. V tistem času se je Vodnik seznanil še z nekaterimi drugimi razsvetljenci, npr. z ravnateljem ljubljanske normalke Blažem Kumerdejem in takratnim tajnikom kranjskega deželnega glavarstva Antonom Tomažem Linhartom. Prav Zois in Linhart sta torej Vodnika leta 1794 usmerila v pisanje poučnih sestavkov za koledar (Reisp 1996: [108–112]). Med letoma 1794 in 1795 je nastalo tudi devet Zoisovih pisem Vodniku, iz katerih izvemo potek nastajanja *Velike pratike* in s kakšno zavzetostjo je Zois spremljal Vodnikovo delo. Z njegovo pomočjo se je del načrtov, o katerih je govor v tej korespondenci, tudi uresničil v treh letnikih pratike, in sicer za leta 1795, 1796 in 1797, ko je bil Vodnik edini pravi sodelavec – uredniško vodstvo je sicer v prvem letniku prevzel Zois, v drugih dveh pa Vodnik sam. Tiskal jo je ljubljanski tiskar Janez Friderik Egger, prodajali so jo v knjigarni Heinricha Wilhelma Korna.

2.1 *Velika pratika ali kalender za tu lejtu 1795* (kot prvi letnik) je bila natisnjena na začetku novembra 1794 v približno tisoč primerkih. Koledarski del je pripravil duhovnik Janez Debevec, korekture je oskrbel Linhart. Pratika je obsegala 32 strani v formatu osmerke, od tega je bilo 16 strani koledarja v dvobarvnem, črnem in rdečem tisku. V enakem obsegu in formatu sta zatem pri istem založniku in tiskarju izšla še druga dva letnika *Velike pratike*. Kakor je razvidno iz Zoisove korespondence z Vodnikom, sta korekture za ta dva letnika prevzela Kumerdej in Zois (Kos 1990: 136; Reisp 1996: [108–112]).

V prvem letniku *Velike pratike* za leto 1795 so bili poleg koledarskega dela³ natisnjeni še naslednji poučni sestavki: *Hišne opravila za vsaki mejsic* (poučno-strokovni tekst), *Popissuvanje krajnske deže* (zemljepisno-poučni tekst), *Od spoznanja tiga vremena* (vremenoslovje), Vodnikova pesem brez naslova »*Krajnc, tvoja dežela je zdrava ...*«, literarno besedilo, kasneje poimenovano kot *Dramilo*,⁴ in *Semni krajnske deže* (informativni seznam); v kontekstu teh besedil je opazna vrstno-zvrstna in vsebinska raznolikost. Najdaljši Vodnikov prozni sestavek v tem letniku je *Popissuvanje krajnske deže*, kjer gre za krajši opis Kranjske z različnih vidikov: predvsem geografskega (naselitvenega z naštevanjem mejnih dežel, geografske lege, rek, jezer, posameznih območij, ki jih Kranjska obsega, mest ipd.), gospodarskega – s poudarkom, da je gospoda večinoma nemška in da imajo Kranjci svoj lastni slovenski jezik in da »skoraj v vsaki vasi drugači zavija« (Koruza 1997: 90). Besedilo z informativno-poučno vsebino je oblikovano enostavno naštevalno.

³ Koledar je v vseh treh letnikih obsegal tudi koledar pomembnejših zgodovinskih dogodkov in seznam članov cesarske rodbine z datumi njihovega rojstva in njihovo starostjo (*Popissuvanje svetle cesarske žlahte*).

⁴ V obliki, ki jo je dobila po Zoisovi natančni kritiki, ohranjeni v pismu Vodniku 25. junija 1794 (Kos 1990: 136).

2.2 *Velika pratika ali kalender za tu prestopno leto 1796* je imela na posebnem listu objavljeno Vodnikovo prigodnico *Novu letu se voši*, v koledarskem delu pa so bili za posamezne mesece natisnjeni avtorjevi t. i. napisi oz. »epigrami« na mesece in pa prozne uganke oz. »vganuvavke«. Zatem sledijo poučni sestavki različnih zvrsti: *Hišne opravila, Kratko-časne pergodbe, Od zdraviga inu nezdraviga lufta, Od vremena, Popisovanje te zemle, Podvučenje od rajtanja, Pergodbe, Podvučenje od nebeških per-kazen* (npr. *Rosa, Slana, Megla, Oblaki, Dež, Maverca, Snejg, Toča*), *Posebni mitelni* (oz. nasveti, npr. kako pregnati krte, molje ipd.), sledi seznam semnjev na Kranjskem in odgovori na »vganuvalke«.⁵ V tem letniku gre torej prav tako za zvrstno-vrstno raznolika besedila: praktične nasvete za gospodarska opravila ob določenem času, sestavke o vremenu, zemljepisu, geologiji, meteorologiji, računstvu ipd., kar je Vodnik prevajal po težko določljivih virih. Z literarnega vidika so zanimiva izvirna Vodnikova besedila: pesemska prigodnica in prozno-pripovedne »kratko-časne pergodbe« ali »pergodbe«, v katerih je prišlo do osamosvajanja eksemplaričnih pripovednih prvin v smislu formiranja kratkoproznih nastavkov: ti prozni sestavki t. i. posvetne pripovedne proze, ki so bili objavljeni v *Veliki pratiki* za leto 1796, obsegajo šest kratkih besedil zabavne proze oz. šaljivk ali anekdot pod naslovom *Kratko-časne pergodbe* (brez naslovov, naštetu po začetnih besedah: *En gospod je eniga drugiga ...*, *Enimu kmētu je krava doli stopila ...*, *Kmetiški ljudje so nekadaj ...*, *Ena baba ni drugiga delala ...*) – in pa *Pergodbe (Pogorelci ene vasí ...*, *En star mož ...*). Za tisk je Vodnik pripravil še več teh besedil, a mu jih je Zois odsvetoval objaviti z opazko »bleibt aus« ali pa jih je sam zavrgel (*Jakob mestnar na Duneju ...*, *En dan je Thomaž Angelski vučenik Innocenca Papeža ...*, *Anže Nočnik je Vida ponoči klical ...*, *... postane zdrav (Dietrih) ...*, *V' laški deželi so eniga tolovaja vjeli...*, *V' letu 1793 pride pred našiga sedajnega cessarja Franca ...*, *En fajmašter pošle škofu rake ...*, *En potreben človek ...*, *Rimski oblastnik Butta z'imeņam ...*) (Vodnik 1988: 219–222; Kos 1988: 455–457; Bošnjak 2010: 67–68).

2.3 *Velika pratika ali kalender za to leto 1797* je prinašala še dodatno vrstno-zvrstno oz. žanrsko raznovrstna besedila: *Hišna opravila, Podvučenje od rajtanja, Popisovanje te zemle, Kratkočasne pergodbe, Gospodinjske opravila, Odgovor na »vganuvalke«*, zatem v koledarju ponovno napise na mesece in »vganuvalke«, Vodnikovo pesem *Zadovolni Krajnc* ter seznam semnjev na Kranjskem. V zadnjem letniku so se tako ponovno zvrstili različni praktično poučni teksti o gospodarskih in gospodinjskih opravilih, računstvu, vremenu in zemljepisu ter besedila z literarnimi ambicijami: pesem, verzificirani napisi na mesece, uganke v prozi ter kratkoprozna besedila kot »kratkočasne pergodbe«, ki so ponovno nenaslavljen: *En vóherèn človek pade v' boležen ...*, *En tat je imel obęšen biti ...*, *En gospod iz polske se je pelal v' Turčío kupčuvat ...* (Vodnik 1988: 219–222; Kos 1988: 455–457).

⁵ Vodnik nedosledno zapisuje »vganuvalke« kot tudi »vganuvavke« in »vganuvalke«.

2.4 *Velika pratika* (hranijo jo v več primerkih v Narodni in univerzitetni knjižnici ter Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani) je bila za tedanje razmere zastavljena finančno prezahtevno in je po treh letih prenehala izhajati, zato sta se tiskar in Vodnik odločila za skromnejšo in cenejšo *Malo pratiko*, ki je izhajala od leta 1798 in vsaj do leta 1806. Primerki za vsa navedena leta niso ohranjeni, vendar jih dokazujejo oglasi v časniku *Lublanske novice* in sočasno topografsko delo o Kranjski Heinricha Geoga Hoffa iz leta 1808,⁶ ohranjena pa sta samo letnika 1798 in 1803 (oba letnika v Narodni in univerzitetni knjižnici ter samo letnik 1803 v Knjižnici Narodnega muzeja Slovenije (brez naslovnega lista)) (Reisp 1996: [117]; Kos 1988: 455; 1990: 136–138; Koruza 1997: 160–161). Prvi ohranjeni primerek je tiskal še ljubljanski tiskar Egger, pratiko za leto 1803 pa Andrej Gassler. Notranja oprema pri obeh ohranjenih letnikih *Male pratike* je podobna, izšla je v majhni žepni izdaji, v formatu dvaintrideseterke;⁷ ohranjeni izvodi imajo po 64 nepaginiranih strani. Tisk koledarskega dela je dvobarven, v obeh letnikih so podobni tudi skupni splošni podatki na začetku, zapisek o sončnih in luninih mrkih ter luninih menah, druga besedila pa so poljudno-poučne narave z dodanimi kratkimi pripovedmi; v obeh pratikah so tudi popis tedaj živečih evropskih vladarjev, uganke, anekdote, »pravlovza«, ki jo Vodnik v letu 1798 v podčrtni opombi poimenuje in pojasni s pojmom »fabula« (Vodnik 1798: [57]), kar je bila basen v verzih, naslovljena *Kos in brezen*, zatem sledi zapis o zdravilih; v letu 1803 pa »skupnemu delu« sledijo kratki verzi, opravila v vsakem mesecu, kot zadnja pa rubrika »zapis na slednji mesec«⁸ (Vodnik 1803: [58–64]). Vsi prispevki so bili objavljeni prvič in iz obeh ohranjenih letnikov lahko sklepamo, da so bili v izgubljenih letnikih prvič objavljeni še drugi zvrstno-vrstno podobni sestavki in verjetno tudi nekatere Vodnikove pesmi, ki jih je kasneje izdal v zbirki *Pesme za pokušino* (1806) (Reisp 1996: [117]; 1986: 12–13). V *Mali pratiki* za leto 1798 so bile v razdelku *Pergodbe* objavljene prav tako tri kratke anekdotične pripovedi brez naslovov: *En kral je posebno lubil eniga ...*, *Ena dekla je kašo na mizo nesla ...* in *En ohernik ...* (Vodnik 1988: 219–222; Kos 1988: 455–457).

2.5 *Mali* in *Veliki pratiki* so bile po zunanji obliki in velikosti vzor sočasne nemške izdaje v Ljubljani in tudi v sosednjih deželnih središčih – v Gradcu, Celovcu in na Dunaju, ki so bile namenjene meščanstvu in plemstvu. V Ljubljani so bile zgled naslednje: *Velika pratika* je bila narejena po zgledu *Laybacherischer Schreib-Kalender* ali *Laibacher Schreibkalender*; *Laibacherisches Sackkalenderl* je bil vzor za *Malo pratiko*. Čeprav sta bili obe Vodnikovi pratiki narejeni po nemških zgledih, nista bili samo odmev

⁶ Heinrich Georg Hoff: *Historisch-statistisch-topographisches Gemälde vom Herzogthume Krain, und demselben einverleibten Istrien* 3, Laibach: bey Heinrich Wilhelm Korn, 1808, 148.

⁷ Za majhen format *Male pratike* (8 krat 5 cm) niso bile vzrok le skromne finančne razmere, ampak je bila narejena po vzoru tovrstnih nemških pratik, ki so bile namenjene predvsem ženski populaciji; vezane so bile v usnje ali svilo, pogosto z dodanimi okrašenimi etuiji, lahko pa tudi z ogledalcem na hrbtni strani prednje platnice (Reisp 1986: 11).

⁸ V *Veliki pratiki* za leto 1796 so bili napisani na mesece objavljeni v koledarskem delu za vsak mesec posebej (Kos 1988: 379).

nemškega provincialnega knjigotrštva, temveč sta bili vsebinsko bogati in samostojni publikaciji, v katerih so bili prvič objavljeni številni izvorni sestavki, pesmi, uganke, kratke pripovedi ipd. za nastajajoče slovensko meščanstvo oz. malomeščanstvo, pri čemer je bil Vodnik korak pred svojim časom (Reisp 1996: [117]; 1986: 10–14; Kos 1988: 455; 1990: 136–138; Koruza 1997: 160–161).

3 *Lublanske novice*

Po preselitvi v Ljubljano se je Vodnik odločil poleg pratike izdajati še časnik *Lublanske novice* (1797–1800), čeprav o pobudi zanj lahko le ugibamo. Po avtorjevi navedbi v avtobiografiji iz leta 1798 je bil to tiskar in založnik Janez Friderik Egger, ki je bil vse do smrti naveden kot izdajatelj; po njegovi smrti leta 1799 je bila izdajateljica vdova Marija Terezija Egger, ki je v oglasu časnika obljubljala, »de bodo moji bravci bol postreženi kakor zadne dva leta«, da bo objavljenih več prilog in da bodo novice »nove inu resnične« (Rupert 1997: 42). Vodnik je dal tej periodični publikaciji oziroma časniku ime, v prvi številki (4. januarja 1797) s pristavkom na posebnem naslovnem listu: »Lublanske novice od vsih krajev celiga svejta«. Bil je urednik, edini pisec in korektor, šele proti koncu leta 1799 si je našel pomočnika in naslednika v Ivanu Sušniku, kot v bibliografiji navaja Hoffov statistično-topografski pregled vojvodine Kranjske. *Lublanske novice* so od 4. januarja do julija 1797 izhajale dvakrat tedensko (ob sredah in sobotah), od takrat naprej in do konca (27. decembra 1800) pa kot tednik ob sobotah, in sicer na osmih do desetih straneh formata male osmerke (Kos 1990: 140–141; Rupert 1997: 42).

3.1 Plemiči in meščani na Kranjskem so v tem času uporabljali predvsem nemščino, zato je bila Vodnikova zamisel, da izdaja časopis v slovenščini, tudi s politično konotacijo, precej pogumna, saj so imeli tedaj na voljo časopise v tujih jezikih; kmečki človek, ki mu je bila slovenščina domača, pa ni imel denarja za nakup *Lublanskih novic*. Vodnik kot urednik in založnik Egger sta si takrat prizadevala za gmotno preživetje, saj je bila naklada časopisa ves čas zelo nizka: povprečna naklada vseh štirih letnikov naj bi bila okoli 70 izvodov, nikoli višja od 100 (Vrečar 1999: 161). V prvem letu izhajanja naj bi bilo rednih naročnikov le 33,⁹ večinoma iz Ljubljane, tako da *Lublanske novice* iz Kranjske niso prodrle še v druge slovenske dežele in jih zato ne bi mogli imeti za »pravi vseslovenski časopis« (Kos 1990: 142–143). Vodniku ni uspelo konkurirati hitrejšemu in izčrpnemu poročanju npr. nemškega *Laibacher Zeitung*, ki je prav tako prinašal zanimive prispevke iz domačih krajev. Bralcem, ki so mu očitali, da so njegove novice neaktualne, dolgočasne in tudi neresnične, je Vodnik odgovoril v t. i. *Osnanilu v Lublanskih novicah* (14. 12. 1799, v Rupert 1997: 45):

⁹ Tudi Vatovec (1937: 58) navaja, da so imele *Lublanske novice* prvo leto le 33 redno plačujočih naročnikov, in izključuje možnost, da bi naklada kadar koli preseгла 100 izvodov.

Eni se pertožjo, rekoč: te novice niso resnične, one so prepozne, inu lažnive. – Jes pišem po dunejskih dvornih inu cesarskih oznanilih; če kdo meni, da te niso res, naj se vzdigne, inu skaže očitno; al naj gleda, kako bo zvižal! Druge nemške časinge so tudi tem enake, inu pisma ravno tako govore. Tedej neterpim neslanih pisanjov na mene, v katirih se mi laž očita od neumnih ludi, katiri so od drugih prebrisanih nalaš z lažmi postreženi bili. [...] Delo je veči, plača majhina; vuner, katirmu ne dapade, naj me rajši per miru pusti, ker vem, de po vsi moči hitro inu resnično pišem.¹⁰

Z dunajskimi dvornimi in cesarskimi oznanili je mislil Vodnik na uradne vire in časopis *Wiener Zeitung*, iz katerega (in tudi iz *Laibacher Zeitung*) je črpal z zamikom okoli 10 do 15 dni, včasih celo do 25 dni (Vatovec 1937: 46), iz uradnih virov pa je novice zajemal, da bi se izognil zapletom s cenzuro.¹¹ V tem zagovoru Vodnik še utemeljuje, da je slovenski tisk bolj težaven za stavce, saj morajo najprej predstavljati nemške črke.

3.2 Vodnik se je z *Lublanskimi novicami* oblikovno in vsebinsko zgledoval po tedanjih tujejezičnih časnikih, predvsem po omenjenih *Wiener Zeitung* in *Laibacher Zeitung*, ki sta bila najbolj dostopna. Razporeditev snovi je bila zasnovana tako, da so domačim, torej notranjeavstrijskim novicam sledile novice iz tujine, predvsem iz Evrope, pri čemer so bile razporejene po teritorialnem principu držav, npr. novice iz Italije, Francije, Španije – ali mest, npr. iz Pariza, Rima, Berlina. Glavnina novic iz tujine je bilo revolucionarno dogajanje v Franciji, napoleonske vojne in dogodki v zvezi s tem, natisnjene pa so bile tudi novice iz angleških kolonij, Amerike, o papežu, gospodarskem napredku v svetu, novih izumih, boleznih in smrtih znanih ljudi (Rupert 1997: 47–48; Kos 1990: 141–142). V ospredju tudi mednarodnega zanimanja okoli leta 1800 je bilo dogajanje v Franciji in tako so bili bralci zelo dobro obveščeni o francoski revoluciji, o vprašanih novega ustavnega in družbenega reda, o državnem udaru, odpravi fevdalizma ipd., kar so nemški časniki podrobno obravnavali. Vodnik je bil do tega dogajanja zadržan, bil je skeptičen do ustavnih in družbenih eksperimentov, saj je menil, da je monarhija najboljša oblika vladanja; je pa tudi on v svojih novicah podrobno opisoval kaotične razmere v Franciji in drugod (Vrečar 1999: 166). Tako je npr. o ustavnih spremembah na Nizozemskem oz. »Holandskem« pisal s skeptso, kot tudi o vladnih spremembah v Franciji (LN, 12. 11. 1799). Vodnik si je torej časnik *Lublanske novice* zamišljal kot posrednika svetovnih dogodkov, kar je izrazil že v uvodni pesmi z besedami: »al vumnosti jmajo po svejti kej več«, vendar je poročal tudi o domačih dogodkih, največkrat iz Ljubljane in okolice, saj ni imel drugih dopisnikov; zato pa se je moral braniti pred očitki zamudništva predvsem pri novicah iz sveta (Koruza 1997: 160–161; Kos 1990: 141–142).

¹⁰ V gajico prečrkovala B. B.

¹¹ Jožef II. je leta 1782 izdal nov cenzurni zakon, s katerim je centraliziral cenzuro, 22. 2. 1795 pa je bila razglašena t. i. *Erneuerte Censurverordnung* ali *Generalcensurordnung*, ki je še bolj omejila svobodo tiska (Rupert 1997: 46), zato je razumljiva Vodnikova previdnost, kot se med drugim izraža v njegovem zatrjevanju, da »nebomo nikol drugači pisarili, zunaj kakor naš svitli cesarski dvor z veliko resnico nam naprej sveti«, in v nadaljevanju: »kdo pa je v stani, te cesarske novice z lažmi pitati?« (Rupert 1997: 46)

3.3 Vodnik ni imel poročevalske mreže, le posamezne vire, ki jih danes težko opredelimo, najverjetneje pa je poročal o tem, kar je sam videl ali slišal, npr. o požaru v Krakovu, ribiškem predmestju Ljubljane, kjer je zgorelo trideset hiš, zatem Vodnik poleg poročila o dogodku tudi svetuje, da naj se tukaj suhe lesene in slamnate strehe zaradi varnosti zamenjajo z glinenimi (LN, 2. 5. 1798); o cepljenju otrok proti črnim kozam v Ljubljani, da bi s tem preprečili epidemijo (LN, 9. 5. 1798); o prihodu ruskih vojakov, ki jih je imenoval »naši stari bratje«, v slovenske dežele, pri čemer je izražal slovnofilske ideje (LN, 29. 6. 1799); podal je poglobljene informacije o generalu Napoleonu Bonapartu (LN, 5. 8. 1797); v kratki novici je pisal o Juriju Vegi (LN, 28. 3. 1798) idr.; odgovarjal je tudi na pisma bralcev. Med domačimi novicami so bile še razne priloge informativnega značaja, ki so bralce obveščale o mestnoupornih in trgovskih zadevah, zatem različni razglasi, oznanila, objave licitacij; stalne rubrike so bile loterija, cena žita na trgu in seznam umrlih v Ljubljani. Ob tem so bili objavljeni tudi oglasi o izidu Vodnikovih publikacij, predvsem *Male pratike* in *Kuharskih bukev*. Objavljene so bile še poučne gospodarske novice, večinoma prevedene iz tujih virov, zlasti nemških, npr. o novih iznajdbah (znotraj rubrike *Znajdenja*, mdr. o posebej zmogljivih statvah, ki jih je na Dunaju iznašel cesarski fabrikant Mathia Opferkuh (LN, 13. 9. 1797), ali zračnem balonu za prevoz v Parizu (LN, 22. 11. 1797)).

3.4 Kar ni spadalo v strogo časnikarski del, je bil med drugim najdaljši objavljen poučni in izvorni Vodnikov tekst v tem časopisu, ki je izhajal v nadaljevanjih med letoma 1797 in 1798, in sicer *Povedanje od slovenskiga jezika*. Spada na področje slovenske kulturne zgodovine in je izrazito narodno preroden, zlasti pa v poudarjanju razširjenosti Slovanov nadaljuje Bohoričevo izročilo.¹² V del, ki ni bil strogo časnikarski, sodijo tudi redke pesmi, med najpomembnejšimi je bila Vodnikova uvodna trokitična pesem v prvi številki *Je kaša zavrela*, zatem kratke voščilne ali aktualne pesmi, npr. enokitičnica ob zavzetju Mantove, prevedena pesem o admiralu baronu Nelsonu (LN, 10. 11. 1798), Vodnikov prevod cesarske himne in nekaj verzificiranih voščil bralcem. Poezija v *Lublanskih novicah* je bila sporadična in informativno-poučna, vendar je Vodnik s temi verznimi vložki dal zgled kasnejšim *Kmetijskim in rokodelskim novicam*, ki so vključevale pesmi na zahtevnejši ravni (Kos 1990: 142–143). Ne nazadnje je treba tu izpostaviti še t. i. »pergodbe«, prigode iz vsakdanjega življenja, tudi šaljive anekdote, ki so po formi zelo podobne pratikarskim »pergodbam«. Pri teh kratkih besedilih, ki so v prvi vrsti namenjena informiranju domačega bralnega občinstva, pa vendarle ne gre samo za suhoparno podajanje informacij, ampak predvsem za pripovedne vrinke,

¹² Kot med drugim zapiše o razprostranjenosti Slovanov Adam Bohorič v *Predgovoru* k svoji slovnici *Zimske urice proste* iz leta 1584 (v prevodu Jožeta Toporišiča iz latinščine): »Kar pa zadeva razprostranjenost slovanskega [Slavicae], ponesimo sedaj oči naokrog, ozrimo se na katero koli stran, preglejmo kraljestva in nagovorimo narode istih jezikov: pa bomo za trdno našli, da se slovanska [Slavicum] beseda razlega po večjem delu sveta, če že ne po vsej zemlji. Zakaj na jugu so Slovani zasedli ves Jadranski zaliv, ki se ravno zato imenuje Venetski. Tam leži znamenito mesto Benetke (to se tako imenuje po našem narodu), ki po obsežnosti, blaginji, previdnosti in bogastvu v tem času daleč presega vse stare države« (Bohorič 1987: 13–14).

namenjene bralcu v pouk in razvedrilo. Tako je npr. besedilo o dobrem sinu, ki varčuje pri jedi, da lahko pošlje denar domov revnemu očetu za plačilo davkov, po obliki in vsebini zelo podobno moralično-poučnemu zgledu, čeprav je informativnost te novice dokaj visoka, saj konkretizira čas in kraj dogajanja, vendar so osebe anonimne (LN, 28. 1. 1797); zatem novica s kriminalno vsebino (po resničnem dogodku, vendar je točno določen le čas, približno pa je konkretiziran dogajalni kraj kot »uni kraj Save«, osebe so neimenovane) o umoru noseče ženske, pri čemer avtor poda svoje mnenje, da tako dejanje lahko stori le hudoben pijanec, podvržen jezi, in zaključí z moralnim podukom: »Tako se taistim godi, kateri svojim želim vse perpuste inu v hudobnih navadah naprej žive!« (LN, 17. 6. 1797, v Vodnik 1997: 79) Takšno delno informativno in bolj pripovedno funkcijo ima tudi humorno besedilo v obliki pisma, ki ga mož piše ženi domov iz Pariza (LN, 1. 7. 1797); zatem nekoliko fantastično obarvana novica o Francozu, ki se je izkazal za hudiča, kar Vodnik zavestno zapiše namesto kakšne resnične vesti, saj prav to dejstvo utemelji v uvodnem avtorskem dostavku: »Nisim kriv, de včasi noveh reči zmanka, ker jih sam ne morem narediti. Namest tega bom eno staro povedal« (LN, 27. 9. 1797, v Vodnik 1997: 80); ali pa novica z Dunaja, v kateri osebe niso natančno imenovane (kakor npr. »en velik gospod«) – ta ima obliko zgleadne kratke pripovedi o poštenosti mladeniča, ki si raje izbere dobro izobrazbo kakor pa veliko denarja (LN, 21. 3. 1798, v Bošnjak 2010: 71–72).

3.5 Kljub spodbudnim napovedim nove in zadnje izdajateljice *Lublanskih novic* Marije Terezije Egger je bilo v zadnji decembrski številki leta 1800 objavljeno obvestilo: »V prihodnim lejtó nebodo krajnske novice več ven dajane« (Rupert 1997: 42). Ivan Vrhovnik je ob stoti obletnici Vodnikovih *Lublanskih novic* izdal krajšo publikacijo, v kateri je med drugim pisal tudi o vzrokih prenehanja izhajanja tega časnika in o mačehovskem odnosu Slovencev do njega:

Prvi slovenski časnik ni imel dolgega obstanka. Ubila ga je n e b r i ž n o s t S l o v e n c e v. Pokrajinci, ki sedaj o stoletnici tako junaško vihte slovenski prapor, se niso oklenili »L. Noviz«, kranjski rojaki pa namesto, da bi podpirali Vodnika, grenili so mu že itak težavni posel. Nekaterim ni bil povšeči jezik, drugi so očitali uredniku, da nalašč zamolčuje nekatere dogodke, ali da krivo poroča o njih. Marsikdaj se urednik poštenjak pritožuje v svojem listu zaradi takih in enakih napadov (Vrhovnik 1897: 15).

Morebitni uredniški in tiskarski spori, predvsem pa pomanjkanje naročnikov so tako povzročili prenehanje njihovega izdajanja, čeprav so bile pomemben razsvetljski kulturno-politični projekt, Vodnik pa se je predvsem s prispevki za informativno-poučni del razvil v prvega slovenskega časnikarja in »celo publicista v nekoliko ožjem, zahtevnejšem smislu« (Kos 1990: 143).

4 Zaključek

Lublanske novice so po eni strani vsebovale najrazličnejše poljudno-strokovne pripevke, po drugi pa so zajemale informativna besedila oz. novice, ki so se mestoma žanrsko osamosvajale v t. i. nastavke kratke proze, vse pa so bile del diskurza razsvetljenskega racionalnega utilitarizma, katerega namen je bil predvsem razsvetljensko mišljenje, usmerjeno v praktično korist kmečko-obrtnega kranjskega prebivalstva, ki naj bi tudi s pomočjo znanstvenih in drugih dosežkov na vseh področjih pripomoglo h gospodarskemu in kulturnemu napredku. Obe pratiki in *Lublanske novice* se med seboj razlikujejo predvsem v namembnosti ter žanrskih ali vsaj vrstno-zvrstnih hibridnih oblikah, ki jih vključujejo, oboje pa ostaja v okviru prevladujočega in namensko zastavljenega razsvetljenskega utilitarističnega diskurza, kar pri Vodniku kaže tudi na izrazite pripovedne tendence, ki jih vnaša v različne vrste ali zvrsti svojih besedil. Tako se z avtorjevimi »pergodbami« v vseh obravnavanih publikacijah osamosvojijo kratko-prozni nastavki, ki so se do takrat pojavljali kot zgled ali eksempl v verskih, predvsem pridržnih besedilih.

Viri in literatura

- BENKOVIČ, JOSIP, 1895: Slovenski koledarji in koledarniki. V 100-letni spomin prve Vodnikove in 50-letni spomin prve Bleiweisove »Nove Pratique«. *Dom in svet* 8/1. 186–187, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DS6O2FIS>, dostop 20. 3. 2019.
- BOHORIČ, ADAM, 1987: *Arcticae horulae succisivae / Zimske urice proste*. (Prev. Toporišič, Jože.) Maribor: Založba Obzorja.
- BOŠNJAK, BLANKA, 2010: Vodnikovo prozno delo. *Jezik in slovstvo* 55/1–2. 61–76.
- GSPAN, ALFONZ, 1948: Vodnikova Mala pratika za leto 1798. *Slavistična revija* 1/3–4. 276–280.
- KOROŠEC, TOMO, 1999: Prvo slovensko oglaševalno besedilo iz l. 1794 in njegov avtor Valentin Vodnik (1758–1819). *Slavistična revija* 47/4. [381]–391.
- KORUZA, JOŽE, 1980: Konstituiranje slovenske posvetne književnosti in njenih žanrov. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi (tipološka problematika ob jugoslovanskem in širšem evropskem kontekstu)*. (Ur. Paternu, Boris, Pogorelec, Breda, Koruza, Jože.) Ljubljana: Filozofska fakulteta. 7–23.
- KORUZA, JOŽE, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut.
- KORUZA, JOŽE, 1997: Valentin Vodnik [spremljena beseda]. Valentin Vodnik: *Zadovolne Krajnc: izbrano delo*. Klasiki Kondorja 20. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 125–167.
- KOS, JANKO, 1988: Opombe. Valentin Vodnik: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije. 361–503.
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*, <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&query=%27rele%253dLublanske%2bnovize%2bJann.%2bFridr.%2bEgerja%27>, dostop 20. 3. 2019.
- POGAČNIK, JOŽE, 1998: *Slovenska književnost* 1. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- REISP, BRANKO, 1986: Vodnikova Mala pratika za leti 1798 in 1803: spremna beseda k faksimilirani izdaji. Valentin Vodnik: *Vodnikova Mala pratika 1798 in 1803*. Faksimilirana izdaja. Ljubljana: Cankarjeva založba. 5–17.
- REISP, BRANKO, 1996: Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797. Valentin Vodnik: *Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797*. Faksimilirana izdaja. Monumenta litterarum Slovenicarum. Ljubljana: Mladinska knjiga. [107–121.]
- RUPERT, MARIJAN, 1997: *Krajnski jezik čeden narediti: razstava ob 200-letnici Lublanskih novic: vodnik po razstavi*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica.
- VATOVEC, FRAN, 1937: *140 let slovenske žurnalistike*. Maribor: [samozaložba].
- VATOVEC, FRAN, 1961: *Slovenski časnik [1]: 1557–1843*. Maribor: Obzorja.
- VODNIK, VALENTIN, 1795–1797: *Velika Pratika ali Kalender*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-EUW8JRS8>, dostop 20. 3. 2019.
- VODNIK, VALENTIN, 1798–1803: *Mala pratika*, <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-SVTJNYPR>, dostop 20. 3. 2019.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- VREČAR, MARIJA, 1999: *Winden – Krainer – Slowenen? Valentin Vodniks »Lublanske novice« (1797–1800). Elemente der nationalen Ideologie im Umfeld der ersten Zeitung in slowenischer Sprache*. Klagenfurt/Celovec, Ljubljana, Wien: Verlag Hermagoras/Mohorjeva.
- VRHOVNIK, IVAN, 1897: *O stoletnici Vodnikovih »Lublanskih novic«*. Ljubljana: [samozaložba].

VALENTIN VODNIK – PREDHODNIK, IN NE ZAČETNIK NOVINARSKEGA STILA

Monika Kalin Golob

1 Novinarski stil v zgodovini slovenskega časopisja

Lani je minilo 150 let, odkar je začel izhajati *Slovenski narod*, ki je leta 1873 po prese-litvi v Ljubljano postal prvi slovenski dnevnik. V sodobnosti, ko dnevnike nadomeščajo spletni portali in so nam vesti dostopne s klikom, si ni mogoče predstavljati takratnega velikanskega truda, vloženega v projekt dnevnika v slovenskem jeziku: zaradi gmotnih in političnih razmer je šlo za velik podvig intelektualcev, zbranih okoli *Slovenskega naroda*. A ne le to: za slovenski jezik je to dejstvo pomenilo nov razvojni korak. Nemogoče bi namreč bilo, da se z rednim dnevnim objavljanjem besedil v slovenščini njegovi pisci ne bi prilagodili novi, zahtevni vlogi: vsak dan znova in znova na čim krajši možen način posredovati vesti, ki so jih uredniki zbirali, prevajali in kupovali ter nato izbrali za bralce slovenskega dnevnika. Dogodkov, o katerih se je poročalo, je bilo zaradi družbenega razvoja, razgibanega političnega življenja in nastajajočih društev v zadnji tretjini 19. sto-letja vedno več. V raziskavi, ki je obravnavala razvoj začetkov novinarskega stila (Kalin Golob 1998),¹ smo, upoštevajoč objektivne stilotvorne dejavnike (časovna in tehnična stiska, potreba po kratkosti besedil ter konkurenčnosti), izhajali iz podmene, da so se lah-ko šele z nastopom dnevnika oblikovale jezikovne posebnosti, značilne za poročevalstvo.

V poglavju bomo najprej očrtali zgodovino raziskovanja publicistike in poročeval-stva. Nato bomo pozornost prenesli na zgodovinske mejnike razvoja slovenskega novi-narskega stila, pri čemer bomo preverjali tezo, da je Valentin Vodnik s svojimi *Lublanski-mi novicami* prvi slovenski novinar in začetnik novinarskega (poročevalskega) stila. Mnenja nekaterih literarnih zgodovinarjev in jezikoslovcev bomo sopostavili iskanju specializiranih jezikovnih sredstev, ki bi jih lahko razumeli kot novinarski stil. Jezikov-nostilistično namreč lahko o posebnem stilu govorimo kot o rezultatu nove jezikovne vloge, ki je povzročila izoblikovanje novih oz. prilagojenih jezikovnih izbir. Jezikov-nostilno in žanrsko smo analizirali 10 števil *Lublanskih novic* iz celotnega obdobja izhajanja, s čimer smo želeli ugotoviti, ali je Vodnikovo pisanje v prvem slovenskem časopisu res mogoče razumeti kot začetke novinarskega stila.

¹ Ta prispevek je nastal na podlagi raziskave, predstavljene v Kalin Golob 1998, 2003, in povzema njene bistvene ugotovitve v delih, kjer je to smiselno, ter je nadgrajen z raziskavo desetih števil Vodnikovih *Lublanskih novic*, kot je pojasnjeno v nadaljevanju.

2 Raziskovanje novinarskega stila

Jezikoslovno raziskovanje in posledično ugotavljanje začetkov novinarskega stila na Slovenskem je bilo v 60. letih 20. stoletja zastavljeno preširoko, usmerjeno v besedila celotne široko razumljene publicistične zvrsti: prav zato je bil predmet raziskovanja nerazpoznaven in ni dal bistvenih ugotovitev glede posebnih jezikovnih in stilnih značilnosti besedil novinarske dejavnosti ter je pogosto ostal na ravni jezikovne kritike. Zoženje predmeta raziskovanja je postavil Tomo Korošec: »Danes štejem za jezikovna sredstva, tipična za časopisni stil, predvsem tista, ki nastopajo v dnevnikih (tudi radijskih in televizijskih), tista iz tednikov pa v zelo omejenem obsegu (naslovi, reportaže, intervjuji)« (Korošec 1976: 598, op. 51). Iz stilno raznovrstne publicistične zvrsti je Korošec tako izločil skupino besedil, ki nastajajo vsak dan znova, predmet raziskave je skrčil na dnevnik in dokazal, da znotraj raznorodne publicistike obstaja posebno področje, ki se uresničuje z novinarsko (poročevalsko) dejavnostjo. Njen rezultat so poročevalska besedila, ki so zaradi vpliva objektivnih stilotvornih dejavnikov razvila novinarski dejavnosti prilagojena jezikovna sredstva. Prvotno poimenovanje *časopisni stil* je Korošec v člankih po letu 1981 spremenil v *poročevalski stil*. Tako je na eni strani zavrnil preohlapna poimenovanja, kot so *jezik časopisov*, *novinarski jezik/stil*, *časnikarska slovenščina* ali celo slabšalno *časnikarščina*, hkrati pa je bil izraz *časopisni* neprimeren tudi zato, ker »so nekatere ugotovljene prvine t. i. časopisnega stila (torej pisno-vidnega prenosnika) identične s prvini radijskega "časopisnega" stila (torej govorno-slušnega prenosnika)« (Korošec 1998: 10–12), prav tako tudi televizijskega in danes spletnega poročevalstva.

Znotraj publicistične funkcijske zvrsti je za stilistično raziskovanje nujno določiti ožja področja, med njimi tudi poročevalstvo, ki je »ožje publicistična dejavnost, praviloma dnevnikovega obveščanja javnosti o dogodkih in dogajanjih iz tistih sfer življenja, ki so našemu spoznanju dostopne in nas zanimajo« (Korošec 1994: 287). Prav dnevniško izhajanje, zaradi katerega govorimo o dveh pomembnih stilotvornih dejavnikih – podobni ali ponavljajoči se okoliščini, ki jo časopisno besedilo ubeseduje (Korošec 1976: 33–34), in časovni stiski, – oblikuje posebne značilnosti jezika in stila v poročevalstvu.

Teorija novinarskih žanrov (Košir 1988) tovrstna besedila imenuje po tvorcih – *novinarska besedila*, in ker obravnava pisana besedila, jih imenuje *časopisna novinarska besedila*:

Časopisno novinarsko besedilo je po intenciji enopomenska pisna jezikovna in grafična celota v množičnokomunikacijskem dejanju, katere funkcija je ažurno sporočanje o aktualnih dogodkih (pojavih) družbeno konstituirane stvarnosti tako, kakor so se ti dogodki zgodili v okviru kolektivnih mehanizmov percepcije, z določitvijo časa, nosilca(cev) dogajanja, ki morajo pripadati skupnemu referencialnemu univerzumu sporočevalca in naslovnika (Košir 1988: 19).

Tudi Manca Košir (prav tam: 21) omenja ločnico med novinarskimi in publicističnimi besedili, zopet glede na tvorca:

publicist se obrača na javnost kot **osebnost** s svojim **individualnim** stališčem [...], novinar pa je družbeni delavec, ki svojo osebnost postavlja v ozadje, v ospredje pa postavlja **pomene** dogodkov, kakor so jim bili podeljeni. Naslovnika po novinarski konvenciji zanima **dogodek** [...], pri publicističnem sporočanju pa ga zanima mnenje **osebnosti** (publicista), **njegova** interpretacija (četudi istega) dogodka.

Češki raziskovalec publicistike Josef Václav Bečka (1973: 7–10) prav tako ločuje med dnevnim tiskom in drugimi publicističnimi besedili; prvo področje imenuje *žurnalistika*, drugo *publicistika*:

Dnevni tisk in vse, kar je povezano z njim, združujemo pod oznako žurnalistika. Periodični tisk žurnalistične usmeritve in vse, kar je povezano z njim, označujemo kot publicistiko. Ker sta žurnalistika in publicistika – tudi z vsemi omenjenimi razlikami – med seboj tesno povezani, ju pogosto označujemo s skupnim poimenovanjem publicistika (v širšem smislu).

Obe, žurnalistiko in publicistiko, uvršča v publicistično funkcijsko zvrst (*publicistický styl*), v nadaljevanju pa se ukvarja z dnevnim tiskom, žurnalistiko, *novinarskim stilom* (*novinařský sloh*), publicistiko pušča ob strani, saj gre pri njej »za drugačno stopnjo aktualnosti in različen obseg bralcev«, pa tudi za premik »od informativne funkcije k formativni, zato se stilni problemi kažejo v drugačni luči, stil se enkrat približuje strokovnemu, drugič se zelo približa leposlovnemu« (prav tam: 11).

Prav zaradi stilnih razlik je treba postaviti mejo med publicističnim in poročevalskim (novinarskim, časopisnim, žurnalističnim) ter poročevalska besedila obravnavati kot del publicistične zvrsti, omejen na časopisna, radijska, televizijska in spletna dnevniška besedila. Pri tem ohranjamo ustaljeno delitev, da v publicistično funkcijsko zvrst sodijo besedila množičnih občil, ki informirajo javnost in vplivajo nanjo,² znotraj te raznovrstne zvrsti pa upoštevamo, da se zaradi objektivnih stilotvornih dejavnikov v dnevnem poročevalstvu jezik prilagaja s posebnimi sredstvi, ki so stilotvorna, tako da je upravičeno govoriti o samostojnem področju znotraj publicistične zvrsti. Kot je bilo razčlenjeno v jezikovnostilni in besedilni analizi prvih slovenskih dnevnikov (Kalin Golob 1998, 2003), so se številne stilne posebnosti razvile šele po letu 1873, ko je *Slovenski narod* postal dnevnik. Te posebnosti, ki jih je 20. stoletje z nadaljnjim tehnološkim razvojem bogatilo in prilagajalo in ki so predmet sodobnih raziskav slovenskega poročevalstva, tvorijo *poročevalski stil*.

² Korošec (1998: 12) opozarja na teorije, ki iz publicistične funkcijske zvrsti izločajo »prvine vseh tistih besedil, katerih funkcija je izključno informacijska«, in se ne strinja z njimi ter tudi tovrstna besedila postavlja v publicistično zvrst. Tako ločuje znotraj poročevalskih besedil dve zvrsti: eno tvorijo tista, ki informirajo (prenašajo sporočila), drugo tista, katerih naloga je vplivajska, apelna, vrednotilna.

Ko torej določamo zgodovinske mejnike razvoja slovenskega jezika v časopisju, postavljamo tudi Vodnikove *Lublanske novice* (LN, 1797–1800) v perspektivo iskanja specializacije jezika, torej razvoja ali izbora posebnih jezikovnih sredstev za opravljanje vloge informiranja in presojanja v časopisu. To pomeni, da ob dejstvo, da je z Vodnikovimi LN slovenski jezik konec 18. stoletja zapisan v časopisu, postavljamo védenje o takratni jezikovni, družbeni in tvorbeni situaciji, v katero je vstopil prvi slovenski časopis.

3 Zgodovina časopisja, Valentin Vodnik in *Lublanske novice*

Zgodovino besedil publicistične zvrsti na kratko predstavlja Jozef Mistrík (1985: 466) in v tem okviru govori tudi o razvoju vesti. Njene zametke postavlja v drugo polovico 15. stoletja; za ta čas se namreč predvideva, da so občasno tiskali časopise, katerih edini namen je bil informirati. Seveda vest v njih ni bila izoblikovana v današnjem smislu, kratka besedila so ubesedovala najrazličnejše novice in so bila v teh časopisih edina vrsta besedil. Kasnejši mesečniki in tedniki³ so prav tako vsebovali predvsem tovrstna kratka besedila ter podatke in poročila o novih knjigah. Šele prvi dnevnik, ki je začel izhajati leta 1650 v Leipzigu (*Die Einkommende Zeitung*), pomeni začetek shematizacije poročevalskih besedil. Mistrík (prav tam) pa tudi drugi raziskovalci vesti (Košir 1981; Slavković 1979) menijo, da so se iz vesti razvili drugi žanri, kot npr. komentar in uvodnik ter presojevalna poročevalska besedila sploh. Mistrík to širitev postavlja v obdobje reformacije, ko so se začeli časopisi nazorsko razlikovati. Sprva se je vrednotenje in nestrinjanje glede idej nasprotnega tabora, vladajoče stranke ipd. pojavljalo »med vrsticami« vesti, šele postopoma so se z vse številnejšimi subjektivnimi prvinami in izločanjem zgolj faktografskih prvin razvijali žanri, ki danes tvorijo skupino presojevalnih besedil. Izoblikovanje obeh skupin poročevalskih besedil (Mistrík ju imenuje *poročevalni* in *analitični* žanri) je potekalo od 15. do 19. stoletja. Podobno kot ugotavlja Mistrík (prav tam) za češke in slovaške časopise, je bilo tudi s slovenskimi: ko so se pri nas začeli tiskati prvi časopisi, so imela tuja poročevalska besedila že nekaj tradicije (sedanjo obliko so dobili evropski časopisi konec 17. in v 18. stoletju, najprej v Angliji),⁴ tako da smo jih tvorili po vzorcu tujih, predvsem nemških časopisov.

³ Prvi periodični časopis, ki ga v zgodovinskem pregledu razvoja časopisja navaja Horvat (1962: 39), je mesečnik v Nürnbergu v letu 1599, nato 1605. v Parizu mesečnik *Mercure de France* (tega postavlja za *prvi periodični list* na svetu Vatovec (1961)). Mistrík za prvi periodični časopis šteje tednik *Aviso-Relation oder Zeitung*, ki je začel izhajati 1609. v Strasbourgu, nato 1618. tednik v Amsterdamu, 1620. v Parizu, 1636. v Firencah, 1661. v Krakovu, 1703. v Peterburgu in 1720. na Norveškem.

⁴ Razvoj je bil odvisen od gospodarskega položaja mest, političnih razmer, prometnih in poštnih povezav, stopnje izobrazbe prebivalstva itd. Anglija je v primerjavi z drugimi evropskimi državami imela v 17. stoletju največ velikih mest, prebivalstvo pa je bilo družbeno razslojeno in bolj premožno kot drugje po Evropi. Od začetka 18. stoletja so angleški časopisi imeli rubrike, ki jih je kasneje sprejela preostala Evropa: uvodne članke, vojna poročila, oglase,

Vodnikove *Lublanske novice* ne vstopijo v prazen prostor, ampak se zgledujejo po tradiciji tujega časopisja. Ker gre za prvi časopis, pisan v slovenskem jeziku, jih jezikoslovje postavlja za začetek razvoja publicistične zvrsti, novinarsko zgodovino jih utemeljuje kot prvi slovenski časnik. Obe dejstvi sta neizpodbitni, manj verjetna pa je trditev, izpeljana iz obeh, da je bil Vodnik prvi novinar in da je ustvarjal prvo *časnikarsko izrazje*, zaradi česar so raziskovalci pri njem iskali začetke poročevalstva in novinarskega stila (prim. Kalin Golob 2003).

4 Valentin Vodnik kot začetnik novinarskega stila?

O jeziku LN je Ivan Prijatelj (1935: 53) zapisal, da je Vodnik znal ljubko kramljati z ljudstvom. Kidrič (1932: 326–331) pozitivno ocenjuje Vodnikovo puristično prizadevanje in dodaja, da je bilo to temeljno Vodnikovo prizadevanje in da ni imel ob tem v svojih člankih **kakih drugih stilističnih ambicij**. To široko jezikovno prizadevanje v razvoju slovenskega jezika pa nadgradi in v nekem smislu omeji Fran Vatovec, ki navaja, da je Vodnik

izkazal uporabnost slovenskega jezika tudi v žurnalističnem izrazoslovju [...] Vodnikova metoda poročanja, podajanja in novičarskega posredovanja je povsem preprosta. Njegova formulacija je poljudna, tako da je vsakomur razumljiva, dikcija pa topila in jedrnata. Vodnikovi žurnalistični sestavki niso zajeti toliko iz impulzivnosti žurnalističnega domisleka, marveč slonijo veliko bolj na marljivem zbirateljskem delu (Vatovec 1939: 38).

Zato je presenetljivo, da ob koncu Vatovec povzema: »Najmanj dvoje pomembnih postavk beleži bilanca Vodnikove tvornosti: 1. Vodnik je bil tvorec časniškega jezika in sloga; 2. Vodnik je ustvaritelj časniške ideje ter tradicije pri Slovencih« (prav tam: 60).

V kasnejšem delu navaja različna mnenja o Vodnikovi slovenščini v LN in ugotavlja, da je

ljudska, domača, kramljajoča; njegov slog preprost, veder, neposreden in topel [...] Prevladujoča oblika njegovega časnikarskega dela pa sta novica ali kratko poročilo. Tudi tej obliki ustreza slog, ki je v tem primeru jedrnat, klen in telegramski. [...] Priznajmo nadalje, da se slovenščini v LN pozna, da ni zadosti uglajena in zlikana, da je tu pa tam še toga in okorna, kar velja zlasti za četrti letnik pod Sušnikovom uredništvom. In vendar so nedvomne in očitne Vodnikove zasluge za plodno rast slovenščine, za obsežno **slovensko časnikarsko izrazoslovje**, ki obsega vsa področja človekove dejavnosti (Vatovec 1961: 111–115).

osmrtnice, celo slike in roman v nadaljevanjih (prvi časopisni roman v nadaljevanjih je bil Defoejev *Robinson Crusoe*, ki je izšel v 164 nadaljevanjih v *Saturday Postu*) (prim. Horvat 1962). Šele industrijska revolucija v 19. stoletju je vplivala na hitrejši razvoj časopisja tudi v Avstro-ogrski monarhiji; takrat je začelo časopisje hitreje napredovati in posredovati novice v različnih vrstah besedil.

Tudi Dular meni, da je bil jezik v Vodnikovih LN »že tako prožen, da je dopuščal razločno izoblikovanje našega publicističnega jezika kot posebne zvrsti ter človeku, ki ga je obvladal, omogočal tako rekoč **industrijsko proizvodnjo besedil**« (Dular 1979: 191). To dokazuje z analizo nastajanja »stereotipnih obrazcev« v vesti (podatki o kraju, času in viru), s pogosto rabo frazemov iz praktičnosporazumevalnega jezika ter s pojašnjili za strokovne in manj znane izraze.

Vsa ta mnenja kažejo na protislovnost: po eni strani ocene o predvsem purističnem prizadevanju, oznake o preprostem, kramljajočem jeziku, okornosti, po drugi strani pa umestitev začetka novinarskega stila prav k Vodniku in LN.

Kot smo prikazali v uvodu, je jezikoslovno gledano o posebnem stilu mogoče govoriti kot o posledici specializacije jezika zaradi nove vloge. Da bi ponovno preverili, ali je v zvezi z LN mogoče govoriti o taki specializaciji, smo jezikovnostilno in žanrsko analizirali 10 števil *Lublanskih novic* (po tri izvode iz let 1797 in 1798 ter po dva iz 1799 in 1800).

Žanrska analiza je potrdila, da prevladujejo **zametki vesti, krajevno** umestitev nosi mednaslov, ki med besedilom označuje mesto ali državo, na katero se nanašajo nadaljnja besedila, ki so ločena z odstavki.

(a) Laško.

Benečan hoče svojo moč na morji, inu
na suhim pogmerat, zatorej je nekatere nove dacie
naložil. (LN, 11. 1. 1797: 2)

Natančna **časovna** umestitev dogodka je redka, lahko se pojavi kot dodatek k mednaslovu (č) ali kot sklic na vir. V mednaslovu gre za povzemanje iz tujih virov in se lahko nanaša celo na več dni (b):

(b) Dunej 11 in 15 Majnika

Od vsih krajev pošilajo dobrovolne perklade k vojski, inu pukanega platne za ranence.
(LN, 25. 5. 1799: 3)

Besedila so primarno minimalno prenašanje »novosti/novega«, ki z današnjega stališča ne zadošča za osnovno informiranost občinstva. Razpoznamo poročevalski vzorec, ki še ni prava vest, torej še ne vestiški pravzorec oz. referem (Korošec 1998). Vest je naključna poved, neustaljena v stalnih sestavinah in nepopolna zaradi prostorske in/ali časovne nedefiniranosti:

(c) Sardinskega kralja poslanik graf Balbo je podal pismo, da je krajevemu Princu en sin rojen. (LN, 1. 2. 1797: 3)

Popolne vesti so nastajale kot prepisi iz tujih časopisov, ki jih razpoznamo iz mednaslova Dunaj + datum in so prevedeni iz *Wiener Zeitung*, tudi sklicevanje na vir je prevedeno:

(č) Dunej 26. maliga Serpana

Iz Tersta pišejo, de 15. dan maliga Serpana je prva dalmatinska barka od osem kanonov iz mesta Jedera z cesarskim banderam v terštarski brod pertekla. (LN, 5. 8. 1797: 1)

Pod vplivom prevajanja iz tujih časnikov se na nekaterih mestih že od začetka izhajanja LN kaže prizadevanje, povezano z »odgovornostjo za verodostojnost poročanega« (Korošec 1998: 195), saj pisec poroča o dogodkih, pri katerih ni bil navzoč, informacije o njih je dobil od drugod (govorica, pisma, drugi časopisi), zato bralcu daje podatek o tem, od kod jih črpa. Ubeseditev te okoliščine, ki je šele ob časovni stiski z dnevnim izhajanjem *Slovenskega naroda* v 19. stoletju ustalila sklicevalne avtomatizme, lahko pri Vodniku opazujemo sporadično od začetka izhajanja:

(d) **Kar slišimo**,⁵ da sta Napoleonski Krajl inu francoz mir mej sabo sklenila, sicer Papeš nobene pomoči od Napola vupat nima. (LN, 11. 1. 1797: 3)

(e) **Iz Firenze slišimo**, de je nekaj več englandarskeh bark v portu Ferrajo peršlo. (LN, 1. 2. 1797: 2)

(f) **Pravijo**, de v Irlandi je popolnim pokoj, soldatje so v kvarterje dani. (LN, 22. 9. 1798: 7)

(g) **Naše nemške novice pravijo**, de se zares še ne ve, al so francozi v Neapli; **iz Majland** pišejo, de je v Neapli zmešnava med meštani vstala ... (LN, 23. 2. 1799: 1)

Pri daljših besedilih gre za **prepis pisma** kakega pomembnega politika ali dramatično podan opis dogodka/stanja, pogosta je uporaba dramatičnega sedanjika (h). Stvarno poročanje o dogodku se meša s komentiranjem, različnimi (humornimi) opazkami in izrecnim vzgojnim načelom (i):

(h) Londen 1. maliga Serpana

Admiral Dunkan dve morske mile deleč od hollendarske zanožine Texel s svojemi barkami stoji; vidi, de hollendarji 33. bark perpravljenih imajo, inu je za resnico zvedel, de je 25. tavžent hollendarskih soldatov perpravljenih vsako uro na teh barkah odrinit. Tedaj admiral Dunkan piše v London, de bi mu berš pomoč poslali. (LN, 5. 8. 1797: 4)

(i) [Vodnik objavi zgodbo o dobrodelnosti.] Godilo se je 4. dan tiga mesca. – **Poslušavic pojdi, inu sturi tako!** (LN, 23. 2. 1799: 2)

Analiza kaže, da besedilne in žanrske prvine (mednaslovje, praoblike poročevalskega vzorca, časo-prostorski vhod) lahko razumemo kot predhodnice in zametke kasneje razvite in ustaljene vesti kot temeljnega novinarskega žanra. Vodnik je torej začetnik *časnikarske tradicije, ideje*, obstoja slovenščine v časopisu, njegova *časnikarska frazeologija* in *izrazoslovje* pa sta le predhodnika, zasnova, podstat, ki se je v specializirani poročevalski/novinarski stil razvila postopoma in pod vplivom stilotvornih dejavnikov šele kasneje v SN.

Slovenski knjižni jezik je v Vodnikovem času komaj stopil na posvetna tla in funkcija Vodnikovih LN je bila predvsem poljudnoizobraževalna in narodnobodrilna.

⁵ Poudarke v zgleidih iz LN dodala M. K. G.

Res je, kot pravi Vatovec, da je Vodnik izkazal uporabnost slovenskega jezika v časopisu, vendar uporabnost slovenskega jezika sploh, ne pa *žurnalističnega izrazoslovja*. Vodnik je izhajal iz govornega jezika, pisni jezik se je razvijal glede na govorno podlago, iz katere je sprejemal besede in frazeologijo. Povedna je tudi Vatovčeva opomba, da Vodnikovo pisanje ni raslo »iz impulzivnosti žurnalističnega domisleka«, Vodnik je (počasi) prevajal novice iz *Wiener Zeitung* in *Laibacher Zeitung* (primere navaja Vatovec 1937: 48 in nasl.), pri tem bolj ali manj *pilil* slovenščino, razlagal nove ali manj znane besede, natiskoval *novice*, ki jih je slišal ali prejel od prijateljev in znancev: »**Pisma iz Cela pravio**, da je per unidanim ogni petnajst ljudi zgorelo [...] **pravio**, de v' špitali ni noben živ bolnik ...« (LN, 18. 4. 1798). Dopisnikov Vodnik ni imel,⁶ pošta je potovala vsaj en teden, in ko Vodnik tarna, da mora kupovati novice (LN, 5. 1. 1798, nav. po Vatovec 1937: 41), to pomeni, da mora poravnovati naročnino za tuje časopise. Da je prevedel tuje novice, ki jih je tudi krajšal in dopolnjeval, je potreboval 10–15, celo 25 dni (prav tam: 46), zaradi česar lahko dvomimo, da je bil jezik takrat že tako izoblikovan, »da je omogočal tako rekoč industrijsko proizvodnjo besedil« (Dular 1979: 190).

Pojasnila za strokovne ali druge manj znane izraze, ki jih Dular (prav tam) šteje za značilnost časnikarskega jezika, pa so predvsem značilnost strokovnega jezika (Korošec 1976), in ne poročevalski stilem. Dularjevi primeri kažejo, da je Vodnikovo pisanje predvsem jezikovnokulturno prizadevanje, v katerem avtor tvori nove besede, ker jih potrebuje (poimenovalna potreba) ali ker zamenjuje neustrezno, neslovensko za ustreznjšo, slovensko, torej čisti jezik (*flaša ali steklenica*). Torej gre za bogatitev knjižnega jezika sploh in njegovo čiščenje.

Ugotovitve analize slovenskega jezika v LN so podobne kot ugotovitve raziskovalcev strokovnega izrazja pri Vodniku (prim. Legan Ravnikar 2011): po eni strani tvorjenje izrazja iz poimenovalnih potreb, in sicer po »slovenskih tvorbenih zakonitostih. Pisci so se bolj ali manj načrtno izogibali prevzemanju nemških terminov in njihovi adaptaciji, čeprav je slovenjenje potekalo pod precejšnjim vplivom nemškega jezika« (prav tam: 334). Tudi v LN je jezik predvsem praktičnosporazumevalni, kar ugotavlja Legan Ravnikar tudi za strokovni jezik.

Na »publicistično frazeologijo«, »časopisni stil« je torej Vodnik deloval posredno: s kultiviranjem in razvijanjem knjižnega jezika. »Šele poznejši razvoj dnevničarstva v *Slovenskem narodu*, velika količina od časopisnih agencij kupljenih telegrafskih (kratkost!) informacij in s tem seveda možen vpliv tujejezičnih agencijskih poročevalskih obrazcev, vse to je povzročilo ustalitev tvorb, ki jih štejemo za časnikarsko frazeologijo« (Korošec 1976: 367).

⁶ Vatovec (1937: 41) navaja, da je sistem posebnih dopisnikov in poročevalcev prvi uvedel angleški *Times* leta 1834.

5 Zaključek

Slovensko poročevalstvo je raslo iz tradicije publicistike, kot sta jo razvijala Vodnik in Bleiweis, ter iz tradicije »prvega politiškega lista«, Levstikovega *Napreja* (prim. Kalin Golob 2003), vendar začetkov poročevalstva kot posebne dejavnosti znotraj široke publicistične zvrsti ne moremo iskati pri njih, ampak šele v prvih dnevnikih. Prav posebne, objektivne okoliščine so v jeziku zahtevale prilagoditev novi vlogi in izoblikovale *poročevalski stil*.

Vodnikove *Lublanske novice* so imele premalo stalnih naročnikov,⁷ tudi zato, ker nikoli niso segle čez kranjsko mejo (Vatovec 1937: 58), in so zato tudi propadle. V Angliji je na razvoj dnevniškega tiska vplival predvsem razvoj bralne kulture pri srednjem sloju konec 17. in na začetku 18. stoletja (Williams 1992: 173–213), saj so v dnevnikih objavljali podatke, pomembne za ta sloj: poslovne novice, podatke o izvozu in uvozu, pošiljkah; političnih komentarjev ni bilo. Objavljali so jih v tednikih. Prvi slovenski časnik *Lublanske novice* ni mogel nadomestiti nemških časnikov in se ob plodni Vodnikovi dejavnosti na številnih področjih njegovega ustvarjanja ni razvijal v njihovo resno konkurenco. Pomembno je zaznamoval razvoj pisne slovenščine s prenašanjem govornih vzorcev in frazeologije na strani prvega časopisa ter s prevajanjem iz nemških časnikov v slovenščino vnašal nove strukture, povezane z javno odgovornostjo, ažurnostjo in verodostojnostjo sporočenega.

Viri

- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 11. 1. 1797,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-FHGXLWSU>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 1. 2. 1797,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-OKDAIXNF>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 5. 8. 1797,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-PXYPBUSV>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 6. 1. 1798,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-FPVV5UPV>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 14. 4. 1798,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-EDIBW1PO>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 22. 9. 1798,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-0M3ZUHW7>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 23. 2. 1799,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-VAJEOCF6>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 25. 5. 1799,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-2BELQTTT>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novice Jann. Fridr. Egerja*. J. Fr. Eger, 15. 3. 1800,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-F3CBO0JF>, dostop 4. 1. 2019.

⁷ Vatovec (1937: 58) navaja, da so imele prvo leto le 33 redno plačujočih naročnikov, in izključuje možnost, da bi naklada kadar koli preseгла 100 izvodov.

- Lublanske novize Jann. Fridr. Egerja. J. Fr. Eger, 6. 12. 1800,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-TAZRVB97>, dostop 4. 1. 2019.
- Lublanske novize Jann. Fridr. Egerja. J. Fr. Eger, 27. 12. 1800,
<http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-6FM7YZ9Q>, dostop 4. 1. 2019.

Literatura

- AMON, SMILJA, 1988: *Smeri razvoja slovenskega novinarstva (II. faza). Raziskovalno poročilo o delu za leto 1988*. Ljubljana: Raziskovalni inštitut FSPN.
- BEČKA, JOSEF VÁCLAV, 1973: *Jazyk a styl novin*. Knihovnička Novináře, svezak 3. Praga: Novinář.
- DULAR, JANEZ, 1979: O jeziku prvega slovenskega časnika. *Obdobje razsvetljenstva v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*. Obdobja 1. (Ur. Paternu, Boris.) Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 183–193.
- HORVAT, JOSIP, 1962: *Povjest novinstva Hrvatske 1771–1939*. Zagreb: Stvarnost.
- KALIN GOLOB, MONIKA, 1998: *Jezikovno-stilni razvoj v slovenskih poročevalnih besedilih do začetka 20. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KALIN GOLOB, MONIKA, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.
- KIDRIČ, FRANCE, 1932: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOROŠEC, TOMO, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize slovenskega časopisnega stila*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- KOŠIR, MANCA, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- LEGAN RAVNIKAR, ANDREJA, 2011: Slovenski strokovni jezik in izrazje pri Vodniku v primerjavi s starejšim Pohlinom in mlajšim Jarnikom. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem*. (Ur. Preinfalk, Miha.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, <http://sd18.zrc-sazu.si/LinkClick.aspx?fileticket=ZiJcOtwAweI%3d&tabid=58>, dostop 4. 1. 2019.
- MISTRÍK, JOZEF, 1985: *Štylistika*. Bratislava: SPN.
- PRIJATELJ, IVAN, 1935: *Duševni profili slovenskih preporoditeljev*. Ljubljana: [s. n.].
- TOPORIŠIČ, JOŽE, 1984 (¹1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VATOVEC, FRAN, 1939: *140 let slovenske žurnalistike*. Maribor: [samozaložba].
- VATOVEC, FRAN, 1961: *Slovenski časnik 1557–1843*. Maribor: Založba Obzorja.
- WILLIAMS, RAYMOND, 1992 (¹1961): *The Long Revolution*. London: The Hogarth Press.

VODNIK KOT PRIDIGAR

Luka Vidmar

1 Uvod

Od vseh raznovrstnih dejavnosti Valentina Vodnika je najmanj znano in raziskano pridigarstvo. Strokovna literatura se ga večinoma samo dotika v obravnava Vodnikove službene poti v frančiškanskem redu in v podeželskih župnijah na Kranjskem, od mašniškega posvečenja leta 1782 do profesure na gimnaziji leta 1798 (npr. Koruza 1970: 108; Kos, Toporišič 1986: 509; Kos 1990: 14–16). Omenja se ena sama Vodnikova pridiga, nastala med letoma 1788 in 1793 v Ribnici (Costa 1859: 4), ki pa je uvrščena le v dve izdaji Vodnikovih (i)zbranih del, in še to čisto na konec (Vodnik 1890: 309–311; Vodnik 1988: 355–357). Obravnava jo edino Janko Kos, in sicer v zvezi z avtorjevo osebnostjo in svetovnim nazorom (Kos 1990: 46–49, 77).

Skromno zanimanje raziskovalcev za to Vodnikovo dejavnost sicer ni preveč presenetljivo. Vodniku duhovniški poklic, še posebej za samostanskimi zidovi, ni najbolj ustrezal (Koruza 1970: 110), tako da se je s pridiganjem in ostalimi dušnopastirskimi nalogami ukvarjal predvsem po dolžnosti, nikakor ne z enakim veseljem in uspehom kakor z literarnimi, znanstvenimi, šolskimi in publicističnimi podvigi, s katerimi se je vključeval v razsvetljenske reforme habsburške monarhije in Ilirskih provinc ter urenil zamisli slovenskega preroda. Po pričevanju Janeza Trdine so bile Vodnikove maše nadvse kratke, pridige prav tako, največje muke pa mu je povzročalo spovedovanje (Trdina 1952: 315). Vodnik je tovrstne zadolžitve opuščal, kadar je le mogel: med letoma 1784 in 1804 se je umaknil najprej iz redovništva in nato še iz cerkvenih služb (Koruza 1970: 108–110), čeprav je ostal do smrti duhovnik, mašnik in formalno tudi frančiškan (Kos 1990: 17, 50). Več znamenj kaže, da svojemu pridiganju ni pripisoval posebne pomembnosti. Za seboj ni pustil veliko osnutkov pridig in zapisov o njih, iz tistih, ki so ohranjeni, pa je jasno razvidno, da je njegova že tako skromna vnema za zapisovanje tovrstnih tekstov po letu 1796 popustila in po letu 1798 popolnoma ugasnila.¹ Vsekakor v nasprotju z mnogimi svojimi predhodniki, sodobniki in nasledniki med piščičimi slovenskimi duhovniki, na primer kapucinom Rogerijem Ljubljanskim, jezuitom Ožbaltom Gutsmanom, posvetnim duhovnikom Jurijem Japljem in frančiškanom Pshalom Skrbincem (gl. npr. Faganel 2001; Ogrin 2017; Rezar 2019: 18–98), ni skrbno izpisoval svojih

¹ NUK, Ms 524.

Eden najpomembnejših virov za bolj poglobljeno raziskavo Vodnikovega pridigarstva je njegov rokopisni seznam pridig, ki je shranjen v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in doslej še ni bil deležen znanstvene obravnave.³ Rokopis je na dražbi dela Vodnikove zapuščine leta 1820 očitno pridobil Matevž Ravnikar. Ta profesor bogoslovja, stolni kanonik in pisatelj je namreč takrat odkupil Vodnikovo slovarsko gradivo in druge rokopise, ki jih je pozneje podaril svojemu učencu Francu Serafinu Metelku (Kolarič 1933: 108; Kos 1990: 27–28). Vodnikov seznam pridig je skupaj z drugimi rokopisi iz Metelkove zapuščine po letu 1860 vsekakor najprej prišel v last Slovenske matice, nato pa leta 1923 kot dar v Državno študijsko, današnjo Narodno in univerzitetno knjižnico.⁴

Rokopis je nastajal v letih 1796–1804 v Ljubljani. V tem snopiču, ki obsega dvanajst listov, je Vodnik na devetnajstih straneh sestavil seznam 91 lastnih pridig (oštevilčene so do 86. pridige). Na prvih devetih straneh je zabeležil prvih enajst pridig (iz leta 1796), ki jih je večinoma predstavil s podatki o datumu in priložnosti (izjemoma o lokaciji), z evangelijskim citatom in osnutkom: osem zapisov o pridigah tako obsega po eno stran, le trije zapisi (št. 1, 2 in 4) so krajši in skupaj na eni strani. Na zadnjih desetih straneh je Vodnik zabeležil preostalih 80 pridig (iz let 1797–1804), ki pa jih je večinoma predstavil le s podatki o datumu in priložnosti (redkeje tudi o lokaciji in jeziku) ter z vsebinsko oznako (redkeje tudi z evangelijskim citatom); zadnjih pet pridig, ki so neoštevilčene, je nakazal samo z letnicami in vsebinskimi oznakami. Zapisi so večinoma v latinščini, izjemoma v nemščini in slovenščini, in fragmentarni: pisava je zaradi naglice površna in na mnogih mestih težko berljiva, opazne so slovnične napake, stavki niso dokončani, misli so le nakazane, *Sveto pismo* pa je pogosto citirano po spominu. Zvezek ni bil namenjen zapisu končnih variant pridig, ki bi jih Vodnik nato uporabil na prižnici, ampak delno zapisu prvih osnutkov pridig, delno evidenci že izvedenih pridig. Glavnina rokopisa je nastala v letih 1796–1798, posamezni pripisi pa so še iz let 1799–1804: prva pridiga (pod št. 1) je datirana 31. julija 1796, zadnja oštevilčena pridiga (pod št. 86) 7. oktobra 1798, zadnja zabeležena pridiga čisto na koncu rokopisa pa z letnico 1804.

V nadaljevanju bom na podlagi analize seznama pridig in dosedanjih ugotovitev iz strokovne literature orisal Vodnikovo retorsko izobrazbo in postaje njegove pridigarške službe ter jezik, priložnosti, strukturo in vsebino njegovih pridig.

2 Retorska izobrazba

Vodnik je prvo podlago za razvoj govorniških sposobnosti dobil v sprva jezuitski gimnaziji pri Sv. Jakobu v Ljubljani, ki jo je obiskoval v letih 1769–1775 (Vrhovnik 1899: 50–53; Kos, Toporišič 1986: 509). Julija 1773, dobro leto pred Vodnikovim vstopom v 6. razred, posvečen retoriki, je bil sicer jezuitski red razpuščen in gimnazija podrža-

³ NUK, Ms 524.

⁴ NUK, Katalog rokopisov.

vljena, vendar so pouk še naprej izvajali dotedanji profesorji po starem programu, ki je kljub razsvetljskim posodobitvam temeljil na študijskem redu *Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu* iz leta 1599 (Schmidt 1963: 263–264; Ciperle 1998: 43, 45). Vodnik je bil torej izšolan v latinski srednji šoli, v kateri je imela pomembno vlogo prav retorika: glavni cilj jezuitskega pouka je bilo namreč izpopolnjevanje učencev v govorništvu, modrosti in pobožnosti (Vidmar 2005: 169–170). Vodnikov profesor retorike v šolskem letu 1774/1775 je bil tedaj že bivši jezuit Janez Jakob Knauer (Kos, Toporišič 1986: 509), ki je gotovo izvajal še vedno veljavni jezuitski pouk retorike, utemeljen na spisih Aristotela in posebej Cicerona ter na branju in posnemanju klasičnih avtorjev (prim. Deželak Trojar 2017: 352–358). Ker je znano, kako je svoje učence navduševal za latinsko pesništvo in govorništvu (Glonar 1928), lahko domnevamo, da je v tem pogledu spodbudno vplival tudi na Vodnika. Za Vodnika je bilo najbrž prav tako koristno, da je jezuitski pouk razvijal zmožnost prilagajanja govornemu položaju ter zmožnost obvladovanja vsečnega in prepričljivega sloga govorjenja za pastoralno delo (Deželak Trojar 2017: 349, 352). Vsekakor je jezuitska latinska retorika ostala eden od temeljev Vodnikovega govorništvu, saj so njegove pridige še tri desetletja pozneje ne glede na govorni jezik večinoma temeljile na latinskih konceptih: med 11 osnutki pridig, ki jih je govoril leta 1796, je kar 8 latinskih.⁵

Jezuiti Vodniku niso dali le teoretske podlage za govorništvu, temveč so ga seznanili tudi s svojo pridigo. Kot njihov učenec je moral namreč vsak dan obiskovati mašo v Sv. Jakobu in pozorno poslušati nedeljsko in praznično pridigo (prim. Vidmar 2005: 171, 176). Tamkajšnje pridige so bile v obeh deželnih jezikih, saj so ljubljanski jezuiti že leta 1615 kot bolj obiskane uvedli slovenske pridige (Dolinar 1998: 11; Ahačič 2012: 54), nemške pridige pa so bile v Ljubljani v 18. stoletju prav tako v navadi, čeprav so bile manj pogoste (Golec 2003: 32). Vodnik je tedaj najbrž poslušal marsikatero od 107 slovenskih pridig, podanih v letih 1770–1772 za bratovščino umirajočega Kristusa v cerkvi sv. Jakoba, ki so se ohranile do danes (Ogrin 2011: Ms 031). Na Vodnikovo izražanje v slovenskem knjižnem jeziku, ki je pozneje dobilo tudi obliko pridige, je v istem času, v letih 1773–1775, ključno vplival Marko Pohlin (Vodnik 1988: 253, 255; Kos 1990: 12). Zelo verjetno je, da je Vodnik med takratnim obiskovanjem diskalceatskega samostana v Ljubljani poslušal kakšno Pohlinovo (gotovo slovensko, morda tudi nemško) pridigo. Začetnik slovenskega preroda je

Slika 20: Glavni portal cerkve sv. Jakoba v Ljubljani, v kateri je Vodnik v letih 1769–1775 poslušal pridige kot gimnazijec in v kateri je v letih 1796–1798 pridigal kot kooperator (foto: Luka Vidmar)

⁵ NUK, Ms 524, 1r–5r.

namreč v diskalceatski cerkvi sv. Jožefa deloval kot praznični, od leta 1769 pa kot nedeljski pridigar (Kidrič 1949b: 417; Rezar 2019: 58).

Po končanih nižjih študijih v Ljubljani je Vodnik leta 1775 stopil v frančiškanski red, kjer je v okviru višjih študijev izpopolnil svoje retorske veščine prav z namenom, da postane pridigar. V letih 1776–1778 je v redovni provincialni šoli v Novem mestu študiral filozofijo, v letih 1778–1780 pa v redovni generalni šoli v Ljubljani teologijo (Kos, Toporišič 1986: 509). Frančiškanske visoke šole so posvečale posebno pozornost vzgoji prihodnjih pridigarjev, zato so morali bogoslovci kakor Vodnik pripravljati in govoriti poskusne pridige (Hoško 2002: 324). Tako kakor pri jezuitih Vodnik pri frančiškanih ni bil deležen le pouka retorike. Prave pridige, gotovo tudi slovenske, je moral redno poslušati v samostanih v Nazarjah, Novem mestu, Ljubljani, na Trsatu in morda na Sveti gori pri Gorici, v katerih je bival v letih 1775–1781 (prim. Kos, Toporišič 1986: 509). Frančiškani na Slovenskem so namreč v dobi baroka razvili bogato pridigarsko dejavnost v slovenskem jeziku, Vodnik pa bi v njihovih samostanih na Kranjskem celo utegnil srečati in poslušati slovenskega pridigarja p. Adavkta Nikla (prim. Ogrin 2013). Potem ko je bil Vodnik spomladi 1782 ordiniran na otoku Krku, se je v skladu z redovnimi pravili pripravjal za pridigarja (prim. Hoško 2002: 324), kar je po uspešno prestatem izpitu postal 28. oktobra 1782 (Kos, Toporišič 1986: 509). Vodnik je torej v letih 1769–1782 dobil formalno retorsko izobrazbo v latinski jezuitski in frančiškanski šoli, prav tako pa je spoznaval slovensko baročno pridigo, kakor so jo v tistem času še vedno razvijali jezuiti, diskalceati in frančiškani.

3 Postaje pridigarske službe

Vodnik je kariero pridigarja začel v frančiškanskem redu, ni pa znano, v katerem samostanu je deloval leta 1783, morda v Ljubljani. Še istega leta se je odločil, da zapusti redovno življenje in izbere pot posvetnega duhovnika, vendar se je moral tudi v tej vlogi posvetiti pridiganju. V letih 1784–1798 je opravljal razne duhovniške službe na Gorenjskem, Dolenjskem in v Ljubljani.

3. januarja 1784 je bil imenovan za subsidiarija v Sori, kjer je deloval od aprila 1784 do februarja 1785. V letih 1785–1788 je najprej kot subsidiarij ter nato kot kooperator in katehet služboval na Bledu, od oktobra 1788 do začetka leta 1793 pa je bil kaplan v Ribnici. Na začetku leta 1793 je kot prvi stalni duhovnik prevzel novo lokalijo Koprivnik v Bohinju (Kos, Toporišič 1986: 509; Kos 1990: 15). V cerkvi Najdenja sv. Križa, ki je bila sezidana ravno tedaj, v letih 1791–1793, je prvič maševal v nedeljo, 24. februarja 1793 (Kolar 2018: 33–34). Takrat je gotovo tudi pridigal. Ko se je preselil v novo župnišče ob cerkvi, je pridige najbrž sestavljal tam.

Slika 21: Cerkev Najdenja sv. Križa na Koprivniku, v kateri je Vodnik v letih 1793–1796 pridigal kot prvi stalni duhovnik (foto: Luka Vidmar)

Leta 1795 si je začel Vodnik s pomočjo svojega mecena in mentorja Žige Zoisa prizadevati za premestitev v Ljubljano ali vsaj njeno okolico. 23. junija 1796 je bil imenovan za kooperatorja pri nekdanji jezuitski in od leta 1785 župnijski cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, ki jo je dobro poznal iz gimnazijskih let, nato za beneficiata pri bližnji podružnični cerkvi sv. Florijana na Gornjem trgu (prim. Höfler 1998: 346), poleg tega pa je bil 23. februarja 1797 dodeljen kot pomočnik župnijski cerkvi sv. Petra pri Ljubljani. V teh službah je ostal vsaj do 17. avgusta 1798, ko je dobil profesuro na ljubljanski gimnaziji (Vrhovnik 1899: 53–54; Kos, Toporišič 1986: 509). Kot kooperator pri Sv. Jakobu je stanoval v tamkajšnjem župnišču (Dolgan, Fridl, Volk 2014: 227), kjer je nedvomno sestavljal tudi svoje pridige.

Vodnikovo pridigarsko dejavnost v Ljubljani dobro osvetljuje njegov seznam pridig iz Narodne in univerzitetne knjižnice. Vodnik je najprej dobri dve leti redno pridigal v cerkvi sv. Jakoba: prvo pridigo (pod št. 1) je imel v nedeljo, 31. julija 1796, po godu župnijskega zavetnika sv. Jakoba, zadnjo (pod št. 86) pa v nedeljo, 7. oktobra 1798, ko je opravil tudi poroko (prim. Vrhovnik 1899: 55).⁶ V povprečju je pridigal malo manj kot enkrat na teden: v letu 1796 (od konca julija) je imel vsaj 12, v letu 1797 vsaj 37 in v letu 1798 (do začetka oktobra) prav tako vsaj 37 pridig. Ti podatki kažejo, da se njegove pridigarske obveznosti niso zmanjševale, temveč povečevale, kar ga je v času ukvarjanja z *Veliko pratiko*, *Malo pratiko* in *Lublanskimi novicami* gotovo izčrpavalo in prispevalo k odločitvi za profesuro (prim. Kos 1990: 16). Po odhodu v službo na gimnazijo ni več redno pridigal, še vedno pa je pri pastoralnih opravilih rad priskočil na pomoč drugim ljubljanskim duhovnikom (Vrhovnik 1899: 55). Njegov seznam pridig kaže, da sicer ni več pridigal v Sv. Jakobu, zato pa je v Štepanji vasi pri Ljubljani: leta 1799 vsaj dvakrat in v letih 1800–1804 vsaj po enkrat. Pridigo, ki jo je imel na primer 1. novembra 1796 v Sv. Jakobu, je ponovil na isti dan leta 1801 v Štepanji vasi.⁷ Vsaj eno od pridig, namenjenih za Štepanjo vas, je Vodnik govoril

⁶ NUK, Ms 524, 1r, 9v.

⁷ NUK, Ms 524.

Slika 22: Cerkev sv. Štefana v Štepanji vasi, kjer je Vodnik v letih 1799–1804 pridigal predvsem v postnem času (foto: Luka Vidmar)

pri tamkajšnjem Božjem grobu, in sicer na drugo postno nedeljo, 25. februarja 1799.⁸ Morda se je z občestvom Štepanje vasi seznanil že kot pomočnik pri Sv. Petru, saj je bila cerkev sv. Štefana podružnica šempetrske župnije (prim. Höfler 1998: 340). Vsekakor je imel zadnjo zabeleženo pridigo leta 1804 v Štepanji vasi. Najverjetneje se je po tem letu njegova že tako zmanjšana pridigarska dejavnost še skrčila oziroma z izjemo posebnih priložnosti ugasnila, saj so decembra 1804 ugodili njegovi prošnji za suspenz iz frančiškanskega reda (Kos, Toporišič 1986: 510), s čimer se je dodatno razrahljala njegova vez s pastoralo in okrepila njegova zavezanost posvetnemu poučevanju, pisanju in objavljanju. Posebne priložnosti za pridigo bi lahko bile, denimo, občasne maše za ljubljansko meščansko stražo, katere kurat je bil od leta 1803 (prim. Kos 1990: 17).

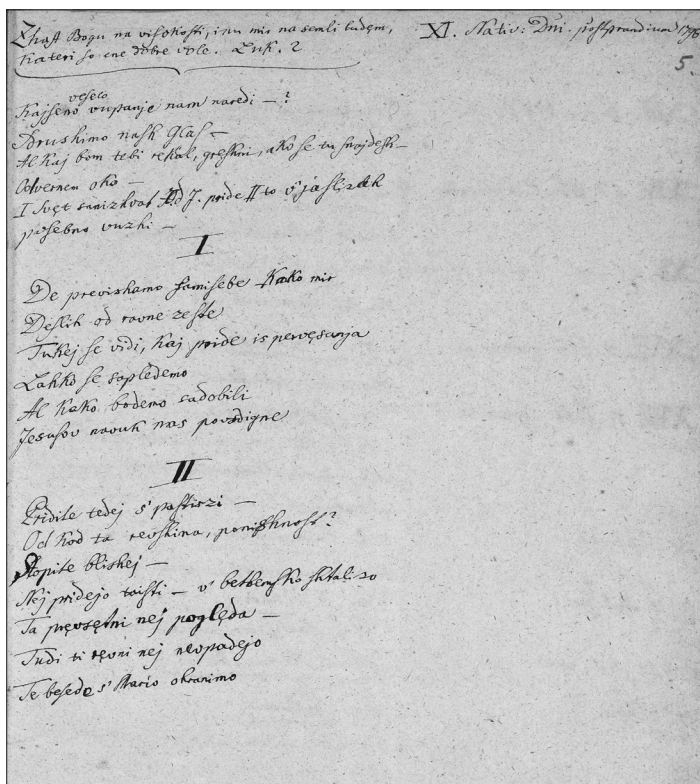
4 Jezik pridig

Ne vemo, v katerem jeziku je začel Vodnik pridigati leta 1783, najverjetneje pa je bila to slovenščina, saj so se frančiškani ukvarjali predvsem s pastoralo pri nižjih družbenih slojih, ki so tod govorili slovensko. V Sori, na Bledu, v Ribnici in na Koprivniku je Vodnik vsekakor pridigal slovensko, saj je bilo občestvo teh župnij povsem slovensko, duhovniki pa so bili od katoliške obnove naprej še posebej zavezani pridigati v jeziku, ki so ga poslušalci razumeli (Ahačič 2012: 52; Ditmajer 2019: 100). To potrjuje Vodnikova slovenska pridiga iz Ribnice. Slovenske so morale biti tudi poznejše Vodnikove pridige v Štepanji vasi, ki je bila del popolnoma slovenske okolice glavnega mesta Kranjske.

V nekoliko drugačnem jezikovnem okolju se je Vodnik kot pridigar znašel v sami Ljubljani, ki je bila konec 18. stoletja kljub manjšemu delu nemškega prebivalstva dvojezična, zato so bile v cerkvah v navadi tudi – sicer manj pogoste in manj obiskane – nemške pridige (Golec 2003: 30, 32–33). Seznam pridig iz Narodne in univerzitetne knjižnice kaže Vodnikovo kompleksno, vendar za slovenski prostor ne presenetljivo rabo jezikov

⁸ NUK, Ms 524, 8r.

pri sestavljanju in govorjenju pridig: besedilo je skoraj v celoti napisano v latinščini, od enajstih osnutkov pridig pa jih je osem v latinščini, dva v nemščini in eden v slovenščini. To seveda ne pomeni, da je Vodnik v Sv. Jakobu največkrat pridigal latinsko, manj pogosto nemško in najmanj pogosto slovensko. V seznamu si je nekajkrat označil govorjeni jezik: pri štirih pridigah si je pripisal, da jih je govoril nemško (npr. »Germanice«), pri dvanajstih pridigah pa, da jih je govoril slovensko (npr. »Carniolice«). Na podlagi teh podatkov lahko zanesljivo sklepamo, da je Vodnik kakor mnogi drugi katoliški duhovniki v srednjem in zgodnjem novem veku na Slovenskem pridige večinoma najprej koncipiral v latinščini (manj pogosto v nemščini in slovenščini), jeziku Cerkve, pozneje pa jih je govoril v ljudskem jeziku (prim. Kidrič 1978: 165), in sicer največkrat v slovenščini (manj pogosto v nemščini). Različnost med zapisanim in govorjenim jezikom pri Vodniku in drugih slovenskih pridigarjih je gotovo povzročala tudi raba nemških in latinskih pridigarjskih priručnikov oziroma pomanjkanje tovrstnih slovenskih tiskov. Na primer: pri pridigah 26. februarja in 12. marca 1797 je Vodnik na podlagi nemškega besedila (»ex germ.«) pridigal slovensko (»Carn.«), 2. in 16. aprila 1797 pa je pridigal na podlagi latinskega besedila (»ex latino«), pri čemer si ni označil, v katerem jeziku.⁹

Slika 23: Vodnikov osnutek slovenske pridige na božični večer leta 1796. NUK, Ms 524, 5r (foto: Marko Zaplatil)

⁹ NUK, Ms 524, 5v.

Izbira jezika je bila seveda odvisna od poslušalstva oziroma priložnosti. Vodnik je, na primer, nemško pridigal 2. julija in 13. avgusta 1797, ko je nadomeščal šentjakobskega župnika Jožefa Pinhaka.¹⁰ Ta Vodnikov in Zoisov prijatelj, po rodu iz Moravske, je bil namreč odličen nemški pridigar, ki ni dobro obvladal slovenščine (Vrhovnik 1899: 57; Pokorn 1908: 1020; Kidrič 1949a: 340). Vodnik je moral torej govoriti nemško, če je želel zadovoljiti njegove običajne poslušalce. Nasprotno je pridigal slovensko, ko je 29. januarja in 17. septembra 1797 nadomeščal menda zabavnega in zgovornega šentjakobskega kaplana Jožefa Steinmetza,¹¹ po rodu iz Ljubljane, ki je pred tem služboval v Polhovem Gradcu (Pokorn 1908: 1180–1181), kjer je moral seveda govoriti slovensko. Vodnik je govoril nemško tudi pred verniki iz višjih družbenih slojev, na primer na prvi prošnji dan leta 1798 pred celotnim ljubljanskim stolnim kapitljem.¹² Slovenščina pa je bila uporabnejša za širšo javnost, kakršna se je zbrala v Sv. Jakobu na božični večer leta 1796 ali veliki šmaren leta 1797.¹³ Za omenjeni božični večer si je Vodnik pripravil osnutek v slovenščini:

Zhaft Bogu na vifokofti, inu mir na semli ludem, XI. Nativ: Dñi poft prandium 1796
kateri fo ene dobre vole. Luk. 2

Kajfeno vefelo vupanje nam naredi –?
Drushimo nafh Glaf –
Al kaj bom tebi rekal, grefhni, ako fe tu fnajdefh –
Odvernem oko –
I Svet̃ sanizhvāt Od J. pride II to v' jaflizah
posebno vuzhi –

I
De previshamo famifebe – Kako mir
Deflih od ravne zefte
Tukej fe vidi, kaj pride is pervesanja
Lahko fe sapledemo
Al kako bodemo sadobili
Jesufov navuk nas povsdigne

II
Pridite tedej s' pastirzi –
Od kod ta revfhina, ponishnoft?
Stopite blishej –
Nej pridejo taihti – v' beth[leh]emfko fhthalizo
Ta prevšetni nej poględa –
Tudi ti revni nej nevpadejo
Te befede s' Mario ohranimo¹⁴

¹⁰ NUK, Ms 524, 6r, 6v: »loco Parochi«; »Parocho aegro«.

¹¹ NUK, Ms 524, 5v: »loco Stmz infirmi«; »Stmz in Weixelstein«. Borisu Golcu se zahvaljujem za identifikacijo Jožefa Steinmetza.

¹² NUK, Ms 524, 8r: »praefente toto Capitulo«.

¹³ NUK, Ms 524, 6v.

¹⁴ NUK, Ms 524, 5r.

5 Priložnosti pridig

Seznam iz Narodne in univerzitetne knjižnice omogoča dober pregled nad priložnostmi Vodnikovih pridig, saj vsebuje natančne podatke o tem za več kot dve leti. Vodnik je pridigal skoraj izključno v nedeljo, na primer na navadno, cvetno in belo nedeljo, ter na zapovedane praznike, ki so tedaj veljali v ljubljanski škofiji (Japelj 1781; Steska 1909: 166), na primer novo leto, Gospodovo razglašenje, Gospodovo oznanjenje, veliko noč, vnebohod, binkošti, telovo, Marijino vnebovzetje, vse svete, Marijino brezmadežno spočetje in božič. Redko je pridigal na posamezne svetniške praznike (ali pa si tega ni zabeležil, ko je pridigal na nedeljo po tem), kar je bilo gotovo posledica zmanjševanja števila in obsega praznikov pod Marijo Terezijo in Jožefom II. (prim. Ambrožič 2018: 227). Najbrž ni naključje, da je pridigal predvsem na godove svetnikov, ki so jih kot pomembne za državo, Cerkev in posamezno župnijo poudarjala tudi novejša papeška in škofovska navodila (gl. npr. Steska 1909: 167), na primer na god sv. Jožefa kot zavetnika avstrijskih dežel, sv. Petra in Pavla kot prvakov apostolov in sv. Jakoba kot zavetnika matične župnije. Pridigal je še na god sv. Janeza Krstnika, sv. Štefana in sv. Marije Magdalene, ni pa, denimo, pridigal na godove posameznih apostolov in ostalih svetnikov, na primer sv. Ane, sv. Lovrenca ali sv. Jurija. Kakor drugi duhovniki je imel več pridig v adventnem in postnem času. Pridige iz let 1799–1804, govorjene v Štepanji vasi, so bile večinoma postne.¹⁵

Vodnik je v skladu s novejšimi papeškimi in škofovskimi navodili (Steska 1909: 168) praviloma pridigal pri dopoldanskih mašah, saj si je le dvakrat – kot nekaj posebnega – zabeležil popoldansko pridigo: 31. decembra 1796 ob 4. uri popoldne je imel pridigo s tedeumom ob koncu novega leta, 8. aprila 1798 pa prav tako ob 4. uri popoldne pridigo za veliko noč.¹⁶

6 Zgradba pridig

O Vodnikovem strukturiranju pridig največ povesta latinska osnutka (pod št. 3 in 5) iz seznama pridig iz Narodne in univerzitetne knjižnice, ki sta razčlenjena v štiri glavne dele, poimenovane v skladu s klasično retoriko. Pridigo št. 3 je Vodnik govoril na 14. nedeljo po binkošti, 21. avgusta 1796:

¹⁵ NUK, Ms 524, 8r, 10r.

¹⁶ NUK, Ms 524, 5v, 8r.

Pridigo št. 5 je Vodnik govoril na 19. nedeljo po binškoštih, 25. septembra 1796.¹⁸ Citat je iz Matejevega evangelija (Mt 22,2): »Nebeško kraljestvo je podobno kralju, ki je napravil svatbo svojemu sinu.« Vodnik uvodoma (*exordium*) nakaže, da morata povabiti na poroko, to je v nebesa, slediti veselje in priprava. Pri utemeljevanju (*propositio*) natančno pojasni pomen Jezusove prilike. Pri zavračanju protidokazov (ta del tokrat imenuje *reprehensio*) napove, da bo srce, ki bo prišlo na nebeško svatbo, večno živelo. V sklepu (*peroratio*) povabi Boga, naj pride ter očisti in ozdravi ljudi. Osnutka dokazujeta, da je Vodnik pridige sestavljal po načelih klasične retorike, ki jih je usvojil v jezuitski gimnaziji in utrdil med študijem v frančiškanskem redu. Elemente klasičnega govora je podobno kakor drugi slovenski pridigarji v 18. in še 19. stoletju, med njimi Janez Svetokriški, Jurij Japelj in Jožef Muršec (Snoj 2000: 341; Ogrin 2008: 126; Rezar 2019: 63; Ditmajer 2019: 111), uporabljal prosto, saj je z vsakokratnim ozirom na vsebino prilagajal njihov tradicionalni okvir in izpuščal dele, ki jih ni potreboval.

Podobno štiridelno strukturo ima tudi ribniška pridiga, čeprav njeni deli niso izrecno označeni kot deli klasičnega govora. Ribniška pridiga je bila govorjena na 12. nedeljo po binškoštih (Vodnik 1988: 355–357, 503), se pravi, da jo lahko – natančneje kakor doslej – datiramo v poletje 1789, 1790, 1791 ali 1792. Začenja se s citatom iz Lukovega evangelija (Lk 10,23): »Tedaj se je obrnil k učencem in jim na samem rekel: “Blagor očem, ki vidijo, kar vi gledate!”« V uvodu, ki je značilen *exordium*, Vodnik vernike opomni, da imajo veliko srečo, ker so v nasprotju s starozaveznimi preroki in kralji deležni Kristusovega nauka. V nadaljevanju, ki bi lahko bilo *narratio* in *confirmatio* kot predstavitev in potrditev primera, se pridigar naveže na priliko o usmiljenem Samarijanu in jo potrdi s pismom apostola Pavla Rimljanom. V naslednjem delu, zasnovanem kot *refutatio*, so omenjeni primeri pomembnih ljudi, ki ne bodo zveličani, če ne bodo ljubili Boga in svojega bližnjega kakor samega sebe po zgledu usmiljenega Samarijana, pri tem pa so zavrnjeni dvomi o tej zapovedi. Zadnji odstavek, v katerem se Vodnik zahvaljuje Zveličarju za dane nauke in mu zagotavlja, da se jih bodo ljudje z njegovo pomočjo držali, ustreza sklepnemu delu *peroratio*.

7 Vsebina pridig

Vodnikova ribniška pridiga in osnutki ljubljanskih pridig na eni strani kažejo splošno sprejemanje v ljubljanski škofiji dominantnega reformnega katolicizma oziroma sprememb, ki jih je v premišljevanje in delovanje tukajšnje katoliške Cerkve vneslo razsvetljenstvo. Na drugi strani ta besedila ohranjajo zmerno naklonjenost nekaterim katoliškim tradicijam in se izogibajo tedaj močnemu toku janzenizma ali moralnega rigorizma. Tretja pomembna značilnost pridige in osnutkov pridig je, da odražajo avtorjevo dobrohotno nagovarjanje in obravnavanje vernikov.

Vodnik se je moral v vlogi posvetnega duhovnika tudi pri pridiganju vsaj na zunaj prilagoditi reformni usmeritvi ljubljanske škofije (prim. Kos 1990: 46–49) in se odreči morebitnim opozicijskim stališčem, značilnim zlasti za redovnike (prim. Dolinar 1991:

¹⁸ NUK, Ms 524, 2r.

154), na primer za frančiškanskega pridigarja Skrbincea. To med drugim nakazuje Vodnikova opomba k osnutku zadnje pridige v Sv. Jakobu, v kateri odobrava škofijsko (gotovo restriktivnejšo) ureditev čaščenja sv. Rešnjega telesa.¹⁹ Najopaznejša splošna znamenja novih časov v Vodnikovih pridigah (posebej v primerjavi z baročnimi pridigami) so kratkost, preprostost in osredotočenost besedil. Vodnik je v pridigi na 5. nedeljo po veliki noči, 13. maja 1798, poudaril, da pridiga, ki ureja našega duha, ni »samo zgodba«.²⁰ Pri tem se je gotovo oprl na odlomek iz evangelija po Janezu (Jn 16,23–30), določenega za ta dan (Japelj 1792: 137–138), kjer Jezus apostolom med drugim napove: »To sem vam govoril v prispodobah. Pride ura, ko vam ne bom več govoril v prispodobah, ampak vam bom o Očetu jasno oznanjal.« V Vodnikovih pridigah ne najdemo nobenih pripovedi iz vsakdanjega življenja ali izmišljenih zgodb, prav tako ne veliko sklicevanja na Staro zavezo in dela mlajših cerkvenih piscev, temveč obravnavanje novozaveznih, skoraj izključno evangelijskih besedil, kar je vsekakor v duhu reformnega katolicizma (prim. Dolinar 1991: 166). Vse omenjene značilnosti izkazuje tudi nemški osnutek pridige na 4. adventno nedeljo, 18. decembra 1796:

X Dom 4. Adv: 18. Xber

Bereitet den Weeg des hlñ Luk. 3.

Die warnende Stimme,
Zu eüch also,
So spricht Jesus zu euren Seelen –
I Leidenschaften zu heftig
II Verbindungen zu stark
L. E. stehe bei!

Vocavit mane operarios – Voca

I
Zu einem Stande
Da wir zwischen der Ewigkeit
Leidenschaften, sagen sie –
Allein erlaubet – woher Versicherung?
Ihr wisset nicht, was morgen –
Aber lasset uns setzen –
Bilden ein, das Alter –
Untersuchet Sie, was täglich
Irh rede zu Personen von edlen Gesinn –
Kaum getraun – ihr saget –
Gerechter Gott!

II
Nun komme ich –
Diese Zeit wird nicht kommen –
Kaum einer unter den Unglücklichen –
Wie oft werden die Diener der R: geruffen
O Verlasset Sie sich nicht – Seefahrer scheütern²¹

¹⁹ NUK, Ms 524, 9v.

²⁰ NUK, Ms 524, 8r.

²¹ NUK, Ms 524, 4v.

Na začetku so navedene besede iz Lukovega evangelija (Lk 3,4), s katerimi sv. Janez Krstnik oznanja krst spreobrnjenja: »Glas vpijočega v puščavi: Pripravite Gospodovo pot, zravajte njegove steze!« Vodnik Krstnikove besede interpretira kot Jezusovo svarilo dušam vernikov, naj pravočasno opustijo zemeljske strasti, da bodo prišli v nebeško kraljestvo. To ponazori – kakor kaže latinski pripis ob strani – še z Jezusovo priliko iz Matejevega evangelija (Mt 20,1–16), v kateri gospodar ob različnih urah najema delavce za svoj vinograd, nato pa jih zvečer nagradi z enakim plačilom.

Sploh so pridige večinoma osredotočene na Jezusovo osebo in njegove nauke. Tako je Vodnik v pridigi na 13. nedeljo po binškoštih, 26. avgusta 1798, izhajal iz odlomka o Jezusovi ozdravitvi gobavcev iz Lukovega evangelija (Lk 17,11–19), določenega za ta dan (Japelj 1792: 180–181), pri tem pa je poudaril potrebo ljudi po Učeniku, ne le Odrešeniku, in po njegovi duhovnosti, ne le nežnosti.²² Vodnik se je tudi v svetniških pridigah rad navezal na Jezusov zgled. Pri pridigi na god sv. Štefana leta 1797 si je za glavno temo izbral podobnost med Kristusom in sv. Štefanom: »Analogia inter Xtüm et B. Stephanum.«²³ Ko pa je 31. julija 1796 pridigal na čast sv. Jakabu, je izhajal iz odlomka iz Matejevega evangelija (Mt 20,20–28), v katerem Jezus Jakabu in drugim apostolom napove, da bodo prvi le, če bodo služili. Vodnik je zgradil pridigo okoli spoznanja, da je sv. Jakob uspešno izpolnil Jezusov pogoj: »Conditionem implevit S. Jacobus; et quidem omnium primus.«²⁴

Prav tako značilna za konec 18. stoletja in za Vodnika osebno je racionalistična naravnost pridig. Vodnik je v njih znal smiselno povezati posamezne dneve v cerkvenem letu, zanje določena berila iz evangelijev in apostolskih pisem ter praktični pouk za ljudstvo: tako je pred novim letom, 31. decembra 1796, pridigal tudi o izrabi časa, na praznik Gospodovega razglašanja, 6. januarja 1797, pa o cerkvenih obredih.²⁵ Na 3. nedeljo po veliki noči, 29. aprila 1798, si je za izhodišče gotovo vzel odlomek iz evangelija po Janezu (Jn 16,16–22), določen za ta dan (Japelj 1792: 132–134), v katerem Jezus učencem napove, da bodo zaradi njegovega odhoda k Očetu vsi žalovali, toda njihova žalost se bo kmalu spremenila v veselje. Vodnik je nato v nadaljevanju pridige pojasnjeval življenjsko modrost, da je nepoznavanje prihodnosti dobro za trdnost naše kreposti in notranji mir: »Bonum nos futura[m] nescire 1) pro constantiaã nrãe virtutis 2) pro pace interna.«²⁶

Vodnikove pridige ostajajo kljub vsemu precej zveste več katoliškim tradicijam, med njimi čaščenju Device Marije in nekaterih svetnikov, k čemur je gotovo prispevalo tudi avtorjevo formiranje v frančiškanskem redu. Bližje ko so Vodnikove pridige tem tradicijam, raznovrstnejše je sklicevanje na vire, pogostejše so retorične figure in bolj baročen je slog. Pridige, govornjene na Marijine praznike, utemeljujejo njeno posebno vlogo v odrešenju. Tako je Vodnik v nedeljo, 11. septembra 1796, govoril v

²² NUK, Ms 524, 9v.

²³ NUK, Ms 524, 7r.

²⁴ NUK, Ms 524, 1v.

²⁵ NUK, Ms 524, 5v.

²⁶ NUK, Ms 524, 8r.

čas Marijinega imena, katerega praznik je padel na naslednji dan. Za izhodišče je vzel odlomek o Gospodovem oznanjenju iz Lukovega evangelija (Lk 1,26–37). Marijo v pridigi predstavi kot gospo, ki je zagospodovala vsakemu poželenju, zato jo je tridentinski koncil razglasil za prosto vsake grešnosti. Njeno gospostvo je po Vodnikovih besedah sicer podložno Kristusovemu, vendar pomembno pri obvladovanju človeških strasti oziroma trpljenja. Vodnik na koncu svetuje trpečemu človeku, naj pokliče na pomoč Marijo, to pa pozove, naj ostane naša gospa: »Si concuteris pafsione, inuoca divinam, inuoca Mariam – Elto nrã Dnã!«²⁷ Posebej bogata z metaforami in sklicevanji je morala biti pridiga na praznik Marijinega rojstva, 8. septembra 1798. Vodnik v njej poudarja, kako vesel je bil dan, ko se je rodila zarja zveličanja: »Laeta dies, q aurora falutif ortak«. V nadaljevanju poseže v Staro zavezo: poslušalce spomni na Izaijevo napoved device, ki bo spočela Odrešenika, Marijo pa v soglasju s cerkvenimi očeti primerja z Elijevim oblačkom, ki je vstal iz morja in prinesel izsušeni pokrajini obilen dež. Prav tako jo v skladu s tradicijo predstavi kot novo Estero: kakor je Estera prosila Artakserksa za Jude, prosi Marija Boga za nas.²⁸ Tudi v drugih marijanskih pridigah je Vodnik rad segal po snovi zunaj Nove zaveze, na primer k sv. Bernardu iz Clairvauxa. V pridigi v čast Marijinega brezmadežnega spočetja, 8. decembra 1797, se značilno poistoveti s sv. Robertom Bellarminom, ki je zagovarjal praznik, vendar se ni želel vmešati v teološke razprave: »non me immifcebo theologicis quaeftionibus: fed agam de fanchificatione«.²⁹

Baročna tradicija vključevanja velikega števila svetopisemskih in drugih podob za potrditev evangelijskega citata odzvanja tudi v Vodnikovih svetniških pridigah, najbolj v pridigi, govorjeni na vse svete leta 1796 v Sv. Jakobu in leta 1801 v Štepanji vasi ter ohranjeni v latinskem osnutku. Citat je iz Jezusovega govora na gori iz Matejevega evangelija (Mt 5,12): »Veselite in radujte se, kajti vaše plačilo v nebesih je veliko.« Vodnik zgradi pridigo kot slikovito ozadje za Jezusovo blagrovanje tistih, ki jih bodo preganjali, zasramovali in obrekovali zaradi vere. Pri tem uporabi v prvem delu pridige svetopisemske podobe, ki se ujemajo z napovedjo preganjanja, med njimi iz Tobitove knjige (Tob 5,10: »Kakšna sreča me lahko še čaka? Nebogljen človek sem, brez vida«), pisma apostola Pavla Hebrejcem (Heb 13,14: »saj nimamo tu stalnega mesta, ampak iščemo prihodnje«) in psalmov (Ps 70,6: »Jaz pa sem nesrečen in ubog«). V drugem delu pridige pa Vodnik uporabi citate, ki potrjujejo napoved nebeškega plačila, na primer iz pridige sv. Bernarda iz Clairvauxa o pokorščini, potrpežljivosti in modrosti, iz Jobove knjige (Job 1,25: »Jaz vem, da je moj Odkupitelj živ«) in iz pisma apostola Pavla Rimljanom (Rim 8,18: »Mislim namreč, da se trpljenje sedanjega časa ne dá primerjati s slavo, ki se bo razodela v nas«). Vodnik med razlago teh mest ves čas ponavlja Jezusov vzklik (»Exfultate« ali »Gaudete«), za zgled sodobnim kristjanom pa daje Joba, Makabejce in sv. Štefana.³⁰

²⁷ NUK, Ms 524, 1v.

²⁸ NUK, Ms 524, 9v.

²⁹ NUK, Ms 524, 7v, 9v.

³⁰ NUK, Ms 524, 3v.

Moč katoliške tradicije je čutiti tudi na drugih mestih. Vodnik v drugem delu ribniške pridige obravnava Jezusov odgovor na vprašanje učitelja postave, kako je mogoče doseči večno življenje: ljubiti Boga in svojega bližnjega kakor samega sebe (Lk 10,25–37). Vodnik poudarja, da je treba po Jezusu, ki daje za zgled usmiljenega Samarijana, to zapoved izpolnjevati predvsem z dejanji, ne le z besedami. Zveličala nas bodo torej le naša dobra dela, ki jih Vodnik omeni kar trikrat:

Al naš Izveličar je tiga vučeniga lę na Postavo zavizal, inu tedaj tudi nam zastopit dal, de kakor govoreĵ tudi S. Paul Rom 2. inu S. Jakob, de ne pošlušavci, ampak deĵlavci te Postave bodo izveličani. Ne beszede, ne pogovori, ne vučenost, ne gospostvu, ne imenitnost, ne nobena posvejtna reĵ nasz nebode izveličala, ampaklę naše deĵla, lę naše dobre deĵla, lę naše deĵla, katerę so po zapovdi boĵji do polnene (Vodnik 1988: 356).

Kakor ugotavlja Janko Kos, se Vodnikova interpretacija sklada s katoliško, seveda tudi franĉišĉansko tradicijo, v kateri so za zveličanje ključna dobra dela. V Vodnikovih besedah ne najdemo nikakršnega vpliva janzenizma ali moralnega rigorizma, na primer opozarjanja na ĉlovekovo pokvarjenost in grešnost ter poudarjanja ključnosti vere in milosti za zveličanje (Kos 1990: 46–49). Zelo podobno je Vodnik pridigal na 21. nedeljo po binkoštih, 10. oktobra 1796, ko je vzel za izhodišĉe stavek iz Jezusove prilike o služabniku, ki ni maral odpustiti (Mt 18,28): »Zgrabil ga je, ga davil in rekel: “Vrni, kar si dolĵan!”« Vodnik v osnutku ponovi Jezusovo sporoĉilo, da bi moral služabnik odpustiti dolg svojemu bližnjemu, kakor je gospodar odpustil njemu. Vodnik nadaljuje, da bi morala biti služabnikova poniĵnost pred gospodarjem iskrena. Poslušalcem zato priporoĉi, naj se resniĉno spreobrnejo, toda ne le z molitvijo, obĵalovanjem, namero in spovedjo, temveĉ predvsem s soĉutjem do bližnjega, potrpeĵljivostjo, ljubeznijo, veseljem in odpušĉanjem: »Quid ergo – compafsio cum proximo – patientia, caritas, hilaritas, dimifsio«.³¹ O dobrih delih je Vodnik razmišĵljal še na 19. nedeljo po binkoštih, 1. oktobra 1797, ko je imel za izhodišĉe Jezusovo priliko o svatbi (Japelj 1792: 193–194). Kot glavno misel pridige si je tedaj zapisal, da so dela toliko dobra, kolikor izhajajo iz ljubezni in vodijo k njej: »Oia opera eatenus bona, quantum a caritate procedunt, et ad eam ducunt«.³²

O Vodnikovi navezanosti na tradicijo priĉa tudi njegova pridigarska dejavnost v Štepanji vasi, ki je bila pomembno romarsko središĉe od leta 1653, ko so pri tamkajšnji cerkvi sv. Štefana sezidali kapelo Boĵjega groba kot posnetek te svete stavbe v Jeruzalemu. Vsak petek, posebej v postnem ĉasu, so k Boĵjemu grobu v Štepanji vasi množiĉno prihajali romarji, pogosto v procesiji, ki je vodila iz ljubljanske stolnice (Kemperl 2011: 280–281). Poboĵnosti so oĉitno vsaj v okrnjeni obliki preĵivele omejitve in prepovedi romanj in procesij pod Marijo Terezijo in Joĵefom II., ki jih je še v ĉasu Vodnikovega pridiganja v Ljubljani in Štepanji vasi skušal izvajati janzenistiĉni ljubljanski škof Mihael baron Brigido (prim. Dolinar 1991: 156–157; Kolar 2012: 208,

³¹ NUK, Ms 524, 2v.

³² NUK, Ms 524, 7r.

211). Vodnik je neko postno pobožnost v Štepanji vasi vodil vsaj enkrat, saj si je ob pridigi pri tamkajšnjem Božjem grobu na 2. postno nedeljo leta 1799 zabeležil, da je vodil vernike, očitno v procesiji: »*Duxit eos scorum*«. Glede na njegov osnutek je mogoče sklepati, da je vernikom priporočil, naj se v duhovni samoti med postom uprejo skušnjavam, kakor se jim je uprl Jezus, ko je štirideset dni preživel v puščavi.³³ Vodnik je imel v Štepanji vasi poleg že omenjene vsaj še tri postne pridige: o sedmih Jezusovih besedah na križu (1800), o nesrečah Gospodovega trpljenja (1802) ter o štirih poslednjih stvareh, pokori in sv. Rešnjem telesu (1803).³⁴ Vse kaže, da so ga v Štepanjo vas redno vabili kot postnega pridigarja. Morda je prihajal na vabilo, vsekakor pa s soglasjem takratnega šempetrskega župnika Jurija Zupana, ki je bil Japljev sodelavec in Zoisov znanec (prim. Vidmar 2010: 164–165). Zupan je bil sicer eden najvplivnejših janzenističnih duhovnikov ljubljanske škofije, vendar je – morda na željo ljudstva – z dovoljenjem škofa Brigida in s pomočjo Vodnika in drugih duhovnikov zagotovil ustrezen okvir za priljubljene postne pobožnosti v Štepanji vasi. Vsekakor lahko utemeljeno domnevamo, da je Vodnik, ki je pridigarsko obveznost sprejel v času, ko mu je ne bi bilo treba, kot frančiškan vendarle razumel pomembnost romanj, procesij in drugih pobožnosti za ljudstvo, pri tem pa se ni preveč oziral na pretežno odklonilen odnos posvetnih in cerkvenih oblasti do tovrstnih verskih navad.

V tem Vodnikovem ravnanju in v vsebini njegovih pridig lahko odkrivamo tudi njegov dobrohoten in popustljiv značaj, ki nikakor ni bil dovteten in moralni rigorizem (prim. Kos 1990: 35, 49). Dober primer je osnutek slovenske pridige, ki jo je Vodnik imel v Sv. Jakobu na božični večer leta 1796.³⁵ Začel je z besedami nebeške vojske iz Lukovega evangelija (Lk 2,14): »Slava Bogu na višavah in na zemlji mir ljudem, ki so mu po volji«. Za izhodišče je torej imel izkušnjo pastirjev, ki jim je angel z nebeško vojsko oznanil rojstvo Mesije. V pridigi je pastirje poistovetil s svojimi poslušalci, ki jim je orisal pomembnost veselega upanja. V zadnjem delu jih je toplo povabil, naj skupaj s pastirji stopijo v betlehemski hlevček, naj prisostvujejo rojstvu Mesije v najrevnejši in najponižnejši podobi ter naj z Marijo ohranijo v srcu poročilo pastirjev o besedah angela in nebeške vojske. Vodnik je ljudi prijazno hra-

Slika 24: Kapela Božjega groba pri cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi, kjer je Vodnik 25. februarja 1799, na drugo postno nedeljo, pridigal in vodil postno pobožnost (foto: Luka Vidmar)

³³ NUK, Ms 524, 8r.

³⁴ NUK, Ms 524, 10r.

³⁵ NUK, Ms 524, 5r.

bril tudi v pridigi na 23. nedeljo po binkoštih, 23. oktobra 1796, ki jo je začel s citatom iz Matejevega evangelija (Mt 9,20): »Če se le dotaknem njegove obleke, bom rešena«. Jezusovo ozdravitev ženske, ki je dvanajst let krvavela, nato pa bila zaradi vere rešena, Vodnik predstavi kot spodbudo za vernike, naj vztrajajo v nameri spreobrnjenja. Na koncu jih blago nagovori in jim v zameno za vztrajnost obljubi Kristusovo plačilo: »Ergo perfeueremus, dilectifsimi! dabit Xtūs coronam vitae!«³⁶ Da Vodnik resnično ni bil nagnjen k strogosti, kaže osnutek pridige na 16. nedeljo po binkoštih, 24. septembra 1797. V njej je namreč govoril o tem, kako je treba svojega bližnjega v zmoti popravljati blago, ne strogo in grobo: »De Correctione errantis proximi cum manfuetudine non cum acrimonia, et superbia«.³⁷

8 Sklep

Rokopisni seznam pridig iz Narodne in univerzitetne knjižnice vsebuje vrsto doslej neznanih podatkov o Vodnikovem življenju in delu v letih 1796–1804. Vodnik je v letih 1796–1798 redno pridigal v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, in sicer v povprečju malo manj kot enkrat na teden, v letih 1799–1804 pa je kot (postni) pridigar nastopal v Štepanji vasi. Večinoma je pridigal slovensko, vendar v Sv. Jakobu tudi nemško. Pridige je sicer večinoma najprej koncipiral v latinščini, pripravljal pa jih je tudi na podlagi nemških pridigarskih priročnikov. Pridigal je skoraj izključno pri dopoldanskih mašah v nedeljo in na zapovedane praznike, redko na posamezne svetniške praznike in izjemoma popoldne. Pridige je strukturiral po načelih klasične retorike (*exordium, propositio, refutatio, peroratio*), ki jih je usvojil v (jezuitski) gimnaziji in frančiškanskih visokih šolah. Njegova besedila kažejo zunanje sprejemanje načel reformnega katolicizma (npr. osredotočenost na Novo zavezo in Jezusa), vsebinsko ohranjajo zmerno naklonjenost katoliški tradiciji (npr. čaščenje Marije in poudarjanje pomembnosti dobrih del), vedno pa odražajo avtorjev dobrodušni značaj.

Viri

Narodna in univerzitetna knjižnica, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov, *Katalog rokopisov*, <https://www.nuk.uni-lj.si/viri/katalogi>, dostop 4. 5. 2019.

Narodna in univerzitetna knjižnica, Zbirka rokopisov, redkih in starih tiskov, Ms 524, Valentin Vodnik, *Priprave za pridige*.

Literatura

AMBROŽIČ, MATJAŽ, 2018: Posledice terezijanskih reform in ukrepov v Cerkvi na Slovenskem. *Marija Terezija: Med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom*. (Ur. Preinfalk, Miha, Golec, Boris.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 217–237.

³⁶ NUK, Ms 524, 3r.

³⁷ NUK, Ms 524, 3r.

- AHAČIČ, KOZMA, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem*. *Linguistica et philologica* 18. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- AHAČIČ, KOZMA, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: Katoliška doba*. *Linguistica et philologica* 28. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- CIPERLE, JOŽE, 1998: Terezijanska šolska reforma in ljubljanske latinske šole. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem 4. (Ur. Rajšp, Vincenc.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincijalat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete. 37–47.
- COSTA, ETBIN HENRIK, 1859: Biographische Skizze. *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album*. (Ur. Costa, Etbini H.) Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg. 3–8.
- DEŽELAK TROJAR, MONIKA, 2017: *Janez Ludvik Schönleben (1618–1681): Oris življenja in dela*. *Apes academicae* 1. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DITMAJER, NINA, 2019: *Sprejemanje vzhodnoštajerske knjižnojezikovne norme v rokopisnih pridirgah Jožefa Muršca*. Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.
- DOLGAN, MARJAN, FRIDL, JERNEJA, VOLK, MANCA, 2014: *Literarni atlas Ljubljane: Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- DOLINAR, FRANCE M., 1991: Jožefinizem in janzenizem. *Zgodovina Cerkev na Slovenskem*. (Ur. Benedik, Metod.) Celje: Mohorjeva družba. 153–171.
- DOLINAR, FRANCE M., 1998: Vloga in pomen jezuitskega kolegija v slovenskem prostoru. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem 4. (Ur. Rajšp, Vincenc.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provincijalat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete. 9–13.
- FAGANEL, JOŽE, 2001: Govorništvo na Slovenskem [spremna beseda]. George A. Kennedy: *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 357–375.
- GLONAR, JOŽA, 1928: Knauer Janez Jakob. *Slovenski biografski leksikon: 3. zv. Hinter – Kocen*. (Ur. Cankar, Izidor et al.) Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 471.
- GOLEC, BORIS, 2003: Regionalne razlike v jezikovni podobi prebivalstva slovenskih celinskih mest med 16. in 18. stoletjem. *Zgodovinski časopis* 57/1–2. 23–38.
- HÖFLER, JANEZ, 1998: Gradivo za historično topografijo predjožefinskih župnij na Slovenskem: Pražupniji Stara Loka in Šentpeter pri Ljubljani. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 20. 305–368.
- HOŠKO, FRANJO EMANUEL, 2002: *Franjevačke visoke šole u kontinentalnoj Hrvatskoj*. *Analecta Croatica christiana* 35. Zagreb: Krščanska sadašnjost.
- JAPELJ, JURIJ, 1781: *Proprium sanctorum exemptae cathedralis ecclesiae, et dioecesis Labacensis*. Ljubljana: Eger.
- JAPELJ, JURIJ, 1792: *Lysti inu evangelia, na vse nedele, inu prasnike zhes leytu*. Ljubljana: Eger.
- KEMPERL, METODA, 2011: *Romanja in romarske cerkve 17. in 18. stoletja na Slovenskem: Gorenjska z Ljubljano*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- KIDRIČ, FRANCE, 1949a: Pinhak Jožef. *Slovenski biografski leksikon: 7. zv. Peterlin – Pregelj C*. (Ur. Kidrič, France et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 339–341.
- KIDRIČ, FRANCE, 1949b: Pohlin Marko. *Slovenski biografski leksikon: 7. zv. Peterlin – Pregelj C*. (Ur. Kidrič, France et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 417–425.
- KIDRIČ, FRANCE, 1978: *Izbrani spisi* 1. (Ur. Dolinar, Darko.) Razred za filološke in literarne vede, Dela 35/1. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- KOLAR, BOGDAN, 2012: Posledice janzenističnih idej za nekatere oblike ljudske pobožnosti. *Bogoslovni vestnik* 72/2. 205–217.
- KOLAR, BOGDAN, 2018: Zgodovina župnije Koprivnik v Bohinju. *Koprivnik in Gorjuše v zrcalu stoletij: 1793–2018: Monografija ob 225. obletnici imenovanja Valentina Vodnika za prvega stalnega dušnega pastirja in izgradnje župnijske cerkve na Koprivniku*. (Ur. Lamovšek, Marjan.) Koprivnik v Bohinju: Turizem Bohinj. 11–144.

- KOLARIČ, RUDOLF, 1933: Metelko Franc Seraf. *Slovenski biografski leksikon: 5. zv. Maas - Mrkun.* (Ur. Lukman, Franc Ksaver et al.) Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 106–109.
- KORUZA, JOŽE, 1970. Valentin Vodnik [spremna beseda]. Valentin Vodnik: *Izbrano delo.* Knjižnica Kondor 116. (Ur. Koruza, Jože.) Ljubljana: Mladinska knjiga. 107–142.
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik.* Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 1986: Vodnik Valentin. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar.* (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- OGRIN, MATIJA, 2008: Retorska proza na Slovenskem na začetku 18. stoletja. *Stolnica sv. Nikolaja v Ljubljani: 1707.* (Ur. Benedik, Metod.) Ljubljana: Stolna župnija sv. Nikolaja, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete; Celje: Društvo Mohorjeva družba. 124–147.
- OGRIN, MATIJA (ur.), 2011: *Register slovenskih rokopisov 17. in 18. stoletja.* Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Inštitut Jožef Stefan, http://ezb.ijs.si/fedora/get/nrss:nrss_ms_031/VIEW/, dostop 22. 7. 2019.
- OGRIN, MATIJA, 2013: Slovenska frančiškanska pridiga baročne dobe: Pisatelji Anton Brešan, Evgen Lauer in Adavkt Nikel ter njihove rokopisne pridige. *Neznano in pozabljeno iz 18. stoletja na Slovenskem: Druga, elektronska izdaja.* Osemnajsto stoletje na Slovenskem 1. (Ur. Preinfalk, Miha.) Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, <http://ezb.ijs.si/fedora/get/ezmono:sd18z11/VIEW/>, dostop 4. 5. 2019.
- OGRIN, MATIJA, 2017: Slovenska pridiga baročne dobe in redovne province: Med retoričnim izročilom in redovniško karizmo. *Arhivi* 40/2. 217–232.
- POKORN, FRANČIŠEK, 1908: Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788. *Zgodovinski zbornik: Priloga Ljubljanskemu škofijskemu listu* 15/64. 1011–1194.
- REZAR, CVETKA, 2019: *Normativne in slogovne značilnosti Slomškovich pridig.* Doktorska disertacija. Maribor: Filozofska fakulteta.
- SCHMIDT, VLADO, 1963: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 1.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SNOJ, ALOJZIJ SLAVKO, 2000: Zgradba pridig Janeza Svetokriškega: homiletični vidik. *Zbornik o Janezu Svetokriškem.* Razred za filološke in literarne vede, Dela 49/6. (Ur. Pogačnik, Jože, Faganel, Jože.) Ljubljana: SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU. 335–354.
- STESKA, VIKTOR, 1909: Cerkvena pratika ljubljanske škofije. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 18/3. 165–170.
- TRDINA, JANEZ, 1952: *Zbrano delo 5.* Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Logar, Janez.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov.* Studia litteraria. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VIDMAR, TADEJ, 2005: *Nastajanje novoveške stopenjske šolske strukture.* Razprave Filozofske fakultete. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- VODNIK, VALENTIN, 1890: *Valentina Vodnika Izbrani spisi.* (Ur. Wiesthaler, Fran.) Ljubljana: Matica slovenska.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo.* Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VRHOVNIK, IVAN, 1899: O Valentinu Vodniku. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko* 9/2. 50–58.

DROBCI ANTIKE V VODNIKOVEM ŽIVLJENJU IN DELU

Matej Hriberšek

1 Uvod

O pomenu klasičnih jezikov v Vodnikovem delu je bilo v preteklosti objavljenih že nekaj prispevkov. Med njimi izstopata prispevek Dušana Voglarja, ki orisuje vpliv rimskega pesništva na Vodnika, še zlasti vpliv pesnika Horacija, ki je bil v Zoisovem krogu eden najbolj priljubljenih in protežiranih rimskih piscev (Voglar 1961/62), ter prispevek Kajetana Gantarja z orisom vpliva grškega pesništva na Vodnikovo delo (Gantar 1969). Začetki njegovih srečevanj z antiko in antičnimi pisci so povezani z njegovim šolanjem. Tudi za Vodnika je – enako kot za vse njegove sodobnike, ki so v svetu literature in omike nasploh kaj pomenili in so se šolali na gimnazijah – to šolanje pomenilo neizogibno dolgoletno druženje z obema jezikoma, ki je pri posameznikih pustilo različen odmev in imelo tudi različen vpliv. V prispevku je predstavljenih nekaj segmentov iz Vodnikovega opusa, ki so povezani s klasičnima jezikoma, skratka sledov, ki sta jih pustili pri njem rimska in grška književnost s svojima jezikoma.

2 Prva srečevanja z antiko

Že v Vodnikovem avtobiografskem zapisu najdemo nekatere relevantne podatke, ki nam razkrivajo njegova prva srečevanja s klasičnima jezikoma (Vodnik 1988: 253).¹ Tam navaja: da ga je branja in pisanja učil učitelj Koleneč leta 1767; da ga je kot predpripravo na gimnazijo v letih 1768–1769 učil stric Marcel Vodnik, frančiškan v Novem mestu; da je v obdobju 1769/1770–1775 pri jezuitih v Ljubljani obiskoval šest razredov latinske šole. Vodnikova vez z antiko se je verjetno začela oblikovati v času, ko se je pri stricu pripravljajal na vstop v gimnazijo. Podatkov o tem, kaj se je z njim dogajalo v približno letu dni pripravjalnice v Novem mestu, kjer je od leta 1746 delovala franči-

¹ Besedilo je prvič objavil Andrej Smole leta 1840 pod naslovom *Vodnikovo življenje pisan od njega v' Pratiko 1795* (Vodnik 1840: 129–131). Prim. tudi Costa 1859: 3 in nasl.

škanska gimnazija kot edina nejezuitska izobraževalna ustanova, ni,² domnevamo pa lahko, da je bilo šolanje glede na to, da se je nameraval vpisati k jezuitom, zapolnjeno z učenjem osnov latinščine, morda tudi grščine. Leta 1869 se je vpisal na gimnazijo v Ljubljani. Osrednji namen šolanja pri jezuitih med 16. in 18. stoletjem je bilo dobro znanje latinščine; temu cilju je bilo podrejeno vse.³ Vodnikovo gimnazijsko obdobje pa je zaznamoval tudi politični pritisk na gimnazije, zlasti jezuitske,⁴ ki so bile pod vse večjim državnim nadzorom, kar je sovpadalo s splošnim pritiskom na jezuitski red. Nadzor je izvajala Študijska dvorna komisija, v kateri je bil direktor gimnazijskih študij Janez Krstnik Gaspari, ki je pripravil tudi načrt za reorganizacijo šolstva v Avstriji; Marija Terezija ga je leta 1764 razglasila s patentom *Instructio pro scholis humanioribus*, ki je ostal v veljavi do konca Vodnikovega šolanja, tj. do leta 1775.⁵

Osnovne značilnosti tega patenta lahko razberemo iz redkih ohranjenih primerkov te instrukcije, pa tudi iz same kronike frančiškanske gimnazije, kjer je naveden njen prepis. Kar zadeva pouk latinščine, je bil prva štiri leta poudarek na slovnici (razredi *principia, grammatica, syntaxis, prima humanitatis*), peto in šesto leto pa na retoriki. Vodnik se je že tedaj srečal z večino piscev, ki so vplivali na njegovo poznejše delo: v 2. razredu (*grammatica*) z Nepotom in Fajdrom; v 3. razredu (*syntaxis*) z Lukijanom; v 4. razredu (*prima humanitatis*) z Menandrovimi sentencami in Anakreontom; v 5. razredu (*secunda humanitatis*) s Horacijem, Ksenofontom in Herodotom; v 6. razredu (*rhetorica*) s Plutarhom, Homerjem itn. Poleg latinščine so na gimnaziji poučevali tudi grščino, vendar še zdaleč ne tako intenzivno in v tolikšnem obsegu kot latinščino.⁶ V času šolanja na gimnaziji je Vodnik doživel tudi razpustitev jezuitskega reda, ki jo je z bulo *Dominus ac Redemptor noster* 21. junija 1773 sprožil papež Klement XIV. Kakšna so bila njegova srečevanja z antiko v času filozofskega in teološkega študija, razen aktivne rabe latinščine kot učnega in študijskega jezika, ni znano.

V Vodnikovo zadnje gimnazijsko leto datira pesem *Mila pesem, pejta P. Marku A. D. za odhodno, kader je v' lejtu 1775 iz Lublane na Dunej šl.* Gre za poslovilno pesem Marku Pohlinu, ko je iz Ljubljane odhajal v Mariabrunn pri Dunaju; Vodnik jo je napisal v elegičnem distihu:⁷

² O zgodovini novomeške gimnazije od ustanovitve do prve polovice 19. stoletja gl. Dodič 1971: 1–76.

³ Za natančnejšo predstavitev delovanja jezuitske gimnazije gl. Ciperle 1976a in Ciperle 1976b ter tam navedeno literaturo.

⁴ Ciperle 1976b: 41–43; Ciperle 1998.

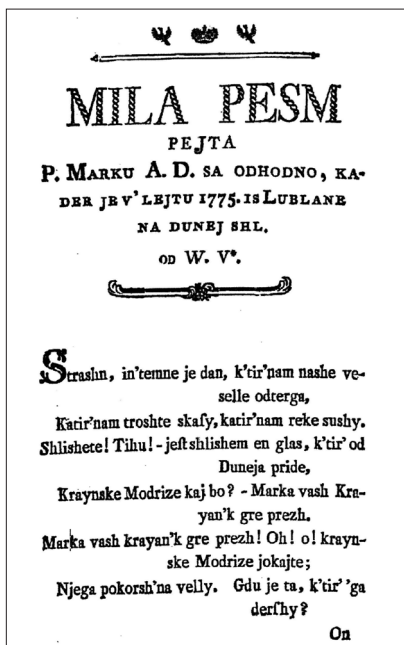
⁵ Dodič 1971: 52–60; Ciperle 1976a: 138–142; Ciperle 1976b: 28–34.

⁶ Ciperle 1976b: 23; Ilešič 1907: 101–106.

⁷ Vodnik 1988: 7, 374–375; Bohinjec 1889: 30–31; Kidrič 1930: 24–25; Slodnjak 1934: 43. Pri vseh navedkih iz Vodnikovih del v prispevku je upoštevana izdaja Vodnik 1988.

Strašn, in' temne je dan, k'tir' nam naše veselle odterga,
 Katir' nam trošte skazy, katir' nam reke sušy.
 Šlišete! Tihu! – jest šlišem en glas, k'tir' od Duneja pride,
 Kraynske Modrice kaj bo? – Marka vaš Krayan'k gre preč.
 Marka vaš krayan'k gre preč! Oh! o! kraynske Modrice jokajte;
 Njega pokorš'na velly. Gdu je ta, k'tir' ga deržy?
 On se napravla, on jemle slavú, ter berš rajžati more.
 Kuj en navošliv vos njega odpellal nam bo.
 Take besede sem jest tihu kraynskem Modricam povědal;
 Vergle so citre kje preč, ter zdihuvale toku:
 Dunej grumeče! zakaj ti nam našega Krayan'ka jemleš?
 Ta dan tedej nej bo mejd praznečne dneve dijan.
 Nekar nobena živina nahodi k' studencu, nobedn
 Koker pastir ta dan (dans) s' pašo živino napas'. ...

Čeprav je pesem izšla šele leta 1779, ko jo je objavil Dev v prvi številki *Pisanic* (P 1779: 16–17), je najbrž nastala leta 1775 (Pohlin je odšel na Dunaj spomladi ali poleti tega leta); sam Vodnik je ni nikoli ponatisnil (Vodnik 1988: 7, 375). Na antiko navezujoči se element je omemba kranjskih Modric (»kraynske Modrize«), tj. Muz, s čimer je Vodnik tipični motiv antične poezije in zavetnic antičnih umetnosti navezal na domače, kranjsko okolje.

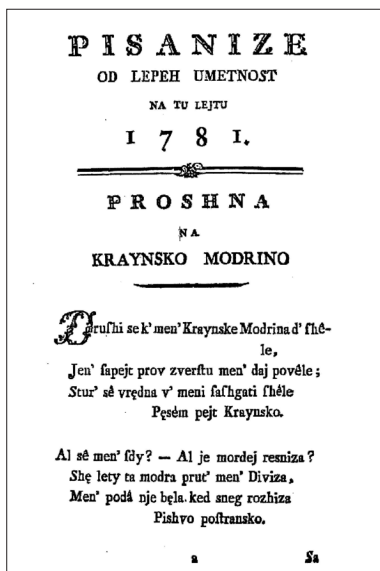

Slika 25: *Mila pesem, pejta P.*
 Marku (Pisanice 1779) (vir: dlib)

Podobno motiviko Muze, ki jo Vodnik tokrat imenuje »Modrina«, najdemo v pesmi *Prošna na Kraynsko Modrino*, ki je bila objavljena na uvodnem mestu v *Pisanicah* leta 1781:⁸

Druži se k' men' Kraynske Modrina d'žêle,
 Jen' zapejt prov cverstu men' daj povêle;
 Stur' sê vředna v' meni zažgati žêle
 Pešêm pejt Kraynsko.
 Al sê men' zdy? — Al je mordej resnica?
 Žê lety ta modra prut' men' Divica,
 Men' podâ nje bêla ked sneg ročica
 Pišvo postransko.
 Za dar Tvoj vsa hvala bod' Teb' Bogina,
 Daj šê spevoreškega pyt' men' vina,
 Ter bom žverglal, dokler ta pišv is drina
 Se nareskôle.

»Kraynska Modrina« kot božanstvo je lahko ali Muza ali morda Atena (Minerva) (Vodnik 1988: 375). Pesem je po eni strani zanimiva zato, ker je napisana v eni od antičnih metričnih oblik, in sicer v sapfiški kitici,⁹ po drugi strani pa zato, ker si je v njej pri-

Slika 26: *Prošna na Kraynsko Modrino* (*Pisanice* 1781) (vir: dlib)

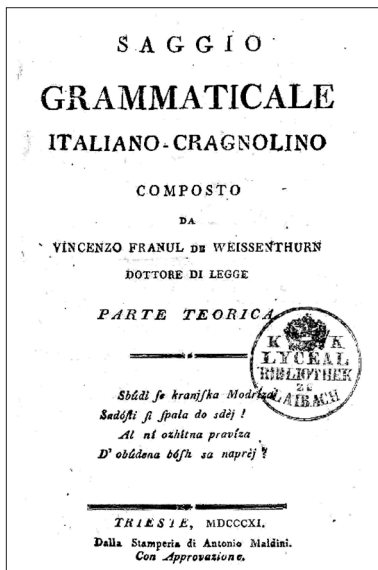
⁸ P 1781: 1–2; Vodnik 1988: 8, 375.

⁹ Sapfiška kitica je ena od antičnih metričnih oblik, imenovana po grški pesnici Sapfo, ki je kitico uporabljala pri pisanju svojih pesmi. Sestavljena je iz štirih verzov: iz treh sapfiških najstercev in iz adonijskega verza. Metrična shema:

-U--|-UU-|U-U
 -U--|-UU-|U-U
 -U--|-UU-|U-U
 -UU-U

zadeval tudi za to, da je v vseh kiticah tri sapfiške enajsterce nadgradil z rimo (d'žêle – povêle – žêle; resnica – Divica – ročica; Bogina – vina – drina), ki je bila v klasičnem rimskem pesništvu zelo redka izjema, medtem ko so v obdobju baroka in klasicizma pesniki po njej zelo pogosto posegali in verjetno so tak način upesnjevanja gojili tudi v šolah. Simbolično poimenovanje »Kraynska Modrina« uporabi tudi v pesmi *Kraynske Modrine žalovanje nad smertjo Marie Terezije* (P 1781: 13–19; Vodnik 1988: 9–11, 375); Pohlin je v svojem bibliografskem zbiru *Bibliotheca Carnioliae* k naslovu te pesmi v oklepaju dopisal, da je izraz Modrina sopomenka za *Academia* (Pohlin 1862: 59), kar bi lahko pomenilo tudi kolektivno 'učenjaki', 'intelektualci'. Nasploh je pesem na čast Mariji Tereziji prežeta z antično simboliko, npr. »kojn teh modreh Divic« = Pegaz; »Divic« = Muz; »Pegazus«, »Modrina«, »Parnassu«, »Marlivkam« = Muzam; »zvezdogledarna« = Uranija, Muza astronomije ... Motiv kranjske Modrice je Vodnik znova obudil v kratki štirivrstičnici, natisnjeni na naslovni strani slovenske slovnice Vincenza Franula de Weissenthurna, ki je izšla leta 1811 (Gspan 1958: 75; Vodnik 1988: 90, 411):

Zbudi se kranjska Modrica,
Zadósti si spala do zděj!
Al ní očitna pravica
D' obúdena bóš za naprēj?

Slika 27: Vincenzo Franul de Weissenthurn, *Saggio grammaticale italiano-cragnolino* (1811), naslovnica (vir: dlib)

3 Učitelj klasičnih jezikov

Vodnik se je z obema klasičnima jezikoma in njunima književnostma intenzivno ukvarjal tudi kot učitelj.¹⁰ V šesti kitici pesmi *Moj spominik* je pomenljivo zapisal:

Latinske, Helenske,
Tevtonske vučím,
Za Pevke Slovenske
Žívím in gorím.¹¹

O Vodniku kot učitelju, še zlasti kot učitelju obeh klasičnih jezikov, je malo pričevanj.¹² Kakšen je bil njegov odnos do obeh predmetov, lepo opisuje njegov učenec Peter Petruzzi, pozneje priznan filolog in zgodovinar, ki je leta 1859 v publikaciji *Vodnikov spomenik* v prispevku *Vodnik und seine Zeit* o njem zapisal (če povzamem glavne misli): njegova moč kot gimnazijskega učitelja je temeljila v glavnem na latinščini; kot učitelj je znal snov podajati aforistično, privlačno in poantirano; z učenci je rad govoril latinsko tudi zunaj šole in znal je pohvaliti tiste, ki so snov obvladovali; zelo dobro je poznal tudi duha grškega jezika in dijake je spodbujal k učenju grških vzorov; grške pisatelje je cenil bolj kot latinske (Costa 1859: 13). Slednje potrjuje tudi sam Vodnik v dvajseti kitici pesmi *Iliria oživljena* (Vodnik 1988: 93), kjer pravi:

Operto eno roko
Na Galio jmam,
Ta drugo pa Grékam
Priazno podam.¹³

Z Vodnikovim učiteljskim delom na področju klasičnih jezikov sta neposredno povezana dva Vodnikova prispevka, ohranjena v njegovi rokopisni ostalini: *Grško berilo* in *Prevod grških beril*.

3.1 Grško berilo

Izbor grških besedil *Grško berilo*¹⁴ obsega 42 listov, prinaša pa prevode iz piscev, ki so bili znani po svojih anekdotah in moralističnih poučnih zgodbah. Tu najdemo prevode odlomkov iz:¹⁵

- Hierokla: I. Marnje iz Hierokleja;
- Ezopa: II. Ezópove právlice: uvod; Žena in Puta; Lesjak in Lev; Lev, Osel in Lesjak; Pes; Besága; Gospodína in Dékle; Kobilca in Mravlinci; Staric in Smert; Kmet in Otroci; Drevár in Božji posel; Volk in Péstrina; Volk in Žerjav; Lesjak

¹⁰ O Vodnikovem učiteljskem delu gl. tudi Pleteršnik 1875.

¹¹ Vodnik 1988: 129; Dović 2007: 94–95.

¹² Gl. tudi Bohinjec 1889: 13–24.

¹³ Gl. tudi Pogačnik 1960: 135.

¹⁴ NUK, Ms 545 – Vodnik, Valentin, *Berilo Gréfhko*.

¹⁵ Naslovi so povzeti po Vodnik 1988: 306–354, kjer so prečrkovani iz bohoričice po izvirnem rokopisnem besedilu.

in Grozd; Konj in Osel; Zamoric; Lev in Lesjak; Božji posel (Hermet) in Izrèzar; Krókar in Lesjak; Devji osel; Jelen in Lev; Zvézdar; Levina in Lesíca; Pajdaša in Medvédká; Lažnivčík; Pes in Ovca; Volk in Ovčarji; Oslova sènca; Apine ple-savke; Lev in Miš; Osel in Lévova kóža;

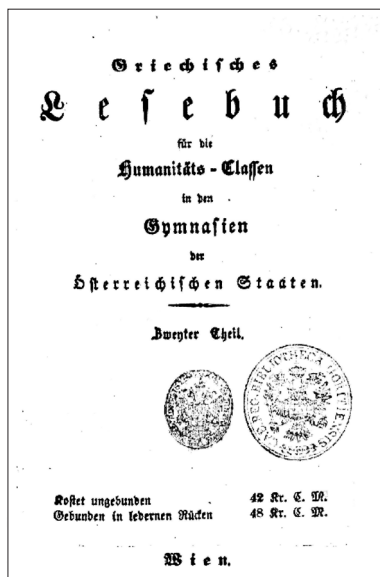
- Ajlijana: III. Povésti iz Ajliana. 1. Sokrat pobíe napuh svojiga vučenca Alkibiada; 2. Sander z' svojim konjam; 3. Antisten modrian in Diogen vučénic; 4. Posebna traparíá; 5. Ponižanje ošabniga likarja Menekrata; 6. Prosto serce mladiga Temistokla; 7. Smert spanjova sestra; 8. Anasagor modrian volen ob smerti svojih sinov; 9. Enak izgled Senofonov; 10. Sander in njegov Muzikar; 11. Smilenje z' živalmi; 12. Nezavnižanje in hitrost Izmèniova; 13. Nevstrašnost in velikoserče Daría krala; 14. Navada železna srajca; 15. Presmelost Perdíkova; 16. Velikoserče Fokiónovo;
- Poliajna: IV. Vojskine povésti iz Poliajna: uvod; 1. Kódrova lubezen svoje domovíne; 2. Potuhlost Pejzistratova; 3. Agezilaj prekáni Beočane; 4. Habria vojake naserči; 5. Sander osramòti svoje puntarske vojake; 6. Sander da lep izgled vojakam; 7. Kir napravi Perziane se Medianski oblasti odtegniti; 8. Čuden ronc; 9. Zveste službe proti kralu; 10. Amuli in Numitor; 11. Nezvestoba in žlahtno serce; 12. Muci Skevola; 13. Atili Regul; 14. Cezarjovi vterjeni vojaki; 15. Razmesárjane zale obličja; 16. Posilena vojšakost; 17. Rublene Sabinčice; 18. Razložik med levico in desnico; 19. Koriolan poštuje mater;
- Diogena Laertskega: V. Povésti iz Diogena Laerčána: uvod; Bia (1); Zenon (2); Diogen (10);
- Simplicija: Iz Simplicia: uvod in kratek nedokončan in nepopoln odlomek;
- Plutarha: VI. Povesti iz Plutarha: 1. Diogen in Sander; 2. Najdena zalóga; 3. Bratovska zvéza; 4. Krala si zoprótna; 5. Lončarjov sin na kralévimu sedežu; 6. Sander mlad slave lákomen; 7. Kdaj krali slišio resníco; 8. Alkibiad in njegov pes; 9. Aristid pravíčen; 10. Sedem modrih; 11. Neožéneenic in Oča; 12. Temistokel mlad obrača dobro svoj prazen čas; 13. Temistoklova slave lakomnost; 14. Máterno veselje; 15. Pravlica veliko zmago; 16. Platon merjóč; 17. Nespoznan vajvoda; 18. Razlaganje, kako sonce merkne; 19. Bavic; 20. Otročja reja per Spartancih; 21. Prevarioč in prevarjen ribič; 22. Neludnik; 23. Nesréčno Siležovo življenje; 24. Nátvora in zna-dnost; 25. Sandrova darovitnost; 26. Ne govori, kar ne véš; 27. Otroška lubézen; 28. Kral palco jezdári; 29. Kervamóčna plačva kervamóčne znájde; 30. Zvest pes; 31. Gréški Skevola; 32. Predpoménik; 33. Stanovítnost Katončkova; 34. Pokojnost per obrékvanju; 35. Vertnar spreménjan v' krala; 36. Mál na róbe; 37. Jezičen brivec; 38. Katónove známíne; 39. Prepokoren služábnik; 40. Jezik; 41. Žužna; 42. Grozovitno kaznjena prena-glost; 43. Premagavski osel; 44. Čákana potíca; 45. Spioč kral; 46. Kral in godic; 47. Prederzna baba; 48. Pobóžjan Sander; 49. Preradovéden popráš; 50. Druga je gerdíti, druga bojváti; 51. Ravnanje z' nepriatli; 52. Poséбно znanje za dnarje koga vsékmit; 53. Premágavic premágan; 54. Prešérne beséde per vinu; 55. Razložik med Pévcam in Vojšakam; 56. Zadovolje in nepodkúplenost; 57. Fabríci; 58. Sandrova darovitnost in visokoserče; 59. Ciceron; 60. Cèzar; 61. Poštvanje starih; 62. Spartanska junakost; 63. Hitri živopisic;

- Atenaja: VII. Iz Atenaja: uvod; 1. Snédic; 2. Burkáč in Afina;
- Strabona: VIII. Iz Strabona: uvod; Popis nekdanjiga obráza zemle;
- Stobaja: (IX.) Iz Stobéja: »Demosten ovadi tatu, lih k' je krajo ...« (samo 4 vrstice);
- Lukijana: (X.) Pogovori iz Lukiana: Asklep in Heraklej; Menip in Merkur pred peklam; Haron, Menip, Hermet; Hermet in Maja mati (samo prvi stavek).¹⁶

Odlomkom iz naštetih piscev je dodan še poseben izbor z naslovom *Vumne perpovesti* (Vodnik 1890: 308–309; Vodnik 1988: 353–354), v katerem so zbrane poučne zgodbe iz različnih virov: iz novoveške zgodovine (anekdota o Karlu V.), iz Platonove *Države* (Rep. L. III), iz Diogena Laertskega, Plutarha in drugih virov. Besedilo Vodnikovega *Grškega berila* je na osnovi njegove rokopisne ostaline prvi objavil Fran Wiesthaler v poglavju *Rokopisna ostalina* svoje izdaje Vodnikovih del (Vodnik 1890: 267–309), kjer je dodal tudi nekatere nujne opombe pod črto. Ne gre za izdelano berilo, ampak za osnutek, ki bi ga Vodnik morda kdaj lahko uporabil kot osnovo za pripravo učnega priročnika za učenje stare grščine; da je ohranjeno besedilo zgolj osnova, potrjuje tudi dejstvo, da besedilo ni v celoti zapolnjeno, ampak je nekaj listov praznih. Zasnova berila ni izvirno Vodnikova, ampak gre za priredbo, saj se je v celoti naslonil na grško berilo *Griechisches Lesebuch für die Humanitäts-Classen in den Gymnasien der Österreichischen Staaten*, ki je bilo v rabi na tedanjih avstrijskih gimnazijah.¹⁷

Slika 28: *Griechisches Lesebuch I.* (1846) (vir: Biblioteca statale Isontina)

Slika 29: *Griechisches Lesebuch II.* (1847) (vir: Biblioteca statale Isontina)

¹⁶ Pogovori so bili prvič objavljeni v Stritarjevem *Zvonu* (1870, 204–220).

¹⁷ Berilo, ki je skozi več desetletij izhajalo v različnih, večinoma nespremenjenih izdajah, sta sestavljali dve knjigi; v 1. knjigi (*Erster Theil*) so bili izbori iz petnajstih proznih piscev (Ezop,

3.2 *Prevodi grških beril*

Izbor *Prevodi grških beril*,¹⁸ ki ga enako kot *Grško berilo* hrani Rokopisni oddelek NUK, ni vključen v nobeno izdajo Vodnikovih del. Izbor obsega en majhen zvezek prevodov izbranih besedil bodisi Vodnikovih učencev bodisi samega Vodnika. Zvezek, ki je v NUK prišel iz zapuščine Franca Serafina Metelka (kot dar Slovenske matice leta 1923), obsega 24 papirnih pol, od katerih so pole od 13 do 24 prazne. Vsi naslovi prevodov so v latinščini, a niso vsi dokončani. Gre za prevode 29 krajših odlomkov iz:

- Plutarha: E Plutarcho Versio discipulorum correcta: Diogenes et Alexander, The-saurus mo[...], Concordia fratrum, Duo reges invicem diversissimi, Filius figuli in solio regali, Laudis cupiditas juvenis Alexandri, Quando reges audiant verita-tem, Alcibiades canem habens, Aristides justus, Septem sapientes, Caelebs et pater sodalem habens, Themistoclis pueri bene collocata hora vacua, Ambitio Themistoclis, Materna gaudia, Efficacia fabulae, Plato moriens, Dux non agnitus, Expli-catio, quid rei sit defectus solis;
- Diogena Laertskega: Narratiunculae ex Diogene Laertio: Bias; Zeno; Diogenes (10 zgodbic);
- Simplicija: Simplicius, Temperantia Diogenis seu animus facile contentus.

Nekatera besedila so samo prevedena, več prevodov pa je dopolnjenih z grško-latin-skim slovarčkom. Če so besedilo prevedli njegovi učenci, je Vodnik ob njem pripisal »versio discipulorum«, ob besedilih, ki jih je popravil, je pripis »versio discipulorum correcta«, ob besedilih, ki jih je prevedel sam, pa »versio mea«. Včasih so pri besedilih na robu pripisane nemške ali slovenske opazke. Iz ohranjenih primerov ne moremo dobiti natančne predstave o tem, kakšni so bili Vodnikovi pogledi na prevajanje proznih besedil, kajti vsa besedila so le prevajalski poskusi in vprašljivo je, ali jih je Vodnik sploh hotel kdaj objaviti ali pa je šlo zgolj za prevodne osnutke, pripravljene za nad-gradnjo.

4 *Anakreontike*

Posebno poglavje v Vodnikovem prevodnem opusu je njegov prevod anakreontik, ki jih je naslovil *Anakreonta, gréškiga pévca nektere péсни iz gréškiga po slovensko* (Vo-dnik 1988: 151–165). Za osnovo prevoda je vzel zbirko *Anacreontea* ali *Anakreontica*, zbir 60 kratkih pesmic z lahkotno vsebino, ki so jih dolgo pripisovali radoživemu jon-skemu pesniku Anakreontu iz Teosa v Mali Aziji, ki je živel in deloval v 6. stoletju pr. Kr. in se je kot pesnik uveljavljal v različnih pesniških zvrsteh; večina njegovih ohra-

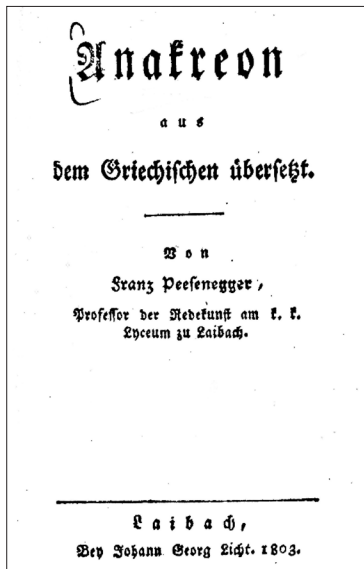
Ajljan, Poliajn, Plutarh, Atenaj, Strabon, Stobaj, Sekst Empirik, Diodor Sicilski, Dionizij Halikarnaški, Apolodor iz Aten, Lukijan, Herodot, Ksenofont, Izokrat, v 2. knjigi (*Zweyter Theil*) pa iz 59 pesnikov. Obe knjigi sta dopolnjeni tudi z obsežnima priročnima slovarčkoma, v katerih je zbrano v besedilih uporabljeno besedje. Gl. tudi Ilešič 1907: 101–106.

¹⁸ NUK, Ms 528 – *Versio lectionum Graecarum* 1816.

njenih pesmi in fragmentov, napisanih v preprostih metričnih oblikah, opeva pivsko ali erotično tematiko. Anakreont je že v antiki dobil posnemovalce. Pod njegovim imenom je nastala vrsta vsebinsko zelo različnih pesmi, imenovanih anakreontike (ki segajo od nekoliko resnobnejših razmišljujočih do povsem lahkotnih in igrivih, s humorjem in erotiko prežetih ljubezenskih pesmi), a je bilo pozneje dokazano, da niso njegove. Anakreontske pesmi so imele velik vpliv na evropsko liriko od 16. stoletja naprej; pri nas jih omenja že Pohlín, srečamo jih tudi v *Pisanicah*.¹⁹ Prvi namig na anakreontike pri Vodniku najdemo že na koncu zadnje od *Pesmi za pokušino* z naslovom *Star pévic ne boj se péti*, kjer Vodnik v zadnjo kitico vplete pesnika Anakreonta (Vodnik 1988: 73):

Anakreon sivčik
Na gosli poje
Mej lasce ruméne
Zapléta svéje.

Zakaj se je Vodnik odločil za to zbirko? Morda je bil eden od razlogov, da je Vodnikov sodobnik in stanovski kolega Franc Peesenegger, ki je kot učitelj deloval v Ljubljani med letoma 1792 in 1817, izdal nemški prevod anakreontik (1803).²⁰ Ali je morda Vodnikovo prevajanje anakreontik pomenilo tiho rivalstvo s Peeseneggerjem? Zanesljivega odgovora na to ni, zgolj domneve.

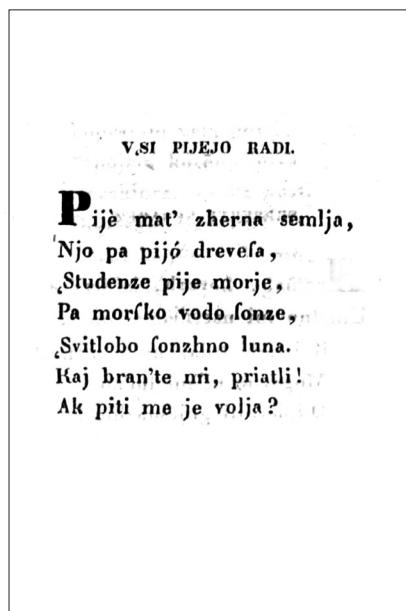

Slika 30: Franz Peesenegger, *Anakreon* (1803) (vir: Staats- und Stadtbibliothek Augsburg)

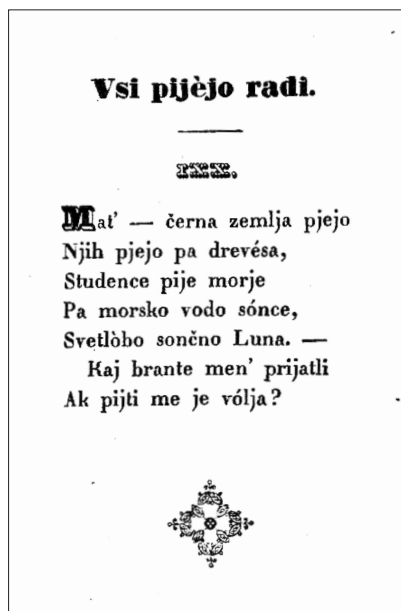
¹⁹ Za natančnejši oris gl. Mlinarič 1968: 5–22. Gl. tudi Kidrič 1930: 81.

²⁰ O Peeseneggerju gl. Kidrič 2013. O njegovem prevodu in morebitnih povezavah gl. Gantar 1969: 88–89.

Vodnik je prevedel štirinajst pesmi iz te zbirke (izbral je približno četrtno celotne zbirke); kriterij, po katerem se je odločal, katere pesmi bo prevedel, ostaja neznan,²¹ saj so vključene pesmi vsebinsko zelo različne, od resno poučnih do pesmi povsem odkrite erotične vsebine, vse pa so prevedene v preprostem anakreontskem verzu.²² Kdaj so ti prevodi nastali, ni znano (mnenja so različna), vsekakor pa v obdobju med 1799 in 1809, najverjetneje po izidu Peeseneggerjevega prevoda leta 1803.²³ Prevod anakreontik za časa Vodnikovega življenja ni bil objavljen. Najprej je delni prevod objavil Miha Kastelic leta 1833 v *Kranjski čbelici*²⁴ pod naslovom *Anakreonta, gréškiga pevza, nektare pefmi po flovenško*, in sicer petih pesmi: *Gosli*, *Shenska mozh* (*Ženska moč*), *Sreberni kosarez* (*Srebrni kozarec*), *Vsi pijejo radi* in *Lastovka*. Za prvo izdajo celotnega prevoda je leta 1840 poskrbel Andrej Smole (Vodnik 1840: 89–116), ki jo je naslovil *Anakreonta gréškiga pevca nektare pésni iz gréškiga po slovensko*. Izboru je dodal kratke uvodne informacije o Anakreontu, pesmi oštevilčil in jim dodal opombe pod črto (v besedilu je sicer ostalo nekaj tiskarskih napak). Za nobeno od prevedenih pesmi ni ohranjen izvorni Vodnikov rokopis, ampak samo prepis Mihe Kastelica,²⁵

Slika 31: *Vsi pijejo radi* (*Kranjska čbelica* 1833) (vir: dlib)

Slika 32: *Vsi pijèjo radi* (1840) (vir: dlib)

²¹ Prim. Gantar 1969: 88; Gspan 1958: 163.

²² Anakreontski verz ima običajno shemo $\cup - \cup - \cup - -$, lahko pa nastopa tudi z anaklazno $\cup\cup - \cup - \cup - -$.

²³ Kidrič 1929: 436; Vodnik 1988: 446; Pogačnik 1960: 139; Vidic 1899.

²⁴ KČ 4 (1833): 78–82.

²⁵ NUK, Ms 472 – Kastelic, Miha, Zapuščina, 76.

ohranjen pa je tudi prepis v metelčici z Vodnikovimi opombami.²⁶ Pesmi sta pozneje prevajala še Jože Mlinarič (Mlinarič 1968) in Anton Sovrè (v izboru *Starogrška lirika* (1964)); nekatere so bile v slovenskem prostoru zelo priljubljene, še zlasti pesem *Vsi pijêjo radi* (Vodnik 1988: 159):²⁷

Mat' – černa zemlja pjejo,
Njih pjejo pa drevésa,
Studence pije morje
Pa morsko vodo sónce,
Svetlôbo sončno Luna. –
Kaj brante men' prjatli
Ak pijti me je vólja?

5 Drugi prevodi

Med prevodi je treba omeniti še dva. Prvi je latinski prevod pesmi *Ilirija oživljena*, ki je domnevno nastala na začetku leta 1811,²⁸ prvi natis pa je doživela v Vodnikovi slovnici *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shore*, kjer je bila natisnjena brez paginacije takoj za uvodom (Vodnik 1811). Približno mesec dni pozneje je bila pesem brez posebnih sprememb in brez razdelitve na kitice ponatisnjena v *Télégraphe officiel* (31. julija 1811, št. 61, str. 244), vzporedno z njo pa je bil objavljen tudi Vodnikov prevod v latinščino z naslovom *Illyria rediviva*:²⁹

Napoleon dicit:
Illyria surge!
Surgitat, suspirat:
Quis vocat in lucem?
O Heros benigne,
Num tu me excitas?
Porrigis manum potentem,
me evectam sustines?
Quid tibi offeram?
Adspicio circum.
Non possum discernere
Fere meas proles! ...

²⁶ NUK, Ms 519 (št. 43) – Vodnik, Valentin, Pesmi, 106–119.

²⁷ Pesem je bila v slovenskem medijskem prostoru uporabljena v eni od reklam za mineralno vodo, najdemo jo na stropu glavnega prostora Plečnikovega hrama v Križankah itd.

²⁸ Prijatelj 1911: 585; Dovič 2007: 95–97.

²⁹ Gl. tudi Vodnik 1869: 9–11; Vodnik 1988: 95–98. Besedilo odlomka izvirnika je povzeto po Vodnik 1988: 95.

Prevod je zelo dobeseden in izvornika ne dosega. Vodniku je bila pomembna le vsebinska plat; metrično ni natančen, rime ne upošteva, tudi akcentuacija in sama latinščina nista na pričakovani ravni; ob prebiranju dobimo občutek, da je latinski prevod nastal precej *ad hoc*. Rokopis pesmi ni ohranjen, prevod pa je pozneje popravljal vsaj še dvakrat okoli leta 1816, kar dokazujeta dva zapisa, ohranjena v Vodnikovi zapuščini; dostavek na koncu obeh zapisov nakazuje Vodnikovo namero, da bo napisal tudi nadaljevanje z naslovom *Illyria magnificata* oziroma *Illyria zveličana*, osnutek zanjo pa si je oblikoval že ob izidu *Ilirije oživljene*.³⁰ Pesem *Ilirija zveličana* je res nastala,³¹ in sicer domnevno leta 1816 v počastitev ustanovitve stolice za slovenski jezik na ljubljanskem liceju, pa tudi kot Vodnikovo opravičilo avstrijskim oblastem (Costa 1859: 27–28; Vodnik 1988: 125–128, 421–437).

Drugi pomembnejši Vodnikov prevod je prevod himne *Dies irae* v slovenščino. Gre za srednjeveško himno o poslednji sodbi, ki je bila od 14. stoletja do leta 1970 del maše zadušnice (rekviema), njen domnevni avtor pa naj bi bil Tomaž Čelanski:

Dan poslédni pride sila,
Zemla v' prah se bó zvaljila,
Priča David, in Šembíla.
Kaj trepéta bó prebíti!
Vidil bom sodníka priti,
Vsako vést na tank' odkriti?
Čudno gróm trobente kliče.
Skozi dole, morje, griče,
Žene k' sódbi vse merlíče.
Stermí smert, in tud' natvóra,
Kadar pred sodníka móra
Stvar mu dolžna odgovóra. [...] ³²

³⁰ Gl. NUK, Ms 519 (št. 43) – Vodnik, Valentin, Pesmi. [Kastelčeva priprava za izdajo Vodnikovih pesmi. Vmes zapisi Matije Čopa (?), Mihe Kastelica in neugotovljenega zapisovalca.]; Ms 540 (št. 3) – Vodnik, Valentin, Razno. Zapis se glasi: »Sequetur *Illyria magnificata*, ceu antithesis jam tum concepta in mente poetae, in laudem eius, qui linguam excoli juberet Slovenicam, atque gentem erudiri, quod fecit Franciscus. Nomen carminis erit: *Slovenia zveličana*.« Za naslov *Slovenia zveličana* izdajatelj Janko Kos navaja, da je »ta pripomba v Ms 519, 43 prečrtana« (Vodnik 1988: 413). Prepis pesmi *Iliria oživljena* skupaj z latinskim prevodom, ki se hrani pod signaturo NUK, Ms 1443 – Valentin Vodnik, Ostalina, izhaja iz knjižnice Ivana Prijatelja. Gl. tudi Grafenauer 1919: 181–182.

³¹ Ohranjena je v petih različnih zapisih. Štirje so v Vodnikovi zapuščini (NUK, Ms 519 – Vodnik, Valentin, Pesmi, 44–45, 46–47, 48–49, 50–51), eden pa v Kastelčevi (NUK, Ms 472; ni zanesljivo, da je prepis Kastelčev).

³² Besedilo je povzeto po Vodnik 1988: 148(–150).

Vodnikov prevod je bil objavljen skupaj s pesmima *Posvetna nečimernost*, ki jo je, kakor v opombi navaja Peter Hicinger, prevedel Ignac Holzapfel, in *Prelepo devišstvo*, ki jo je napisal Jakob Burja, pod skupnim naslovom *Tri v premislik za predpust*.³³ Prevod je zgleden, preveden je z ustreznimi rimami, pa tudi vsebinsko in jezikovno je Vodnik ujel smisel in duha izvirnika. Tudi tega prevoda Vodnik ni objavil sam, ampak je bil po zapisu, ohranjenem v zapuščini,³⁴ prvič objavljen leta 1858 v *Zgodnji Danici*.³⁵

6 Epigrami

Zgoraj omenjeni Petruzzi je zapisal tudi, da naj bi bila Vodniku zelo blizu grška antologija (Costa 1859: 13). Verjetno je imel v mislih *Palatinsko antologijo* (*Anthologia Palatina*), zbirko 3700 epigramov, ki je nastajala skozi več stoletij, v 15 knjigah pa jo je zbral bizantinski cesarski uradnik in učenjak Konstantin Kefalas v 10. stoletju. Nato je izginila iz vedenja, leta 1606 pa je njen prepis našel francoski učenjak Claude de Saumaise (*Claudius Salmasius*) v knjižnici pfalškega kneza v Heidelbergu, od koder je bila leta 1623 prenesena v Rim, 1797 v Pariz, po francoskem porazu leta 1816 pa vrnjena v Heidelberg, vendar samo en del – drugi je ostal v Parizu. Prvič je bila objavljena leta 1776, prva kritična izdaja, objavljena v letih 1794–1803, pa je bila v Vodnikovi dobi nedvomno eno pomembnejših in odmevnejših del s področja klasične filologije. *Palatinska antologija* je bogat zbir epigramov in epigram je bil ena od Vodnikovih priljubljenih pesniških oblik, zanimivo pa je, da čeprav je grško epigramsko izročilo dobro poznal, niti enega svojega epigrama ni napisal v elegičnem distihu, metrumu, značilnem za to zvrst, in večina ohranjenih epigramov so epigrami na mesece. Vprašanje, ali je *Palatinska antologija* nanj kakor koli vplivala, ostaja odprto; gotovo jo je poznal, vendar kakih opaznejših odmevov vsaj v ohranjenih delih ni pustila.³⁶

³³ ZD 11 (1858), št. 3 (4. svečana/februarja): 1–2.

³⁴ NUK, Ms 519, 101.

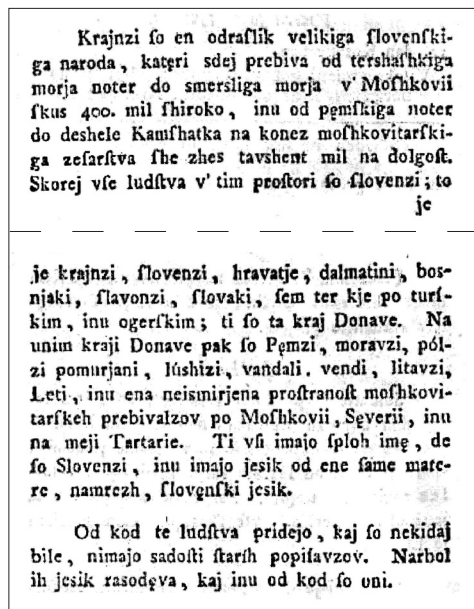
³⁵ ZD 11 (1858), št. 3 (4. svečana/februarja): 17. Gl. tudi Vodnik 1869: 85–87; Vodnik 1891: 57–58; Vodnik 1988: 148–150.

³⁶ Raziskave vpliva antike na Vodnika so sicer prvenstveno osredinjene na vpliv posameznih piscev; o Vodnikovem odnosu do Homerja gl. Gantar 1969: 90–92; o odnosu do Horacija in o njegovem vplivu gl. Voglar 1961/62.

7 O zgodovini slovenščine

Z vidika klasičnega starinoslovja je treba omeniti tudi Vodnikov spis *Povedanje od slovenskiga jezika*, ki je bil prvič objavljen v *Lublanskih novicah* v letih 1797–1798,³⁷ pozneje pa ponatisnjen v Bleiweisovih *Novicah* v letih 1848–1849.³⁸ Tu je Vodnik spregovoril o zgodovini, o jeziku in slovstvu Slovencev, dotaknil pa se je tudi jezikovnih značilnosti, izvora in sorodnikov slovenskega jezika. Opozoril je ne le na njegov slovanski izvor, pač pa tudi na sorodnosti z obema klasičnima jezikoma, pri čemer je zanimivo izrazje, ki ga uporablja: ne »Grki«, ampak »Gregi«, ne »grški jezik«, ampak »gřęski«; ne »Rimljani«, ampak »Latini«. Dotaknil se je tudi zgodovine in prihoda Slovencev na današnje narodnostno ozemlje ter podal zgodovinski oris, ki sumarno predstavi antično in poznejšo srednjeveško zgodovino.

Podatke za opise je sicer črpal iz Linharta (Legiša, Gspan 1956: 409–410), vendar vsebinsko zelo spominjajo tudi na orise v delih zgodovinarjev 17. in 18. stoletja, recimo v Schönlebnovem monumentalnem zgodovinskem delu *Carniolia antiqua et nova* iz leta 1681³⁹ ter v *Epitome chronologica* Janeza Gregorja Dolničarja (1655–1719), ki je izšla leta 1714.⁴⁰ Celotno besedilo Vodnikovega spisa je v svoji zbirki Vodnikovih del izdal tudi Wiesthaler (Vodnik 1890: 47–60) in mu dodal svoj komentar.

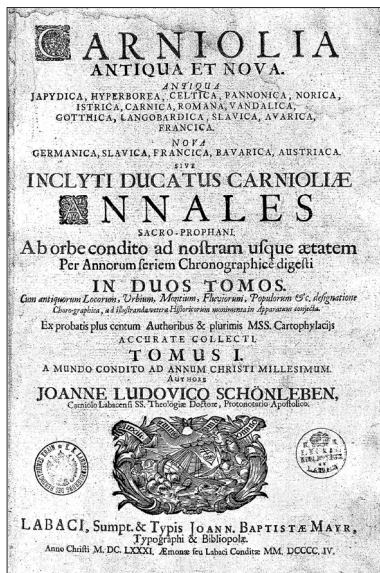
Slika 33: *Povedanje od slovenskiga jezika* (Lublanske novice 1797) (vir: dlib)

³⁷ LN 1797, št. 83–86, 89–92, 94–99, 101–102; 1798, št. 2, 5–7, 10, 13–15, 19–20, 22, 25, 28. Prim. Grafenauer 1909–1911: 25.

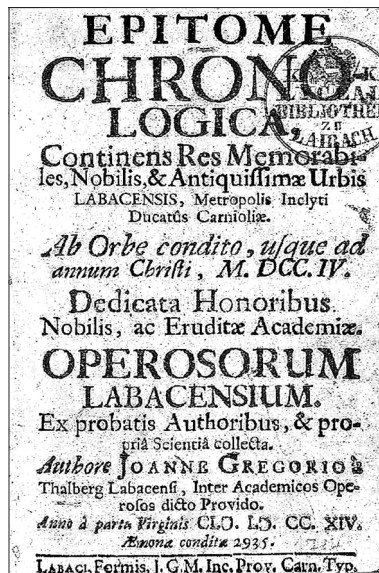
³⁸ N 1848, št. 2–50; 1849, št. 20–22, 35, 46–47.

³⁹ Gl. npr. I: 7–45, 181–213; II in III: passim.

⁴⁰ Gl. npr. 3–11.

Slika 34: Janez Ludvik Schönleben, *Carniolia antiqua et nova* (1681) (vir: dlib)

Slika 35: Janez Gregor Dolničar, *Epitome chronologica* (1714) (vir: dlib)

8 Slovenjenje antičnih imen

Vodnik se je v svojih spisih dotaknil tudi problematike, s katero se ukvarjamo še danes: vprašanja slovenjenja antičnih imen. Te teme se je lotil v svojem delu *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shore* in rešitev zanjo je pod naslovom *Obras ptujih imen per naf* strnil v eno samo pravilo (Vodnik 1811: 161 (§ 162)): »Ptuje imena sploh per naf konzhujemo in fklanjamo, kakor fo fame na febi; latinškim in greškim pa vezhidel konze spremenjamo.« V nadaljevanju je na približno strani in pol predstavil nekaj pravil za slovenjenje ter primerov zanje. Imena je razvrstil po skupinah glede na način slovenjenja, ni pa povsod zapisal pravila (Vodnik 1811: 161–163):

- Daphnis, Adonis > Dafnid, Adonid;
- Atreus, Andreas, Ptolemeus, Museum > Atrej, Andrej, Ptolemej, Musej;
- Tityos per naf Titia;
- Titius, Anicius, Marius, Evangelium, Idyllion > Tizi, Anizi, Mari, Evangeli, Idili;
- Oseas, Isaias, Aeneas > Osea, Isaia, Enea;
- Pallas (antis) > Palant;
- Ganymedes, Pindos, Cajus, Antoninus, Antonius, Aristoteles, Diogenes > Ganimed, Pind, Kaj, Antonin, Anton, Aristotel, Diogen;
- Cypros, Oenotrus, Pathmos, Patroclos (to je imena s' enim glafnikam pred *l*, *m*, *n*, *r* pred konzam opušhajo konez in devajo *e* med soglafnike) tedaj > Ziper, Zipra itd., Enoter, Patem, Patrokel. Tako Jupiter, Jupitra itd.;

- ker sta dva druga foglasnika pred *us, os, um, on*, opulhamo sgol konez, kakor sakrament, testament;
- *sius* prejde rad v' *sh* kakor Blasius, Ambrosius > Blash, Ambrosh. Anaftasius pa ima Anafstasi;
- *Xius* prejde v' *fh*, Alexius > Alefh;
- Alexander je per naf Sander;
- Plato, Cicero itd. imajo > Plato, Plátona. Zizero, Zizeróna itd.

V Vodnikovih pravilih je tudi nekaj nedoslednosti (Hriberšek 2016: 30), jasno pa je, da so pisana za uporabnika, ki pozna oblikoslovje obeh klasičnih jezikov. Sam je v svojih pesmih antična imena slovenil deloma skladno s pravili, ki jih je sam vpeljal, včasih jih je prevedel v slovenščino (pri tem se je zgledoval po Pohlinu), včasih je zanje uporabil slovanske ustreznice, nekajkrat pa jih je povsem prikrojil glede na trenutne potrebe. Nekaj primerov:

- iz anakreontskih pesmi: *Atrejca* (= Atrida); *Herakel* (= Herakles); *Kadem* (= Kadmos), rod. *Kadma*; *Hromák* (= Hefajst, Vulkan); *Vinodáj* > *Bahuz* (= Bakh); *Vumnice* (= Muze); *Lada* (= Venera, Afrodita); *Ljubézen*, rod. *Ljubézna* (= Eros, Amor); *Memp* (= Memfis); *Prijaznice*, *Blažnice* (= Harite, Gracije); *Greki* (= Grki);
- iz pesmi *Ilirija oživljena*: *Metulo* (= Metulum); *Terpo*; *Emona*; *Skardona*; *Ilirjan* (= Ilir); *Rimiz* (= Rimljan, »Rimec«); *Bilip* (= Filip); *Sander* (= Aleksander).

9 Pisma

Vodnikova pisemska zapuščina je nasploh skromna; od prvotno najbrž obsežne korespondence se je ohranilo samo 25 pisem. Z vidika vpliva klasičnih jezikov pri Vodniku bi jih lahko razdelili v tri skupine.

V prvo skupino lahko umestimo pisma, ki so v celoti napisana v latinščini: eno Étiennu Marie Siauvu (21. maja 1811) in štiri Jerneju Kopitarju (12. avgusta 1815, 10. decembra 1815, 17. marca 1817 in 22. oktobra 1817). Gre za tipičen primer pisem med dvema intelektualcema, ki jim z latinističnega vidika ne moremo ničesar očitati; napisana so v lepi, tekoči latinščini, vsebinsko so jasna, po svojem slogu pa spominjajo na Ciceronova pisma Atiku. Nekatera imajo celo klasično latinsko datiranje, npr. Jerneju Kopitarju z dne 12. avgusta 1815 »Emonae pridie Idus sextiles«.

V drugo skupino lahko uvrstimo pisma v nemščini z latinskimi vložki (t. i. makaron-ska latinščina). Tak primer je pismo Zoisu z dne 27. junija 1813, kjer Vodnik piše o svojem odločanju, kako bi naslovil slovar v nastajanju, in navaja, da »Slovar« ni všeč Kopitarju, da pa na Kranjskem ni kakih ugovorov, in potem zapiše: »*Omnibus ruminatis* omahujem med *Slovník* in *Besednik*.« *Omnibus ruminatis* lahko prevedemo »potem ko sem vse prežvečil«. Na prvi pogled se zdi, da gre za zvezo z nekoliko komičnim prizvokom; vendar besedna zveza ni kaka novost, ampak ustaljena fraza, ki jo najdemo v novoveški latiniteti, uporablja pa se v pravnem, upravnem in političnem izrazju in je sopomenka za »potem ko sem vse obdelal«. V klasični latiniteti je v takem pomenu ne najdemo; glagol

V tretjo skupino spadajo pisma s tematiko, ki govori o latinščini ali starinoslovju: pismo Josefu Dobrovskemu (28. januarja 1808) in dve pismi Jerneju Kopitarju (*12. kimovca 1809* in *19. dan kosaperska 1809*).

Korespondiranje v latinščini je bilo vseskozi del tradicije izobražencev, ki jo spremljamo že od antike naprej; sploh pa so imeli dijaki od humanizma naprej (tudi Vodnik) v višjih letnikih gimnazije kot poseben del stilistike tudi vaje v pisanju pisem. Zato izražanje v latinščini in njena uporaba za Vodnika nista bila težka, saj je bil to osnovni namen in cilj šestletnega gimnazijskega pouka in pozneje še dvoletnega filozofskega študija.

10 Starinoslovje

V pismu Jerneju Kopitarju 12. septembra (*kimovca*) 1809 Vodnik piše o napisu, ki so ga našli na Trojanah in ga je Žiga Zois odkupil ter dal prepeljati v Ljubljano (Vodnik 1988: 281–282). Pismo razkriva še eno Vodnikovo dejavnost, ki ga povezuje s klasičnima jezikoma, a je manj znana: to je njegova starinoslovska dejavnost, zanimanje za epigrafiko, za zbiranje epigrafskih napisov in numizmatiko.⁴¹ Glavno pobudo za to je dobil od francoskega arheologa in Napoleonovega vojnega komisarja Étienne Marie Siauva, ki je Vodnika vpeljal v epigrafiko.

Narodni muzej Slovenije hrani dva Vodnikova rokopisa s tega področja. Prvi je kopija znamenitega Peutingerjevega zemljevida (*Tabula Peutingeriana*) iz leta 1753, ki jo je leta 1809 prepisal sam Vodnik, narisala, pobarvala in zlepila pa sta jo pod njegovim nadzorom dva njegova učenca.⁴² K zemljevidu je napisal tudi kritično oceno.⁴³ Drugi je rokopis, ki ga je Vodnik sam naslovil *Itinerarium* »Itinerarij«, tj. beležnica oz. rokovnik, v katerega je skiciral in prisoval rimske napise ter si zapisoval podatke o njih. Rokopis je nastal leta 1809, ko sta Vodnik in Étienne Marie Siauve skupaj potovala po Sloveniji in iskala napise, arheološka najdišča ter druge ostaline rimskih in predrimskih mest in naselbin. Vodnik je – kot razkriva rokopis – napise zbiral v Ljubljani in okoliških naseljih, na Trojanah, pa tudi v drugih delih Kranjske, nekaj jih je tudi iz tujine. Ohranjen je izvornik *Itinerarija*, pa tudi kopija poznejšega prepisovalca, ki je bila objavljena leta 1848 brez ilustracij (Costa 1848). Poleg tega je Vodnik raziskoval tudi mozaike na Kapucinskem trgu v Ljubljani, njegove zadnje objave pred smrtjo pa so znova povezane z epigrafiko: v *Laibacher Wochenblatt* je objavil serijo

⁴¹ Za natančen oris Vodnikovega dela na področju epigrafike in starinoslovja gl. Šašel Kos 2007 in Šašel Kos 2018. Gl. tudi Novaković 2011.

⁴² To omenja sam v pismu Kopitarju z dne 1. marca 1810 (Vodnik 1988: 285). Gl. tudi Kastelic 1942.

⁴³ NUK, Ms 1443 – Ostalina, III. Prevod [?]: Vodnik Valentin: *Censura Tabulae Peutingerianae* s polnim naslovom *Censura Tabulae Peutingerianae adservatae in Bibliotheca augusta Vindobonensi; auctore Josepho Heurenbach custode ejusdem Bibliothecae; latine brevius reddita opera Valentini Vodnik lectione publico Poeticae, Geographiae et Historiae in Lyceo Labacensi, in Carniola Provincia Illyrici, anno 1809.*

prispevkov o epigrafskih napisih iz Ilirije (tj. Slovenije; prispevek je bil v več nadaljevanjih ponatisnjen v AGHKS; Vodnik 1818; Bohinjec 1889: 44–45),⁴⁴ v isti publikaciji pa tudi napise z ljubljanske stolnice in stavbe semenišča v Ljubljani.⁴⁵

11 Dela s področja jezikoslovja

Vodnikovo slovaropisno delo se je začelo na začetku 19. stoletja in je trajalo vse njegovo življenje.⁴⁶ Tudi njegove slovaropisne dosežke in dela s področja jezikoslovja sta zaznamovala oba klasična jezika, čeprav v manjši meri. Tak primer je nemško-slovenski slovar, ki ga je Vodnik pripravljal od leta 1804 do konca življenja. Javnost je do leta 1813 večkrat obvestil o končanju dela, vendar slovar ni nikoli izšel, ampak je ostal v rokopisu pod naslovom *Slowenifches Wörterbuch – Slovenfek Befednjak* (prečrtano *Slowenisches Wörterbuch – Slowénfki Befèdnik / Befèdnjak – Windisches Wörterbuch*).⁴⁷ Slovar obsega sedem knjig v rokopisu (tj. 95 zvezkov po 12 listov), vključuje pa 30.506 nemških iztočnic in 139.488 prevodov in slovenskih ustreznic. Večkrat so slovenskim ustreznicam dodane tudi latinske; za vse izraze v latinščini je bilo predvideno, da bodo v natisu zapisani ležeče. Nekaj primerov:

- Abänderung, die, prenarédba; *mutatio* act. prenaréja; Deklination, sklonanje; *declinatio*;
- ab den Augen, is pred ozhi, *e conspectu, ex obtutu*;
- abblühen, odzvetam, odzvetèm; *defloresco, defloreo* ...

Dopolnila v latinščini so razmeroma pogosta v prvem zvezku, a samo na začetku, pozneje jih je vedno manj, kmalu pa dopisi v latinščini skoraj povsem izostanejo, kar tudi deloma potrjuje dejstvo, da slovarja ni uspel dokončati. Na osnovi nemško-slovenskega slovarja je nastal tudi Vodnikov slovenski geslovnik *Alphabeticon Vindicum* v štirih knjigah (80 zvezkov po 12 listov).⁴⁸ K slovarju je Vodnik 27. novembra 1803 začel pisati opombe, ki so se ohranile v rokopisu pod naslovom *Adversaria ad Alphabetum Vindicum*;⁴⁹ gre za beležke nesistematičnega gradiva, ki jih je dobil deloma iz literature

⁴⁴ AGHKS 9 (1818), št. 53 (4. maj), št. 56 (11. maj), št. 65, 66 in 67 (1., 3. in 5. junij), št. 91 (31. julij), št. 132 (4. november).

⁴⁵ LW 1818, št. 26, 27, 29–31, 34.

⁴⁶ O njegovem delu na področju slovaropisja in nasploh jezikoslovja Kidrič 1929: 418–425; Legiša, Gspan 1956: 411; Kos, Toporišič 2013 (1986); Bohinjec 1889: 38–43; Modic 1909.

⁴⁷ NUK, Ms 437a – *Slowenifches Wörterbuch / Slovenfek Befednjak*. Gl. tudi Modic 1909: 418–421, 446–451.

⁴⁸ NUK, Ms 437b – *Slowenifches Wörterbuch / Slovenfek Befednjak*. Na lepaku z vabilom na naročilo iz leta 1813 je naslov *Deutsch-Windisch-Lateinisches Wörterbuch / Slovar némshko-slovénsko-latinski*. O poti slovarja od Vodnika do Cigaletovega *Nemško-slovenskega slovarja*, katerega sestavni del je slovar postal, gl. tudi Wiesthaler 1890: XXXIV–XXXVI.

⁴⁹ NUK, Ms 425.

in deloma od posameznikov, ki so mu pomagali pri delu. Med rokopisno ohranjenimi deli, kjer se je opiral tudi na svoje znanje obeh klasičnih jezikov, so še:

- *Versuch einer Ableitung der Sprache aus Urlauten*;⁵⁰
- *Etymologici Vindici Deductio ab Simplicissimis originibus, Synthetica methodo construi coepta ad diem Imam Xbris 1803. Linguae Vindicae Analyysi ad calcem perducta die Ima Junii eiusdem anni*;⁵¹
- *Primitiva et Radices Linguae Slavo-Carniolicae. Szahetne inu máterske besede Krajnski-slovénskiga Iesika*;⁵²
- *Rod slovenskih besedi*;⁵³
- *Gradivo za slovenski besednjak II–XIII*.⁵⁴

12 Sklep

To so glavni poudarki, iz katerih je razviden vpliv antike in klasične izobrazbe na Vodnikovo življenje in delo. Antika je njegovo delo zaznamovala neposredno in posredno, vendar v razmeroma omejenem obsegu. Vendar pa je njegovo vedenje o njej in poznavanje obeh klasičnih jezikov in njihovih književnosti bilo sestavni del Vodnikove misli in znanstveno-strokovnega dela.

Viri

AGHSK = *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 9 (1818), št. 53, 56, 65–67, 91, 132.

KČ = *Krajnska čbelica* 4 (1833).

LN = *Lublanske novize* 1 (1797), št. 83–86, 89–92, 94–99, 101–102; 2 (1798), št. 2, 5–7, 10, 13–15, 19–20, 22, 25, 28.

LW = *Laibacher Wochenblatt* [15] (1818), št. 26–27, 29–31, 34.

N = *Kmetijske in rokodelske novice* 6 (1848), št. 2–50; *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči* 7 (1849), št. 20–22, 35, 46–47.

P = *Pisanize od lepeh umetnost na tu lejtju 1781*.

VODNIK, VALENTIN, 1811: *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: Leopold Egger.

VODNIK, VALENTIN, 1818: *Römische Denkmähler in Illyrien*. *Laibacher Wochenblatt*, št. 11–12, 14, 21, 23, 25–26, 29–30, 34, 37–39, 43.

VODNIK, VALENTIN, 1840: *Pésme Valentina Vodnika*. Ljubljana: J. Blaznik.

VODNIK, VALENTIN, 1869: *Vodnikove pesni*. (Ur. Levstik, Fran.) Ljubljana: Matica slovenska.

⁵⁰ NUK, Ms 555.

⁵¹ NUK, Ms 427.

⁵² NUK, Ms 526 v več različicah.

⁵³ NUK, Ms 420. Rokopis je nastal v letih 1807–1808; gre za abecedno urejen seznam besednih družin.

⁵⁴ NUK, Ms 546. Gre za 12 rokopisnih zvezkov s slovarskimi sezname besednih družin.

- VODNIK, VALENTIN, 1890: *Valentina Vodnika Izbrani spisi*. (Ur. Wiesthaler, Fran.) Ljubljana: Matica slovenska.
- VODNIK, VALENTIN, 1891: *Pesni Valentina Vodnika*. (Ur. Wiesthaler, Fran.) Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- ZD = *Zgodnja Danica* 11 (1858), št. 3.

Literatura

- BOHINJEC, PETER, 1889: *Valentin Vodnik, prvi slovenski pesnik*. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda.
- CIPERLE, JOŽE, 1976a: Srednje šole in višji študiji na Slovenskem ozemlju do leta 1918. *Kronika* 24. 137–150.
- CIPERLE, JOŽE, 1976b: *Gimnazije in njihov pouk na Slovenskem do srede 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.
- CIPERLE, JOŽE, 1998: Terezijanska šolska reforma in ljubljanske latinske šole. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav*. Redovništvo na Slovenskem 4. (Ur. Rajšp, Vincenc.) Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Provinciatat slovenske province Družbe Jezusove, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete. 37–47.
- COSTA, ETBIN HENRIK, 1848: Copia eines Manuscriptes des Valentin Vodnik. *Itinerarium 1808, 1809. Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* 3/4. 87–93.
- COSTA, ETBIN HENRIK (ur.), 1859: *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album*. Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg.
- DODIČ, MILAN, 1971: Dvesto petindvajset let novomeške gimnazije. *Zgodovinski oris (1746–1971). 225 let novomeške gimnazije*. (Ur. Sever, Jože.) Novo mesto: Gimnazija v Novem mestu. 7–249.
- DOVIČ, MARIJAN, 2007: *Slovenski pisatelj. Razvoj vloge literarnega proizvajalca v slovenskem literarnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- GANTAR, KAJETAN, 1969: Valentin Vodnik in grška poezija. *Slavistična revija* 17/2. 85–92.
- GRAFENAUER, IVAN, 1909–1911: *Zgodovina novejšega slovenskega slovstva*. Ljubljana: Katoliška bukvarna.
- GRAFENAUER, IVAN, 1919: O Vodnikovi pesniški zapuščini in o dosedanjih izdajah njegovih pesmi. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 1/3–4. 179–192.
- GSPAN, ALFONZ, 1958: *Izbrane pesmi Valentina Vodnika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- HRIBERŠEK, MATEJ, 2016: Od Megiserja do Slovenskega pravopisa 2001: nekaj poglavij iz zgodovine slovenjenja antičnih imen. *Keria: studia Latina et Graeca* 18/1. 21–70, 178.
- ILEŠIČ, FRAN, 1907: Gimnazijske študije v dobi našega preporoda. *Pedagoški letopis* 7. 97–127.
- KASTELIC, JOŽE, 1942: Vodnikova kopija Tabule Peutingeriane (Copia della Tabula Peutingeriana di Val. Vodnik). *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 23. 98–100.
- KIDRIČ, FRANCÈ, 1929: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KIDRIČ, FRANCÈ, 1930: *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani* 7, Historični odsek 1. Ljubljana: Znanstveno društvo.

- KIDRIČ, FRANCÉ, 2013: Peesenegger, Franc (okoli 1762–1841). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi409282/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 3. maj 2019. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 6. zv. Mrkun - Peterlin*. (Ur. Lukman, Franc Ksaver.) Ljubljana: Zadrúžna gospodarska banka, 1935.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 2013 (1986): Vodnik, Valentin (1758–1819). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 4. 5. 2019. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- LEGIŠA, LINO, GSPAN, ALFONZ (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I: Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- MLINARIČ, JOŽE, 1968: *Anakreon ali pesem o vinu in ljubezni*. Maribor: Obzorja.
- MODIC, IZIDOR, 1909: Vodnik kot jezikoslovec. *Dom in svet* 22/9–11. 414–421, 446–453, 495–500.
- NOVAKOVIĆ, PREDRAG, 2011: Archaeology in the New Countries of Southeastern Europe: A Historical Perspective. *Comparative archaeologies: a sociological view of the science of the past*. (Ur. Lozny, Ludomir R.) New York: Springer. 339–461.
- PEESENEGGER, FRANZ, 1803: *Anakreon aus dem Griechischen übersetzt*. Von Franz Peesenegger. Ljubljana: Johann Georg Licht.
- PLETERŠNIK, MAKS, 1875: Vodnik, učitelj ljubljanske gimnazije. *Jahresbericht des kais. königl. Obergymnasiums zu Laibach, veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1875*. 25–33.
- POGAČNIK, JOŽE, 1960: Predromantični elementi v pesmih Valentina Vodnika. *Jezik in slovstvo* 5/5. 134–139.
- POHLIN, MARKO, 1862: *Marci a S. Paduano [...] Bibliotheca Carnioliae [...]: Beilage zum Jahrgange 1862 der »Mittheilungen des historischen Vereins für Krain«*. (Ur. Dimitz, August.) Ljubljana: Ign. Kleinmayr und Fedor Bamberg.
- SLODNJAK, ANTON, 1934: *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Akademska založba.
- ŠAŠEL KOS, MARJETA, 2007: Valentin Vodnik and Roman Antiquities in the Time of Napoleon. *La ricerca antiquaria nell'Italia nordorientale: dalla Repubblica veneta all'Unità* (Ur. Buora, Maurizio, Marcone, Arnaldo.) Trieste: Editreg. 405–430.
- ŠAŠEL KOS, MARJETA, 2018: The *Itinerarium* of Valentin Vodnik: “epigraphic” travels with Etienne Marie Siauve. *Bibere, ridere, gaudere, studere, hoc est vivere: Hommages à Francis Tassaux*. (Ur. Bouet, Alain, Petit-Aupert, Catherine.) Bordeaux: Gráficas calima, S.A. 317–336.
- VIDIC, FRAN, 1899: Vodnikov anakreontizem. *Ljubljanski zvon* 19/9. 562–564.
- VOGLAR, DUŠAN, 1961/62: Vodnikovo poznavanje Horaca. *Slavistična revija* 13/1–4. 60–87.

»NA VRŠAC MI STOPI IN SEDI«: SODELOVANJE ŽIGE ZOISA IN VALENTINA VODNIKA PRI RAZISKOVANJU TRIGLAVSKEGA POGORJA

Peter Mikša in Maja Vehar

1 Uvod

Slovenske Alpe so v 18. stoletju postale zanimive za posamezne naravoslovce, zlasti zaradi rastlinskega in živalskega bogastva ter geoloških posebnosti. Na Kranjskem so takrat vrsto let službovali nekateri tuji znanstveniki, na primer Južni Tirolec Giovanni Antonio Scopoli in Bretonec Baltazar Hacquet. Tako Scopoli kot Hacquet sta bila zdravnik v Idriji in oba je zelo zanimala botanika, kar je bil motiv, da sta hodila v gore. Scopoli (1723–1788) je postavil temelje naravoslovnemu preučevanju Kranjske (Bufon 1967: 256–258). Scopolijevo delo je v Idrijo pripeljalo Hacqueta (1739/40–1815). Zapisal je: »Odločil sem se za Kranjsko zaradi naravoslovja in dobro znanega rudnika živega srebra; poleg tega je tam živel slavni Scopoli« (Lunazzi 2010: 88). Hacquet je napisal obsežno delo *Oryctographia Carniolica oder physikalische Beschreibung des Herzogthums Krain, Istrien und zum Theil der benachbarten Länder*, ki je v štirih delih izhajalo od leta 1778 do 1789. V času priprave je leta 1777 kot prvi dokumentirano poskušal doseči vrh Triglava (2864 m). Uspel mu je vzpon prek planine Konjščice in Velega polja na Mali Triglav (2725 m), pot pa je dobila ime »Bohinjski pristop«. O vzponu je poročal:

Plezal sem po skalah navzgor. Spočetka nisem kaki dve uri naletel na nobeno večjo oviro v zajedi skalovja, ker je ležalo veliko drobirja in snega. Ko pa sem to imel za seboj, sem spoznal, da so moji ljudje govorili resnico, ko so trdili, da jih je le malo prišlo gor ali pa nobeden, vsaj nihče od rastlinoslovcev ne, zakaj našel sem rastline, ki jih ni bil opazil niti Scopoli niti kdo drug in jih bom ob priložnosti opisal. Kar zadeva vrste kamnin, sem ugotovil apnenec in železno glino [...] Naslednjega dne sem hotel s svojimi spremljevalci naskočiti goro še iz druge strani, a vreme tega ni dopuščalo. Zadovoljil sem se torej s preučevanjem gorskih sestavin (Kugy 1973: 44–47).

Na Kranjskem in Koroškem je deloval tudi naravoslovec švedsko-madžarskega rodu Franz Xaver von Wulfen (1728–1805), ki se je zanimal za botaniko in mineralogijo. Tudi on se je povzpел na več gora – na primer na Storžič, Grintovec, Mangart in Triglav (Petkovšek 1986: 725). Med tuje raziskovalce sodi še Henrik Freyer (1802–1866), ki je bil rojen češkima staršema v Idriji. Kot lekarnar je služboval v Idriji, Zagrebu, Gradcu in Ljubljani, nato pa je prevzel mesto kustosa deželnega muzeja v Ljubljani. Po njem se

imenuje več živalskih fosilov (Zorn 2005: 227). Freyer se je leta 1837 povzpел na vrh Triglava, in to po poti iz doline Krme, kar je prvi znani vzpon na Triglav iz te smeri. Hkrati je bil to prvi vzpon, ki je bil opravljen brez vodnika (Pintar 1926: 189).

Poleg naštetih izobražencev je med raziskovalce slovenskih gora mogoče šteti tudi predstavnike kranjskega plemstva, ki so se prav tako zanimali za naravoslovje in iz naravoslovnih vzgibov odkrivali gore. Mednje v prvi vrsti sodi baron Žiga Zois, poleg njega pa še njegov brat Karel Zois, grof Franc Jožef Hanibal Hohenwart in grof Rihard Ursini-Blagaj (1786–1858), po katerih se imenujejo nekateri minerali (npr. zoisit), rastline (npr. blagajev volčin – *Daphne blagayana*) in živali (npr. jamski hrošč drobnovratnik – *Leptodirus hochenwartii*). Med naštetimi je gotovo najpomembnejši Žiga Zois (1747–1819), ki se zaradi boleznih vzponov ni udeleževal, jih je pa spodbujal in finančno podpiral (Faninger, Gspan-Prašelj, Valenčič 2013).

Baron Žiga Zois pl. Edelstein (1747–1819) sicer na Slovenskem slovi kot osrednja osebnost slovenskih razsvetljencev, vendar je bil tudi izboren naravoslovec, predvsem mineralog. Svoje zanimanje za geologijo in druge vede je uporabljal pri upravljanju in vodenju mnogih rudnikov na Kranjskem, predvsem v okolici Bohinja, Karavank in Mislinje pod Pohorjem. Okoli leta 1777 je bil zanj glavni rudarski revir okolica Gorjuš v Bohinju. Takrat so tam kopali v osemnajstih rudniških jaških, kjer je delo opravljalo čez štirideset delavcev (Verbič 1956). Mnogokrat je v svojih pismih prijateljem naravoslovcem opisoval stanja svojih fužin in rudišč ter težave, s katerimi se je spopadal pri iskanju in pomanjkanju rude (Kidrič 1938; Žontar 1954). Izjemna razgledanost je Zoisa napeljala, da je navezal stike z mnogimi takratnimi naravoslovci širom Evrope. Prek 50 dopisovalcev je imel zgolj na mineraloškem področju (Šumrada 2001). Med njimi so bili tudi Deodat Gratet de Dolomieu (1750–1801), Abraham Gottlob Werner (1749–1817), Carl Friedrich Mosch (1773–1839) in drugi (Šumrada 2001; Faninger 1983; Vidmar 2010). Zois je zbral za tedanje razmere eno osrednjih zbirk mineralov, kamnin in rud, ki je postala celo ena izmed ustanovnih zbirk prvega muzeja na Slovenskem. To je bil Deželni muzej (danes Narodni muzej Slovenije), ki so ga ustanovili leta 1821, za javnost pa odprli deset let pozneje.

Slika 37: Pogled na Triglavsko pogorje z bohinjskega konca (foto: Aleš Zdešar)

2 Žiga Zois, organizator prvega dokumentiranega vzpona na Triglav

Zois je močno povezan z najvišjo slovensko goro. Leta 1778 je organiziral odpravo, ki je prva dokumentirano pristopila na Triglav, konec 18. stoletja pa se je s kamninami iz Triglavskega pogorja vključil v »evropski« spor o nastanku kamnin. Po Hacquetovem spodletelem prvem poskusu osvojitve Triglava je baron, ki je omenjeno Hacquetovo osvajanje vrhov – predvsem Triglava – finančno podpiral zaradi svojega zanimanja za geologijo in še posebej za minerale, pa tudi zato, ker je bil lastnik fužinarskih obratov v Bohinju, v spodbudo za čimprejšnji pristop na najvišji vrh Julijskih Alp razpisal nagrado. Vrh je bil osvojen leto dni kasneje, 26. avgusta 1778 (Mikša, Ajlec 2015: 15). Na goro so se povzpeli štirje Bohinjci – rudarja Luka Korošec in Matevž Kos, lovec Štefan Rožič ter organizator vzpona Lovrenc Willomitzer. Zadnji je v Stari Fužini opravljal delo ranocelnika Žige Zoisa, ki je odpravo denarno omogočil, za uspešen prvi pristop pa je obljubil ter izplačal nagrado šest ducatov. Prvopristopnikov, Korošca, Kosa, Rožiča in Willomitzerja, se je pozneje oprijelo ime »štirje srčni možje«. Od štirih članov raziskovalne odprave na Triglav sta bila dva rudarja; to je zanimivost, saj bi bili za takšno raziskovalno pot verjetno primernejši (divji) lovci. Sestavo odprave bi lahko povezali s tem, da je imel takrat Zois plavže v Bohinju in so poleg raziskovalnega dela iskali tudi informacije o morebitnih nahajališčih železove rude v višje ležečih delih pod Triglavom. Morda pa je bil razlog v tem, da so upravičeno pričakovali zahtevnejše plezanje, o tem pa so imeli rudarji takrat največ teoretičnega in praktičnega znanja.

Njihova pot iz Bohinja na vrh Triglava je trajala tri dni. Štiriindvajsetega avgusta so prišli do pastirskih stanov na Velem polju, naslednji dan so šli na ogled za najudobnejšo pot do vrha Triglava ter so v ta namen preiskali tri dele gore in noč prespali pod Triglavom. Naslednje jutro so se od tam odpravili po poti, ki se jim je prejšnji dan zdela najboljša za doseg cilja – proti hrbtu Kredarice, od tam prek Zelenega plazu (tako so imenovali Triglavski ledenik) v zahodni smeri pod zadnjo glavo Triglava in od tam po severnem robu na najvišjo točko Triglava. Vreme jim je dobro služilo, bilo je jasno, brez vetra in ne premrzlo. Na vrhu, kjer niso naleteli na sledi morebitnega predhodnega pristopa, so se pomudili kaki dve uri; v tem času naj bi vsekali v dve skali začetnice imen in priimkov, pomembnih zanje, Triglav in okolico: Jožef II., Sigmund Zois, Baltazar Hacquet, Jožef Štefančič, Lovrenc Willomitzer, Christian Novak, Štefan Rožič, Matevž Kos, Luka Korošec. Nato so kladivo in dleto zagozdili v skalno razpoko in se še istega dne vrnili domov. Pri sestopu so zaznamovali pot, da bi jo naslednjič lažje našli (Mikša, Ajlec 2015: 15).

3 Pomen Triglava in okolice za naravoslovna raziskovanja

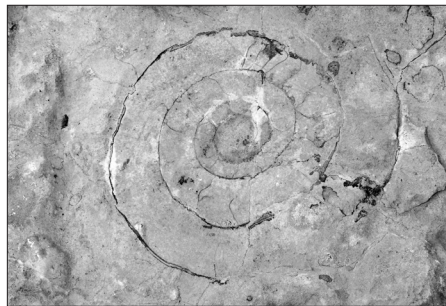
Tako Žiga Zois kot njegov brat Karel Zois sta prispevala k pomenu Triglava in njegove okolice za naravoslovno raziskovanje. Karel je bil v drugi polovici 18. stoletja zelo pomemben na botaničnem področju (Praprotnik 1991: 827–828). Po njem se med drugim imenujeta zoisova zvončica (*Campanula zoysii*) in zoisova vijolica (*Viola zoysii*).

Rastline za svoj herbarij je nabiral po vrhovih Karavank, Kamniško-Savinjskih in Julijskih Alp. Njegova planinsko-raziskovalna zapuščina je tudi postavitev prvih visokogorskih zavetišč. Eno je dal postaviti pri Dvojnem jezeru ali pri Utah v Dolini Triglavskih jezer, drugo pa na Velem polju. Zavetišče je domnevno imel tudi v zgornjem delu Doline Triglavskih jezer (Erhartič 2012: 12). Koče naj bi zgradil prav zaradi botaničnih raziskovanj, kar omenja tudi Hohenwart, ki se je v zavetišču v Dolini Triglavskih jezer mudil med raziskovalno odpravo leta 1795. Ob pogledu s »stapze« (Štapa) na okoliške stene in melišča je zapisal:

Že ta razgled si zasluži, da prepotujemo Bohinj [...] Ta pogled je tako poseben in zdi se, da je v nasprotju z zakoni težnosti, da če ga ne bi sam videl, [...] bi imel to sliko za v naravi nemogočo [...]; v vseh kranjskih gorah ne moremo najti tako lepega in očarljivega razgleda (Hohenwart 1838: 52).

Zapisal je tudi, da so lahko v gostoljubni koči občudovali dejavnost barona Karla Zoisa in številne primerke rastlin. Koča je bila narejena iz macesnovega lesa, imela je prostorno kuhinjo, ki je hkrati služila kot spalnica za gorjance in nosače. Imela je jedilnico, katere del je bil namenjen shranjevanju živil in nabranih rastlin, prostore za spanje za goste in izbrane spremljevalce ter dnevno sobo in spalnico (Hohenwart 1838: 52).

Od tega Hohenwartovega opisa naprej je bila Dolina Triglavskih jezer cilj raziskovalcev vseh naravoslovnih panog, od geologov, geomorfologov in hidrologov do botanikov in zoologov (Zorn et al. 2015).

Slika 38: V bližini Prehodavcev, vzhodno od Zelenega jezera, se še danes lahko sprehajamo med številnimi fosili amonitov, ki so »dokaz«, da apnec nastaja v morju (foto: Matija Zorn)

4 Triglav v središču boja o teoriji nastanka kamnin

Okolica Triglava je bila pomembna tudi za geološke in paleontološke raziskave. Zanje se je začel Žiga Zois zanimati šele proti koncu 18. stoletja. K raziskavam ga je napeljal spor o nastanku kamnin med zagovorniki vulkanistične oz. plutonistične in neptunistične teorije, njen vidnejši podpornik je bil Abraham Gottlob Werner (1749–1817), ki je osnoval klasifikacijo mineralov (Faninger 1994/95: 562). Neptunisti so trdili, da so vse kamnine nastale v morju, njihovo teorijo pa so vulkanisti, ki so tudi v marsičem pretiravali, izpodbijali z bazaltom, ki mu je mineralog Johann Karl Wilhelm Voigt (1752–1821) pripisal vulkanski izvor. Vnet zagovornik vulkanistične teorije je bil Zoisov znanec Johann Ehrenreich Fichtel (1732–1795) iz Sibirja na Sedmograškem

(Faninger 1983: 6; Faninger 1994/95: 562). Prvih pet poglavij njegove knjige *Mineralogische Aufsätzen* iz leta 1794 govori o okamninah, ki jih je Fichtel prejel iz Ljubljane od Zoisa. Te okamnine so bile iz Zajezerske doline¹ in z Velega polja, torej iz leg na vznožju Vršaca in Triglava. Trdil je, da višje predele Triglavskega pogorja – rog Triglava (*Terglou*) in glavo Vršaca (*Werschatz*) – gradi masivni prvotni apnenec, ki naj bi bil magmatskega izvora, le v nižjih legah naj bi se pojavljal plastoviti apnenec, ki se je nekoč usedel v morju (Rus 1933: 96–97). Kot dokaz je navajal fosile, ki jih je v nižjih legah ob vznožju Triglava dal nabirati Zois in mu jih pošiljal v Sibirij. Vendar se Zois s Fichtlom ni strinjal. Bil je prepričan, da so tudi apnenci najvišjih predelov tega masiva morska usedlina. Poslane okamnine so bile iz nižjih leg le zaradi tega, ker pač v višjih legah ni dal brskati za njimi. Za svojo trditev je Zois seveda potreboval dokaze, posebno še, ker so ga začeli prijatelji spraševati, kaj misli o Fichtlovi teoriji. Tako je Triglav nenadoma stopil v ospredje zanimanja evropskih naravoslovcev. Da bi priskrbel dokaze, je Zois avgusta 1795 organiziral odpravo na Triglav (Faninger 1983: 6).

5 Valentin Vodnik – vodja raziskovalne odprave ter iskalec kamnin in mineralov

Sodelavca za iskanje dokazov v Triglavskem pogorju je našel v Valentinu Vodniku (1758–1819), ki je bil v letih 1793–1796 župnijski upravitelj na bohinjskem Koprivniku.² Kdaj in kje sta se s Zoisom spoznala, ni točno znano. Tako Munda in Kos navajata, da se je to najverjetneje zgodilo poleti 1793 na Koprivniku (Munda 1986: 511; Kos 1990: 15). Drugi ne izključuje možnosti, da sta se spoznala že prej, in sicer medtem ko je bil Vodnik kaplan na Bledu (1785–1788), vendar je moralo biti srečanje bežno in na Zoisa ni naredilo vtisa (Kos 1990: 16). Nasprotno pa npr. Štrekelj temu srečanju pripisuje večjo težo, saj naj bi Vodnika, ki je na začetku leta 1793 kaplanoval v Ribnici in je zaprosil za premestitev, po Zoisovem posredovanju izbrali za župnika takrat novoustanovljene župnije Koprivnik,³ katere pokrovitelj je bil Zois (Štrekelj 2012: 530). Gre za manjšo vas na Gorenjskem, kjer so se prebivalci preživljali predvsem z živinorejo, kuhanjem oglja za fužine v okolici ter kopanjem rude (Orožen 1895a: 98). V bližini Koprivnika je vas Gorjuše, do katere so morda leta 1793 z nosili prinesli Žigo Zoisa, ko je zadnjič obiskal Gorenjsko. Tu naj bi, kot piše Kos, podrobneje spoznal Vodnika in v njem prepoznal »nadvse primernega sodelavca za svoje prarodne, kulturne in prosvetne načrte« (Kos 1990: 16).

¹ Starinski izraz za Dolino Triglavskih jezer.

² Na Koprivniku je bil od 24. februarja 1793 do 2. julija 1796 (Debelak Deržaj 1947: 270).

³ V starejši literaturi se za kraj uporablja poimenovanje *Kropivnek*, ki ga Fran Orožen (1895a: 98) pojasnjuje na sledeč način: »'Ropa' ali rupa je cela dolina. Tudi vodica 'kropa', ki spod Kropivneka priteče, ima od 'rope' ime. Nekateri govoré in pišejo Korpivnek, ali to je napačno.«

Slika 39: Koprivnik v Bohinju, naselje na južnem pobočju Pokljuke (foto: Aleš Zdešar)

Njuno sodelovanje na številnih področjih je vidno iz ohranjene korespondence (Vidmar 2010; Kidrič 1939: 28). Da so tudi Vodnika zanimala geološke znanosti, dokazuje pismo, ki ga je 1. junija 1793 z Gorjuš poslal Antonu Rudežu. V njem opisuje neko jamo, kjer so kmetje kopali v upanju, da najdejo zlato. Vodnik je v spremstvu nekega poznavalca komaj pregovoril domačina, da jima je pokazal jamo, toda v njej sta videla le plasti peska, kakršnega dobivajo v Trstu iz morja in ga prodajajo na ljubljanskem trgu. Šlo je za zanj zanimiv pojav, da sta naletela na takšen pesek visoko v gorovju. Česa takega do takrat še niso slišali. Vrh tega je pesek vseboval še amonite in morske polže (Kos 1988, 260–262). Njegov interes je prepoznal tudi Zois in ga vključil v iskanje dokazov, ki bi podkrepili njegovo teorijo o nastanku kamnin. Koprivniški župnik je imel tako priložnost združiti ljubezen do gora ter zanimanje za mineralogijo, ki ji je posvetil precej časa. V tem obdobju je namreč zbral tudi večino od 338 kosov lastne mineraloške zbirke (Kos 1990: 149).

Povezava med Zoisom v Ljubljani in Vodnikom na Koprivniku so bili gorski vodniki oz. rudarji (Matevž Kos, Anton Žerovnik, Arh idr.), ki so v Ljubljano nosili minerale, petrefakte, poročila in pisma, na Gorenjsko pa so prinašali navodila in knjige. Zois jih je pošiljal tudi na teren, njihovo delo pa je nadzoroval Vodnik (Lovšin 1944: 93). Slednjega je Zois v pismu 4. avgusta 1795 zadolžil za spremstvo grofu Francu Jožefu Hanibalu Hohenwartu (Štrekelj 2012: 530), ki se je za naravoslovje navdušil že med študijem, kasneje je bil med ustanovitelji Deželnega muzeja in predsednik muzejskega kuratorija med letoma 1830 in 1836 (Müllner 1903). 12. avgusta 1795 je nameraval pričeti⁴ večdnevni raziskovalni obisk Triglavskega pogorja, ki je vključeval ogled fužin in preučevanje kamnin (Costa 1859: 55; Kos, Toporišič 1986: 509–528).

⁴ V pismu je predlagan sledeč potek: Javornik–Belščica–Bohinj–Bohinjska Bistrica–slap na Liscu–Stara Fužina–izvir Savice–Lokanica–Dedno Polje–botanična koča Jezerce–Vršac–Velo polje–Tolstec–Draški Vrh–Tolstec–Konjščica–Rudno Polje.

Slika 40: Zasavska koča na Prehodavcih in Vodnikov Vršac (2194 m; desno nad njo) (foto: Matija Zorn)

Da bi vse potekalo gladko, je Zois Vodniku predal nadzor nad delom vodnikov,⁵ o njegovi pripravljenosti za sodelovanje pa ni dvomil: »Potovanja smer sem Vam narisal v glavnih potezah, izvršitev pa prepuščam Vam, in ne dvomim, da ste še vedno pripravljeni udeležiti se tega planinskega potovanja in staremu častitljivemu Triglavu poljubiti brado« (Orožen 1895a: 100).⁶

Kako je pohod potekal, izvemo iz Hohenwartovega spisa *Auszug aus meinen Alpenreisen-Tagenbüchern über die krainischen Hochgebirge*.⁷ Skupaj s šentjakobskim župnikom Jožetom Pinhakom (1760–1814), ki je bil tudi znan podjetnik, zanimal pa se je za izkoriščanje premoga (Müllner 1903), sta se iz Ljubljane pripeljala na Javornik, kjer ju je pričakal Vodnik. Kot gorskega vodnika jim je Zois dodelil Andreja Legata in izkušene iskalce fosilov (Rus 1933: 101; Faninger 1983: 6; Faninger 1994/95: 562; Zorn 2015: 12), odpravi pa so se pridružili tudi domači vodnik in rudar Matevž Kos, njegov sin Anton (Lovšin 1944: 104) in Arh (Orožen 1895a: 100).

Drugi dan so odšli na izlet na Belščico ter na Veliki in Mali Stol in se zvečer vrnili na Javornik. Potem so prek Bleda krenili v Bohinjsko Bistrico in k izviru Bistrice. 14. avgusta zvečer se je moral Vodnik zaradi praznovanja velikega šmarna vrniti domov na Koprivnik in se je čez dva dni spet vrnil v Bohinjsko Bistrico. Nato so 17. avgusta 1795 krenili prek Stare Fužine k slapu Savica in od tam na planino Dedno polje in Ovčarija, kjer so občudovali krasen razgled. V bližnji planinski koči jih je pozdravil baron Karel Zois in jih gostoljubno sprejel za dva dni. Zvečer so pred kočo občudovali sončni zahod. Navdušeni Vodnik je ob tem zložil tri kitice pesmi, ki je bila sopotnikom všeč in jo je Hohenwart zapisal ter poslal Žigi Zoisu v Ljubljano. Ogledom kamnin v dolini

⁵ Orožen omenja Arha in Kosa.

⁶ Pismo je v originalu v nemškem jeziku, citirano besedilo je prevedel Fran Orožen. Pismo v nemščini se nahaja v delu *Vodnikov spomenik*, ki ga je leta 1859 uredil Etbin Henrik Costa.

⁷ Del knjige *Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogtums Krain*, 1838.

Jezerce je 19. avgusta sledil vzpon na Kopico,⁸ ki pa se jim ni posrečil in so se morali spustiti nazaj v dolino, od koder so se nato vzpeli na Vršac⁹ (Orožen 1895a: 101). Dvajsetega avgusta so odšli na Ledine pod Triglavom, kjer je Hohenwart raziskoval njihovo okolico, Vodnik in Pinhak pa sta se z vodnikoma 21. avgusta odpravila proti Triglavu (Mikša, Ajlec 2015). Do Malega Triglava večjih težav niso imeli, pri končnem delu vzpona na Triglav pa so se morali ustaviti:

Z vrha malega Triglava gredo čez malo globel in začno potem plezati na Triglav med blizu skupaj stoječima pečinama, kjer bi pač potrebovali lestvice. Pinhak je bil spreten turist in je plezal v nepodkovanih in lahkih črevljih popolnoma lahko in varno. Spleza torej na skalo, odkoder bi moral naprej po zelo ozkem prostoru. Ogleduje si pot in osvedočen, da ne bo izvršil svojega namena, se vrača vznak k Vodniku, kateri ga je čakal pod skalo (Orožen 1895a: 101).

Po neuspelem poskusu vzpona na Triglav so se naslednjega dne vzpeli na Tolstec ter se nato vrnili na Velo polje. 22. avgusta so prispeli na Koprivnik, kjer so imeli po zaslugi Žige Zoisa pogostitev, v nedeljo pa so se po maši poslovili od vodnikov, Pinhak in Hohenwart pa sta se odpravila v Radovljico (Orožen 1895a: 102). Vzorcev kamnin in fosilov, ki so jih našli na poti ter na Vršacu, se je Zois razveselil:

Ta sled [na vrh Vršaca najdenega amonita] mi je neizmerno dobro došla, saj nam daje upanje, da bodo v bodoče našli okamnine tudi na najvišjih točkah in s tem prinesli matematično pravičen dokaz, da so naše apnenčeve hribine enake starosti in porekla [...] (Rus 1933: 101).

Da bi pridobil neizpodbitne dokaze, je pričel organizirati novo raziskovanje. S Kosom se je dogovoril, da bodo ponovno preiskali Ledino. Leta 1796 pa je načrtoval, da bi ga poslal na Velo polje, od koder bi hodil nabirat petrefakte na Vršac in Triglav (Costa 1859: 56; Jezernik 2015: 47). Pod slednjega je novo odpravo poslal že leta 1795 (Jezernik 2015: 48). Pridružil se ji je tudi Vodnik, ki se je spet poskusil vzpeti na Triglav; to mu sicer ni uspelo, je pa vzpon izkoristil za nabiranje kamnin, ki jih je nato poslal Zoisu. Ta se mu je zanje zahvalil v pismu 4. oktobra:

Zelo sem zadovoljen z zbirko, katero ste prinesli s seboj, in Vam kar tu izkažem svoje priznanje. [...] Vaša opazovanja o Triglavu in Kredarici z velikim veseljem zabeležim v svoj bohinjski rokopis in bodem rad obogatil te zbirke s sličnimi opazkami [...] tudi jim priložim načrt o Triglavu [...] in lahko pokažem, katera pota so doslej obhodili (Orožen 1895a: 102–103).

Na odpravi so že na samem vrhu Triglava odkrili dovolj okamnin za dokaz, da se je ves triglavski apnenec nekoč usedel v morju (Rus 1933: 98–104). Vzorce pa sta Hohenwart in Vodnik na podobni odpravi kot avgusta 1795 zbirala tudi leta 1796 (Križnar, Činč Juhant, Jeršek 2013: 57).

⁸ 2190 m visoki vrh med Veliko Tičarico in Malo Zelnarico.

⁹ Vodnikov Vršac (Vršac nad Zadnjico), 2194 m.

6 Valentin Vodnik, začetnik slovenske planinske poezije

Med obiski gora Vodnik ni iskal samo vzorcev kamnin in fosilov, ampak tudi motive za pesniško udejstvovanje. Prvi zabeleženi Vodnikov obisk Triglavskega pogorja datira v leto 1794. Takrat je že kot župnik na Koprivniku potoval na Kredarico. Prvi dan so s Koprivnika v devetih urah prispeli na Velo polje in potem krenili čez Steriščico med Krmo in Triglavom na Kredarico. Pohvalil je imenitni razgled po velikem delu Kranjske (Orožen 1895a: 102). Navdušila ga je tudi odprava leta 1795, saj je zapisal: »Grof Hohenwart in abbe Pinhak sta prišla domov kakor pijana od veselja.«¹⁰ To je verjetno naš prvi opis pravega vznesenega veselja in razigranosti v gorah (Lovšin 1946: 96). Da so bile te Vodnikovo zatočišče, je poudaril tudi Levičnik:

Vodniku, očetu pevcev slovenskih, je bilo na visokem in tihem Koprivniku še vse preglasno in prenizko. Tje gor na plešo Vršaca, v neposredno bližino starešine slovenskih gora ga je pogostoma gnalo, od koder se je oziral daleč dale okrog po sinji daljavi (Orožen 1895b: 118).

Vodnik velja za začetnika slovenske planinske poezije, saj je v svojih delih »prvi opeval v prav narodnem duhu mnogobrojne prirodne krasote naših planin, v nebo kipeče vrhove, liki srebrne niti po razpadlem kamenju se vijoče slapove in cvetlične preproge zelenih travnikov« (Orožen 1895b: 116). Tako je na primer pisal o Savici, Bohinjski Bistrici ter Kleku, najbolj reprezentativno delo o gorskem svetu pa je oda Vršac. Katero goro je imel pri pisanju v mislih, ni jasno. Po Orožnovem mnenju je Vodnikov »Vršac« vrhunec zahodno od Velega polja, v specialnem zemljevidu imenovan Mišel vrh (2346 m). Orožen razume Hohenwartovo poročilo tako, kot da on pravi, da so potovali proti Velemu polju pod Tolstcem (Tošč vrh v specialnem zemljevidu), ki jim je bil na desni, Vršac pa na levi (Orožen 1895a: 101). Janko Kos (1973: 391) navaja več možnosti, ki so jih preučevali tedanji raziskovalci Vodnikove poezije: Vršac, Kanjavec ali Mali Triglav. Nobena od teorij ni bila podkrepljena s tolikšnim številom argumentov, da bi prevladala, Kosu pa se zdi najverjetneje, da je Vodnik s svojim Vršcem mislil na vrh s tem imenom (2194 m), »saj ga je trdno poznal po imenu, bil na njem in užil njegov razgled [...] da ga je imenoval najvišji za Triglavom, si lahko razlagamo z več razlogi – s spominsko zмотo, s pesniško svoboščino, s tem, da ga je imel za podaljšek in del sosednega Kanjavca, na katerem najbrž nikoli ni bil, ali pa, ker je bil Vršac iz ne čisto jasnih razlogov posebno domač in drag baronu Zoisu« (Kos 1973: 392). Razgled z vrha pa je najverjetneje kombinacija razgledov z različnih točk (Kidrič 1938: 310).

¹⁰ Lovšin 1946: 96.

Tabela 1: Prvi poskusi in prvih deset pristopov na Triglav (2864 m) od leta 1777 naprej (Lovšin 1944: 97; Debelak Držaj 1947: 269)

1777	Baltazar Hacquet z nekaterimi domačini poskuša pristopiti na Triglav, a pride le na Mali Triglav (2725 m).
1778	24.–26. avgusta opravijo prvi pristop Luka Korošec, Matevž Kos, Štefan Rožič, Lovrenc Willomitzer.
1779	8. avgusta poskusi ponovno Hacquet skupaj z Willomitzerjem in Matevžem Kosom. Na vrh prideta Willomitzer in Kos, Hacquet do Malega Triglava. Drugi pristop.
1782	23. avgusta Hacquet skupaj z Lukom Koroščem in še enim po imenu neznanim vodnikom končno pristopi na Triglav. Tretji pristop.
1784*	Hacquet gre z Velega Polja čez prode na Mali Triglav. Na vrh Triglava se ne povzpne.
1786	Hacquet ponovno poskuša, a ne uspe priti na vrh.
1788	23. julija Hacquet ponovno poskuša, a ne uspe priti na vrh.
1790	Julija so na vrhu Žerovnik, Matevž Kos in ribič Nazaj (mogoče Nacni). Četrti pristop.
1792	28. avgusta je na vrhu lovec Primož N. iz Radovljice, sam in ponoči. Peti pristop.
1792	11. septembra priplezajo na vrh Žerovnik, Matevž Kos in njegov sin Anton Kos. Šesti pristop.
1793	Na vrh pride Kleiner, ki z barometrom izmeri višino Triglava. Sedmi pristop.
1795	21. avgusta Matevž in Anton Kos ter Legat spremljajo na Mali Triglav Valentina Vodnika in Pinhaka.
1795	Valentin Vodnik je septembra ponovno na Kredarici in Malem Triglavu. Najverjetneje ga spremlja Matevž Kos.
1808	2. septembra se povzpne na vrh Jakob Dežman, kaplan v Srednji vasi, in Anton Kos. Z njima je tudi Jakobov brat Ivan, ki pa na vrh ne pristopi. Osmi pristop.
1808	23. septembra sta na vrhu Valentin Stanič in Anton Kos. Deveti pristop.
1809	8. avgusta na vrh pristopi Ivan Dežman, takrat kaplan na Jesenicah, z neznanimi spremljevalci. Deseti pristop.

* Po nekaterih poročilih leta 1783.

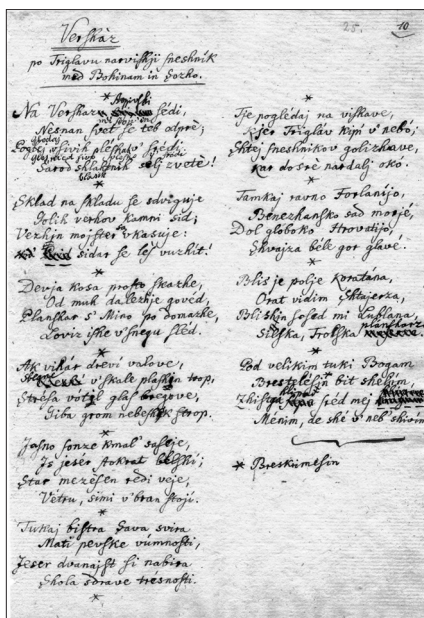
Odperta so tudi vprašanja glede časa nastanka pesmi, ki je bila prvič objavljena leta 1806 v zbirki *Pesme za pokušino* (Vodnik 1988: 397). Številni raziskovalci so na podlagi Hohenwartovega poročila sklenili, da je del pesmi nastal na raziskovalnem pohodu na Vršac in Mali Triglav leta 1795. Poročilo namreč omenja, da je Vodnik spesnil tri kitice, ki jih je potem Hohenwart poslal Zoisu v Ljubljano. Mnenja, ali gre za tri kitice ode Vršac ali za priložnostne verze, so deljena. Kos meni: »V najboljšem primeru je šlo torej za zelo skromne zametke poznejše ode, ta je morala nastati šele polagoma med letoma 1795 in 1806, verjetno bliže drugi letnici« (Kos 1973: 394). V celoti je oda namreč nastala po njegovem odhodu s Koprivnika, ko ni imel več konkretnega stika z alpskim svetom in je nanj gledal s spominske distance, kar je vidno v racionalni, logični in abstraktno-literarni predelavi empiričnih vtisov (Kos 1973: 394).

Če pustimo ob strani razprave o tem, katero goro pesnik dejansko opeva in kdaj je pesem nastala, ne moremo mimo druge, »geološke« kitice v pesnitvi (Rus 1933: 104, 106):

Sklad na skladu se zdviguje,
golih vrhov kamni zid.
Večni mojster zaukazuje:
Prid', zidar, se les učit!

Kahler Berge Felsenkerne
Schicht auf Schicht sind aufgestuft.
Komm du, Maurer, her und lerne!
so der ew'ge Meister ruft!

Po Rusu (1933: 104) se Vodnik v prvem stavku dotakne »veličastja geološke zgradbe, ki jo je bil sam odkril na svojem znamenitem pohodu avgusta 1795,« z retoričnim pozivom v drugem stavku pa »apostrofirata pesnik zidarja-geologa J. E. Fichtla, naj opusti svoje kabinetno učenjaštvo in se pride učit na lice mesta v prirodu« (Rus 1933: 104).

Slika 41: Rokopis Vodnikove ode Vršac (vir: NUK, Rokopisna zbirka)

7 Zaključek

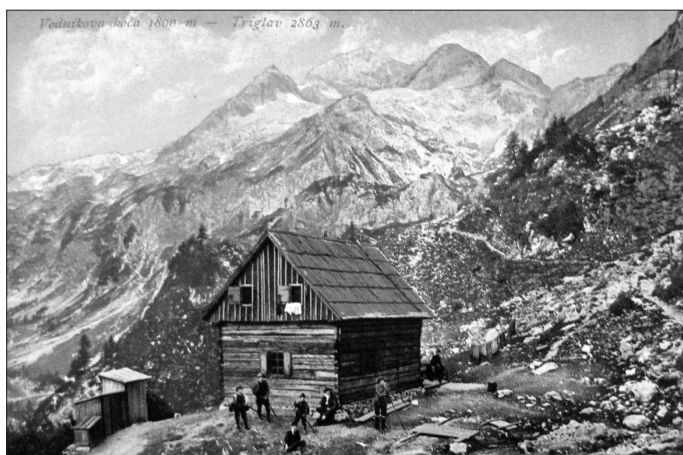
S svojim delovanjem v Triglavskem pogorju Zois in Vodnik nista pripomogla zgolj k napredku geologije, iz njune korespondence je namreč moč razbrati, da sta se zanimala za razvoj gornišva ter položaj gorskih vodnikov. Tako je npr. Zois zapisal:

O Kosu pa sodim, da ne bode pred svojo smrtjo opustil hribolastva in nabiranja. On ni samo iz denarstvenih ozirov, ampak tudi iz prave častihlepnosti na to navezan. Jaz sam mu pa želim, da ne bi se bil lotil tega rokodelstva v svojo škodo, in vedno premišlujem, kako bi mogel njega in rodbino dostojno poplačati in stalno odlikovati (Orožen 1895a: 103).

Vodnik pa je tudi kasneje ostal referenčna oseba, na katero so se obračali tisti, ki so si želeli povzpeti na Triglav. Tako mu je kaplan iz Srednje vasi, Jakob Dežman, 28. septembra 1808 poročal o lastnem vzponu na Triglav (Orožen 1895a: 104).

Priznanje za prizadevanje pri napredku slovenskega gorništvu mu je Slovensko planinsko društvo (SPD) oziroma Radovljiška podružnica SPD izkazala tudi ob stoti obletnici njegovega obiska Triglava, ko so ob vznožju zahodnega pobočja Tosca tik nad Velim poljem otvorili Vodnikovo kočo. Slovesna otvoritev je bila 19. avgusta 1895, kočo pa je upravljalo SPD (Anon. 1895: 119). Istega leta sta dovški župnik Jakob Aljaž in jeseniški kaplan Jakob Matjan dala v skalovje na Malem Triglavu postaviti spominsko marmornato ploščo¹¹ (Anon. 1895: 120) in nanjo vklesati napis »V spomin VALENTINU VODNIKU, ki je bil na Triglavu 20. avgusta 1795«, pod njega pa Vodnikove verze: »Sklad na skladu se vzdiguje, / Golih vrhov kamen zid. / Večni mojster ukazuje: / Prid zidar se les učit!« ter zabeležbo »Ob stoletnici postavila ALJAŽ in MATJAN«.

Kljub temu da je kazal izredno zanimanje za gore, pa je Vodnik ostal v konkretnem stiku z njimi zgolj, ko je bil župnik na Koprivniku. Ker je bil ta v zimskih mesecih pogosto odrezan od sveta, je Vodniku služba omejevala stike z drugimi izobraženci tistega časa, ki so večinoma delovali v Ljubljani. Posledično se je od leta 1795 s Zoisovo pomočjo pričel zavzemati za premestitev (Kos 1990: 16), pri čemer pa ga je skrbelo, da bi mu nova zaposlitev vzela preveč časa: »Za moja dela potrebujem spokojnega duha, misel, da bi bil prestavljen kamor koli drugam, me napolnjuje s skrbmi, ki me zmedejo, vendar nič ne pomagajo, razen da razburkajo domišljijo« (Štrekelj 2012: 531). Zato si je, kot piše Štrekelj, želel namestitve, ki bi bila od Ljubljane nekoliko oddaljena. Do tega ni prišlo, saj so ga leta 1796 namestili kot kooperatorja v župniji sv. Jakoba, dve leti kasneje pa je postal profesor na ljubljanski gimnaziji (Kos 1990: 16–17). Tako se je njegovo aktivno udejstvovanje v gorah končalo, še vedno pa je z Zoisom sodeloval na drugih področjih.

Slika 42: Vodnikova koča na Velem polju, ki jo je leta 1895, na 100. obletnico Vodnikovega obiska Triglavskega pogorja, postavilo Slovensko planinsko društvo (razglednico hrani Peter Mikša)

¹¹ Plošča stoji še danes.

Literatura

- ANON., 1895: Otvoritev Vodnikove koč. *Planinski vestnik* 1/8. 119–121.
- BUFON, ZMAGOSLAV, 1986: Scopoli, Giovanni Antonio. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 256–258.
- COSTA, ETBIN HENRIK (ur.), 1859: *Vodnikov spomenik / Vodnik–Album*. Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg.
- DEBELAK DERŽAJ – MARKO, MIRA, 1947: Kronika Triglava. *Planinski vestnik* 47/11–12. 269–177.
- ERHARTIČ, BOJAN, 2012: *Geomorfološka dediščina v Dolini Triglavskih jezer*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- FANINGER, ERNEST, 1983: Baron Žiga Zois in njegova zbirka mineralov. *Scopolia* 6. 1–32.
- FANINGER, ERNEST, 1994/95: Sodelovanje barona Žiga Zoisa in Valentina Vodnika na področju geoloških znanosti. *Geologija* 37/38. 561–564.
- HOCHENWART, FRANZ, 1838: *Beiträge zur Naturgeschichte, Landwirtschaft und Topographie des Herzogthums Krain*. Laibach: J. Blasnik.
- JEZERNIK, BOŽIDAR, 2015: Pogledi na Triglav skozi čas. *Traditiones* 44/1. 29–58.
- KIDRIČ, FRANCE, 1938: *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti*. Ljubljana: Slovenska matica.
- KOS, JANKO, 1973: Vodnikov Vršac in opisna poezija narave. *Slavistična revija* 21/4. 389–412.
- KOS, JANKO, 1990: *Valentin Vodnik*. Znameniti Slovenci. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ JOŽE, 1986: Vodnik Valentin. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- KRIŽNAR, MATIJA, ČINC JUHANT, BREDI, JERŠEK, MIHA, 2013: Žiga Zois, Balthasar Hacquet, Valentin Vodnik in fosili izpod Triglava / Žiga Zois, Balthasar Hacquet, Valentin Vodnik and fossils from beneath Mt Triglav. *Geološke značilnosti Bleda in okolice*. (Ur. Novak, Matevž.) Ljubljana: Prirodoslovni muzej Slovenije. 55–64.
- KUGY, JULIUS, 1973: *Pet stoletij Triglava*. Maribor: Obzorja.
- LOVŠIN, EVGEN, 1946: *V Triglavu in njegovi sosesčini: planinske študije in doživetja*. Ljubljana: [samozaložba].
- LUNAZZI, MELANIA, 2010: *Belsazar Hacquet: dal Tricorno alle Dolomiti: un viaggiatore del Settecento*. Belluno: Nuovi sentieri.
- MIKŠA, PETER, AJLEC, KORNELIJA, 2015: *Slovensko planinstvo / Slovene mountaineering*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije.
- MUNDA, JOŽE, 1986: Willomitzer Lovrenc. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 511.
- MÜLLNER, JOHANN, 1903: *Die Vereisung der österreichischen Alpenseen in den Wintern 1894/5 bis 1900/1*. Leipzig: B. G. Teubner.
- OROŽEN, FRAN, 1895a: Valentin Vodnik kot turist in turistiški pisatelj I. *Planinski vestnik* 1/7. 97–104.
- OROŽEN, FRAN, 1895b: Valentin Vodnik kot turist in turistiški pisatelj II. *Planinski vestnik* 1/8. 115–119.
- PETKOVŠEK, VIKTOR, 1986: Wulfen, Franz Xaver. *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 725.
- PINTAR, IVAN, 1926: Freyer Henrik (1802–1866). *Slovenski biografski leksikon: 2. zv. Erberg - Hinterlechner*. (Ur. Cankar, Izidor et al.) Ljubljana: Zadružna gospodarska banka. 189.

- PRAPROTNIK, NADA, 1991: Zois, Karel. *Slovenski biografski leksikon: 15. zv. Zdolšek - Žvanut*. (Ur. Munda, Jože et al.). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. 827–828.
- RUS, JOŽE, 1933: Triglav v herojski dobi geološke vede. *Geografski vestnik* 9/1–4. 94–106.
- ŠTREKELJ, KAREL, 2012: *Zgodovina slovenskega slovstva* I–II. (Ur. Ogrin, Matija.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠUMRADA, JANEZ, 2001: Žiga Zois in Déodat de Dolomieu. *Kronika* 49/1–2. 65–72.
- VALENCIČ, VLADO, FANINGER, ERNEST, GSPAN-PRAŠELJ, NADA, 2013: Zois plemeniti Edelstein, Žiga (1747–1819). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi872726/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 29. 7. 2019. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 15. zv. Zdolšek - Žvanut*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1991.
- VERBIČ, MARIJA, 1956: Bohinjsko rudarstvo in fužinarstvo konec 18. stoletja: (po Zoisovem opisu leta 1778). *Kronika* 4/1. 6–14.
- VIDMAR, LUKA, 2010: *Zoisova literarna republika: Vloga pisma v narodnih prerodih Slovencev in Slovanov*. Studia litteraria. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana. Državna založba Slovenije.
- ZORN, MATIJA, 2005: Fremde und einheimische Naturforscher und Geistliche - die ersten Besucher der slowenischen Berge (Ende des 18. Jahrhunderts bis Anfang des 19. Jahrhunderts). *Die Alpen!: zur europäischen Wahrnehmungsgeschichte seit der Renaissance / Les Alpes!: pour une histoire de la perception europeenne depuis la Renaissance*. Studies on Alpine history 2. (Ur. Mathieu, Jon, Boscani Leoni, Simona.) Bern: P. Lang. 223–235.
- ZORN, MATIJA ET AL., 2015: *Dolina Triglavskih jezer*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- ŽONTAR, JOŽE, 1954: Neznana pisma Žige Zoisa. *Kronika* 2/3. 188–191.

III

VALENTIN VODNIK V LITERARNI IN KULTURNI ZGODOVINI

DIALOŠKA STRUKTURA V SLOVENSKI LITERATURI IN VALENTIN VODNIK

Igor Grdina

1 Uvod

Valentinu Vodniku se kot svojevrsten ukrasni pridevek vztrajno pritika oznaka »prvi slovenski pesnik«, ki ne zveni samo zelo jasno, temveč tudi nadvse imenitno. Njenemu nosilcu zagotavlja nepozabno mesto v kraljestvu literature. Gre namreč za besedno formulo, ki je tako zgodovinska kakor predmetnoopredeljevalna. Prvenstvenost izražajoči vrstilni števniki njeno jedro umešča na diahrono os, »slovenski pesnik« pa je oznaka, ki je v osnovi sinhrona, dejansko pa nima omejenega roka trajanja, saj sodobnost v smeri prihodnosti ni omejena. Kar je, ima brez dvoma začetek, ne pa nujno tudi konca. Prav zaradi tega bi morala biti oznaka »prvi slovenski pesnik« pomensko trdna in nemara tudi trajna. V njej namreč ni ne omejitev, ki izvirajo iz genetsko konceptualiziranega motrenja (Jakobson 2008: 120), ne redukcionizmov, ki se pojavljajo pri predmetnoopredeljevalnem oziroma fenomenološkem pristopu k pojavom.

Pa dejansko ni čisto tako. Že več desetletij je znano, da gre pri besedni zvezi »prvi slovenski pesnik« v primeru Valentina Vodnika za konvencionalistično oznako, ki nujno potrebuje dodatna pojasnila in zamejitve. To je, denimo, razvidno tudi iz reprezentativnih pretresov literarne preteklosti. V prvem zvezku *Zgodovine slovenskega slovstva*, ki je izšel leta 1956, tako beremo:

Kolikor velja za Linhartarja, da je naš prvi dramatik, toliko velja za Vodnika, da je naš prvi pesnik. Ta oznaka mu seveda ne pritiče zato, ker naj bi bil sploh prvi Slovenec, ki je zlagal pesmi, marveč zato, ker se je prvi zavedal, da bodi pesnik glasnik svojega naroda in kot tak njegov učitelj in buditelj. To jasno zavest je izpovedal v pesmi *Moj spominek*, dal pa ji je izraza tudi s tem, da je poudarjal [tj. naglaševal] svoj priimek drugače, kakor je bila in je še navada. Tako se je v svoji znameniti avtobiografiji podpisal Valentin Vodnik (ZSS 1956: 401).¹

* Razprava je nastala v okviru izpolnjevanja programa P6-0094 *Biografije, mentalitete, epohe*, ki ga iz sredstev proračuna Republike Slovenije financira ARRS.

¹ Na začetku 19. stoletja je bilo razbiranje globljega pomena iz imen oziroma črkovnih znamenj za glasove v njih kar običajno. Bernard Anton Smolnikar je bil Vodniku, denimo, hvaležen za to, da je določil »pravilen« zapis njegovega priimka, iz katerega je potem razbral svoje posebno poslanstvo. Pesnika je imel kar za preroka (Stanonik 1977: 220).

2 Zakaj je Vodnik prvi slovenski pesnik

2.1 Skozi citirane stavke odmeva relativnost in celo potencialna spornost na prvi pogled jasnih besednih formulacij. Če je leta 1866 Josip Stritar, ki je imel levji delež pri oblikovanju zavesti o književni klasiki svojih rojakov – iz meril za uvrstitev vanjo je v *Kritičnih pismih* z veliko polemično gesto izgnal neumetniško oblikovalne kriterije, se pravi tiste, po katerih je ta naziv zaobsegel tudi opus Jovana Vesela - Koseskega (Stritar 1969: 77–91) –, menil, da velja oznaka »prvi slovenski pesnik« v primeru Valentina Vodnika brez dodatnega tolmačenja, pozneje očitno ni šlo brez dovolj obširnih dostavkov, komentarjev in zamejitev.

Da je eminentno literarnozgodovinsko delo za podkrepitev opredelitev, s katerimi je operiralo, sprejemalo avtorjevo samorazumevanje, sredi 20. stoletja že ni bilo nič posebej nenavadnega. Ustvarjalec in njegovo delo sta bila v Matičini *Zgodovini slovenskega slovstva* v ospredju pozornosti. Veda, ki je preučevala književnost, še ni stremela k strukturalni ukinitvi človeka; tudi marksistični determinativi, ki so v literaturi skušali uveljaviti ideologije družbene superstrukture, v njej niso mogli pognati globljih korenin. Objektivnost, ki je bila v obzorju znanosti 19. stoletja samoumevna, se je paradoksalno drobila celo v okviru nanjo prisegajoče pozitivistične paradigme. Kadar se je raziskovanje usmerjalo k človeku, slednji ni bil nespregledljiv in neodmiseln samo kot opazovalec, temveč tudi kot predmet. Seveda pa je delitev na subjekt in objekt v navedenem primeru mogoča le pri redukciji na približek, kakršnega potrebuje za svoje motrenje pozitivistično konceptualizirana znanost, v spoznavni praksi pa v čisti obliki ni izvedljiva. Je le personalno predstavljiva. A to je daleč od objektivnosti, ki zase in za svoje stanje sploh ne more vedeti.

Treba je reči, da je absolutizirano pojmovanje Valentina Vodnika kot prvega pesnika slovenskega jezika in kulture pri Josipu Stritarju (1969: 16) kar nekoliko presenetljivo. Bolj logično bi bilo, da bi to formulacijo, ki leta 1866 ni bila ne posebej stara ne zelo utrjena, saj se iz del, temelječih na Šafařiku namenjenem Čopovem pretresu slovenskih ustvarjalcev, ni dala izpeljati,² problematiziral, ker je bil tudi prodoren – ter v mlajših letih celo oster in brezkompromisen – kritik. To še zlasti velja v procesih literarne klasicizacije, ki jih je dojemal kot vrhunec in iztek literarnokvalitativnega motrenja oziroma preizkušanja. Slednje je kljub specialističnosti imel za nekaj občega. Klasicizacijo je razumel kot stvar celotnega naroda (Stritar 1969: 16) in jo je ločil od priznavanja zaslug in izražanja hvaležnosti v okviru celotnega kulturnopolitičnega in zgodovinskega duhovnega prostora.

Zakaj je Stritar ravnal tako, kot je, si ni težko predstavljati. Nedvomno se je zavedal mnenjske in siceršnje razslojenosti skupnosti, ki ji je pripadal. Duhovna konfiguracija

² Ta dela so imela v 19. stoletju znanstveni status. Čopovo gradivo je bilo najizčrpnje uporabljeno v Šafařikovi/Šafařikovi zgodovini literature južnih Slovanov, ki je izšla v Pragi leta 1864. Prav tako Vodnika ni razglašal za prvega slovenskega pesnika Janez Trdina v svojem pretresu domačih ustvarjalcev, ki je zagledal luč sveta v *Ljubljanskem časniku* ob koncu leta 1850. Zelo pomenljivo je njegovo časovno umeščanje ob Urbana Jarnika (Trdina 1850: 300).

slovenskega prostora mu je bila znana že zaradi polemičnih trkov in razhajanj s slavilci Koseskega ter zaradi soočenj z nazori slovenskega Junija,³ tj. Antona Mahniča (Stritar 1969: 233–248). Narod, ki je v duhovnem smislu prostor, v katerem delujejo tako sredobežne kakor sredotežne silnice, potrebuje – kot vse skupnosti – kohezivna območja s privlačnostjo za vse. Stritar je eno takšnih con najdeval v literaturi, iz katere je zato izganjal kriterije, ki so napolnjevali siceršnje k diferenciaciji težče javno življenje, zlasti politiko. Avtorji, ki skozi svoja dela oziroma njihovo recepcijo ustvarjajo skupnosti bralcev, tako z zastavljanjem vprašanj kakor z nudenjem odgovorov, pa celo že zgolj z vpeljevanjem v svoj pojmovni svet dajejo drugim množico povezovalnih elementov in referenčnih točk. Stritarju kot profesorju antičnih in po potrebi tudi sodobnih jezikov ni bilo neznano, da je literarna klasika imela moč ustvarjanja skupnosti prek vseh političnih razlik. Zato je bila za slovenski prostor, ki je bil med letoma 1849 in 1879 – če se izvzamejo posamezne »kratkosapne« vladavine federalističnih oziroma konservativno naravnanih kabinetov pod vodstvom Richarda grofa von Belcredija in Karla Sigmunda grofa von Hohenwarta – izpostavljen hudemu nemškonacionalnemu pritisku,⁴ izjemno pomembna. Mogoče je reči, da so bili razlogi za Stritarjevo uvajanje eminentno literarnih kriterijev v pretres slovstva neknjiževni. Toda ob tem je treba takoj dodati, da vzrok ne determinira posledice, temveč jo zgolj povzroči.

Za Stritarjevo dojetje Vodnika je bilo pomembno dejstvo, da se je »gospod Mirodolski« kot poklicni pedagog zavedal didaktičnega potenciala oziroma vloge književnosti. Klasika je bila tako vzor kot predmet pouka. Kohezivne cone posameznih skupnosti ne nastajajo samo spontano, temveč tudi programirano – prek šole. Klasika, ki jo opredelita kritika in javna recepcija, učinkuje v okviru pedagoškega procesa celovito, predvsem pa kar najhitreje. Stritar praktično nikoli ni dajal v oklepaj misli o učinku književnosti – kar je dokazal ne samo s *Kritičnimi pismi*, temveč tudi s sklepnim dostavkom k *Zorinu*. Definiranje (načel) slovenske klasike, ki je bilo v jedru njegovih literarnousmerjevalnih spisov, ni bilo samo sebi namen: šlo je za vzgojo srca. Stritarjevi nazori o književnosti in njeni kvaliteti dejansko niso bili esteticistični, čeprav so

³ Junius je bil psevdonim, za katerim se je skrival avtor kritičnih pisem o britanski vladi v času kralja Jurija III. Njegove poslanice so izšle skupaj z zapisi ljudi, na katere so bile naslovljene. Psevdonim je bil prevzet iz imena idealističnega starorimskega patriota in Cezarjevega somorilca Marka Junija Bruta. Ta psevdonim so pozneje uporabljali še drugi avtorji, med njimi tudi Rosa Luxemburg in Luigi Einaudi. Med Slovence ga je zanesel Anton Mahnič.

⁴ Renegati so lahko vse do nastopa druge vlade grofa Taaffeja računali na hiter karierni vzpon. Tako se je v javno osredje umestil Dragotin Dežman, ki je bil v mlajših letih, v času Bachovega neoabsolutizma, zvest slovenstvu, ob koncu julija 1887 pa je patetično pozival celo Triglav, naj ščiti nemško zemljo. Kot renegat – Janez Trdina ga je imel kar za Judeža – se je mož povzpел celo do mesta ljubljanskega župana, bil pa je tudi poslanec državnega in deželnega zbora. Takšna kariera je bila za človeka brez univerzitetne diplome in/ali dokazane podjetniške sposobnosti v 19. stoletju izjemna. Mogoče jo je bilo pripisati njegovemu političnemu veleslalomu. Vrsta Dežmanu podobnih priučenih Nemcev je doživela podoben, pa čeprav nekoliko manj spektakularen vzpon. O takšnem dvigu so mogli slovenstvu zvesti velikani duha brez univerzitetne diplome in/ali dokazane podjetniške sposobnosti – npr. Fran Levstik ali Josip Jurčič – samo sanjati.

temeljili na dojemaju lepote. Slednja pri »gospodu Mirodolskem« ni bila dojemana kot docela samostojna vrednota; zanj je bila le avtonomna. Imela je svoj prostor, toda iz njega so bila vrata odprta tudi drugam, zlasti k didaktiki, ki pa jo je Stritar razumel neutilitarno. V njegovih pojmovanjih se je lepota ozirala predvsem k etiki (Priatelj 1970: 82, 87, 96). Gospa je po Stritarjevi sodbi zares bila le umetnost (Stritar 1870: 94). Lepota je zgolj delala zanj. Pretirano bi bilo reči, da kot dekla, vendar ji je služila.

Na to opozarjajo kriteriji za izrekanje sodb o besedni umetnosti, ki jih je Josip Stritar leta 1868 opredelil v *Kritičnih pismih*. Tedaj jih je moral predstaviti kar najbolj nedvoumno, kajti zadal si je nalogo, da rojake prepriča, kako Koseski ne more biti veličina na domačem Parnasu. Stritarjevi kriteriji so se vrteli okrog izvirnosti, izrazne nenarejenosti, slogovne neprisiljenosti in razumljivosti. Estetski v strogem filozofskem smislu pravzaprav niso bili, saj so zadevali odnos do snovi in rabo jezika. Toda po drugi strani je pomembno, da niso terjali pripadnosti kateremu koli sistemu mišljenja ali svetovnemu nazoru. V tem pogledu so bili odprti v vse smeri, kar se je posebej lepo prilegalo kriterijem za uvrstitev v klasiko, ki mora pokriti celoten spekter človeškosti.

Vse to je še kako zadevalo Vodnika. Prav na podlagi takšnih kriterijev ga je Stritar lahko štel za prvega slovenskega pesnika. Vseeno pa je bila to bolj preliminaristična kritiška kakor definitivistična literarnozgodovinska oznaka. Na to opozarja zlasti Stritarjeva sodba, da se Vodnika kljub nespregljivi zaslužnosti za velikega pesnika nikakor ne da šteti. Človek, ki ga vodi pravičnost in ne le hvaležnost, ga za prvaka Parnasa pač ne more imeti (Stritar 1969: 16).

Glede na dovolj izčrpno elaboracijo literarne stvarnosti na Slovenskem v uvodni besedi k drugi izdaji Prešernovih *Poezij* leta 1866 (Stritar 1969: 10–11) je mogoče domnevati, da »gospodu Mirodolskemu« sklicevanje *Kranjske čbelice* na *Pisanice od lepeh umetnost* ni bilo *terra incognita*. Miha Kastelic pa je v stancah z naslovom *Prijatelj krajnsine*, ki so svojevrsten prolog v zborniku, katerega urednik je bil, poudaril, da so za starejšo edicijo poskrbeli »združeni« – torej skupina ustvarjalcev (Žigon 1914: I–XII; Gspan 1979: 131). V uvodu k Prešernovim *Poezijam* Stritar tudi sam izrecno omenja prvi zvezek *Kranjske čbelice* kot posebej pomemben oziroma imeniten. Menil je namreč, da so bile v njem objavljene prve pesmi nedosežnega prvaka slovenskega Parnasa (Stritar 1969: 11). To pa pomeni, da vrste pesnikov v *Pisanicah* pri izrekanju sodbe o tem, kdo je prvopristopnik na slovenski Parnas, Stritar ni mogel zanemarjati iz nepoučenosti, temveč se zanje ni zmenil zaradi lastnega pojmovanja umetnosti. Po njegovih kriterijih, ki za končno stacionarno stanje prave literature predvidevajo položaj klasike, prizadevanja o. Janeza Damascena Deva, o. Marka Pohlina in večine njunih tovarišev niso bila uspešna in jih zato tudi ni upošteval. Kritiku zgolj hotenje po ustvaritvi umetnosti in prizadevanje v tej smeri očitno ni dovolj: treba je tudi zadovoljivega rezultata. In Stritar se je očitno postavil na stališče, da vsi po metričnih pravilih urejeni teksti v *Pisanicah* niso poezija. Raven umetnosti dosega v tem zborniku le nekateri Vodnikovi verzi. In čeprav jih ni mogoče postavljati na najvišji nivo, so vendarle vsaj zgled prizadevanja v pravi smeri.

To je razvidno iz Stritarjevega razglašanja Vodnika za ustvarjalca, ki je »prvi poskusil naš jezik ubirati po umetnih ritmihi« (Stritar 1969: 16). Prav takšne besede »gospoda Mirodolskega« o pesniku pa dokazujejo, da njihov izgovorjalec nikoli ni bil čisti formalist: kriteriji oblike zanj niso bili temeljno merilo pripadnosti poeziji. O. Marko s svojimi poskusi heksametrskih verzov nanj ni napravil večjega vtisa.

2.2 Stritar je s takšnim pojmovanjem odpiral vrata tudi Franu Levcu, ki je v razgreti pravdi o slovenskem šestomeru, v kateri se je srdito »počil« z Jankom Pajkom, Pohlinovo formalno novost v domači literarni krajini obravnaval skrajno ironistično. Menil je, da je nad njo navdušen le njegov oponent, do katerega je izražal prezir celo s spremembo v zapisu priimka (Levec 1878: 29).⁵ Ustrezna uporaba forme je bila torej razumljena kot potrebni, ne pa tudi že zadostni pogoj umetnosti. Kljub vsem pozneje prilepljenim etiketam Stritar torej ni bil ne esteticist in tudi ne formalist.⁶ Za obe skrajni legi je bil pač preveč usmerjen h klasiki. Kar je postala slednja v dolgih stoletjih literarnih stalnic in prelomov, po Stritarjevem pojmovanju ni bilo utemeljeno v kakršni koli enostranskosti. V njen okvir posamičnih del ne uvrščajo ne same oblike ne zgolj pomeni. Klasika je, kar je, zaradi umetniškoizrazne vsestranskosti. Tako forma kakor estetika v njej delujeta, vendar nista docela osamosvojeni vrednoti.

2.3 Prav na tem mestu pa se razpirajo bistvena vprašanja o Vodnikovem položaju v slovenski literaturi. Je bila klasicizacija avtorja, ki se je javnosti premierno predstavil v *Pisanicah* in svojo pot sklenil s pripravljanjem zbranega pesniškega dela, posledica strukture njegovega opusa ali pa zgolj končni rezultat utilitarnega in skrajno intencionalnega branja stihov, katerih ustvarjalec je bil? Je bil Vodnik dojeman kot prvi slovenski pesnik zaradi potenciala svojih stvaritev ali le zaradi potrebe po tem, da tudi njegovi rojaki dobijo v zgodovini umetnika, na čigar opus in usodo se lahko sklicujejo ob najrazličnejših priložnostih? Je bil avtor *Mojega spominika* prerok, ki je svoj priimek opremil z akcentom na drugem zlogu zaradi zavedanja o teži lastnega poslanstva, ali zato, ker so ljudje okoli njega hoteli biti podobni drugim in so si pač poiskali veličino po svoji meri in nuji?

Stritar, ki je sodil, da Vodnika pri pravičnem označevanju ni mogoče šteti za velikega pesnika, dejansko ni dal jasnega odgovora na ta vprašanja. Le splošna intenca njegovega razpravljanja, ki književnost šteje za vrednoto po estetskih kriterijih, razkriva njegovo sodbo: klasiki – tudi najmanjši – zares morajo biti to, za kar so priznani. Levec pa je bil v *Pravdi o slovenskem šestomeru* do literarnega potenciala ustvarjalca *Zadovoljnega Kranjca* še bolj kritičen: ni ga predstavljal samo kot učenca hudo ironiziranega o. Marka

⁵ Levec je svojega oponenta v *Pravdi o slovenskem šestomeru* označeval bodisi kratično, z J. P., bodisi z nepravilnim, a pomensko ekspresivnim zapisom priimka Pajek.

⁶ V teoriji, ki je lahko bodisi povzetek obstoječe konkretnosti bodisi načelno odpiranje prostora za prakso v prihodnosti, je tak položaj med Slovenci definirale šele Janko Pajk s svojimi *Krasoslovnimi črticami*. Slednje so izšle v *Domu in svetu* po njegovi smrti leta 1899, njihova vsebina pa je bila prvič predstavljena malo prej v dunajskem Slovenskem klubu.

Pohlina, temveč tudi kot avtorja, ki je bil okoren »v umeteljnjej pevski meri, katera se mu je samo tedaj posrečila, kadar jo je posnel po narodnej pesmi« (Levec 1878: 29–30). Še bolj je do njega zadržan v svoji malce zgodnejši *Slovstveni zgodovini*.⁷ Toda Levčev zapis o Vodniku je tudi v njej prej kritiški kakor literarnohistoričen. Na to opozarjajo zlasti primerjave s Prešernom – tako na ravni dela kakor na nivoju priznanosti v javnosti. Tudi odrivanje Vodnikovega pomena v širši prostor in razlaganje njegovega slovesa kot posledice dejavnosti njegovih učencev in mentalitete je izraz takega pristopa:

Valentin Vodnik ne začenja nove dobe kot slov[enski] pisatelj, nego kot kulturhistorična prikazen. Njegovi spisi niso tako izvrstni i se ne ločijo veliko od Kumerdejevih i Japeljnovih i.t.d., a vendar je imel Vodnik neizmeren upljiv na svoje učence, kakoršinega še Preširn ne. To prihaja od tod, ker je bil dolgo časa učitelj poetike na ljubljanski gimnaziji, i kot tak je učil sploh leposlovje. [...] Verhu tega je imel bistre i talentirane učence, ki sicer niso bili vsi slov[enski] pisatelji, ki so pa vendar pozneje na Kranjsko prišli i z naudušenjem o Vodniku govorili i njegovo slavo širili. Ker je bil Vodnik v tistih absolutističnih časih edini pesnik, oklenili so se ga vsi i ga veliko bolj slavili, nego je zaslužil. Taki učenci so bili Vertovec, Čop, Verne, dr. Kavčič, prof. Repič, prof. Petruzzi i.t.d. Vodnik ima tedaj za Slov[ence] velik kulturhistoričen pomen, kar se je pa premalo dozda povdarjalo. Vodnika je slavilo brez števila besed, koncertov i domačih veselje[.] napravljenih od čitalnic, dijakov i.t.d. O Vodniku se je o takih priložnostih več govorilo, kakor o vseh drugih pisateljih skupaj. Zato je njegovo ime tako popularno, i celo tuji narodi ga poznajo bolj kakor Preširna. Tudi pisalo se je o njem toliko veliko, da je njegova literatura naj večja (Levec 2003).

2.4 Vodnik je torej tudi za Levca predstavljal predvsem problem. Sleherno izjavo o njem je moral bodisi pojasniti bodisi omejiti z okoliščinami in komentarji.

Velik vpliv, ki sta ga Stritar in Levec imela na sodobnike kot začetnika oziroma urednika dveh od treh osrednjih leposlovnih revij v dvajsetletju 1870–1890, bi ob tako zadržanem pisanju načeloma govoril za to, da umetniškoustvarjalna sposobnost Valentina Vodnika v njunem času, pa tudi pozneje v literarnozgodovinskem smislu ni bila precejšnje. Bila je dojemana kot sicer skromna, a vseeno nespregledljivo pomembna. Globlji poznavalci literature na Vodnika vendarle niso gledali tako strogo kakor Bleiweisov najtesnejši sodelavec Luka Svetec,⁸ ki je leta 1861 Josipu Vošnjaku dejal, da

⁷ Slovstvena zgodovina Frana Levca se je ohranila kot zapis njegovih predavanj v osmem razredu goriške gimnazije v šolskem letu 1871–1872. Poznejši ugledni historiograf Simon Rutar je namreč vestno zabeležil besede svojega profesorja. Tekst, za katerega objavo na svetovnem spletu sta v letih 2000–2003 poskrbela Dragi Stefanija in Miran Hladnik, se je do danes ohranil v prepisu Štefana Lapajnet.

⁸ Luka Svetec je bil ob Janezu Bleiweisu in Etbinu Henriku Costi osrednja osebnost staroslovenskega kroga. Literarno ustvarjanje in kritika v njegovi biografiji nista osrednji dejavnosti, četudi nista zanemarljivi. Ob delitvi na katoliški in liberalni tabor se je – podobno kot Bleiweisova družina – odločil za slednjega. Svetčeva sodba o poeziji opozarja, da staroslovenski krog, ki je sicer zelo cenil Vodnikovo delo, ni bil uniformen blok; posamezniki so v njem vsekakor lahko ohranili lastno sodbo, ki se je razlikovala od večinske.

premorejo Slovenci samo enega resničnega pesnika – Prešerna (Vošnjak 1982: 88). Na dovolj ozko zamejenem področju, kjer je »pevec Ilirije« po sodbi literarno najbolj razgledanih kriticistično usmerjenih duhov nekaj dosegel tudi kot umetnik, bi njegovo delo potemtakem vendarle terjalo klasicizacijo. Torej je mogoče reči, da je Vodnikov opus, ki je sicer raznovrsten in širok – segal je od časnikarstva prek izdajanja babiških nauk in kuharskih receptov ter katekizma in slovnice do knjig verzov –, z enim pramenom le uspel postati »večni sopotnik« iz lastnih moči. Njegovi dosežki niso bili samo začasni oziroma kulturnozgodovinski. Prav na to je opozoril Fran Wiesthaler kot osrednji govornik ob odkritju Vodnikovega spomenika 30. junija 1889 v Ljubljani. Pozneje precej pozabljeni klasični filolog in slavist je slavljenca dojemal kot eminentnega predstavnika »vznesenega poklica« pesnika (Wiesthaler 1889b: 2). Če je Vodnik kot nosilec luči, kot Prometej razsvetljeval različna področja (Wiesthaler 1889a: 2), si je kot Orfej na Kranjskem in kot prvoprstopnik na slovenski Parnas prislužil vzdevek »mojstra pevca« ter v tej vlogi postal zgled prihodnje rojenim (Wiesthaler 1889b: 2–3). Seveda je bil pomemben tudi kot stvaritelj duhovne Ilirije, ki je s tem, da je prerodila »en zarod«, preživela svojo napoleonsko politično soimenjakinjo (Wiesthaler 1889b: 3) – toda to je bilo mogoče predvsem zaradi pisanja poezije. Prav verzi pa so Vodniku na večer življenja, ob vrnitvi habsburškega absolutizma, spričo politično motivirane upokojitve nadeli celo krono narodnega mučeništva (Wiesthaler 1889b: 3)! Medtem ko se na ljubljanske profesorje, ki niso pisali proilirskih stihov, po vnovični vpeljavi režima »dobrega cesarja Franca« niso zgrnile težave – čeprav so brez ugovora služili »korziški pošasti« –, je bil Vodnik z njimi zasut. Literarno ustvarjanje je zaznamovalo njegovo življenje močnejše in celoviteje kot kar koli drugega.

Struktura Vodnikovega pesniškega opusa kaže na to, da so bile misli, ki jih je Wiesthaler v precej zanesenem besednjaku izrekel pred veliko množico poslušalcev ob koncu junija 1889, v svojem jedru točne. V drugi polovici 18. in ob zori 19. stoletja je ustvarjala vrsta slovenskih pesnikov in tudi njihovi dosežki so bili vse prej kot zanemarljivi. Linhartova sposobnost kovanja verzov si je spričo blagoglasnosti – torej docela zvočne razsežnosti – pridobila priznanje kralja libretistov, dunajskega dvornega poeta Pietra Metastasia (S 1831: 40). Janez Nepomuk Primic in Štefan Modrinjak sta bila v soglasju s svojim romantičnim časom: na Parnas nista rinila ne v smeri umirajočega baroka in rokokoja, kakor večina avtorjev *Pisanic od lepeh umetnost*, ne po poteh skozi šolske poetike priporočanega klasicizma na črti Boileau–Batteaux–Rampler, temveč kot dediča nazorov »razsvetljevalca razsvetljenstva« Johanna Georga Hamanna, njegovega učenca Johanna Gottfrieda Herderja ter vihar-niških ustvarjalcev. Urban Jarnik je bil tako slovenski patriot kot filhelen in prevajanja v nemščino vreden napovedovalec srednjeevropskega bidermajerja. Fellingingerjevo germanizirano verzijo njegove pesmi *Zvezdje* je leta 1815 uglasbil celo sam Franz Schubert (Prunč 1988: 183, 187–188).⁹

⁹ V katalogu Schubertovih del nosi samospev *Die Sternenwelten* oznako D 307.

2.5 Toda: literatura določenega duhovnega prostora je več kot kakršna koli enostranskost, pa naj bo ta še tako aktual(istič)na, priljubljena ali zaslužna. Književnost, ki iz ljudi bodisi s pritrjevalnim bodisi z razlikovalnim dialogom ustvarja skupnosti bralcev, je prostor, ne točka ali linija. In Vodnik ga je s svojim pesniškim opusom, ki ga je ob koncu življenja želel izdati v zaokroženi obliki (Vodnik 1988: 361), dovolj jasno zarisal. Še več! Dejansko je dialoško strukturiran literarni prostor, ki se je vsaj prek kritike oziral tudi onstran svojih meja, ustvaril in oblikoval. Vodnik, ki je izrekel neprizanesljivo sodbo o verzljanju Pavla Knobla (Vodnik 1988: 113, 419), ga ni definiral samo skozi svoje pesnjenje, temveč tudi z zavračanjem vsega po njegovih predstavah nesprejemljivega. Negacija nezamolčujoče vrste pa je dejansko skrajna oblika dialoga, ne poskus njegovega popolnega onemogočenja oziroma dokončnega izbrisovanja. Nemara bi Vodnik celo pri Knoblu, ki s svojimi *Štirimi pari kratko-časnih Novih pesmi* leta 1801 ni ustvaril ne literarnega zbornika ne zbirke stihov, temveč svojevrstno (pol)pesmarico,¹⁰ lahko opazil določene književnotvorne elemente,¹¹ če ga ne bi zmotilo njegovo nedoseganje izraznih standardov. Besedna umetnost vse do avantgardističnega modernizma ni mogla biti ravno vse. Podstandard je bil cona, od katere se je hotela vsaj na ravni jezikovnega oblikovanja oziroma izraza, pogosto pa tudi na nivoju snovi razlikovati. To je bilo še posebej pomembno od začetka uveljavljanja romantičnih impulzov dalje, ko so se v Srednji Evropi namesto stanovsko in namensko razslojene književnosti uveljavile enovite nacionalne literature, katerih dela so bila namenjena vsakomur. Naglo širjenje pismenosti, ki je bilo posledica uvajanja prosvetljskih reform,¹² je vplivalo na to, da nova načela niso ostala zgolj na ravni idealnih zamisli. Romantične pobude in razumevanja so tako lahko globoko zaznamovali mišljenje ljudi. Za kulture mnogih prostorov so pomenili izhodišče, v odnosu do katerega so se razvidevali tudi poznejši impulzi.

Vodnikove predstave o pesništvu, ki so se oblikovale postopoma, ter na tej osnovi nastala dela so bili takšni, da so ustrezali konceptu nacionalne literature za vse in vsakogar. Zamejitve, ki jih razberemo iz Knoblovo verzljanje zavračajočih verzov, niso bile stanovske oziroma slojne, temveč so šle v korak z intencami šole: v njih je bila vsebovana težnja po dvigovanju duhovnega standarda v skladu s predstavami ljudi, katerih mentaliteta je bila zaznamovana z izkušnjo prosvetljskih poskusov izboljševanja sveta. Jutrišnjost preprosto mora biti vsestransko boljša od sedanjosti.

¹⁰ Knobl namreč večkrat predpisuje, kako je treba pevsko izvajati določeno verzifikacijo – denimo po melodiji gorenjske ali štajerske »viže na poskok«. Prav tako ponekod določa dele teksta, katerih eksekucija je namenjena fantu oziroma dekletu, možu in ženi (Gspan 1987: 351–355).

¹¹ Toliko in toliko let pozneje je o teh mogoče razpravljati predvsem zaradi literature nesmisla, ki je brez dvoma napovedana v Knoblovi verzifikaciji *Nova krama*. Prim. Gspan 1987: 349–351.

¹² Za reforme Marije Terezije, ki so pomenile začetek šolanja vsakršnih ljudi v Srednji Evropi, je povsem jasno, da niso imele razsvetljske utemeljitve. Bile so prakticistične in so se zgledovale po razmerah v Prusiji, ki je avstrijsko monarhijo premagala v prvi šlezijski vojni (1740–1742). Zato je treba govoriti o prosvetljenstvu. Res pa je, da je bila kraljevina Hohenzollernov razsvetljska; takšna je v času jožefinizma in pod vladavino Leopolda II. (1780–1792) poskušala postati tudi država habsburško-lotarinške hiše.

Misel, da je zgodovina drugo ime za spreminjanje – prosvetljencem je bila razlog za optimizem, romantike pa je navdajala z otožnostjo –, je bila Vodniku domača. Kazala se je tudi v njegovem pesniškem snovanju: literarno je začel ustvarjati v coni umirajočega baroka in rokokoja ter se potem pod Zoisovim vplivom premaknil k slovenskim razmeram prilagojenemu klasicizmu, ki se je kazal v poudarjeni rabi za domači prostor značilne verzne strukture. Za učinkovito kadenco *Dramila* je junija 1794 prejel mentorjevo pohvalo, kakršnih je bilo v vsej slovenski literarni preteklosti izrečenih le malo: »Sklep, ki je po učinku več vreden kot sto pridig – po resničnem ljudskem tonu in ljudskem okusu pa več kot sto tisoč Carmina – takšni verzi ostanejo večno« (Pohlin, Zois, Linhart, Vodnik 1970: 29).

Obenem pa je Vodnik kmalu začel kazati tudi zelo osebno, k romantičnemu doživljanju narave nagibajoč se obraz, ki je prišel do najmočnejšega izraza v *Vršacu* (Vodnik 1988: 61–62). V pesniku so delovale različne osebnostne silnice, ki so njegov opus odpirale zelo različnim ustvarjalnim pobudam. Marsikaj za druge avtorje nepovezljivega je v Vodnikovih verzih moglo soobstajati. Ni pa v večini njegovega opusa šlo za sinteze, temveč za mozaično sonavzočnost različnih elementov. V 20. stoletju najdemo v podobnem položaju vrsto slovenskih pesnikov. Najznamenitejši med njimi je Srečko Kosovel, ki je sočasno ustvarjal impresionistično in simbolistično liriko, ekspresionistične verze ter modernistično-avantgardistične konse in lepljenke.

Vodnik je našel pot tudi k položaju pesnika glasnika. Njegovi verzi so postali poslanice skupnosti, ki ji je pripadal, svetu. Zato je mogel napraviti vtis na mnoge ljudi, ki so pozneje postali nosilci njegovega spomina ne samo v domovini, temveč – kakor izpričuje Andrej Bernard Smolnikar – tudi na tujih tleh. Vodnik je kot glasnik skupnosti na eni strani prirejal Collinove *Pesmi za brambovce*, v katere je pretihotapil misel, naj bo habsburška cesarska država – »Estrajh« – »za vse« (Vodnik 1988: 83–84), na drugi pa je ustvaril *Ilirijo oživljeno* (Vodnik 1988: 91–98). Njen spokorniški preklic, ki je zagledal luč sveta šele po pesnikovi smrti (Vodnik 1988: 125–128), ni bil iskren. Smolnikar, ki je ohranil najjasnejše pričevanje o tem, je značilno tudi v novem svetu ostal zvest slovenstvu, do katerega jasne artikulacije mu je pomagal Vodnik.

Nazadnje se je pesnik v času ustvaritve *Mojega spominika* znašel v edinem položaju, v katerem si klasika in romantika podajata roko: ustvarjalec verzov je v obeh duhovnih in stilnih formacijah dojemal kot človek zelo posebnih moči. A Vodnik se predstavi v svoji pesemski avtobiografiji kot »eden proti vsem«. To ga jasno usmerja proti romantiki. H klasiki lastnega prostora, ki jo je ustvaril sam, pa ga vleče oblika verzov. Na svoj način tudi spreminjanje – od pevca »okroglih« do samozavestnega stvaritelja opusa. Slednji je ob vsem drugem tudi posoda njegovega spomina. Toda prav tako ne gre spregledovati, da v verzih na romantični – ironistični – način obravnava svoje življenje brez cvenka, ki je bilo posledica učinkovite dejavnosti avstrijske države: značilno ga povezuje z neustrašnostjo in prostostjo v ustvarjanju (Vodnik 1988: 129). V *Mojem spominiku*, se pravi čisto ob koncu svoje ustvarjalne poti, se je pesnik pomaknil proti poskusu sinteze. S tem je odprl pot avtorjem, ki so si prizadevali amalgamirati pobude iz različnih tokov mišljenja in združevati prvine več duhovnih in stilnih formacij.

2.6 Vodnikov opus je potemtakem postal velikansko dialoško križišče. V njem sta se srečevali stvarna in pesniška preteklost ter prihodnost. Prva se je poslavljala, druga napovedovala. Prešernovi verzi v Vodnikovo čast so potem poudarili vso širino »pevca Ilirje«: bil je tako osamljen kakor radoživ ter na eni strani prerok in na drugi aktualistično angažiran ustvarjalec (Prešeren 1969: 32–33, 118, 121). Večsmernost, ki je za nacionalno literaturo običajna, je vsekakor navzoča že v opusu ustvarjalca *Mojega spominika*. Vodnikovo delo je slovenska književnost v miniaturi. Značilno se pesnik ni odpovedal nobenemu pramenu svojega opusa zaradi udobnosti. To še posebej velja za *Ilirijo oživljeno*, ki jo je v zaupnih krogih recitiral tudi v zadnjih letih svojega življenja (Stanonik 1995: 183). Križ je naredil le čez večino svojih zgodnjih verzov – a le zaradi prepričanja o njihovi literarni šibkosti. Slovstvena zgodovina mu je dolgo sledila. Celo *Pisanice* kot celota so ostale v literarni vedi vrsto desetletij bolj podatek kakor globlje analizirana fakticiteta.

Na tem mestu se nam zastavlja vprašanje, ali je imel Valentin Vodnik, ki ga je v svet duhovne tvornosti po vsej verjetnosti usmeril zgled učenega strica Marcela, posvečenega šolnika v Novem mestu (Vodnik 1988: 253) – njegovo redovno ime Marcelijan bi težko bilo brez zvez z občudovanjem sorodnikovega zgleda –, kakšnega resnega tekmeča za označevanje z besedno zvezo »prvi slovenski pesnik«. Kritičnega povzetka v preteklosti pridobljene izkušnje na eni strani ter na drugi zasnutka oziroma napovedi celotnega nacionalnega literarnega prostora v opusih Urbana Jarnika, Janeza Nepomuka Primica in Štefana Modrinjaka gotovo ni najti. Še manj je kaj takega mogoče pričakovati pri Linhartu, Zoisu, Pohlinu in Japlju, ki v slovstvenem delu niso bili primarno pesniki. Knobl je v osnovi še pesmar in potemtakem ne anticipira vse širine poezije. Podobno je mogoče reči za ustvarjalce nabožne in vsaj deloma tudi že pretežno moralistično usmerjene in novičarske poezije, ki jih je od Trubarja dalje znanih kar nekaj.

Kot edini resni kandidat za oznako »prvi slovenski pesnik« se poleg Vodnika dejansko ponuja le o. Janez Damascen Dev. Jože Koruza, ki je najtemeljiteje preučil njegovo ustvarjalnost, je nanizal vrsto tehtnih utemeljitev in argumentov za to, da bi se omenjena formulacija prenesla na literarno nadarjenega, vztrajnega in umetnostno-oblikovalno stremiljivega bosonovega avguštinca (Koruza 1991: 257–267). Dev je bil dovolj ambiciozen avtor; v razmerju do zgodnjega Vodnika se je pokazal tudi za pobudnega. Njegov opus prav tako ni točka ali linija, temveč prostor: kaže se v zelo raznovrstni podobi. Pa vendar nekaj pomembnega ločuje Vodnika od Deva: pesniški opus slednjega je veliki vrh malo prej začete paradigme ter hkrati tudi že skorajda njen iztek. Ura slovenske baročne in rokokojske poezije je dejansko odbila z njim, za to pa je zaslužen predvsem Zoisov napor za slogovno preusmeritev Vodnika. Slednji je bil potem do svojega zgodnjega ustvarjanja pod devovsko-pohlinovskimi obnebbi zelo kritičen; sodil je, da je iz njegove zgodnje dobe le *Zadovoljni Kranjec* »enmalo branja« vreden (Vodnik 1988: 253). Tako je Devovo tragično priznanje lastne pesniške nemoči ob branju Bürgerjeve *Lenore* ostalo njegova zadnja beseda v literarnih premikih na Slovenskem (Gspan 1978: 213–214). Sestavljenost Devovega opusa se ustavi pred možnostjo kontradiktornosti. Tista v Vodnikovem delu pa ne – in zato tudi odpira pot k literaturi skupnosti, ki je izrazito mozaična v vseh razsežnostih. Kot takšna vsebuje

tudi prenekatero protislovje. Hkrati Dev ne poskuša priti do velike sinteze. Vodnik se je v *Mojem spominiku* vsekakor trudil s premikom v to smer.

Vodnikov stvariteljski napor se je kazal v različnih smereh: popotovanja v ene so bila pretežno izkušnja, v druge pa tudi pričevanje o literarnem potencialu in uresničenem stremljenju. Pesnik je tako prerasel Dev-Pohlinovo paradigmo, vendar se ji ni povsem odpovedal. *Zadovoljnega Kranjca* je temeljito predelal in ga s tem rešil za prihodnost (Vodnik 1988: 12, 28–29, 51–52).¹³ Poslušal je Zoisa, ki je bil uvajalec novega – kar je v poeziji pokazal s trudom za poslovenitev *Lenore* (Gspan 1978: 233–240) –, vendar je ostal na svojih ustvarjalskih nogah in se spreminjal v skladu z logiko lastne pameti in srca. Na vse to je potem prišla zamenjava Kranjca s Slovencem v *Dramilu* (Vodnik 1988: 393–394), ki je v avstrijski cesarski državi, prepredeni s sumničavimi pogledi zvestih služabnikov in ogleduhov vseмогоčnega kanclerja Metternicha, kar precej časa morala ostati zabeležena le v rokopisu. Sledila so še druga resonančni prostor šireča dejanja oziroma formulacije.¹⁴

3 Sklep

Toda glavni razlog za to, da je prav Vodnik obveljal za prvega slovenskega pesnika, je vendarle v njegovem celotnem opusu, ki je prvo pomembno dialoško vozlišče poezije v prostoru med najsevernejšimi jadranskimi obalami in vzhodnoalpskimi vršaci. Njegovo delo je razprto v različne cone ter je kot takšno lahko postalo prva kaskada pozneje široke in globoke reke nacionalne literature, ki je prav tedaj – po začetku izbrisovanja stanovske ločenosti ljudi in njihovih literarnih izrazov – začela težiti k enojezičnosti.¹⁵ Drugi ljudje so v Vodnikovih stvaritvah prebrali zgolj to, kar je bilo v njih zares zapisano. Ni jim bilo treba dodajati vsebin s svojevoljnimi tolmačenji. Vodnik je bil zato lahko v polnem pomenu besede klasiciziran in ne le kulturnopolitično registriran oziroma kodificiran kot narodna korifeja – čeprav je zlasti zelo vplivni in sugestivni Levec namigoval prav na to.

¹³ Drugačno mnenje zastopa Jože Koruza, ki vidi v prvi verziji *Zadovoljnega Kranjca* metrično in izrazno zanimivejši ter posebnejši tekst kakor v poznejših variantah. Prim. Koruza 1991: 309, 318.

¹⁴ Na svoj način je Vodnikov pomen poudarjala tudi mazaška propaganda njegovega slovničarskega tekmeča Jerneja Kopitarja, ki se je vsakemu poznavalcu dejanskega stanja razkrivala kot sovražna. Tako je dunajski cenzor svojega ljubljanskega korespondenta obtožil celo neznanja latinskega očenaša, kar je ob njegovem dokazano dobrem obvladovanju klasičnih jezikov absurd. Toda vsako je vedel, da se k širjenju nesmiselnih vesti ljudje zatekajo samo ob pomembnih tekmečih.

¹⁵ To pa seveda ne pomeni, da so Slovenci opustili pragmatično večjezičnost. Šolska politika je ne samo v času habsburške monarhije, temveč tudi po osnovanju skupne nacionalne države s Srbi in Hrvati poudarjala pomen obvladovanja drugih oziroma tujih idiomov. Občasno so se pojavljali le spori o tem, kateri od njih naj bo najbolj razširjen. Do druge svetovne vojne sta v tem oziru tekmovali nemščina in francoščina, po njej pa je zaradi političnih razlogov začasno prevladala ruščina, nakar se je začela uveljavljati angleščina.

Literatura

- GSPAN, ALFONZ, 1978: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja I*. Ljubljana: Slovenska matica.
- GSPAN, ALFONZ, 1979: *Cvetnik slovenskega umetnega pesništva do srede XIX. stoletja II*. Ljubljana: Slovenska matica.
- JAKOBSON, ROMAN, 2008: *O jeziku*. Zagreb: Disput.
- JARNIK, URBAN, 1988: *Urban Jarnik (1784–1844). Textologische Grundlagen und lexikologische Untersuchung seiner Sprache. Band I: Kritische Edition der Gedichte und Übersetzungen*. (Ur. Prunč, Erich.) Celovec: Hermagoras/Mohorjeva.
- KORUZA, JOŽE, 1991: *Slovstvene študije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- LEVEC, FRAN, 1878: *Pravda o slovenskem šestomeru: Odgovor mariborskemu šestomérniku Janku Pajku*. Ljubljana: [samozaložba].
- LEVEC, FRAN, 2003: *Slovensko slovstvo*. (Ur. Hladnik, Miran et al.) <http://slovlit.ff.uni-lj.si/slov-jez/mh/levec.html>, dostop 10. 1. 2019.
- PRIJATELJ, IVAN, 1970: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- POHLIN, MARKO, ZOIS, ŽIGA, LINHART, ANTON TOMAŽ, VODNIK, VALENTIN, 1970: *Izbrano delo*. Zbirka Naša beseda. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Mladinska knjiga.
- S. = ZUPAN, JAKOB, 1831: *Vorzug des Krainischen von dem Russischen und Serbischen, von Russen und Serben selbst anerkannt*. *Illyrisches Blatt* 14/10. 40.
- STANONIK, JANEZ, 1977: *Smolnikar in Valentin Vodnik*. *Slavistična revija* 25/2–3. 205–232.
- STANONIK, JANEZ, 1995: *Andrej Bernard Smolnikar*. *Zgodovinski časopis* 49/2. 183–191.
- STRITAR, JOSIP, 1870: *Literarni pogovori VI*. *Zvon* 1/6. 92–95.
- STRITAR, JOSIP, 1969: *Izbrano delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- TRDINA, JANEZ, 1850: *Pretres slovenskih pesnikov (Dalje)*. *Ljubljanski časnik* 1/75. 300.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- VOŠNJAK, JOSIP, 1982: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- WIESTHALER, FRAN, 1889a: *Slavnostni govor*. *Slovenski narod* 22/148. 1–2.
- WIESTHALER, FRAN, 1889b: *Slavnostni govor*. *Slovenski narod* 22/149. 2–4.
- ZSS 1956 = LEGIŠA, LINO, GSPAN, ALFONZ (ur.), 1956: *Zgodovina slovenskega slovstva I: Do začetkov romantike*. Ljubljana: Slovenska matica.
- ŽIGON, AVGUST, 1914: *Francè Prešeren: Poet in umetnik*. V Celovcu: Družba sv. Mohorja.

»PERVI SLOVENSKI PESNIK« IN SLOVENSKI PESNIŠKI KULTI

Marijan Dovič

1 Uvod

Odkar so staroslovenski veljaki leta 1858 na Vodnikovi šišenski domačiji namestili marmorno ploščo in dali vanjo vklesati, da se je tukaj rodil »prvi slovenski pesnik«, je sodba o Vodnikovem pesniškem prvenstvu stala, obstala in naposled okostenela. A koliko ta sodba res drži? V tem prispevku bom pokazal, da je Valentin Vodnik – ki nemara ni ravno *prvi* slovenski pesnik¹ – vsekakor prvi, ki so ga po smrti doletele kultne oblike čaščenja. Takšen razvoj ni bil v širšem kontekstu nič posebnega, saj so se pesniški komemorativni kulti od tridesetih let 19. stoletja viralno širili po celotnem kontinentu, mrtvi pesniki pa so se – skozi proces kanonizacije ustoličeni v »kulturne svetnike« – spreminjali v emblematične figure narodnih gibanj. Tudi na Kranjskem so se po revolucionarnem letu 1848 staroslovenski voditelji vse bolj zavedali potrebe po »velikih možeh«, primernih za slavljenje. V pošteve so prišli različni intelektualci, toda očitno prednost so imeli – tako kot še marsikje v Evropi – možje peresa.

Prvi primeren kandidat za pesniški kult je bil Valentin Vodnik, sprožilni moment pa je priskrbela že omenjena šišenska slavnost, obhajana 2. februarja 1858, na predvečer stote obletnice pesnikovega rojstva. Njen še danes vidni izplen – v marmor vklesan pridevek »slovenski« – je bil vsekakor pomemben dosežek za slovensko narodno gibanje. Toda pokazati nameravam, da je bil od materialnega še pomembnejši ritualni vidik Vodnikove stote obletnice, ki je danes manj opazen. Vodnikova slavnost je namreč v slovenski kulturni prostor vpeljala vzorec pesniških komemorativnih kultov, z dotlej nevideno nacionalno evforijo prepojeno slavje pa je jasno pokazalo, da slovenska stvar pridobiva množično podporo in da so pesniški kulti priročno sredstvo nacionalističnega novačenja.

Po pretresu tega prelomnega dogajanja bom orisal pot, ki je Vodnika vodila od Šiške do centra Ljubljane, kjer je 30. junija 1889 v spektakularnem tridnevnem slavlju luč sveta zagledal prvi veliki spomenik bodoče metropole Slovencev z izrazito

¹ To sicer ne bo predmet mojega razpravljanja, pa vendar: o časovnem »prvenstvu« se nima smisla prepirati, saj so na področju posvetne poezije pred Vodnikom vsaj Feliks Dev, Marko Pohlin in Pavel Knobl; tako ali tako pa je treba pridevek prvi – sugerira ga že Žiga Zois v znameniti formulaciji »der Krainer erster Poët« (Zois 1859: 50), prevzema pa šišenska marmorna plošča – razumeti pretežno v kvalitativnem smislu.

nacionalno konotacijo. V sklepu bom naposled očrtal mehanizme, ki so kult nekdanjega narodnega »vodnika« potisnili v globoko senco »edinega« in »največjega« nacionalnega pesnika – Franceta Prešerna.²

2 Mrtvi pesniki, pesmi in nagrobniki

Skoraj ironično se ob tem zdi, da je prve korake za Vodnikovo kanonizacijo napravil ravno France Prešeren. Reaktualizacija »preblečenega menišiča«, ki je »rad [...] pel, še rajši pil« (Prešeren 1965: 115), je s ponatiskovanjem Vodnikovih pesmi stekla že v *Kranjski čbelici*; s podporo Andreja Smoleta pa je nekoliko pozneje pevec *Krsta* poskrbel tudi za prvo posmrtno knjižno izdajo del kakega slovenskega pesnika (*Pésme Valentina Vodnika*, 1840)³ in zatem objavil še elegijo »V spomin Valentina Vodnika« (1845), ki inovativno tematizira topos posmrtno slave. Toda Prešerna, prvega zagovornika (sekularne) kanonizacije slovenskih pesniških velmož, niso zanimale le pesmi literarnih predhodnikov, temveč tudi njihovi nagrobniki. Bodoči nacionalni pesnik je na tem področju oral ledino: pomembno je prispeval k prenovi oziroma postavitvi novih spomenikov za Vodnika, Čopa, Korytko in Linharta na ljubljanskem pokopališču pri sv. Krištofu (današnje Navje) v letih 1839 in 1840.

Poseg v Vodnikov nagrobni spomenik, ki so ga »[p]ostavili 1819, popravili 1839 perjatli«, je še posebej značilen; »perjatli« so ga namreč »popravili« tako, da so steber z latinsko inskripcijo (*Valentino Vodnik Slavo-Carniolo ...*) obrnili, prednjo stran pa opremili z novim, slovenskim napisom (vključno z napačno letnico postavitve spomenika).⁴ Del napisa, ki ga je zasnoval Prešeren in je še danes dobro viden, je tudi sklepna kitica Vodnikove pesmi *Moj spominik* »Ne hzhere ne fina / Po meni ne bó – / Dovolj je fpomína: / Me pešmi pojo«. Simbolika menjave jezika je zgovorna že sama po sebi, zanimiva pa je tudi Prešernova igriva vpeljava problematike trajanja in kulturnega spomina – variacija na

Slika 43: »Popravljeni« Vodnikov nagrobni spomenik na današnjem ljubljanskem Navju (foto: Marijan Dovič)

² V poglavju se v veliki meri opiram na izsledke razprave o postavljanju spomenikov Vodniku in Prešernu (Dovič 2013), deloma uporabljene tudi v knjigi o kanonizaciji Prešerna (Dovič 2017).

³ Zanimivo je, da je takšno izdajo načrtoval tudi Miha Kastelic, izdajatelj *Čbelice*, ki je imel za razliko od Prešerna v rokah Vodnikovo rokopisno zapuščino (to je dobil od bibliotekarja Matije Kalistra, ki jo je imel v lasti od leta 1820), a sta ga Smole in Prešeren prehitela. Izdaja je zastavljena kot (neznanstveni) ponatis literarnih besedil, zaradi cenzure pa ni vsebovala znamenite ode *Ilirija oživljena*. O nadaljnjih izdajah prim. zlasti komentarje Janka Kosa v *Zbranem delu* (Vodnik 1988: 361–368).

⁴ Kot kaže poročilo v *Illyrisches Blatt*, so ga v resnici postavili 8. oktobra 1827 (Anon. 1827: 161; prim. tudi Kos, Toporišič 2013). Toda napaka, vklesana v marmor, je trdoživa – zato je še danes razširjena.

znamenito temo Horacijeve *Exegi monumentum*. Temelji slovenskega (literarnega) panteona so postavljeni: kajpak, če same *pefmi* ne bi bile *dovolj*, je tu vendarle še večni marmor.

Pokopališki manevri Prešernovega kroga niso imeli množične podpore, odsevali so zgolj prizadevanja ozkega kroga intelektualcev, tipična – po Miroslavu Hrochu (1993) – za prvo fazo razvoja narodnih gibanj. Kot je pokazala kampanja za Prešernov nagrobnik v Kranju (1849–1852), so bile razmere že deset let pozneje bistveno drugačne. Vzpostavljen je bil tipični model nacionalne »nabirke«, utemeljen na součinkovanju treh ključnih elementov: spominskih ritualov, institucionalne podpore in medijskega pokrivanja, ki je ostal značilen za *modus operandi* slovenskega narodnega gibanja v drugi polovici 19. stoletja. Njegova novost je bila vseslovenskost: ne le Gorenjci ali Kranjci, tudi rodoljubi iz Štajerske, Koroške in Primorske so bili tarča nenehnih apelov za finančne prispevke. Takšna naravnost je seveda izhajala iz novega koncepta nacije, utemeljenega leta 1848 v znamenitem spisu Matije Majarja *Kaj Slovenci terjamo?* in utrjenega v političnem programu »Zedinjene Slovenije«.

Toda v času kampanje za Prešernov nagrobnik slovensko nacionalno gibanje še ni imelo realne moči, tako da je njen izplen leta 1852 komaj zadoščal za skromen nagrobnik na kranjskem pokopališču. Drzna vizija o Prešernovem spomeniku na prestižni javni lokaciji, ki jo je prvi artikuliral Lovro Toman (1850: 61), ideološki utemeljitelj slovenske spomeniške konstelacije, se je izkazala za prezgodnjo.

3 Vodnik 1858 in prvo svetišče slovenskega narodnega gibanja

V petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja je postajalo jasno, da bi nacionalnemu gibanju koristilo, če bi se našel niz »velmož«, primernih za slavljenje in komemorativne kulte. Staroslovenski voditelji so imeli v mislih zlasti intelektualce, kakršni so Valvasor, Vega, Slomšek in Kopitar, toda v skladu z logiko fetišiziranja jezikovnih in književnih praks v agendi kulturnega nacionalizma so imeli prednost možje peresa. Še posebno primeren bi bil seveda »nacionalni« pesnik; vendar na začetku še ni bilo povsem jasno, kateri izmed slovenskih literatov bi utegnil dobiti ta prestižni položaj.⁵ Bo to Vodnik, vodnik, kot sugerira možno branje njegovega priimka?⁶ Prešeren, »preganjani« in »ranjeni labud« lju-bezenske poezije? Ali nemara Prešernov priljubljeni sodobnik, »bistrovidni orek« Jovan Vesel Koseski, čigar odkrito nacionalistične verze so mnogi pričakovali z navdušenjem?

Ta bitka se ni odločala le na diskurzivnem (kritičkem) polju, temveč je imela tudi specifično ritualno dinamiko. Kmalu po marčni revoluciji so z ustanovitvijo Slovenskega društva v Ljubljani zaživele *bésede*, nacionalno obarvani shodi s pisanim kulturno-umetniškim programom: že na prvi taki prireditvi 30. maja 1848 so bile na sporedu za petje in recitacijo tudi Vodnikove pesmi, zaradi ritmične strukture in vsebine zelo priročne za uglasbitev.⁷

⁵ Podrobneje o konceptu nacionalnega pesnika gl. Nemoianu 2002, Neubauer 2010 in Juvan 2011.

⁶ O možnih branjih Vodnikovega priimka gl. Snoj 2019.

⁷ Janez Bleiweis je že leta 1845 opazil, da fantje na Bledu prepevajo tudi Vodnikovi pesmi *Zadovoljni Krajnc* in *Moj spominik* (Mrak 2013); obe sta kmalu našli pot na ljubljanske odre in bili že 1848 objavljeni v *Slovenski gerlici*.

20

Besede V. Vodnika. *Napev star kranjski.*

10. Zadovoljni Krajnc.

Fisla.

Od stráža lica naša ta gor son-ce mi gri-de, V no-gru-de
Laške to pótne za-ve-de, Zbe-niš hi-ga mo-ja Jug-če to pu-
ũ Od štá-ja-ca bór-ja Per-dáv-ne bla-di.

Slika 44: Zadovoljni Krajnc s »starem kranjskim« napevom, Slovenska gerlica, prvi zvezek, 1848

Da se Vodnik prebija med favorite zgodovinskega spomina po meri staroslovencev, je že februarja naslednje leto izpričala prva večja prireditev Slovenskega društva ob Vodnikovem rojstnem dnevu, *Slave Venec*.

Še zlasti pa se s te plati kot prelomen dogodek kaže že omenjena stota obletnica Vodnikovega rojstva (1858) – prva nacionalistična komemoracija, ki je uspešno mobilizirala množice. Njen *spiritus agens* je bil Lovro Toman, ki se je v sugestivnem pozivu 7. novembra 1857 skliceval na jesen 1849, ko naj bi se skupina gorenjskih rodoljubov zbrala v krčmi Podnartovec v Podnartu in navdušeno nazdravljala »pesniku vršacev«. Nejasno namigujoč na zapuščino tega moževanja je Toman predlagal postavitve marmornatega spomenika pred Vodnikovo rojstno hišo v Šiški. »Narod, ki spoštuje in slavi svoje slavne možove, slavi le sebe,« trdi Toman v svojem ideološko potentnem in

ABONNEMENT SUSPENDU

Slovenska igra v gledišu dežel. stanov,
napravljena od slovenskiga društva.

Danes v četrtek 15. dan svečana 1849:

Slave Venec

v spomin
Valentina Vodnika.

Prvi razdelk:

1. Žiti damojini! Vstojte! ker mi je prišlo iz Rimskega cesarstva.
2. Moj spominek, Bode Vodalet, pravi slovenski in slovenski.
3. Pridite, Bode Vodalet, pravi slovenski in slovenski.
4. V slovenski, pravi slovenski in slovenski.
5. Glas v spomin Vodnika.

Drugi razdelk:

1. Kralj, Bode Vodalet, pravi slovenski in slovenski.
2. Bode Vodalet, pravi slovenski in slovenski.
3. Zlati glas v spomin Vodnika, pravi slovenski in slovenski.
4. Glas v spomin Vodnika, pravi slovenski in slovenski.

Tretji razdelk:

Predigra

Divice Orleanske,

po Nijevski misli tragedije, postopoma od J. Kozarke.

Osobe:

Tiba d' Ark, bogat kmet iz Nijevske.	Klira,
Marjina,	Milica, stara, sivi volosi.
Lilica,	Henrika,
Jermina,	Martina, bogat kmet iz Nijevske.

Vstopna cena:

Prvi in drugi 50 Kr. — Zaprta sedla v prvi in drugi 40 Kr. — Kdor ni 10 Kr. —
vstopa v prvi 10 Kr. — Kdor ni 5 Kr. — Kdor ni 2 Kr.

Začaje se ob sedmih zvečer.
Kasa se odpre ob pol-noči.

Slika 45: Spored Vodnikove komemoracije *Slave Venec*, 15. februar 1849

izrazito poetičnem slogu (Toman 1857: 354). Kakšen naj bi bil Vodnikov spomenik? Toman si ga je zamišljal kot štirioglat stolp z napisi (s sklepno kitico pesmi *Moj spomenik* in posvetilom »Vodniku – Slovenija«) ter z Vodnikovo podobo na vrhu.

Poziv je odmeval v *Novicah*: Etbin H. Costa, še en nadobuden rodoljub in bodoči ljubljanski župan, je napovedal priprave na ambiciozno Vodnikovo spominsko publikacijo, danes malo znani primorski rodoljub Ivan Kuk pa je zagovarjal drzno zamisel, da bi spomenik postavili sredi Ljubljane pri tržnici. Namesto iz marmorja naj bi bil narejen iz litega železa, je menil še en amaterski snovalec spomenikov, šišenska domačija pa bi se morala zadovoljiti s črno marmorno ploščo in pozlačeno gravuro (Kuk 1857: 367).

Če bi bil spomenik – pa najsi bo v Tomanovi ali Kukovi različici – dejansko postavljen leta 1858, bi seveda šlo za prvi spomenik z izrazito nacionalno konotacijo v slovenskem javnem prostoru. *Novice* so v njegovo promocijo vložile znaten trud: na naslovnici prve številke iz leta 1858 je Davorin Trstenjak apeliral na vse slovenske patriote, ne le Kranjce: »Darujte tedaj Slovenci od dereče Mure in Drave do sinje mogočne Adrije, od silnega Dobrača do sladkih lutomerskih goric vsak svoj dar na oltar obče slave« (Trstenjak 1858: 1). Toda interpelacijska moč nacionalnega gibanja je bila še skromna, pa tudi časa je bilo razmeroma malo. Zato ni presenetljivo, da nabirka leta 1858 niti približno ni zadoščala za marmorni kip. Naporom navkljub je bil končni materialni rezultat kampanje (le) »4 čevlje dolg in čez 2 čevlja visok črn kamen«, nameščen na Vodnikovo šišensko domačijo, »iz kterega bliši v zlatih čerkah sledeči napis: Tu se je rodil 3. svečana 1758 *Valentin Vodnik*, prvi slovenski pesnik« (Toman 1858: 29). Ta dosežek ni bil zanemarljiv, saj je pridevek *slovenski* na tej plošči zaživel v trajni obliki gravure.⁸

Še pomembnejši od omenjene materialne plasti je bil dogodkovni, ritualni vidik Vodnikove stote obletnice: jasno se je namreč pokazalo, da slovenska stvar pridobiva široko podporo. V nasprotju z zmernim uspehom odkritja Prešernovega kranjskega nagrobnika leta 1852 je imela Vodnikova svečanost na predvečer svečnice 2. februarja 1858 razsežnosti lokalnega spektakla. V Šiški se ni zbrala le kranjska politična smetana (na čelu z deželnim glavarjem, grofom Hohenwartom), temveč so se k slovesno okrašeni domačiji (smrekovi venci, trobojnice, mlaji, transparenti) zgrinjale velike ljudske množice, ki so se na dvorišču in v pritličnih prostorih predajale navdušenemu vzklikanju in družabnemu veseljačenju. Dolg večer, orkestriran s tipičnimi elementi komemorativnih kultov (ikonolatrija, govori, spontano prepevanje, zdravice, recitacije, bengalični ogenj, »živio-klici«), je točko kulminacije dosegel

Slika 46: Spominska plošča na Vodnikovi hiši v Šiški, nameščena leta 1858 (foto: Marijan Dovič)

⁸ Še več, doktorja Toman in Bleiweis sta ustrezno poskrbela tudi za pravno zaščito plošče, saj sta lastnico Uršo Vodnik prepričala, da je dovolila zemljiškoknjižni vpis zaveze, da »ta spomenik ostane vse prihodnje dni s hišo zvezan« (prim. Toman 1858: 29).

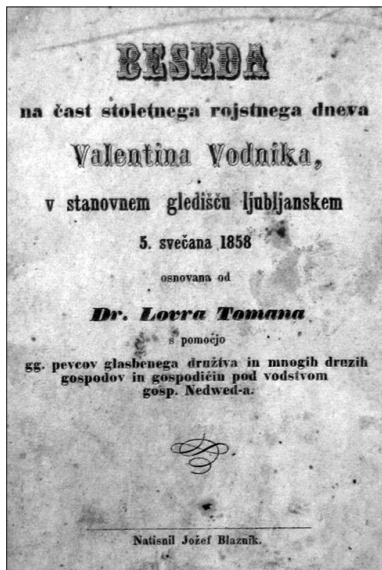
ob treh zjutraj, ko je v ozkem krogu izbrancev nastajajoče narodne elite v nadstropni sobi – Vodnikovih rojstni izbi – Toman uprizoril izviren ritual z zdravico in razbijanjem kozarca:

O pol treh zjutraj 3. februarja so se zbrali v V o d n i k o v i rojstni stanici, s slovesnimi govori in branjem V o d n i k o v i h pesem pričakovaje trenutka, v katerem je Slovenka v prosti kmečki hiši prvega slovenskega pevca rodila, ktereja je Modrica s povelji povila, ki so ga Vile na Parnasu tkale, in položila v zlato zibelko, ktero je Poezija s svojimi darovi rahlo postlala. – Dobre kapljice d o l e n s k i h vinogradov so ogrevale serca pričujočih, ko pa je ura t r i odbila, se vzdigne gosp. dr. T o m a n, nalije kozarec, vstane in reče po krepkem govoru:

Šel visoko pit Savico,
Sladkih pesmi hladni vir;
M o j s t r u p e v c o v na zdravico –
Nej mu teče ta požir!

In izpraznivši kozarec je pristavil: »Da pa nihče ne oskruni več te posode, naj se razleti za vselej v drobne kosce!« – kar se je tudi zgodilo. Z ginjenim sercom so ogledovali milo podobo V o d n i k o v o, in vsak en listek z njegovega lovorjevega venca v spomin si odtergavši so se poslovili od mesta, ktero se je vsakemu tako priljubilo, in vernili so se z radostnim, pa vendar težkim sercom vsak na svoj dom (Malavašič 1859: 66).

Nekaj dni pozneje, 5. februarja, je na slovesni *bésemi* v ljubljanskem gledališču, ki jo je prav tako pripravil Toman, sledil takle *tableau vivant*: igralka, alegorija Slovenije, je namestila lovorov venec na novoizdelani mavčni doprski kip Vodnika in pri tem izgovarjala Tomanove zanosne verze »in Slovenija krog glave / ti ovija venec slave« (Malavašič 1859: 68). Trenutku posvečene tišine je sledil izbruh navdušenih klicev »Živio!« Da se je zaporedje ritualov primerno sklenilo, je naslednje jutro poskrbela maša v frančiškanski cerkvi.

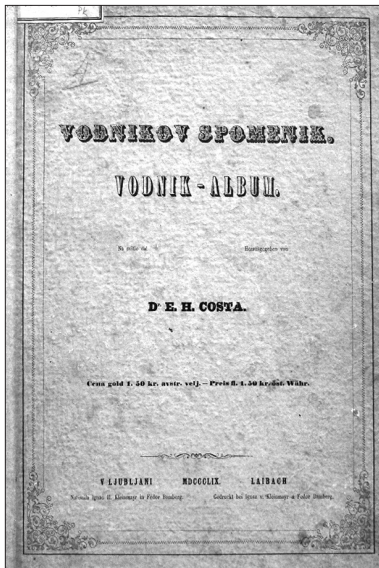
Slika 47: Vabilo k Tomanovi *bésemi* v ljubljanskem stanovskem gledališču 5. februarja 1858

Navdušeno pričevanje Franca Malavašiča, ki je bilo sprti objavljano v *Novicah* (10. in 17. februarja 1858) ter pozneje ponatisnjeno v *Vodnikovem spomeniku* (1859), je v svoji simptomatični naivnosti izjemno dragoceno: dokumentira namreč prelomno točko, ko slovenski pesniški kulturi prerasejo domeno intelektualne elite, obenem pa (nehote) pokaže, kako so se s pomočjo šišenske slovesnosti novopečeni voditelji legitimirali kot zastopniki naroda: »slavnost je uspela, posrečilo se ji je, da je iz Vodnikovih pesmi naredila dvigalo, ki pelje vsaj v prvo nadstropje Žibertove hiše« (Močnik 1983: 215).

4 Od čitalniških »vodnikovanj« do ljubljanskega spomenika

Praznovanje obletnice Vodnikovega rojstva res ni prineslo spomenika, vendar je uspešno pritegnilo širše občinstvo in pokazalo, da je ob pomoči komemorativnih ritualov v čast skupnim junakom, utelešenim simbolom kolektiva, mogoče pospešiti integracijo nove (zamišljene) skupnosti, pa tudi legitimiranje njene ideološke in politične elite. Podoba je z manjšo zamudo dopolnila še objava dvojezične publikacije *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album* (1859) s »spisi od 86 pisateljev in štirimi na kamen tiskanimi dokladami«, izdane »v čast našega naroda in v slovesni spomin enega njegovih pervakov« (Costa 1859b: X). Gre za pomemben dosežek nacionalne filologije, ki se je deloma že usmerjala k bolj znanstvenim pristopom, obenem pa tudi za spomenik konca epohe, ko sta oba deželna jezika še lahko sobivala.

O kontinuiteti in priljubljenosti »vodnikovanj« po letu 1858 pričajo številna poročila. Vodnikov kult so ob živahni podpori tiska gojile zlasti čitalnice, ki so se od zgodnjih šestdesetih let 19. stoletja hitro razširile po celotnem etničnem ozemlju, še

Slika 48: Costov dvojezični *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album* (1859)

posebej na njegovem obrobju (prim. Perenič 2012: 366, 382). Vodnik je postal ena osrednjih figur na *bésedah* (recitacije, govori, nova dela),⁹ kot prvi kandidat za slovenskega »kulturnega svetnika« pa je dobil tudi svoj koledarski praznik (svečnica) in privilegirano svetišče, šišensko domačijo. Praznovanja so, kot kaže denimo poročilo *Novic* o graškem obhajanju Vodnikovega »rojstnega godu«, praviloma vključevala neko obliko ikonolatrije: »Na odru, ki je bil prav prilično pripravljen za govornike in pevce, je stala v *sredi na uzvišeni podlagi ovenčana podoba pesnikova*, kteremu na čast se je bilo veliko družtvo zbralo« (Anon. 1862: 53; poudaril M. D.). Na trgu so bili že leta 1858 na voljo tudi Vodnikovi mavčni kipci, serijsko izdelani v delavnici kiparja Franca Ksaverja Zajca, ki je zaznal rastoče povpraševanje po narodnih veljakh (Žitko 1987: 38–40).

»Vodnikova béseada« je po letu 1862 postala »ključna prireditev ljubljanske Narodne čitalnice v razgibanem predpustnem času«, odlično obiskani »sijajni Vodnikovi plesi« pa so poskrbeli, da je »čitalnica na Vodnikov račun dobro polnila svojo blagajno« (Mrak 2013: s. p.). Vodnikove pesmi so bile po Prešernovi izdaji iz leta 1840 ponatisnjene že drugič, tokrat v nacionalno prestižnem kontekstu nedavno ustanovljene Matice slovenske (*Vodnikove pesni*, 1869). Zaostritev konflikta med urednikom Franom Levstikom in Bleiweisom je ob tem nakazala, da slovenski pesniški rokopisi postajajo pomemben simbolni kapital (prim. Levstik 1958). Vodnik je v Matičini izdaji vsekakor napredoval od »prvega kranjskega« – kot je v pismu leta 1794 zapisal Zois – v »prvega slovenskega« poeta, podobno pa se je zgodilo tudi z naslovnikom njegove slovite *Pesme na moje rojake*: v Levstikovi redakciji je *Krajnz!* postal *Slovén'c!*¹⁰

Čeprav je slovensko narodno gibanje leta 1870 izgubilo Lovra Tomana, poetično navdahnjenega govorca in velikega mojstra rituala, zamisel o Vodnikovem spomeniku ni utonila v pozabo. Tomanova zanosna izjava iz leta 1850, da »[v]sak spominek, ki ga narod imenitnim možém stavi, ga tudi sebi stavi« (Toman 1850: 61), je preživela. Spomeniška manija je bila že na pohodu in glasovi, ki so razmišljali o »duhovnem« spomeniku

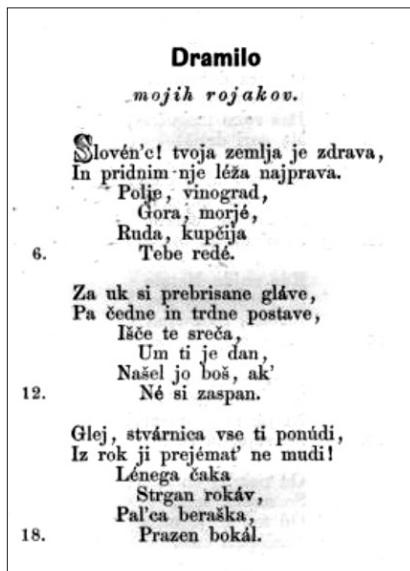
Slika 49: Franc Ksaver Zajec, kipec Valentina Vodnika, okoli 1869, mavec (foto: Tomaž Lauko, hrani Narodni muzej Slovenije)

⁹ Pomembna lastnost kanoničnih opusov je *prokreativnost*, sposobnost generiranja novih del, intertekstualno navezanih na kanonično predlogo (prim. model kanonizacije v Dovič 2017: 104–105). Tudi Vodnikov opus je navdihnil številne nove pesmi, uglasbitve in dramske prizore, kot je npr. *Na Koprivniku* Luize Pesjakove, prvič izveden leta 1872, kajpada na ljubljanski Vodnikovi *bésemi*.

¹⁰ Gl. Vodnik 1869: 5. Sprememba je simptomatična, ni pa povsem uredniško samovoljna, saj je o njej razmišljal že Vodnik: v njegovi zapuščini je ohranjenih nekaj variant pesmi, v katerih je zamenjal Kranjca s Slovincem (prim. Vodnik 1988: 393–394).

namesto materialnega, niso prevladali.¹¹ Deset let po šišenskih slavnostih je Levstik ugotavljal, da se je v času, ko »narodna ideja ni bila še tako razširjena kot je danes po vsem Slovenskem«, vseeno nabralo precej denarja za »spodoben spomenik pesniku, ki je prvi budil s pesmijo svoje rojake«; z upanjem je zrl na novo obilje narodnih društev in zlasti na mladino, »kterā bode rada položila nekaj za to stvar na oltar domovine« (Levstik 1868: 3).

Toda Levstikov optimizem je bil prezgoden in težave so ostajale znatne: v prvem desetletju se je natekla le slaba tretjina potrebnih sredstev. Nov zagon je kampanji leta 1869 skušal dati Bleiweis – in obenem prenesti poudarek zgolj s pesništva na celoto Vodnikovih dosežkov – prek društva Slovenija z vnovičnim opominom rodoljubom na njihovo »sveto dolžnost«.¹² Toda nabirka za Vodnikov ljubljanski spomenik je vseeno potekala počasi, pospešila se je šele sredi osemdesetih let, ko je odbor za postavitve prevzel sposobni liberalni politik Josip Vošnjak. *Novicam* se je pri medijski agitaciji pridružil niz novih medijev, predvsem konkurenčna časnika *Slovenski narod* in *Slovenec* ter ravnokar nastala literarna revija *Ljubljanski zvon*; leto dni pred postavitvijo spomenika sta bili zbrani približno dve tretjini potrebnega denarja. Pomemben delež – tako finančni kot organizacijski – je v zaključni fazi prispevala ljubljanska občina, ki so jo v zadnjih desetletjih 19. stoletja že obvladovali slovensko usmerjeni politiki.

Slika 50: Vodnikovo *Dramilo* v Levstikovi redakciji za Slovensko matico, 1869, str. 5

¹¹ Majar v *Novicah* 6. oktobra 1858, torej še v letu stote obletnice Vodnikovega rojstva, namesto nabirke za spomenik predlaga štipendiranje: »Darila za tiste dijake (učence) na naših gimnazijah, kteri se slavenskih narečij najmarljivejše uče: to budi častni spomenik Vodnikov!« (Majar 1858: 317)

¹² Na naslovnici priložnostne tiskovine se je že pojavila slika bodočega spomenika (najverjetneje Zajčev osnutek), donatorjem pa je bila še naprej zagotovljena objava imena v *Novicah*. Drobna zanimivost: Bleiweis Vodnika v pozivu (1. 12. 1869) imenuje »prvi mučenec národnosti slovenske« – seveda v povezavi z njegovo degradacijo zaradi *Ilirije oživljene*.

V tem smislu je bil ključen mandat domoljubnega župana Petra Grassellija (1883–1896), ki se je – ob previdni podpori kranjskega deželnega predsednika Andreja Winklerja – spretno upiral germanizacijskim težnjam in Ljubljano sistematično spremenjal iz nemškega provincialnega mesta v slovensko prestolnico (prim. Matić 2017). Na začetku leta 1887 je bil za izdelavo kipa angažiran mladi kipar Alojzij Gangl, odkritje in komemoracije pa so bili predvideni za sedemdeseto obletnico Vodnikove smrti.¹³

Po polnih treh desetletjih nabiranja sredstev je 30. junija 1889 napočil trenutek odkritja spomenika. Prireditve so spremljale impozantne slovesnosti: procesije, maše, koncerti, zabave in banketi naj bi privabili kar približno 10.000 obiskovalcev. Kot izvemo iz številnih spremnih tiskovin, tiskanih v stotinah in tisočih izvodov, in zlasti podrobnega poročila v *Ljubljanskem zvonu*, objavljenega le dan zatem (1. julija), so se slovesnosti začele že na večer 28. junija s koncertom godbe in zbora na čitalniškem vrtu v Ljubljani. Naslednji dan se je začel z mašo v cerkvi na vrhu Rožnika, kjer je pel čitalniški zbor. Ob pol šestih popoldne se je več narodnih združenj pod vodstvom pisateljskega društva in Slovenske matice odpravilo na romanje k Vodnikovemu grobu na pokopališču sv. Krištofa; tamkajšnji obred je vključeval zborovsko petje in polaganje vencev. Zvečer je sledil prikaz nove umetniške produkcije (opereta, komedija, koncert).

Slika 51: Anton J. Hrubý, skica okrasitve Valvasorjevega trga, akvarel (vir: Arhiv Republike Slovenije)

¹³ O sklepni fazi postavitve spomenika je ohranjeno podrobno gradivo v Arhivu Republike Slovenije (AS 621/287).

Dan odkritja spomenika se je začel s svečano mašo ob pol enajstih v ljubljanski šentjakovski cerkvi, v katero se je odpravila organizirana procesija društev s čitalniškega vrta. Po vrnitvi na slovesno okrašen Valvasorjev trg (slavoloka, mlaji, zastave, tribune), kjer je čakal zakrit spomenik, se je opoldne odvila osrednja slovesnost. Po govoru Frana Wiesthalerja so topovski streli z Ljubljanskega gradu oznanili odkritje spomenika, društva pa so Vodniku pod noge položila trintrideset vencev. Slavnostno kantato, ki jo je na besedilo Antona Funtka zložil Benjamin Ipavec, je izvedel združeni zbor več kot tristo pevcev (glavnino je predstavljal zbor Glasbene matice) pod taktirko Frana Gerbiča. Predsednik odbora za postavitve spomenika Vošnjak je simbolično izročil spomenik v zaščito ljubljanski občini, ceremonijo pa je zaokročila običajna demonstracija lojalnosti avstro-ogrskemu monarhu.

Postavitve spomenika je bila doslej že podrobno predstavljena (prim. Globočnik 2014; Jezernik 2014: 123–130), zato tu le nekaj novih poudarkov. Najprej velja omeniti, da Vodnikove slovesnosti niso bile nič izjemnega, če nanje pogledamo z nekoliko širše perspektive. Izrabljale so namreč standardni arzenal komemorativnih kultov umetnikov, ki so se v tem času naglo širili po Evropi – od Iberskega polotoka do Rusije, od Balkana do odmaknjene Islandije. Sredi 19. stoletja je celino v obliki »domino efekta« zajela spomeniška epidemija, ki je vrhunec praviloma dosegala v povezavi s stotimi obletnicami. Ta vročična »Denkmalwut« je proizvedla na stotine spomenikov in je imela v drugi polovici stoletja vse bolj izrazit kulturno-literarni značaj (prim. Dovič 2017: 60–83).

Spored slavnosti

ob odkrivanju Vodnikovega spomenika v Ljubljani

dné 28., 29. in 30. junija 1889.

→←

Dné 28. junija:

Sprejem gostov.
Ob 8. uri zvečer koncert na čitalničnem vrtu, pri katerem bodeta sodelovala **Blejska zdraviška godba** (oddelek godbe dvornega gledališča) in pevsko društvo „**Slavec**“.

Dné 29. junija:

Ob 7. uri zjutraj **sv. maša** v cerkvi na **Rožniku**, katero bode daroval častiti gospod c. kr. gimnazijski profesor **Tomo Zupan**; pri maši bode pel čitalnični pevski zbor.
Ob 10. uri **ogledavanje** deželne muzeja „**Rudolfinum**“.
Obed v raznih gostilnah.
Po obedu **sprehod** pod Turn ali na Grad.
Ob polu 6. uri odhod iz čitalnice na **pokopališče** pri sv. Krištofu, kjer položé „**Slovenska Matica**“, „**Pisateljско društvo**“ in druga narodna društva vence na **Vodnikov grob**, in kjer bode pelo društvo „**Slavec**“.
Ob 8. uri **gledališka predstava** v čitalnični dvorani.
Igrala se bode „**MESEČNICA**“, opereta pod vodstvom g. prof. Gerbiča s sodelovanjem Blejske godbe in „**SVOJI K SVOJIM**“, veseloligra v jednem dejanji, spisal za to slavnost dr. J. Vošnjak.
Po gledališki predstavi **koncert** na čitalničnem vrtu, pri katerem bodeta sodelovala **Blejska zdraviška godba** in čitalnični pevski zbor.

Slika 52: Spored prvih dveh dni slavnosti ob odkritju Vodnikovega spomenika, junij 1889; promocijska tiskovina

Slika 53: Odkritje Vodnikovega spomenika na Krekovem trgu v Ljubljani, 1889, anonimni fotograf, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. F-1609 (vir: fotodokumentacija Grafičnega kabineta)

Značilen za to obdobje je bil tudi kolektivni subjekt postavljanja spomenikov – mnogo bolj kot kdaj prej so procesi tekli »od spodaj navzgor«. Kot je bilo Slovencem večkrat dano na znanje, Vodnikovega spomenika ni postavila ta ali ona oblast, temveč »narod slovenski«. Tridesetletna kampanja, ki se je odvijala v že omenjeni trikotni shemi (mediji – ustanove – rituali), je vsekakor krepila ta demokratični občutek. V sodobnem žargonu bi projekt lahko primerjali s *startup* združbo, ki dolgoročno investira v (nastajajoči) nacionalni projekt, pri čemer so bodoči déležniki (delničarji) spomenika geografsko razpršeni po celotnem ozemlju zamišljene skupnosti in tudi med njene različne sloje. Demokratična razpršenost lastništva je gotovo prispevala svoje k uspehu komemoracij in množični identifikaciji s spomenikom. Toda v veliki meri je šlo za iluzijo: »dividende« je pač pobirala zlasti (meščanska) elita narodnega gibanja. O tem dovolj jasno pričajo že male stratifikacije ob samem dogodku – na govorniški oder, v šotor in na častno tribuno pač ni mogel vsakdo, pa tudi dobrot s prestižnega »jestvenika« »čitalniškega restavratêrja« Frana Kaubeja niso bili deležni vsi.

Nadalje, postavljanje spomenika je imelo – kljub zunanjim znakom monarhične lojalnosti – le slabo prikrite nacionalistične konotacije, razvidne v praktičnih posegih (dekoracija javnega prostora, osvajalna simbolika sprevoda) in še bolj v govorih. Gimnazijski ravnatelj Wiesthaler je poudaril slovenski značaj spomenika: poleg Vodnika »razslavlja ta umetnina zajedno *slovensko ime*; saj je delo *slovenskega uma* in večinoma tudi *slovenske dlaní*, postavljeno od *vesoljnega naroda slovenskega*« (Wiesthaler 1889: 392).¹⁴ V slavilni poeziji je bilo vprašanje spomenika previdno povezano z vprašanjem obvladovanja ozemlja. Slovenec je načeloma res »ovčje-kroták« in brez pretenzij po

¹⁴ Wiesthaler se je kmalu zatem kot urednik podpisal tudi na novi izdaji Vodnikovih del: *Izbrane spise* (1890) in *Pesni Valentina Vodnika* (1891). Vodnikova poezija je torej po Prešernovi (1840) in Levstikovi izdaji pri Matici (1869) dočkala že tretji posmrtni ponatis, kar se dotlej slovenskemu avtorju še ni primerilo.

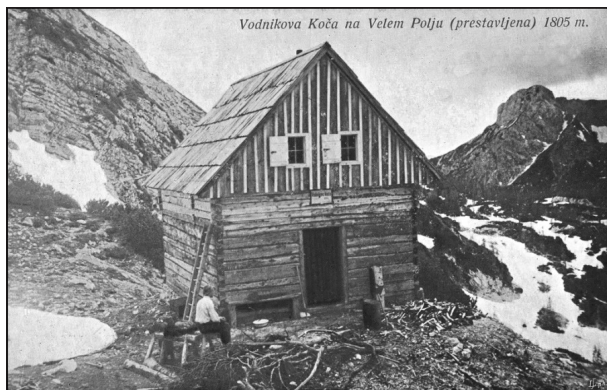

Slika 54: Vodnikov spomenik pred ljubljanskim licejem (licejska stavba je bila porušena leta 1903); razglednica okrog 1900

nasilnem zavojevanju sosedov, toda »svojega« zlepa ne da: »Bojnega jêkla ni déd slovenski vihtíl za vladarstvo / Ali po lévje srdit rojstvena branil je tlà«. Ostaja zvest veri in cesarju, toda ponosen je tudi na svoje duhovne voditelje: »Svojim na svojih nam tleh utriplje srce od ponosa: / Mali Slovenije rod duševno je zmagovit« (Cimperman 1889: 445). Cimperman torej zagotavlja svojemu geniju narodovo večno zvestobo, trajnejšo od marmorja in bron, med vrstice pa se prikrito vpisuje enačbo *genij – spomenik – narod – ozemlje*.

Ob tem velja opozoriti, da je v nacionalno pregretem ozračju svoj spomenik tik pred tem postavljala tudi nemška manjšina v Ljubljani, in sicer Anastasiusu Grünu – grofu Antonu Auerspergu, ki je v tem času postal ikona nemštva (prim. Jezernik 2014: 74–103). Spominska plošča na vogalu Križank (1886, odstranjena po prvi svetovni vojni) je sprožila huda trenja, toda jasno je bilo, da »grünovanje« nemške manjšine v Ljubljani »vodnikovanju« ni moglo trajno konkurirati. Vodnikov spomenik je s svojo velikostjo, prestižno lokacijo in zlasti z uspehom otvoritvenih slovesnosti jasno signaliziral rastočo moč slovenskega nacionalnega gibanja. Zmožnost društev in medijev, da sprožijo tako obsežno mobilizacijo, je rasla z roko v roki s politično močjo, ki se je krepila na mestni in deželni ravni. Vodnikove slovesnosti namreč niso bile izoliran pojav: še istega leta (1889) so sledili novi dosežki na polju simbolnega označevanja in nacionalizacije ozemlja, med njimi Levstikove slovesnosti v Velikih Laščah in Dolnjih Retjah in spomenik na goriškem grobu Frana Erjavca. Leta 1892 je sledilo preimenovanje Valvasorjevega trga v Vodnikov trg, medtem ko je od leta 1893 Vodnik s komemoracijo in spominsko ploščo na Koprivniku – kot tamkajšnji dušni pastir, a tudi kot navdušen hribolazec in domnevni osvajalec očaka Triglava – začel osvajati še slovensko gorsko krajino.¹⁵

¹⁵ Sledila je postavitve Vodnikove kočice na Velem polju in spominske table tik pod vrhom Triglava (oboje 1895). Ironija je, da Vodnik na znamenitem potovanju leta 1795 vrha sploh ni dosegel (Orožen 1895: 543).

Vodnikova Koča na Velem Polju (prestavljena) 1805 m.

Slika 55: Vodnikova koča na Velem polju, razglednica z začetka 20. stoletja

5 Epilog: zaton nekdanjega vodnika in kult nacionalnega pesnika

Dosedanje raziskave zgodnjih slovenskih pesniških kultov, zlasti Vodnikovega in Prešernovega, vsekakor ponujajo dovolj opore za tezo, da je bil prehod slovenskega nacionalnega gibanja v fazo množične udeležbe (po Hrochu *faza C*) kanaliziran ravno skozi komemorativni in spomeniški diskurz, ki so ga imperialni oblastniki nemara (vsekakor pa – pomotoma) dojemali kot neškodljivega. Nesporni vrhunec v tem pogledu so pomenile velikopotezne komemoracije stote obletnice Prešernovega rojstva leta 1900, še zlasti pa odkritje Prešernovega ljubljanskega spomenika leta 1905, ki je izzvalo dotlej nevideno eksplozijo nacionalne evforije (prim. Kos 1997). Medtem ko je zaostrovanje političnih prerekanj ob tem Prešernovem zmagoslavju vnovič potrdilo, kolikšen je v danem zgodovinskem trenutku simbolni kapital mrtvih pesnikov, je dokončno postalo jasno tudi, da je Vodnika zasenčil ravno pesnik, ki je davno tega sprožil njegovo kanonizacijo – tako kot je že pred tem pometel z drugimi tekmeci, npr. Stankom Vrazom in Koseskim.

Kako je prišlo do tega preobrata? Njegov izvor je seveda kritiško prevrednotenje, ki ga je opravil Josip Stritar v znamenitem spremnem eseju k izdaji *Pesmi Franceta Preširna* (1866). V njem je Prešeren povzdignjen v nacionalnega pesniškega genija, ki enakovredno reprezentira slovensko kulturo med visokimi kulturami Evrope. Aksiološka bitka, motivirana z ideološkimi in generacijskimi trenji med mlado- in starslovinci, je bila naposled odločena v Prešernovo korist in Prešeren je proti koncu stoletja soglasno in trajno obveljal za predestiniranega izbranca slovenske muze. Temu vrednostnemu obratu so – pod mladostlovensko taktirko – postopoma sledile tudi komemoracije, ki lepo kažejo postopni premik kulta od Vodnika k Prešernu, dopolnjen v času med postavitvama obeh spomenikov (prim. Dović 2017: 181–204).

Med obema vojnama je Vodnik, tokrat v novi državi, še enkrat opazno posegel v ljubljanski javni prostor – le da je bil poseg tokrat orkestriran pretežno »od zgoraj navzdol«. Ob stodvajseti obletnici ustanovitve Ilirskih provinc (1929) so pod Ganglovim

spomenikom – ta je imel zdaj namesto porušenega liceja v ozadju tržnico – potekale obsežne komemoracije, podstavek pa je dobil frankofilski podton (bronasti venec, sveženj s prisegajočo roko in črki RF – République Française). Na Napoleonovem trgu (današnjem Trgu francoske revolucije) je zrasel Ilirski steber – obelisk, ki sta ga zasnovala arhitekt Jože Plečnik in kipar Lojze Dolinar –, na katerem so vklesani tudi verzi iz *Ilirije oživljene*. Vodnikova oda je eden od ključev za razumevanje tega kompleksnega spomenika, ki ponazarja politično distanciranje nove države od nekdanje (germanizirane) avstro-ogrske monarhije v smeri združevanja južnih Slovanov, implicirani v ideji Ilirskih provinc (prim. Jezernik 2010). Pa vendar je temu dogajanju navkljub mogoče ugotoviti, da je Vodnikov pesniški kult, kot so ga v drugi polovici 19. stoletja zasnovali staroslovenci, v prvi polovici 20. stoletja izgubil vitalnost in skoraj povsem ugasnil: pogreznjen v senco Prešernove slave je Vodnik ostal »pervi slovenski pesnik« le še na šišenskem marmorju.

Omenjenega dejstva v času, ko se pesniškim kultom 19. stoletja in njihovim zapletenim obredjem lahko predvsem čudimo (nemara z rahlim občutkom nelagodja), ni mogoče jemati kot kak poseben problem. Ne glede na to, kaj si kdo misli o smiselnosti kulturnega čaščenja pesnikov, bi bilo mladoslovenskemu favoriziranju Prešernove poezije pred Vodnikovo z estetskega stališča težko oporekati. Toda prava poanta se tako ali tako skriva drugje: redukcija Vodnika na pesniškega prvaka se ob pogledu na raznoliko celoto njegovih dosežkov – od katerih se, prosto po Bleiweisu, »človeku v glavi vrti« – kaže kot povsem nesmiselna. Tako kot o njegovem mentorju in mecenu Zoisu je treba tudi o Vodniku razmišljati kot o celoviti preroditeljski osebnosti svoje epohe. Iz te, najširše perspektive pa je »mojstra pevcov« še vedno marsikdaj mogoče uzreti kot *prvaka*, če ne celo *vodnika*.

Slika 56: Vodnikove slovesnosti ob 120. obletnici Ilirskih provinc, 13. oktober 1929; podstavek je še brez frankofilskega dodatka

Viri in literatura

- ANON., 1827: V. Vodnik's Denkmal auf dem Friedhofe zu Laibach. *Illyrisches Blatt* 9/41. 161.
- ANON., 1862: Iz Gradca. *Kmetijske in rokodelske novice* 20/7. 53–54.
- ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE. AS 621, Slovenska matica v Ljubljani; konvolut 287/1 (Odbor za Vodnikov spomenik 1887–1889).
- CIMPERMAN, JOSIP, 1889: O slovesnem odkritji spomenika Valentinu Vodniku. *Ljubljanski zvon* 9/7. 445.
- COSTA, ETBIN HENRIK (ur.), 1859a: *Vodnikov spomenik / Vodnik–Album*. Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg.
- COSTA, ETBIN HENRIK, 1859b: Predgovor / Vorrede. *Vodnikov spomenik / Vodnik–Album*. (Ur. Costa, Etbin H.) Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg.
- DOVIČ, MARIJAN, 2013: Prešeren in začetki postavljanja spominskih obeležij slovenske literarne kulture. *Primerjalna književnost* 36/2. 133–151.
- DOVIČ, MARIJAN, 2017: *Prešeren po Prešernu. Kanonizacija nacionalnega pesnika in kulturnega svetnika*. Ljubljana: LUD Literatura.
- GLOBOČNIK, DAMIR, 2014: Vodnikov spomenik v Ljubljani. *Zgodovina za vse* 21/1. 23–44.
- HROCH, MIROSLAV, 1993: From National Movement to the Fully-Formed Nation: The Nation-Building Process in Europe. *New Left Review* 1/198. 3–20.
- JEZERNIK, BOŽIDAR, 2010: Valentin Vodnik, »The First Slovenian Poet«: The Politics of Interpretation. *Slovene Studies* 32/1–2. 19–42.
- JEZERNIK, BOŽIDAR, 2014: *Mesto brez spomina*. Ljubljana: Modrijan.
- JUVAN, MARKO, 2011: Romantika in nacionalni pesniki na evropskih obrobjih: Prešeren in Hallgrímsson. Uvod v tematski sklop. *Primerjalna književnost* 34/1. 119–126.
- KOS, JANEZ, 1997: *Glejte ga, to je naš Prešeren!* Ljubljana: Kiki Keram.
- KOS, JANKO, TOPORIŠIČ, JOŽE, 2013 (1986): Vodnik, Valentin (1758–1819). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi797061/#slovenski-biografski-leksikon>, dostop 14. 3. 2019. Izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon: 14. zv. Vode - Zdešar*. (Ur. Munda, Jože et al.) Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1986. 509–528.
- KUK, IVAN, 1857: O spominu Vodnikovem. *Kmetijske in rokodelske novice* 15/92. 367.
- LEVSTIK, FRAN [anon.], 1868: Iz Ljubljane. *Slovenski narod* 1/90. 3.
- LEVSTIK, FRAN, 1958: O Vodnikovem rokopisu. *Zbrano delo* VII. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Slodnjak, Anton.) Ljubljana: Državna založba Slovenije. 28–41.
- MAJAR, MATIJA, 1858: O spomeniku Vodnikovem. *Kmetijske in rokodelske novice* 6/40. 316–317.
- MALAVAŠIČ, FRANC, 1859: Slovesnosti, obhajane v spomin stoletnega rojstnega dneva Valentina Vodnika, očeta slovenskega pesništva. *Vodnikov spomenik / Vodnik–Album*. (Ur. Costa, Etbin H.) Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg. 63–68.
- MATIČ, DRAGAN, 2017: Peter Grasselli, ljubljanski župan 1883–1896. *Studia Historica Slovenica* 17/2. 529–536.
- MOČNIK, RASTKO, 1983: *Raziskave za sociologijo književnosti*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- MRAK, ANDREJ, 2013: Včasih so slavili Vodnikov rojstni dan. *MMC RTV SLO*, www.rtvlo.si/kultura/razglednice-preteklosti/vcasih-so-slavili-vodnikov-rojstni-dan/301610, dostop 14. 3. 2019.
- NEMOIANU, VIRGIL, 2002: »National Poets« in the Romantic Age: Emergence and Importance. *Romantic Poetry*. (Ur. Esterhammer, Angela.) Amsterdam: John Benjamins. 249–255.

- NEUBAUER, JOHN, 2010: Figures of National Poets: Introduction. *History of the Literary Cultures of East-Central Europe* 4. (Ur. Cornis-Pope, Marcel, Neubauer, John.) Amsterdam: John Benjamins. 11–18.
- OROŽEN, FRAN, 1895: Vodnik kot turist. *Ljubljanski zvon* 15/9. 541–545.
- PERENIČ, URŠKA, 2012: Čitalništvo v perspektivi družbenogeografskih dejavnikov. *Slavistična revija* 60/3. 365–382.
- PREŠEREN, FRANCE, 1965: *Zbrano delo* 1. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- SNOJ, MARKO, 2019: O priimku Vodnik. *Oživiljeni Vodnik: Razprave o Valentinu Vodniku*. *Linguistica et philologica* 39. (Ur. Legan Ravnikar, Andreja, Orel, Irena, Jelovšek, Alenka.) Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 13–17.
- TOMAN, LOVRO, 1850: O Prešernovim spominku. *Kmetijske in rokodelske novice* 8/15 (10. april). 61.
- TOMAN, LOVRO, 1857: Vodnikov stoletni rojstni dan 3. februarja 1858. *Kmetijske in rokodelske novice* 15/89 (7. november). 354.
- TOMAN, LOVRO, 1858: O Vodnikovem godu. *Kmetijske in rokodelske novice* 16/4 (23. januar). 29.
- TRSTENJAK, DAVORIN, 1858: Novoletnica. *Kmetijske in rokodelske novice* 16/1 (6. januar). 1.
- VODNIK, VALENTIN, 1840: *Pesme Valentina Vodnika*. Ljubljana: [Jožef Blaznik].
- VODNIK, VALENTIN, 1869: *Vodnikove pesni*. (Ur. Levstik, France.) Ljubljana: Matica slovenska.
- VODNIK, VALENTIN, 1988: *Zbrano delo*. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. (Ur. Kos, Janko.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- WIESTHALER, FRAN, 1889: Slavnostni govor ob odkritji Vodnikovega spomenika v Ljubljani dne 30 junija 1889. *Ljubljanski zvon* 9/7. 386–392.
- ZOIS, SIGMUND, 1859: Briefe des Freih. Sigm. Zois an Vodnik. *Vodnikov spomenik / Vodnik-Album*. (Ur. Costa, Etbin H.) Ljubljana: I. v. Kleinmayr in F. Bamberg. 45–62.
- ŽITKO, SONJA, 1987: Kipar Franc Ksaver Zajec (1821–1888). *Loški razgledi* 34/1. 35–67.

IV

OŽIVLJENI VODNIK: RAZPRAVE O VALENTINU VODNIKU

(POVZETKI)

O priimku Vodnik

Marko Snoj

V prispevku je na začetku predstavljeno etimološko raziskovanje slovenskih priimkov, ki so se najprej pojavili v 13. stoletju v Trstu, medtem ko so v osrednjeslovenskem prostoru znani od druge polovice 15. stoletja dalje. V nadaljevanju se avtor osredinja na etimološko razlago priimka *Vodnik*, ki jo lahko iščemo v treh smereh. Ker je priimek znan tudi na Hrvaškem in Slovaškem, je možnost, da bi bil tvorjen iz glagola *voditi* 'prekajevati meso', tako rekoč izključena. Obravnavani priimek je izvorno lahko konvertit iz občnega imena *vodnik*, pri čemer bi šlo za prvotno hišno ime, točneje ime hišnega gospodarja, ki je po potrebi proti plačilu vodil popotnike po brezpotjih čez hribe v sosednjo dolino. A več argumentov govori za možnost, da je priimek tvorjen iz samostalnika *voda*, da je torej prvotno označeval hišnega gospodarja, ki je imel domačijo ob vodi, vodni kotanji, tako kot je bil *Gornik* prvotno gospodar domačije v gori, *Dolnik* v dolu in *Ravnik* na ravni.

Družinske razmere Valentina Vodnika

Boris Golec

Po današnjih merilih bi imeli Valentina Vodnika (1758, Zgornja Šiška pri Ljubljani–1819, Ljubljana) za Ljubljčanca. Tako njegova rodna Zgornja Šiška, kjer je odrasčal že njegov oče, kakor materina rodna vas Vič sta namreč v prvi polovici 20. stoletja postali del mestne občine Ljubljana. Še več, tudi trije od štirih Valentinovih starih staršev so izvirali z območja današnje ljubljanske občine: ded po očetovi strani iz Šentjakoba ob Savi, babica po očetu s Trate pri Šentvidu, ded po materini strani z Viča in le materina mati z obrobja sosednje občine Medvode. V Vodnikovem času seveda nikogar od njih vključno s pesnikom ne bi imeli za Ljubljčanca, ampak vse za Gorenjce. Valentin je od svojih štirih starih staršev poznal le deda Jurija Vodnika, kateremu je v kratki avtobiografiji namenil nesorazmerno veliko besed.

»Prvi slovenski pesnik«, prvorojenec Jožefa Vodnika in Jere, rojene Pance, je odraščal v primestnem kmečkem okolju in je lahko med šolanjem ohranjal tesne vezi z domom in domačimi. Njegova ožja družina, ki se je najverjetneje ukvarjala tudi s krčmarstvom, je bila gmotno dobro preskrbljena. Vodnikovi so bili podložniki grofov Lambergov oziroma njihovega zemljiškega gospodstva Cekinov grad in so imeli poleg polovične kmetije v Zgornji Šiški, kjer so živeli, še eno polovično kmetijo v Srednji vasi pri Dobrovi. Očetov brat Matija Vodnik (1734–1798) je postal frančiškan pater Marcel, profesor in prefekt novomeške gimnazije, od drugega sorodstva pa se ni šolal nihče razen Valentina. Od njegovih devetih sorojencev so odrasli en brat in tri sestre, a se je rod nadaljeval le po bratu in eni sestri. Ni dognano, kam so se odselili Valentinovi nečaki in nečakinje in ali Vodnikovo sorodstvo danes še živi. Zanimiva je bila usoda Vodnikove, po domače Žibertove domačije v Zgornji Šiški, ki je kmalu po 100. obletnici Valentinovega rojstva in odkritju spominskega obeležja (1858) na precej nenavaden način prešla v tuje roke.

»... dovolj je pisave, ki o meni govori ...«: Poskus psihološkega portreta Valentina Vodnika na temelju njegove pisave

Borut S. Pogačnik

Za mnoge ljudi, ki jih nismo poznali, nas zanima, kakšni so bili, kakšen vtis so naredili na svoje okolje. So bili veseli, mrki, navdušujoči, odprti v svet, so bili videti srečni ali nezadovoljni s seboj in svojim življenjem? Če so bili slavni, znani in poznani, potem je bilo zapisanih veliko poročil njihovih sodobnikov ... Če ne, pa seveda znatno manj. Toda tudi poročila sodobnikov o neki osebi so lahko sila pisana, odvisna od tega, kakšen odnos so imeli do te osebe in njenega dela.

Kar je verjetno najbolj objektivno in kljubuje času, pa je njihov rokopis. Pri tem ni tako zelo pomembna vsebina, ampak pisava kot taka. Pisava – ali bolje rokopis – je namreč odraz človekove osebnosti. Z oblikovno, gibalno in prostorsko sliko pisave velikokrat sporočamo več kot z vsebino.

Z metodo nemškega karakterologa, filozofa in grafologa Bernharda Wittlicha, ki ustreza znanstvenemu eksperimentu, je mogoče ugotoviti številne lastnosti piscev, o katerih njihovi sodobniki poročajo malo ali nič. Ta metoda vse tri zgoraj naštete slike pisave presoja po 64 parametroh o prisotnih ali odsotnih določenih značilnostih rokopisa, ki jih po posebnem postopku pretvori v matematične vrednosti. To omogoča primerno objektivnost ugotavljanja, saj na števila ni mogoče vplivati.

Končni rezultat zmnožkov so številke, ki jih uvrstimo na krožnico v obliki ure, kjer so na dvanajstih mestih v naboru od –20 do + 20 opredeljene pomembne lastnosti nekega pisca. Končni rezultat je lik, ki nastane s povezovanjem teh točk med seboj in ki ga podrobno predstavljamo v tekstu.

Na desni strani diagrama in krožnice so nanizane t. i. poganjalne ali ekspanzivne lastnosti, na levi pa upočasnevalne ali realizatorske. Na ta način že po velikosti obsega

lika vidimo, kakšna je razlika med njegovo levo in desno stranjo. Če je lik močnejši na desni kot na levi, imamo pred seboj osebo, ki je polna idej, spodbud, iznajdb, domislic ... To je sicer zelo spodbudno, vendar mora za uresničitev vsega tega biti dovolj realizatorskih lastnosti, ki jih predstavlja leva stran lika.

Pri Valentinu Vodniku so na desni strani močnejše poudarjene lastnosti kot iniciativnost, sporočilnost in na sredini tudi smotrnost ter težnja po veljavi. Kot človeku, ki je bil hkrati prvi slovenski pesnik, časnikar, učitelj, menih in pisec kuharskih knjig, se torej ni čuditi, da mu je to uspevalo. Prav takšne osebnostne lastnosti, kot jih je imel in ki so na diagramu desno, so še danes zaželeni pri novinarjih in publicistih.

Tudi na levi strani so nekatere lastnosti vredne omembe, kot samozavestnost, vztrajnost in nad vsemi storilnost ter zmožnost razvoja, zaradi katerih je večino svojih nalog uspel uresničiti.

Po definiciji Carla Gustava Junga bi ga glede na prisotnost funkcij lahko uvrstili med ekstravertirane čutilno-čustvene tipe. Vsak pesnik potrebuje notranje vzgibe, ki se lahko prebujajo v njem le ob močni podpori čustev. Da zna ceniti tudi pridelke zemlje, pa je potrebna tudi čutilna funkcija. Zanimivo, da ga kot takega opisujejo tudi pričevalci iz njegovega časa. V odprtosti do dijakov, okolja in tudi do političnih dogajanj se kaže tudi njegova močna ekstravertiranost.

Vodnik kot leksikograf: Večbesedni leksemi v rokopisnem nemško-slovenskem slovarju

Andreja Legan Ravnikar

Zanimanje za strokovno ukvarjanje s slovaropisjem je Vodniku vzbudil najprej Marko Pohlin, nato Anton Tomaž Linhart in Blaž Kumerdej, navdušil pa ga je mecen Žiga Zois in spodbujal Jernej Kopitar. Večkrat preimenovani slovar je Vodnik ob zadnji napovedi izida 1813 zaradi razširitve na latinščino poimenoval *Deutsch-Slowenisch-Lateinisches Wörterbuch / Slovar némshko-slovénško-latinški*. Vsebuje 7 rokopisnih knjig (95 zvezkov po 12 listov), v katerih je približno 30.000 nemškim iztočnicam pripisanih skoraj 140.000 slovenskih besed, ponekod dopolnjenih z latinskimi ustreznici. Valentin Vodnik je bil prvi, ki je načrtoval in pripravil (nedokončani) slovar za rojake na celotnem slovenskem etničnem ozemlju. Sprejel je Zoisov zgodnejši koncept izdelave slovarja, ki ga lahko povzamemo v stavku »za vsako stvar moramo imeti tudi posebno slovensko ime«. V Vodnikovem slovarju odkrivamo prvine znanstvenega slovaropisja: 1. dokumentiranost jezikovnega gradiva in aktualna raba; 2. odkrivanje strukturnih zakonitosti materne jezika ob zbiranju avtohtonega besedja; 3. opremljenost slovarskih sestavkov s kvalifikatorskimi pojasnili, npr. in der gemeinen Sprache, semantičnimi kvalifikatorji, npr. etim., fig., stilističnimi kvalifikatorji, npr. niedrig.

Stabejev obrnjeni slovensko-nemški slovar Valentina Vodnika omogoča neposredni vpogled v slovenska poimenovanja za prvotno nemške iztočnice. Ob izbranih vzorčnih primerih slovarskih sestavkov z iztočnicami, ki predstavljajo dele človeškega

telesa (*nos, noga, glava*), smo se osredotočili na problematiko večbesednih leksemov: stalnih besednih zvez (primerjalno s prostimi), frazemov in večbesednih terminov. Večbesedna poimenovanja smo ponekod primerjali z zgledi iz Cigaletovega slovarja *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860) in Pleteršnikovega *Slovensko-nemškega slovarja* (1894–95).

V Vodnikovem slovenskem (razlagalnem) delu slovarskega sestavka se v prostih besednih zvezah nesistematično izmenjujeta nedoločna in določna oblika lastnostnega pridevnika, npr. *potlačeni nos, pošinjeni nos* (tudi: *Stumpfnase* – 1. *periláčen nós, tumpast nós*); *Schupfen haben* – *náhod imeti, nahóden biti, zatumpáni nos imeti* (tudi: *verstopfen* 3. (pomen) *in der Nase verstopft seyn* – *zamašén nos iméti, nedúho iméti*). Primeri kažejo na nerazločevanje med funkcijo določnosti pri lastnostnih pridevnikih v prostih in stalnih besednih zvezah. V slovnici (1811) Vodnik slovnicihne kategorije določnosti pri pridevniku še ni poimenoval, vendar se je je instinktivno zavedal in rabo normiral le v stalnih besednih zvezah.

Najbolj idealen je prevod tujejezičnega frazema z jezikovnosistemskim slovenskim frazemom, ki ima lahko enako, npr. *von Kopf zu Fuß* – *od nóg do glave*, ali različno poimenovalno motivacijo, npr. *sich etwas vom Halse schaffen* – *fi kaj is glave fprávití*. Dobesedni prevod nemškega frazema z nesistemskim slovenskim frazemom je redek, npr. *eine große Macht aus den Beinen haben* – *veliko mogóšhtvo na nogah imeti* (slovensko: *imeti veliko moč v rokah* ‘biti zelo močan’). Prevod nemškega frazema z enobesednim nefrazeološkim ustreznikom, ki ima funkcijo razlage pomena frazema, je predstavljal izhod v sili, npr. *die Nase hoch tragen* – *prevsetovati* (slovenski frazem: *visoko držati nos* ‘biti prevzetan’). Presenetljiv je sorazmerno pogost prevod nemškega enobesednega leksema s slovenskim frazemom, npr. *aufsein* – *na nogah fim*; *aufbleiben* – *zhújem*; *na nogah ofstánem* [...] *na nogah prebiem*.; nekaj je tudi prevodov nemškega večbesednega leksema s slovenskim frazemom, npr. *Fuß, gut zu Fuße seyn* – *terdne noge imeti*.

Najmanjši delež večbesednih leksemov v Vodnikovem slovarju predstavljajo večbesedni termini; večinoma gre za tematsko besedje, ki je osnovno terminološko izrazje dane stroke. Vodnik jih navaja brez terminološkega kvalifikatorja, npr. *Haarspuder* – *glavna fhtúpa*, ali s kvalifikatorskim pojasnilom, npr. *der Preßkopf* ‘tlačenka’ in den Küchen *préfhana glava*.

Številčnost večbesednih leksemov v Vodnikovem slovarju, najsi gre za stalne in proste besedne zveze, frazeme ali terminološke besedne zveze, kaže na njihovo osrednje mesto znotraj slovarskega sestavka. Nadomeščajo opisno pomensko razlago iztočnice, predstavljajo za slovarsko iztočnico realno in zgoščeno sobesedilo (ni potrebe po stavčnih zgledih!), lahko zaznamujejo pragmatične okoliščine ter izkazujejo tipične skladske vzorce in vezljivost knjižne slovenščine na začetku 19. stoletja.

Valentin Vodnik kot pisec jezikovnih učbenikov v slovenščini

Irena Orel

Prispevek protistavno obravnava pet jezikovnih učbenikov Valentina Vodnika v slovenskem jeziku, ki so nastali v času Ilirskih provinc (1811–1812) kot izvirna dela ali prevodi in priredbe po starejših slovenskih ali tujejezičnih predlogah: dva abecednika in tri šolske slovnice za učenje slovenščine, francoščine (prevod po slovnici *Éléments de la grammaire française* Ch. F. Lhomonda) in italijanščine (po *Gramatica ragionata della lingua italiana* F. Soaveja). Primerjani so s predhodnimi izdajami, prevodnimi predlogami, rokopisnimi osnutki za slovensko slovnico in med seboj.

Vodnik je bil od leta 1798 do smrti zavezan pedagoškemu poklicu in je sprva poučeval vse predmete, nato predvsem zgodovino, zemljepis, francoščino in do smrti italijanščino, občasno latinščino, grščino in verouk. Med letoma 1806/1807 je bil začasni gimnazijski prefekt, v času francoske uprave pa ravnatelj ljubljanske primarne šole, gimnazije in obrtnih šol, glavni pisec slovenskih učbenikov za osnovno šolo in gimnazijo s slovenskim učnim jezikom ter pobudnik za ustanovitev stolice slovenskega jezika na liceju.

Njegova abecednika sta bila namenjena opismenjevanju z abecedo, zlogovalnimi in bralnimi vajami s pomočjo molitev, prvi še s poučnimi zgodbicami, pravili o lepem vedenju, pogovori idr. Primerjava Vodnikove priredbe *Abecede za prve šole* (1811c) s predhodnim abecednikom *Plateltaf* (1808) kaže le delno navezavo nanj z drugačno razvrstitvijo črk v abecedi in enakimi, toda jezikovno posodobljenimi besedili in opuščenimi germanizmi. Poučne pesmi in slovensko-nemški tematski slovarček Vodnik zamenja s svojo jezikovno priredbo didaktičnega besedila petih kmetijskih dejavnosti, objavljeno v slovnici J. Kopitarja (1809) po Hipolitovem prevodu (1712) *Orbis pictus* J. A. Komenskega, ter s pravopisnim poglavjem o delitvi besed. Trijezična *Abeceda ali azbuka* (1812) je posebna zaradi jezikovne protistave slovenskega z nemškim in francoskim jezikom, zato je skrčena na pisno-bralni del in očenaš v treh jezikih z dodatnimi števki in poštevanko. V predgovoru Vodnik pojasni metodo učenja prek znane »materne besede« k neznanemu, zato doda slovenski še nemško in francosko abecedo za vajo rojenim govorcem vseh treh jezikov in za učenje drugih tujih slovanskih, germanskih in romanskih jezikov v korespondenčne in poslovne namene.

Ostali jezikovni učbeniki so služili učenju slovnice treh uradnih jezikov Ilirskih provinc: slovenskega za osnovne šole *Pismenost ali gramatika za prve šole* (1811a) s šestimi poglavji (*Črke, Besede* (oblikoslovje), *Vezanje* (skladnja), *Izobrazenje besed* (besedotvorje), *Glasova mera* (naglas) in *Prepone* (ločila)) in jezikoslovnim terminološkim slovarčkom (*Pomen pismenjih besed*), za gimnazije oz. licej francoskega (*Počетки gramatike to je pismenosti francoske gospoda Lhomonda* (1811b)) in italijanskega jezika (nedokončani rokopis *Počетки laškiga jezika*). S prevodom tujejezičnih slovnice je v slovenski prostor vnašal slovnčni opis, sodobne teoretične pristope, ki se kažejo zlasti v skladnji (stavčnočlenska obravnava, skladnost, v italijanski izhajanje iz govora in njegovih delov idr.), in metodološke izkušnje dveh znamenitih pedagogov Ch. F. Lhomonda in F. Soaveja. Pri prevajanju iz obeh romanskih jezikov je izoblikoval tudi

za ta jezika specifično slovensko jezikoslovno izrazje (npr. za poimenovanje časovnih glagolskih oblik) in uporabil splošne termine kot v slovenski slovnici, tudi po zgledu ruskih slovnničarjev Smotrickega in Lomonosova. Lhomondova slovnica *Éléments de la grammaire française* – najbolj se ujema sedaj dosegljiva izdaja iz l. 1810 (Avignon), ki ima tudi poglavje o prozodiji in (še le na koncu) vaje z vprašanji, ki jih prva (1771) in druge izdaje (npr. 1805, 1834) niso imele – je prevedena dokaj svobodno s skrčitvami, poenostavitvami ali razširitvami razlag in protistavnimi dopolnili za lažje razumevanje slovenskim dijakom, dodal ji je (morda po uporabljeni izdaji) še končno opombo o francoskih pravopisnih spremembah v zadnjih letih. Povezave z obema učbenikoma kažejo posamezna ujemanja v razporeditvi poglavij, razvrstitev delov govora, obravnava ločil v enakem zaporedju in ujemanli zgledi, Vodnik pa doda v slovenski prevod Lhomondove tudi nekaj razlag iz svoje slovenske slovnice.

Laška pismenost je prevod le dela prve knjige (20 pol, zadnjih 5 izkazuje drugačno pisavo), ki zajema oblikoslovje (*Izviranje besedi* (Etimologia)) z obravnavo sedmih delov govora (besednih vrst) in vajami za njihovo ločevanje. Drugi razdelek (*Imena ino Perlogi*) obravnava spremembe po spolu in številu, rabo členov, stopnjevanje pridevnikov, večalne, manjšalne in grajalne pridevnike, osebna imena ter nekatere vrste pridevnikov in zaimkov. Manjkajo ostale tri knjige s skladnjo, pravorečjem in pravopisom. Soavejeva *Gramatica ragionata della lingua italiana* (upoštevana je bila izdaja iz leta 1805), ki jo je prevajal bolj dobesedno, ne kaže vidnih vplivov na slovensko šolsko slovnico.

Vodnikov *Keršanski Navuk sa Ilirske deshele*: Ubeseditev verskega cerkvenega nauka in Vodnikova jezikovna norma

Martina Orožen

Vodnikov *Keršanski Navuk za Ilirske dežele* (1811) je v strokovni literaturi trajno navajan, ni pa še bil ovrednoten v ubesedovalnem in jezikovnonormativnem pogledu. Prispevek se osredinja na ta vprašanja. Vsi katekizmi v osrednjem slovenskem prostoru (protestantski in katoliški) so bili prevajani in prirejani po nemških ali latinskih izvornikih, le Vodnikov *Keršanski Navuk* po francoskem. To dejstvo v slovenskih prevodih trajno zaznamuje skladijsko in besediščno jezikovno ravnino, ki sta bili po Kopitarjevi slovnici (1809) spričo močnega kalkiranja podvrženi načrtnemu purizmu.

Vodnikov *Keršanski Navuk* je »vzet« iz francoskega Napoleonovega katekizma, *Catéchisme á l'usage de toutes églises de l'empire française* (1806). Po jakobinski strahovladi in sklenitvi Napoleonovega konkordata z Rimom (1801), ko je bila francoski cerkvi spet dana svoboda, so ga sestavili vrhunski teologi – škofje (predvsem znameniti J.-B. Bossuet), Napoleon pa je njegovo uporabo zaukazal po vsej državi, tudi v Ilirskih provincah s sedežem v Ljubljani (1809–1814).

Njegov prevajalec oz. prirejevalec je Valentin Vodnik. Kot vidna književna osebnost, kot veroučni učitelj, zgleden profesor – pedagog z znanjem jezikov, tudi francoščine, je bil gotovo za to najprimernejši. Kot sta opazila že predhodna raziskovalca

njegovega katekizma (*Učiteljski tovariš*, 1876; Fr. Ilešič, 1924), je Vodnik Napoleonov katekizem smiselno okrajšal, prilagodil deželnim potrebam, dodal pa še dva samostojna vsebinska sklopa (*Sosednji Navuk* in *Polški Navuk*). V njiju – v duhu razsvetljenstva – v luči božjih zapovedi vzgaja, poučuje rojake o medčloveških odnosih (*Dolshnosti proti febi*, *Dolshnosti proti drugim*, *Dolshnosti proti posebnim zhlovékam*) ter o danostih, spoznavanju narave in pomenu strokovnega znanja za uspešno kmetijstvo. Prinašata pravo bogastvo slovenskega prirodoslovnega terminološkega besedja. *Keršanski Navuk* je obravnavan ob sočasnem, dvojezičnem Japljevem *Velikem katekizmu* (1789), da bi tako jasneje izstopila Vodnikova govorno naravnana jezikovna drža pri preoblikovanju obrednega kranjskoslovenskega knjižnega jezika (zlasti na področju skladnje in besedišča). Sodobnika ob prevajanju oz. prirejanju ločuje tudi njun razlikovalni prevajalski nazor. Japelj katekizemsko besedilo nemškega izvirnika, ubesedeno v dvogovorih, prevaja dobesedno, formalno površinsko ustrezno (s skladenjskimi kalki). Vodnik prevaja in prireja vsebine francoskega izvirnika globinsko pomensko ustrezno, s skladenjskimi vzorci slovenskega govorjenega jezika. Prevajalca se razhajata tudi pri rešitvah na besediščni ravnini. Japelj ohranja terminološke in druge besedne adaptiranke, Vodnik jih izloča, išče in tvori ustrezno slovensko besedje ...

Keršanski Navuk je v obeh izvirnikih razložen v katekizemskih dvogovorih ob molitvenih obrazcih (*Vera*, *Deset zapovedi*, *Očenaš*, *Cerkvene zapovedi* in *Molitev*). Francoski izvirnik je teološko poglobljen, a sproščeno ubeseden, *Veliki katekizem* je bolj splošen, površinsko korekten, vendar tog, kar se potrjuje tudi v njunih razlikovalnih ubeseditvah v slovenskem jeziku.

Japljev in Vodnikov razlikovalni pogled na knjižno normo sta v danem janzenističnem obdobju prelomnega pomena. Vodnik se v normativnojezikovnem pogledu na vseh jezikovnih ravninah oddaljuje od Japljevih tradicionalno knjižnih, pisnih značilnosti, tipičnih tudi za »mestni govor«. Skladno s Kopitarjevim nazorom uveljavlja v sočasnem kranjskem knjižnem jeziku skladenjsko »ljudsko« govorno podstavo.

Ubeseditve *Keršanskega Navuka* ob francoskem izvirniku pomeni v danem času nov knjižni jezikovni dosežek. Vodnikov *Keršanski Navuk* tako v jezikovnonormativnem kot v ubeseditvenem pogledu pomeni znaten napredek pri oblikovanju kranjskoslovenskega obrednega knjižnega jezika, ki ga je kasneje, že v poenotenem slovenskem knjižnem jeziku sredi 19. stoletja, zgledno preobrazil A. M. Slomšek.

Vodnik kot publicist in urednik

Blanka Bošnjak

Zois in Linhart sta Vodnika leta 1794 usmerila v pisanje poučnih sestavkov za koledar, o čemer piše tudi Vodnik sam v svojem življenjepisu oziroma avtobiografiji, uvezani v izvod *Velike pratike* iz Zoisove knjižnice. Prav s Zoisovo pomočjo je zatem Vodnik uresničil najprej tri letnike *Velike pratike*, in sicer za leta 1795, 1796 in 1797. Koledarski del je pripravil Janez Debevec, Vodnik je bil njen glavni sodelavec in urednik,

tiskana pa je bila v tiskarni ljubljanskega tiskarja Janeza Friderika Eggerja. Prvi letnik *Velike pratike* je bil natisnjen v začetku novembra 1794, naklada je bila približno tisoč izvodov; obsegala je dvaintrideset strani v formatu osmerke, od tega je bilo šestnajst strani koledarja v dvobarvnem črnem in rdečem tisku. V enakem obsegu in formatu sta izšla zatem pri istem založniku in tiskarju še druga dva letnika *Velike pratike*, vendar je zaradi neugodnih finančnih razmer po treh letih prenehala izhajati.

Nasledila jo je cenejša *Mala pratika*, ki je izhajala od leta 1798 in vsaj do leta 1806. Izvodi za vsa navedena leta niso ohranjeni, dokazujejo pa jih oglasi v Vodnikovih *Lublanskih novicah* ter navedbe v topografskem delu o Kranjski avtorja Henrika Jurija Hoffa (1808). Večina letnikov *Male pratike* je izgubljenih, ohranjena sta samo letnika 1798 in 1803, ki se nahajata v Narodni in univerzitetni knjižnici, letnik 1803 pa še v Knjižnici Narodnega muzeja Slovenije; gre za rariteto in ohranjeni izvodi, v formatu dvaintrideseterke, ki merijo v povprečju 8 krat 5 centimetrov, imajo po 64 nepaginiranih strani. *Malo pratiko* za leto 1798 je tiskal ljubljanski tiskar Janez Friderik Egger, za leto 1803 pa Andrej Gassler. Vodnik je z *Veliko* in *Malo pratiko* zavestno ustvarjal raznovrstno literaturo za nastajajoče slovensko malomeščanstvo in meščanstvo, a je bil pri tem nekoliko prezgoden.

Po preselitvi v Ljubljano se je Vodnik odločil poleg pratike izdajati še *Lublanske novice*, s pristavkom na posebnem naslovnem listu v prvi številki (4. januarja 1797): »Lublanske novize od vŕih Krajev zeliga ŕvejta«. Vodnik je bil njihov urednik, edini pisec in korektor, ŕele proti koncu leta 1799 si je našel pomočnika. *Lublanske novice* so izhajale v letih 1797 do 1800, in sicer poldrugo leto kot poltednik, nato pa kot tednik. Vodnik si jih je zamiŕljal kot posrednika svetovnih dogodkov, kar je izrazil ŕe v uvodni pesmi prve ŕtevilke z besedami: »Al vumnofti jmajo / Po ŕvejti kej vezh?«, vendar je poročal tudi o domačih dogodkih, največkrat iz Ljubljane, saj ni imel drugih dopisnikov, braniti pa se je moral tudi pred očitki zamudniŕtva novic iz sveta.

Pri izbranem Vodnikovem publicističnem in uredniŕkem delu je prevladovala zvrstno-vrstna ter ŕanrska hibridnost; opazni sta ŕe literarna in poučna tendenca v kontekstu prevladujočega razsvetljskega utilitarističnega diskurza, pri čemer je prav pri Vodniku v določenih obravnavanih tekstih prihajalo ŕe do osamosvajanja eksemplaričnih pripovednih prvin v smislu formiranja kratkoproznih pripovednih oblik.

Valentin Vodnik – predhodnik, in ne začetnik novinarskega stila

Monika Kalin Golob

Jezikoslovje postavlja Vodnikove *Lublanske novice* (LN 1797–1800) za začetek razvoja publicistične zvrsti, novinarsko zgodovino pisje jih utemeljuje kot prvi slovenski časnik. Obe dejstvi sta neizpodbitni, manj verjetna pa je trditev, izpeljana iz obeh, da je bil Vodnik prvi novinar in da je ustvarjal prvo *časnikarsko izrazje*, zaradi česar so raziskovalci pri njem iskali začetke poročevalstva in novinarskega stila.

Jezikovnostilno in ŕanrsko smo analizirali 10 ŕtevil *Lublanskih novic* ter izluŕčili besedilne in ŕanrske prvine, ki jih razumemo kot predhodnice in zametke kasneje raz-

vite in ustaljene vesti kot temeljnega novinarskega žanra. Pokazali smo, da je Vodnik začetnik *časnikarske tradicije, ideje* obstoja slovenščine v časopisu, njegova *časnikarska frazeologija* in *izrazoslovje*, pa sta le predhodnika, zasnova, ki se je pod vplivom stiltovrnih dejavnikov kasneje postopno razvila v specializirani novinarski stil v prvem slovenskem dnevniku, *Slovenskem narodu*.

Lublanske novice so imele premalo stalnih naročnikov in se nikoli niso razširile izven meja Kranjske, zato so kmalu prenehale izhajati. Prvi slovenski časnik ni mogel nadomestiti nemških časopisov in se ob plodni Vodnikovi dejavnosti na številnih področjih njegovega ustvarjanja ni razvijal v njihovo resno konkurenco. Pomembno je zaznamoval razvoj pisne slovenščine s prenašanjem govornih vzorcev in frazeologije na strani prvega časopisa ter s prevajanjem iz nemških časnikov v slovenščino vnašal nove strukture, povezane z javno odgovornostjo, ažurnostjo in verodostojnostjo sporočenega.

Analiza je pokazala, da lahko besedilne in žanrske elemente *Lublanskih novic* (naslovi, poročevalski vzorec, časo-prostorski vhod) razumemo kot predhodnice in zametke kasneje razvite in ustaljene vesti kot temeljnega novinarskega žanra.

Vodnik kot pridigar

Luka Vidmar

Pridigarstvo je najmanj raziskano od vseh Vodnikovih dejavnosti. Strokovna literatura omenja zgolj eno Vodnikovo pridigo, nastalo med letoma 1788 in 1793 v Ribnici. Tudi sam Vodnik svojemu pridiganju ni pripisoval posebne pomembnosti. Eden najpomembnejših arhivskih virov za bolj poglobljeno raziskavo te Vodnikove dejavnosti je njegov rokopisni seznam pridig, ki ga hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani (Ms 524).

Vodnik je prvo podlago za razvoj govorniških sposobnosti dobil v jezuitski gimnaziji v Ljubljani (1769–1775), po letu 1775 pa se je v okviru frančiškanskih višjih študijev usposabljal za pridigarja. Tako pri jezuitih kot pri frančiškanih je redno poslušal tudi slovenske pridige. Leta 1783 je postal frančiškanski pridigar, v letih 1784–1804 pa je že kot posvetni duhovnik pridigal na Gorenjskem, Dolenjskem in v Ljubljani. V letih 1796–1798 je redno pridigal v cerkvi sv. Jakoba v Ljubljani, povprečno malo manj kot enkrat na teden. V letih 1799–1804 je med postom večkrat pridigal v cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi pri Ljubljani. Njegove pridige so bile večinoma slovenske, le pri Sv. Jakobu tudi nemške. Kljub temu je osnutke zanje pripravljaval večinoma v latinščini. Navadno je pridigal pri jutranjih mašah ob nedeljah in zapovedanih praznikih, zlasti v adventu in postu, redkeje ob posameznih svetniških praznikih; le izjemoma je pridigal popoldne.

Njegove pridige so strukturirane v skladu s pravili klasične retorike (*exordium, propositio, refutatio, peroratio*). Pridiga iz Ribnice in osnutki pridig v Ljubljani razkrivajo vpliv po eni strani v ljubljanski škofiji dominantnega janzenizma ali reformnega katolicizma, po drugi strani pa katoliških tradicij, priljubljenih pri vernikih; odražajo pa tudi avtorjev dobrohoten in popustljiv značaj.

Drobcu antike v Vodnikovem življenju in delu

Matej Hriberšek

Oba klasična jezika sta Vodnika zaznamovala že v njegovih mladostnih letih: njegovo šolanje na jezuitski gimnaziji v Ljubljani mu je nedvomno dalo dobro osnovo, ki jo je lahko pozneje s pridom uporabljal pri svojem pisateljskem in učiteljskem delu. In čeprav je kot učitelj menda dajal prednost latinščini, sam Vodnikov opus, njegova ohranjena rokopisna zapuščina in redka pričevanja njegovih učencev nakazujejo povsem nasprotno, saj v njih prevladujejo grški motivi in zgledovanje po grških vzorih. Epigram je bil ena njegovih najbolj priljubljenih pesniških zvrsti; grško epigramsko izročilo je dobro poznal, vendar niti enega svojega epigrama ni napisal v elegičnem distihu, metrumu, značilnem za to zvrst. Vodnikov najbolj pristen in najboljši prevajalski dosežek so njegovi prevodi anakreontik, šaljivih kratkih pesmic, napisanih v preprostih anakreontskih metrumih; te prevode je nemara spodbudil nemški prevod Anakreontove poezije Vodnikovega stanovskega kolega Franza Peeseneggerja. Iz virov je razvidno, da je zelo cenil Homerja in da se je morda z njim tudi intenzivneje ukvarjal, čeprav se v Vodnikovi zapuščini ni ohranil noben prevodni odlomek iz Homerjevih epov.

Med prevodi sta posebej pomembna latinski prevod Vodnikove pesmi *Iliria oshivlena (Illyria rediviva)* in slovenski prevod latinske himne *Dies irae*. Za vpogled v Vodnikovo prevajanje antične proze in obenem tudi učiteljsko delo pa sta posebej zanimiva izbora *Prevodi grških beril (Versio Lectionum Graecarum)* in *Berilo Gréfhko*, njegovi prevodni odlomki krajših poučnih zgodbic iz različnih antičnih piscev: Hierokla, Ezopa, Atenaja, Diogena Laertskega idr., med katerimi pa – zanimivo – ni najboljših grških piscev, kot so Platon, Ksenofont, Tukidid in drugi.

Iz ohranjene korespondence je razvidno, da je bila latinščina pogosto tudi jezik Vodnikovih pisem; nekaj jih je napisanih v latinščini, pa tudi v pisma, pisana v nemščini in slovenščini, je pogosto vključeval posamezne latinske besede, besedne zveze, krilatice in krajše misli. Sledove obeh klasičnih jezikov najdemo tudi v Vodnikovih jezikoslovnih prizadevanjih: v njegovem spisu *Povedanje od flovenškiga jesika*, v katerem je med drugim orisal jezikovne značilnosti, izvor in sorodstvo slovenskega jezika; v nemško-slovensko-latinskem slovarju *Slovenisches Wörterbuch / Slovenfek befednjak*, ohranjenem v rokopisu; v nekaj krajših poglavjih v objavljenih delih, npr. o slovenjenju antičnih imen v slovnici *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole*; in v vrsti del, ohranjenih v rokopisu.

S klasičnimi jeziki pa je povezano tudi njegovo delo na področju starinoslovja in še zlasti epigrafike, v katero ga je uvedel francoski arheolog Étienne Marie Siauve. Poleg prispevkov o epigrafskih najdbah v periodiki sta ohranjena tudi Vodnikov rokopis z naslovom *Itinerarium* o rimskih napisih ter kopija in kritična ocena znamenitega Peutigerjevega zemljevida (*Tabula Peutingeriana*).

»Na Vršac mi stopi in sedi«: Sodelovanje Žige Zoisa in Valentina Vodnika pri raziskovanju Triglavskega pogorja

Peter Mikša in Maja Vehar

Slovenske Alpe so v 18. stoletju postale zanimive za posamezne naravoslovce, zlasti zaradi rastlinskega in živalskega bogastva ter geoloških posebnosti. Na Kranjskem so takrat vrsto let službovali nekateri tuji znanstveniki, na primer Giovanni Antonio Scopoli, Franz Xaver von Wulfen, Bretonec Baltazar Hacquet. Zadnji je leta 1777 kot prvi neuspešno poskušal dokumentirano doseči vrh Triglava, a je prišel le do Malega Triglava. Poleg naštetih izobražencev je med prve raziskovalce slovenskih gora mogoče šteti tudi predstavnike kranjskega plemstva, ki so se prav tako zanimali za naravoslovje in iz naravoslovnih vzgibov odkrivali gore: Žiga Zois, Karel Zois, grof Franc Jožef Hanibal Hohenwart in grof Rihard Ursini-Blagaj. Med njimi je bil najpomembnejši Žiga Zois, ki je leta 1778 organiziral in finančno podprl odpravo, ki je opravila prvi dokumentirani vzpon na Triglav. Ta je bil zanimiv za geološke in paleontološke raziskave, za katere se je Zois pričel zanimati konec 18. stoletja zaradi spora o nastanku kamnin med vulkanisti in neptunisti. Da bi ovrgel teze vulkanista Ehrenreicha Fichtla, je pričel zbirati vzorce kamnin in fosilov.

Sodelavca za iskanje dokazov v Triglavskem pogorju je našel v Valentinu Vodniku, ki je del svojega življenja preživel na Koprivniku nad Bohinjem. V tamkajšnji novonastali župniji je bil med letoma 1793 in 1796 prvi stalni duhovnik. Pokrovitelj nove župnije je bil Žiga Zois, ki je v Vodniku prepoznal potencialnega sodelavca in ga vpel v kulturno, prosvetno, literarno in znanstveno-strokovno delo. V času vodenja koprivniške župnije se je Vodnik aktivno udeleževal v Triglavskem pogorju, na Zoisovo pobudo pa je nabiral tudi različne vzorce kamnin in fosilov. Leta 1795 je Vodnik prevzel vodenje raziskovalne odprave v Triglavskem pogorju, ki jo je organiziral ter sponzoriral Žiga Zois. Odprava sta se udeležila grof Hohenwart ter šentjakobski župnik Jože Pinhak. Vodili so jih gorski vodniki: Andrej Legat, Matevž Kos (rudar), Anton Kos in Arh. Njihov namen je bilo zbiranje vzorcev kamnin in fosilov, ki bi pojasnili nastanek kamnin. Odprava je potekala v avgustu, obiskali pa so različne lokacije: Belščico, Veliki in Mali Stol, Javornik, izvir Bistrice, slap Savico, Dedno polje, Ovčarijo, dolino Jezerce, Kopico, Tolstec, Velo Polje. Valentin Vodnik in Jože Pinhak pa sta se v spremstvu vodnikov poskušala povzpeti tudi na Triglav, a jima ni uspelo, prišla sta le do Malega Triglava. Na slednjem je bil Valentin Vodnik tudi septembra istega leta, leta 1796 pa sta se s Hohenwartom spet podala na podobno raziskovalno turo.

S selitvijo v Ljubljano se je Vodnikov konkreten stik z gorskim svetom pretrgal. Kljub temu pa je v doživetjih našel motive za pesniško udejstvovanje. Z odo *Vršac*, ki je izšla v zbirki *Pesme za pokušino* leta 1808, pa je postal začetnik slovenske planinske poezije. V odi se je dotaknil tudi geološkega boja med vulkanisti in neptunisti, k razrešitvi katerega je prispeval tudi sam. S svojim delovanjem v Triglavskem pogorju pa Zois in Vodnik nista pripomogla zgolj k napredku geologije, zanimala sta se namreč tudi za razvoj gorništvaja ter izboljšanje položaja gorskih vodnikov.

Dialoška struktura v slovenski literaturi in Valentin Vodnik

Igor Grdina

Valentin Vodnik je prvi slovenski pesnik, čeprav so avtorsko poezijo pred njim objavljali že drugi ustvarjalci, še posebej o. Janez Damascen Dev, v njegovem času pa je verze pisala še vrsta avtorjev, med katerimi se je zlasti Urban Jarnik uveljavil tudi v širšem obsegu (prek Fellingerjevih nemških prevodov). Pa vendar je notranja struktura Vodnikovega opusa takšna, da mu je brez težav zagotovila položaj prvega slovenskega pesnika. Pri tem mislim na način objavljanja opusa in na način izrekanja izbranih tem, zlasti narodnopolitičnih. Prav tako je bil Vodnikov opus odprt v različne smeri in je kot tak predstavljal presečišče aktualnih literarnih prizadevanj. Drugi avtorji so bili kljub večji vrstni širini in slogovno-nazorski sinhroniziranosti z dogajanjem v širšem zahodno- in srednjeevropskem duhovnem prostoru predstavniki skrajnejših tokov in kot taki tudi strukturno dialoško manj odprti. Tako Vodnikovo osrednje mesto med slovenskimi literarnimi ustvarjalci na prehodu iz 18. v 19. stoletje ne preseneča. Je pa tak Vodnikov položaj vplival na njegovo biografijo. Kot osrednji oziroma prvi pesnik je moral v času, ki ni omogočal samostojnega političnega nastopanja, izrekati slovensko stališče do različnih aktualnih vprašanj. V prepisnih časih in v obdobju hitro menjajočih se radikalno različnih režimov je bilo to za pesnika usodno. Po sesutju napoleonske Ilirije, ki je bila del Velikega cesarstva in celo »dežela pritiklina« Francoskega cesarstva, je bil upokojen; pozneje, ob odkritju njegovega spomenika v Ljubljani, se je o njem govorilo kot o mučeniku narodne ideje.

»Pervi slovenski pesnik« in slovenski pesniški kult

Marijan Dovič

Odkar so staroslovenski veljaki leta 1858 na Vodnikovi šišenski domačiji postavili marmorno ploščo in vanjo vklesali, da se je tod rodil »pervi slovenski pesnik«, je sodba o Vodnikovem pesniškem prvenstvu stala, obstala in naposled okostenela. V tem poglavju bom pokazal, da je Vodnik – četudi nemara ni prvi slovenski pesnik – vsekakor prvi, ki so ga po smrti doletele *kultne* oblike čaščenja. Takšen razvoj v širšem kontekstu ni bil nič posebnega, saj so se pesniški komemorativni kulturi od tridesetih let 19. stoletja viralno širili po celotnem kontinentu, mrtvi pesniki pa so se – skozi proces *kanonizacije* ustoličeni v »kulturne svetnike« – spreminjali v emblematične figure narodnih gibanj. Tudi pri nas so se po revolucionarnem letu 1848 zlasti staroslovenski voditelji vse bolj zavedali potrebe po »velikih možeh«, primernih za slavljenje. V poštev so prišli različni intelektualci (na primer Valvasor, Vega, Slomšek in Kopitar), toda v skladu z logiko fetišiziranja jezikovnih in književnih praks v agendi kulturnega nacionalizma so – tako kot še marsikje – imeli prednost možje peresa.

Prvi kandidat za kanonizacijo je bil Valentin Vodnik, njen sprožilni moment pa že omenjena šišenska slavnost, obhajana na predvečer stote obletnice pesnikovega rojstva

2. februarja 1858, ki je v slovenski kulturni prostor prvič zares uspešno vpeljala vzorec ritualne komemoracije pesnikov. Njen materialni rezultat je bil, kot piše protagonist slavja Lovro Toman, »4 čevlje dolg in čez 2 čevlja visok črn kamen«, nameščen na Vodnikovo šišensko domačijo, »iz ktereга bliši v zlatih čerkah sledeči napis: Tu se je rodil 3. svečana 1758 *Valentin Vodnik*, prvi slovenski pesnik«. Ta dosežek je pomemben, saj je pridevek *slovenski* prvič javno zaživel v trajni obliki gravure. Še mnogo pomembnejši pa je ritualni vidik Vodnikove stote obletnice, ki je danes mnogo manj opazen: z dotlej nevideno nacionalno evforijo prepojeno slavje je namreč jasno pokazalo, da slovenska stvar pridobiva množično podporo in da so pesniški kulti priročno sredstvo nacionalistične *interpelacije*.

Po pretresu tega prelomnega dogodka je orisana kompleksna pot, ki je Vodnika vodila od Šiške do centra Ljubljane, kjer je 30. junija 1889 v spektakularnem tridnevem slavju luč sveta zagledal prvi veliki spomenik bodoče metropole Slovencev z izrazito nacionalno konotacijo. V sklepu so očrtani mehanizmi, ki so kult nekdanjega narodnega »vodnika« potisnili v globoko senco »edinega« in »največjega« – *nacionalnega pesnika* Prešerna.

V

VODNIK REVIVED: DISCUSSIONS ON VALENTIN VODNIK (SUMMARIES)

The Origin of the Surname *Vodnik*

Marko Snoj

This article begins with a general presentation of etymological research on Slovenian surnames that first appear in the thirteenth century in Trieste, whereas in central Slovenian territories they are known from the second half of the fifteenth century onward. This presentation is followed by a typology-based finding on name-formation possibilities for the origin of Slovenian surnames ending in *-nik*. The contribution focuses on the etymological explanation of the surname *Vodnik*, which could be derived from at least three sources. Because the surname is also attested in Croatia and Slovakia, the possibility that it is derived from the verb *voditi* ‘to smoke meat’ is practically excluded. It could be derived from the noun *vodnik* ‘guide’, assuming it originates from an oeconym; specifically, from the name of a householder that guided travelers across hilly wilderness to a neighboring valley for a fee. Nothing speaks against this explanation, but there are more typological arguments for the possibility that the surname is derived from the noun *voda* ‘water’ and therefore that it originally denoted a householder with a home next to a source of water, just as the surname *Gornik* originally denoted a landholder on a mountain (*gora*), *Dolnik* in a dale (*dol*), and *Ravnik* on a flatland (*ravnina*).

Valentin Vodnik’s Family Matters

Boris Golec

Today, Valentin Vodnik (1758, Zgornja Šiška – 1819, Ljubljana) would be considered a Ljubljana resident because both his native Zgornja Šiška, where his father spent his childhood, and his mother’s native village of Vič became part of the city of Ljubljana in the first half of the twentieth century. Moreover, three of Vodnik’s four grandparents also originated from the area of what is Ljubljana today: aside from his maternal grandmother, who originated from the outskirts of the neighboring Municipality of Medvode, his paternal grandfather came from the village of Šentjakob ob Savi, his paternal grandmother from Trata, and his maternal grandfather from Vič. In Vodnik’s days, of

course, none of these relatives, including the poet himself, would have been regarded as residents of Ljubljana, but simply of Upper Carniola. Among all his grandparents, Vodnik only knew his grandfather Jurij Vodnik, to whom he dedicated a disproportionately great amount of attention in his short autobiography.

The “first Slovenian poet,” the firstborn of Jožef Vodnik and Jera née Pance, grew up in a suburban rural environment and maintained close contacts with his home and family while pursuing his education. His close family, which most likely also engaged in innkeeping, was materially well off. The Vodniks were subjects of the Counts of Lamberg; that is, their seigniorly Cekin Mansion. Apart from a half-size farm in Zgornja Šiška, where they lived, they also held a half-size farm at Srednja Vas near Dobrova. His father’s brother Matija Vodnik (1734–1798) became a Franciscan friar with the religious name Marcel, serving as a professor at and head of the secondary school in Novo Mesto, with none of his relatives but Valentin pursuing education. Of Vodnik’s nine siblings, one brother and three sisters reached adulthood, and the family line only continued through his brother and one of the sisters. It remains unclear where Vodnik’s nephews and nieces moved and whether there are living descendants of his relatives. An interesting fate befell the Vodnik house, commonly known as the Žibert home in Zgornja Šiška, which passed into foreign hands in a rather unusual manner soon after the hundredth anniversary of Vodnik’s birth and the unveiling of his memorial (in 1858).

Memory is Enough: My Handwriting Writes of Me!

Borut S. Pogačnik

There are many people we may never have known, but we would still like to know what they were like and what kind of impression they made on their environment. Were they cheerful, melancholy, inspirational, or outgoing? Were they happy, or were they discontented with themselves and their lives? If they were famous, it is likely that their contemporaries left behind many accounts of them. If they were unknown, we will have fewer reports about them.

However, even descriptions by contemporaries can vary enormously, depending on the writer’s attitude to the person and work in question.

However, people may leave another legacy, one that is both more objective and longer-lasting: their handwriting. Looked at this way, what they wrote is less important than the way they wrote it. A person’s handwriting is a reflection of his or her personality. If a sample of handwriting is assessed in terms of form, movement, and space, it can reveal more than the content of the writing itself.

The German characterologist, philosopher, and graphologist Bernhard Witsch devised a method, tantamount to a scientific experiment, that can reveal a great deal about writers for whom we have few or no contemporary accounts. This method assesses the form, movement, and space of a handwriting sample by means of sixty-four

parameters in order to ascertain the presence or absence of certain characteristics in it. The results are then converted into mathematical values. The results cannot be manipulated in any way, meaning that objectivity is assured.

The final result takes the form of a number of mathematical values that are then plotted on a radar chart, forming a clocklike image. Twelve significant characteristics are plotted on a scale between -20 and $+20$. When these twelve points are connected by a line, the result is a shape that is explored in detail in this paper.

The right side of the chart shows driving or expansive traits, and the left side shows deferring or achievement-focused traits. This means that the shape of the chart is in itself indicative of differences in the dominance of the right and left sides. If the right side of the chart dominates over the left, the person we are looking at is full of ideas, initiatives, inventions, and plans. Although this is a good thing, it is also necessary to have sufficient achievement-focused traits if those ideas are to be put into practice.

The right side of Valentin Vodnik's chart reveals pronounced traits such as proactiveness and communicativeness, and the center reveals a sense of expediency and a desire for recognition. Vodnik was the first Slovenian poet, a journalist, teacher, and friar, and the author of several cookbooks, and so we know he was able to put many of his ideas into practice. The personality traits shown on the right side of his chart are still desirable in journalists and writers today.

Similarly, Vodnik also had some significant traits on the left side: self-confidence, persistence, and, above all, productivity and the ability to develop. These are the characteristics that made it possible for him to implement many of his plans.

Using the typology devised by Carl Jung, Vodnik might be described as the extraverted-sensing-feeling type. Every poet requires internal impulses supported by the appropriate emotions. The ability to appreciate agricultural produce, however, requires the ability to rely on sensing functions. Interestingly, the accounts of Vodnik given by his contemporaries also point to this type. His strong extraverted nature is reflected in his openness towards his students, the environment, and political developments.

Like anyone, Valentin Vodnik also faced problems in his life. Aided by his optimism and curiosity, however, he was always able to find meaning in life.

Vodnik as a Lexicographer: Multiword Lexemes in a Manuscript German–Slovenian Dictionary

Andreja Legan Ravnikar

Valentin Vodnik's interest in professional lexicography was first encouraged by Marko Pohlin and later by Anton Tomaž Linhart and Blaž Kumerdej; it was additionally fueled by his patron Sigmund Zois and Jernej Kopitar. After changing the title several times, in the final announcement of intended publication in 1813 Vodnik titled his work *Deutsch-Slowenisch-Lateinisches Wörterbuch / Slovar němŕhko-slovénŕko-latinŕki* (German–Slovenian–Latin Dictionary) because he added Latin equivalents to

some entries. The dictionary consists of seven manuscripts (ninety-five fascicles with twelve folios each) in which approximately 140,000 Slovenian equivalents are connected with approximately 30,000 German lexemes and in some cases supplemented with Latin equivalents. Vodnik was the first to plan and prepare (although it remained unfinished) a dictionary for all of his compatriots across all Slovenian ethnic territory. He accepted Zois's earlier concept for a dictionary that could be summarized as having "a special Slovenian name for everything." In Vodnik's dictionary, the following elements of scientific lexicography can be identified: 1) documented language material describing current use; 2) identification of structural rules of the native language by collecting indigenous expressions; and 3) usage of various labels in dictionary entries, such as register labels (e.g., *in der gemeinen Sprache* 'in common language'), semantic labels (e.g., *etim.* 'etymology', *fig.* 'figurative'), stylistic labels (e.g., *niedrig* 'low'), and so on.

Jože Stabej's manuscript reverse Slovenian–German dictionary by Valentin Vodnik offers direct insight into the Slovenian equivalents for German headwords. Based on selected entries for parts of the human body (*nose*, *leg*, *head*), the analysis focuses on multiword lexemes: set word phrases (in comparison with free word phrases), phrases, and multiword terms. Some multiword expressions were compared with examples from Matej Cigale's *Deutsch-slovenisches Wörterbuch* (1860) and Maks Pleteršnik's *Slovensko-nemški slovar* (1894–1895).

In Vodnik's Slovenian (descriptive) parts of dictionary entries, definite and indefinite forms of adjectives are used non-systematically in free phrases; for example:

Nafe ... potlazheni nof, poɦhinieni nof
 Schnupfen ... haben náhod iméti, nahóden biti, satumpani nof imeti
 Stumpfnafe 1. pertlázhen nóf, tumpaft nóf
 Verftopfen ... 3. in der Nafe verftopft feyn – samafhén nof iméti, nedúho iméti

The examples show that the use of the definite form of an adjective in the dictionary is not distinctive for set word phrases, contrary to his grammar (1811), in which Vodnik, although not specifying the grammatical category of definiteness in adjectives, (instinctively) used definite forms only in set word phrases.

Vodnik translated German phrasemes in various ways. Ideally, he substituted them with existing Slovenian phrasemes with the same semantic motivation (e.g., *von Kopf zu Fuß* – *od nóg do glave*), or with a different semantic motivation (e.g., *sich etwas vom Halfe schaffen* – *fi kaj is glave sɦráviti*). Rarely, he translated a German phraseme word-for-word, (e.g., *eine große Macht aus den Beinen haben* – *veliko mogóšhtvo na nogah imeti*; cf. Slovenian: *imeti veliko moč v rokah* 'to be very strong'). As a last resort, he used single-word nonidiomatic Slovenian equivalents functioning as definitions of German phrasemes (e.g., *die Nafe hoch tragen* – *prevšetovati*; cf. the Slovenian phraseme: *visoko držati nos* 'to be haughty'). Surprisingly, German one-word lexemes are relatively frequently translated with Slovenian phrasemes (e.g., *Auffeyn* – *na nogah šim*; *Aufbleiben* – *zhùjem*; *na nogah ofštànem* [. . .] *na nogah prebìem*). In some cases,

Slovenian phrasemes are also used as equivalents for German multiword expressions (e.g., *Fuß, gut zu Fuße seyn – terdne noge imeti*).

Multiword terms represent the smallest portion of multiword lexemes in Vodnik's dictionary. They mainly belong to thematic vocabulary that serves as the basic terminology of a field. Vodnik used them without a terminological field marker (e.g., *Haarspuder – glavna šhtúpa*), or with a usage label (e.g., *Preßkopf – in den Küchen préšhana glava*).

The number of multiword lexemes in Vodnik's dictionary, whether set or free phrases, phrasemes, or multiword terms, shows their importance in the dictionary entries. They replace the definitions of headwords, serve as realistic and concise context (precluding the need for example sentences!), convey pragmatic information, and show the typical syntactic patterns and valence of early nineteenth-century Slovenian words.

Valentin Vodnik as the Author of Slovenian Textbooks for Language Learning

Irena Orel

This article provides a contrastive analysis of five textbooks for language learning written in Slovenian by Valentin Vodnik during the time of the Illyrian Provinces, between 1811 and 1812. The textbooks are based on Vodnik's original work as well as his adaptations and translations of foreign-language and older Slovenian source materials. In terms of content, the textbooks comprise two primers and three grammars aimed at schoolchildren learning Slovenian, French (for which Vodnik translated and adapted Charles François Lhomond's *Éléments de la grammaire française*), and Italian (for which he partially translated Francesco Soave's *Grammatica ragionata della lingua italiana*). The article compares these works with their previous editions, the original texts that served as the basis for Vodnik's translations, and the handwritten drafts of his grammars, and it also compares them among themselves.

Between 1798 and his death in 1819, Vodnik was involved in pedagogy. Although he initially taught all subjects, he later began focusing mainly on teaching history, geography, French, and (until his death) Italian, while occasionally also teaching Latin, Greek, and catechetical theology. Between 1806 and 1807, he temporarily worked as a prefect at the Latin school in Ljubljana, and later, during the time of the Illyrian Provinces, he was the headmaster of several schools: a primary school in Ljubljana, the Latin school, and several vocational schools. He was the main author of textbooks for schools in which the courses were taught in Slovenian, as well as the main proponent for founding the Slovenian language chair at the lyceum.

His two primers were aimed at teaching literacy skills by providing the Slovenian alphabet as well as several syllabification and reading exercises intended to be carried out in the form of prayer. The first primer also contained educational stories, etiquette rules, proverbs, and so on. A comparison between Vodnik's *Abezeda sa Perve šhole* (Primer for Primary Schools) from 1811 and the previous primer *Plateltaf* from 1808 reveals that Vodnik only partially based his own textbook on the latter; he rearranged

the sequence of the letters of the alphabet, used the same texts but updated them in terms of language, and removed Germanisms. Instead of educational songs and the thematic Slovenian–German dictionary in *Plateltaf*, Vodnik included a chapter on spelling and word formation as well as his own adaptation of five didactic texts describing farm activities, which had previously been published in Jernej Kopitar's 1809 grammar and was based on Janez Adam Geiger's 1712 translation of the children's textbook *Orbis Pictus* by John Comenius. The trilingual primer *Abezéda ali asbuka* (The Alphabet, or Azbuka) is special because it contrasts Slovenian with German and French; consequently, its content is condensed and divided into two sections, the first containing reading and writing exercises, and the second the Lord's Prayer in the three languages. In addition, the primer contains a numeral system and a multiplication table. In the foreword, Vodnik explains how a foreign language can be learned by taking words in the learner's native language as the starting point, and so he also includes the German and French alphabets in addition to the Slovenian one. In this sense, *Abezéda ali asbuka* was aimed at native speakers of all three languages and was also useful for learning other Slavic, Germanic, and Romance languages for the purpose of correspondence and conducting business.

The other three textbooks were intended for teaching the grammar of the three official languages of the Illyrian Provinces. *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole* (Literacy or Grammar for Primary Schools) from 1811 was aimed at teaching Slovenian to primary school children and contained six chapters: *Zherke* (Letters), *Beféde* (Words; the chapter was related to morphology), *Vésanje* (Syntactic Agreement), *Iso-brasenje beféd* (Word Formation), *Glafova méra* (roughly, Phoneme Length, in relation to stress placement) and *Prepóne* (Punctuation) – as well as a linguistic terminological dictionary called *Poméni pifmenjih beféd* (The Meaning of Written Words). The textbook *Pozhetki gramatike to je pifmenofti franzoške gošpoda Lhomonda* (The Beginnings of Grammar, That Is French Literacy, by Mr. Lhomond) from 1811 was intended for teaching French at the lyceum in Ljubljana, and the unfinished manuscript *Pozhetki lašhkiga jesika* (Beginnings of the Italian Language) was intended for teaching Italian. By translating foreign grammars, Vodnik enriched Slovenian linguistics with a descriptive approach to grammar, contemporary theoretical linguistic approaches (primarily related to syntax, in the sense that Vodnik discussed sentence elements and syntactic concord, as well as parts of speech in his Italian grammar), and the methodological knowledge of the grammarians Charles François Lhomond and Francesco Soave.

Vodnik also introduced new Slovenian linguistic terminology corresponding to grammatical phenomena specific to Italian and French when translating from the two languages (e.g., for naming temporal verbal forms), using common expressions in Slovenian grammar, as had been done previously by the Russian grammarians Smotrytsky and Lomonosov. Lhomond's grammar *Éléments de la grammaire françoise*—today's closest equivalent being the 1810 edition published in Avignon, which includes a chapter on prosody and exercises in the form of questions at the end, which were not

included in the first (1771) and second (e.g., 1805, 1834) editions—was translated rather loosely with omissions and simplified or expanded (contrastive) explanations.

Perhaps on the basis of the specific edition that he used, Vodnik also included a note at the end explaining the changes in French orthography that had occurred in previous years. The correlation between the two textbooks is shown by individual similarities in the order of some chapters, the division of parts of speech, the treatment of punctuation in the same sequence, and the matching examples, and Vodnik also added some explanations from his Slovenian grammar to the Slovenian translation of Lhomond's grammar.

Lajhka pifmenoft is a translation of part of Soave's work (twenty numbered pages, the last five of which are written in a different hand). The first section (*Isviranje befedi* 'Etymology') encompasses morphology with a discussion of seven parts of speech and exercises that help distinguish between them. The second section (*Iména ino Perlogi* 'Nouns and Adjectives') discusses gender and number inflections, the use of particles, the conjugation of adjectives, intensifying, diminutive, and pejorative adjectives, first names, and some other types of adjectives and pronominal expressions. The other three sections on syntax, proper pronunciation, and orthography are missing. It does not seem that Soave's *Gramatica ragionata della lingua italiana* (at least the edition from 1805), which Vodnik translated more faithfully, overtly influenced his Slovenian grammar.

Vodnik's *Kerfhanjski Navuk sa Illirfke deshele*: Expression of Religious Church Doctrine and Vodnik's Language Norm

Martina Orožen

Valentin Vodnik's text *Kerfhanjski Navuk za Illirfke deshele* 'Christian Doctrine for the Illyrian Lands' (1811) is permanently cited in linguistic literature, but it has not yet been evaluated from the expressive and normative point of view. All the catechisms in central Slovenian territory (Protestant and Catholic ones) were translated and arranged based on German or Latin originals, but Vodnik's *Kerfhanjski Navuk* used a French original instead. This fact has permanently marked the syntax and vocabulary of Slovenian translated texts. After Kopitar's grammar (*Grammatik der Slavifchen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, 1809), due to strong word-for-word translation, these were prone to premeditated purism.

Vodnik's *Kerfhanjski Navuk* was "extracted" from the French Napoleonic catechism *Catéchisme à l'usage de toutes les églises de l'empire français* (1806). After the Jacobins' fearsome rule and the conclusion of Napoleon's Concordat with Rome (1801), when the French Church gained its freedom again, *Catéchisme* was compiled by the top theologians; the bishops (especially Jacques-Bénigne Bossuet) and Napoleon demanded that *Catéchisme* be used throughout the country, also in the Illyrian Provinces with its capital in Ljubljana (1809–1814).

The work's translator and/or editor was Valentin Vodnik. Vodnik was certainly the most appropriate one to do the work: he was a prominent literary personality, a theology instructor, and an exemplary teacher with knowledge of languages, including French. As previous researchers of his catechism noted (*Učiteljski tovariš*, 1876; Fran Ilešič, 1924), Vodnik judiciously abridged Napoleon's catechism and adapted it to the needs of the country, but he added two more independent parts (*Sofednji Navuk* 'Community Doctrine' and *Poljski Navuk* 'Farming Doctrine').

In these two texts—in the spirit of the Enlightenment, in the light of the divine commandments—he educates the people about human relationships (*Dolshnosti proti sebi*, *Dolshnosti proti drugim*, *Dolshnosti proti posebnim zhlovékam* 'Duties toward oneself, toward others, toward special people'), and about facts, the recognition of nature, and the importance of professional knowledge for successful farming. They contain the true richness of Slovenian natural terminology. *Kerfhanjski Navuk* is discussed in parallel with Japelj's contemporary bilingual *Ta velki katekismus* (Great Catechism, 1787), in order to highlight Vodnik's speech-oriented language stance in the transformation of the ritual Carniolan-Slovenian standard language (especially in syntax and vocabulary). Both translators also differ in their translation or rearrangement. In Japelj's catechism, the original German dialogues are translated literally, and they are only formally superficially appropriate (with synthetic word-for-word translation).

Vodnik translated and rearranged the French original in a deeply meaningful way, following syntactic patterns of spoken Slovenian. The translators also differ in their vocabulary choices. Japelj maintained terminological and other lexical adaptations, whereas Vodnik excluded them, searching for and coining suitable Slovenian expressions. In both originals, *Kerfhanjski Navuk* is explained in catechetical dialogues alongside prayer forms (*Véra* 'Faith', *Od defet sapovdi* 'The Ten Commandments', *Ozhe nash* 'The Lord's Prayer', *Od zerkvenih sapovdi* 'Church Commandments' and *Molitve* 'Prayers'). The French original is theologically expanded but expressed in a relaxed way, whereas *Ta velki katekismus* 'Great Catechism' is more general and superficially correct, but rigorous, which is also confirmed in their distinctive texts in Slovenian. Japelj's and Vodnik's distinctive view of the standard language norm is of crucial importance in the period of Jansenism.

In terms of the normative description of language, Vodnik deviates from Japelj's traditional standard written characteristics that are also typical of urban speech. In accordance with Jernej Kopitar's view, he drew on the contemporary Carniolan standard language and used a popular language base in his syntax.

The translation of *Kerfhanjski Navuk* from the French original was a new literary linguistic achievement for that time. In terms of both the linguistic norm and expression, Vodnik's *Kerfhanjski Navuk* signifies considerable progress in the creation of the Carniolan-Slovenian formal standard language, which was later transformed by Anton Martin Slomšek, into unified standard Slovenian in the mid-nineteenth century.

Prevod: Tjaša Jakop

Vodnik as a Journalist and Editor

Blanka Bošnjak

In 1794, Sigmund Zois and Anton Tomaž Linhart directed Valentin Vodnik to write instructional items for an almanac, as Vodnik himself writes in his autobiography attached to the copy of *Velika pratika ali kalender* (Great Almanac or Calendar) from Zois's library. It was with Zois's help that Vodnik first compiled three volumes of *Velika pratika* for 1795, 1796, and 1797. The calendar part was prepared by Janez Debevec, Vodnik was its chief contributor and editor, and it was printed in Ljubljana by Janez Friderik Egger. The first volume of *Velika pratika* was printed in the beginning of November 1794. About a thousand copies were printed; it consisted of thirty-two pages in an octavo format, of which sixteen pages belonged to the calendar, printed in two-colors: black and red. The other two volumes of the *Velika pratika* were published in the same size and format by the same publisher and printer, but due to unfavorable financial conditions they stopped being issued after three years. It was followed by the cheaper *Mala pratika* (Small Almanac), which was published from 1798 until at least 1806. Not all of these volumes have been preserved, but their existence is proved by ads in Vodnik's newspaper *Lublanfke novize* and the references in the topographical work on Carniola by Heinrich Georg Hoff (1808). Most of the volumes of *Mala pratika* have been lost; only those for 1798 and 1803 are preserved, held by the National and University Library, and an 1803 copy is still held by the library of the National Museum of Slovenia. This is a rarity because the preserved copies are in thirty-two format, measure 8 × 5 cm on average, and have sixty-four unnumbered pages. *Mala pratika* for 1798 was printed in Ljubljana by Janez Friderik Egger, and for 1803 by Andrej Gassler. With *Velika pratika* and *Mala pratika*, Vodnik consciously created a diverse literature for the emerging Slovenian small town residents and bourgeoisie. He was, however, somewhat premature in doing this.

After moving to Ljubljana, Vodnik also decided, in addition to the almanac, to issue the newspaper *Lublanfke novize*, with a special title page for the first issue (January 4th, 1797): *Lublanfke novize od vsih Krajov zeliga fvejta* (Ljubljana News from All Places of the Entire World). Vodnik was the editor, only writer, and proofreader of *Lublanfke novize* until the end of 1799, when he managed to find an assistant. *Lublanfke novize* was issued from 1797 to 1800, a year and a half as a semi-weekly newspaper, and later as a weekly. Vodnik imagined it as a mediator of world events, which he already expressed in the introductory poem of the first issue with the following words: "Al vumnoſti jmajo / Po ſvejtſi kej vezh?" (Is there any more intelligence / In the world?), but he also reported on domestic matters, mostly from the Ljubljana area, because he did not have any other correspondents and he also needed to defend himself from complaints about delays in reporting the world news. In Vodnik's chosen journalism and editorial work, a variety of styles and genres prevail. There are also noticeable literary and educational tendencies in the context of the predominant Enlightenment utilitarian discourse. It is precisely in these texts by Vodnik that exemplary narrative elements in the sense of forming short story narrative forms were coming into their own.

Vodnik – a Forerunner, Not Originator, of Journalistic Style

Monika Kalin Golob

Slovenian linguistics cites Vodnik's newspaper *Lublanfke novize* (Ljubljana News, 1797–1800) as the beginning of the development of Slovenian journalistic style. *Lublanfke novize* was the first Slovenian newspaper. Both facts are unquestionable, but the argument derived from both—that Vodnik was the first Slovenian journalist and that he created specialized journalistic expressions—is dubious. The argument led researchers to search for the beginnings of journalism and journalistic style in Vodnik's *Lublanfke novize*.

Ten issues of *Lublanfke novize* were analyzed linguistically, and textual and genre elements were extracted that were understood as the predecessors and beginnings of later developed and established news as a basic journalistic genre. It is shown that Vodnik is the pioneer of the Slovenian journalistic tradition (i.e., the idea and the existence of Slovenian in a newspaper), but his journalistic phraseology and terminology are only predecessors, a building block in what later gradually developed into a specialized journalistic style under the influence of the objective style factors in the first Slovenian daily newspaper, *Slovenski narod*.

Lublanfke novize had too few permanent subscribers. It also never circulated outside the borders of Carniola, and so it stopped being issued. This first Slovenian newspaper was unable to replace German newspapers and, despite Vodnik's fruitful activity in many areas, he did not develop *Lublanfke novize* into serious competition for these. *Lublanfke novize* was important for the development of written Slovenian by transmitting spoken patterns and phraseology onto the pages of the first newspaper. By translating material from German newspapers into Slovenian, new structures were created to make the reporting up-to-date and reliable.

The analysis shows that the paper's textual and genre elements (headlines, the form of the news, and temporal and spatial determinants) can be understood as the precursors and beginnings of later developed and established news as the basic journalistic genre.

Vodnik as a Preacher

Luka Vidmar

Sermons are the least-researched sphere of Valentin Vodnik's activity. Scholars mention only one of Vodnik's sermons, written between 1788 and 1793 in Ribnica. Even Vodnik himself did not consider his sermons particularly important. One of the most important archival sources for more detailed research on this activity by Vodnik is his handwritten list of sermons held at the National and University Library in Ljubljana (Ms 524). Vodnik received his first rhetorical education at the Jesuit secondary school in Ljubljana (from 1769 to 1775). After 1775, he was trained at Franciscan tertiary schools to become a preacher. Both the Jesuits and the Franciscans also introduced real sermons in Slovenian to him. In 1783, he became a Franciscan preacher, but he preached from 1784 to 1804

as a diocesan priest in Upper and Lower Carniola, and in Ljubljana. From 1796 to 1798, he regularly preached at Saint James's Church in Ljubljana, on average slightly less than once a week. From 1799 to 1804, he delivered several sermons during Lent at Saint Stephen's Church in Štepanja Vas near Ljubljana. He mostly preached in Slovenian, and only at Saint James's Church also in German. Nevertheless, the concepts of his sermons were mostly in Latin. Vodnik usually preached at the morning mass on Sundays and holy days of obligation, more often during Advent and Lent, rarely on feast days of individual saints, and exceptionally at the afternoon mass. His sermons are structured in accordance with classical rhetoric (*exordium*, *propositio*, *refutatio*, and *peroratio*). Vodnik's sermon from Ribnica and drafts of sermons from Ljubljana reveal the influence of Jansenism or reformed Catholicism that was prevalent in the Ljubljana diocese (on the one hand) and of the Catholic tradition that was popular among ordinary people (on the other), but they always show author's kind and good-natured character.

Fragments of Antiquity in Vodnik's Life and Work

Matej Hriberšek

Both Greek and Latin already marked Vodnik in his youth: his education at the Jesuit secondary school in Ljubljana, where there was an explicit emphasis on the teaching of both classical languages, especially Latin, undoubtedly provided him with good basic knowledge that he could later make good use of in his literary work and teaching. Although he is said to have preferred to teach Latin, Vodnik's opus itself, his preserved manuscripts, and the rare testimonies of his disciples indicate the opposite because Greek motifs and modeling on Greek examples are predominant in his work. The epigram was one of his most popular poetry genres; he knew the Greek epigrammatic tradition well, but not even a single one of his epigrams is written in the elegiac couplet, a meter characteristic of this literary genre. Vodnik's most genuine and best achievements as a translator are his translations of the *Anacreontea*, humorous short poems written in simple Anacreontic meters; a translation may have been stimulated by a German translation of Anacreon's poetry published in 1803 by Vodnik's colleague Franz Peesenegger. It is evident from the sources that Vodnik highly esteemed Homer and that he may have taken much interest in him, although no passage translated from Homer's epics is preserved in Vodnik's literary and manuscript legacy. Among translations, the translation of the poem *Illyria oshivlena* (Illyria Revived) into Latin (*Illyria rediviva*) and of the hymn *Dies irae* into Slovenian are of significant importance. For an insight into Vodnik's translation of ancient prose and, at the same time, his work as a teacher, of particular interest are the collections *versio Lectionum Graecarum* (Translation of Greek Texts) and especially *Berilo Gréfhko* (Greek Reader), a collection of translated passages of short educational stories by various ancient writers: Hierocles, Aesop, Athenaeus, Diogenes Laërtius, and others famous for their educational stories and moral sentences; therefore one does not find in this selection any of the most significant Greek writers, such as Plato, Xenophon, Thucydides, and

so on. From the preserved correspondence, it is evident that Vodnik often used Latin as the language of his letters; some of them are written in Latin, but Vodnik also often inserted several Latin words, phrases, or short sentences in letters written in German and Slovenian. His efforts in linguistics are also connected with the classical languages: his article *Povedanje od slovenškiga jezika* (Description of the Slovenian Language); his historical sketch of the development of Slovenian; his Slovenian–German–Latin dictionary *Slowenisches Wörterbuch / Slovenjek befednjak*, preserved in manuscript; some shorter discussions or chapters in his published works (e.g., the chapter on the Slovenianization of ancient names in his grammar *Pifmenoft ali Gramatika sa Perve Shole* ‘Literacy, or Grammar for Primary Schools’); and a series of works left in manuscript. As an antiquarian he took great interest particularly in ancient epigraphy, which he was introduced to by the French archaeologist Étienne-Marie Siauve; in addition to articles about epigraphic findings in periodicals, his manuscript of collected epigraphic material (*Itinerarium*) and Vodnik’s copy of the famous Peutinger Map (*Tabula Peutingeriana*) are also preserved.

“Climb Vršac and take a seat . . .”: Collaboration between Sigmund Zois and Valentin Vodnik in Exploring the Triglav Mountains

Peter Mikša and Maja Vehar

In the eighteenth century, individuals attracted to the natural sciences took interest in the Slovenian Alps, mostly due to their diversity of plants and animals, as well as special geological features. For many years, some of the foreign researchers worked in Carniola, such as Giovanni Antonio Scopoli, Franz Xaver von Wulfen, and Balthazar Hacquet. In 1777, Hacquet became the first documented person to attempt an ascent (albeit unsuccessful) of Mount Triglav, summitting only Little Mount Triglav (*Mali Triglav*). In addition to all of these intellectuals, the first researchers of the Slovenian mountains were also representatives of the Carniolan nobility, who were just as interested in natural sciences. These were Sigmund Zois, Karl von Zois, Count Franz Joseph Hannibal Hohenwart, and Count Richard Ursini Blagaj. Among them, the most important was Sigmund Zois, who organized and financed an expedition in 1778 that succeeded in reaching the summit of Mount Triglav. In part, the mountain was of interest for geological and paleontological research. Zois became concerned with these matters in the late eighteenth century due to the dispute surrounding the formation of the rocks, which divided the Plutonists and Neptunists. To discredit the claims of the Plutonist Johann Ehrenreich von Fichtel, he started collecting rock and fossil samples.

Valentin Vodnik, who spent a part of his life in Koprivnik v Bohinju, became his collaborator in collecting rocks in the Triglav Mountains and surroundings. From 1793 to 1796, Vodnik was the first permanent priest in the newly formed Parish of Koprivnik. The patron of the new parish was Zois, who saw potential in Vodnik and inducted him to cultural, intellectual, literary, and academic work. During his management of the parish, Vodnik collected various samples. In 1795, he took over the leadership of the expedition to Mount Triglav organized and sponsored by Zois. The expedition was

attended by Count Franz Joseph Hannibal Hohenwart and the Šentjakob parish priest Jožef Pinhak. They were led by the mountain guides Andrej Legat, Matevž Kos (a miner), Anton Kos, and a man by the name of Arh. The purpose of the exhibition was to collect rock and fossil samples that could explain the formation of the rocks. The expedition took place in August and it encompassed Mount Belščica, Big Mount Stol (*Veliki Stol*), Little Mount Stol (*Mali Stol*), Mount Javornik, Bistrica Spring, Savica Falls, Dedno Polje Pasture, Ovčarija Pasture, the Jezerce Valley, Mount Kopica, Mount Tolstec (a.k.a. Tosc), and Velo Polje Pasture. Vodnik and Jože Pinhak also made an unsuccessful attempt to summit Mount Triglav along with the guides, but again only reached Little Mount Triglav, with Vodnik returning there again in September that same year. In 1796, he and Hohenwart made another similar expedition.

After relocating to Ljubljana, Vodnik's contact with the mountains ended. Nevertheless, in his experiences he found themes for his poems. With his ode *Vršac*, which was published in the collection *Pésme sa pokúšhino* (Poems for Sampling), published in 1808, he became the pioneer of Slovenian mountain poetry. In the ode, he also touched upon the debate between the Plutonists and Neptunists on the formation of the rocks, which he helped solve. With their work in the Triglav Mountains, Vodnik and Zois not only contributed to the evolution of geology, but also took an interest in the development of mountaineering and improving the status of mountain guides.

Between Monological and Dialogical Structures in Slovenian Literature

Igor Grdina

Valentin Vodnik was the first Slovenian poet, even though others published original Slovenian poetry before him, specifically Felix Dev. A number of authors also coined verses in Vodnik's time; one among them, Urban Jarnik also established himself in a wider context (through Fellinger's German translations). Nonetheless, Vodnik's position as Slovenia's premier poet was easily ensured by the inner structure of his opus; that is, the way his opus was published and the manner in which his selected themes, particularly national political ones, were delivered. Vodnik's opus was also open to a wide array of directions, representing a cross section of literary endeavors of the period. Other authors were more diverse in genre, their stances and styles better synchronized with events in the wider western and central European spiritual realm, they represented more extreme currents, and they were thereby structurally dialogically not as open. Thus Vodnik's central position among Slovenian literary creators at the beginning of the nineteenth century comes as no surprise. His standing did however impact his biography. As the central or premier poet, he was obliged to pronounce the Slovenian position on various relevant issues in a climate that did not allow independent political expression. In those turbulent times of fast-paced regime changes, this proved fatal for the poet's career. He was retired after the collapse of Napoleonic Illyria, which was a constituent province of the French Empire; later, at the unveiling of his statue, he was referred to as a martyr for the national idea.

The “First Slovenian Poet” and Poets’ Cults in Slovenia

Marijan Dovič

Ever since the “Old-Slovenian” dignitaries placed a marble plaque on Valentin Vodnik’s house in Ljubljana in 1858, engraving on it that the “first Slovenian poet” had been born there, the judgment on Vodnik’s precedence has become fixed within nationalist discourse. This article demonstrates that Vodnik—although he might not really be the *first* Slovenian poet—is certainly the first one to be worshiped in the form of a posthumous commemorative cult. Such a development was all but specific in the wider context because poets’ commemorative cults spread widely throughout the entire continent, especially after the 1930s. Within this process, dead poets were transformed through the process of canonization into “cultural saints,” or emblematic figures of their respective national movements. In the aftermath of the revolutionary year of 1848, the “Old-Slovenian” leaders were aptly aware of the need for “great men” suitable for veneration. Various intellectuals were among the possible candidates (e.g., Johann Weikhard von Valvasor, Jurij Vega, Anton Martin Slomšek, and Jernej Kopitar). However, due to the inclination toward literature that was characteristic of cultural nationalism, men of letters—especially poets—were a privileged choice.

The first such candidate was Valentin Vodnik. The triggering moment for his canonization was the celebration on the eve of the centenary of his birth on February 2nd, 1858, introducing the typical patterns of ritual commemoration of poets in Slovenian cultural space for the first time. The material result of the celebration was, as its protagonist Lovro Toman wrote, “a four foot long and over two foot high black stone” placed on Vodnik’s house in what is now Ljubljana’s Šiška district, “from which shines in gold the following inscription: On February 3rd, 1758, Valentin Vodnik, the first Slovenian poet, was born here.” This achievement was meaningful because the adjective “Slovenian” came to life in the permanent form of a (public) engraving for the first time. However, the ritual aspect of Vodnik’s centenary, which is less visible today, was even more important: the celebrations, accompanied with hitherto unseen national euphoria, clearly demonstrated that the Slovenian national cause was gaining mass support and proved that poets’ cults were an effective means of nationalist interpellation.

The analysis of this crucial event is followed by tracing the complex path that brought Vodnik from the Šiška suburbs to the center of Ljubljana, where on June 30th, 1889, in a spectacular three-day festivity, the first great monument of the future metropolis of the Slovenians with a distinctly national connotation was unveiled. The conclusion outlines the mechanisms that pushed the cult of the former national “Leader” (one possible meaning of Vodnik’s last name) into the deep shadow of the “one and only” and the “greatest”—the national poet France Prešeren.

VI

SEZNAM SLIKOVNEGA GRADIVA

Slika 1: Žibertova hiša na Spodnji Jami, Vodnikov rodni dom, danes Vodnikova domačija (foto: Boris Golec)	21
Slika 2: Vodnikova ožja družina	27
Slika 3: Žibertova domačija na Spodnji Jami po franciscejski katastrski mapi iz leta 1826; na stavbni parceli št. 42 stojita zidana hiša in gospodarsko poslopje, leseno gospodarsko poslopje pa na št. 43 (vir: ARS, AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko, L 183, k. o. Zgornja Šiška, mapni list III)	34
Slika 4: Spominska plošča na Vodnikovi domačiji na Spodnji Jami, odkrita leta 1858, ob stoti obletnici pesnikovega rojstva (foto: Boris Golec)	41
Slika 5: Vodnikov rokopisni življenjepis (vir: Vodnik 1997, 117)	47
Slika 6: Diagram lastnosti (vir: Wittlich 1971)	48
Slika 7: Predstavitev pisnega prostora	52
Slika 8: Naslovnica <i>Abece de za prve šole</i> (vir: dlib.si)	80
Slika 9: Naslovnica <i>Abece de ali Azbuke</i> (vir: dlib.si)	80
Slika 10: Naslovnica Vodnikove <i>Pismenosti</i> (vir: dlib.si)	82
Slika 11: Naslovnica Vodnikovega prevoda Lhomondove francoske slovnice (vir: dlib.si).	85
Slika 12: Naslovnica ene od izdaj Lhomondove slovnice (1786) kot možne predloge za <i>Početke</i> (vir: gallica.bnf.fr).	85
Sliki 13 in 14: Primerjana stran iz Lhomondove francoske in Vodnikove prevedene slovnice (vira: gallica.bnf.fr, dlib.si)	86
Sliki 15 in 16: Vodnikov rokopisni prevod <i>Laške pismenosti</i> (vir: NUK, Ms 441)	89
Sliki 17 in 18: Slovnica F. Soaveja <i>Gramatica ragionata della lingua italiana</i> (1805) (vir: books.google.si)	90
Slika 19: Prva stran Vodnikovega seznama ljubljanskih pridig iz let 1796–1804. NUK, Ms 524, 1r. (foto: Marko Zaplatil).	136
Slika 20: Glavni portal cerkve sv. Jakoba v Ljubljani, v kateri je Vodnik v letih 1769–1775 poslušal pridige kot gimnazijec in v kateri je v letih 1796–1798 pridigal kot kooperator (foto: Luka Vidmar)	138
Slika 21: Cerkev Najdenja sv. Križa na Koprivniku, v kateri je Vodnik v letih 1793–1796 pridigal kot prvi stalni duhovnik (foto: Luka Vidmar)	140
Slika 22: Cerkev sv. Štefana v Štepanji vasi, kjer je Vodnik v letih 1799–1804 pridigal predvsem v postnem času (foto: Luka Vidmar)	141

Slika 23: Vodnikov osnutek slovenske pridige na božični večer leta 1796. NUK, Ms 524, 5r. (foto: Marko Zaplatil)	142
Slika 24: Kapela Božjega groba pri cerkvi sv. Štefana v Štepanji vasi, kjer je Vodnik 25. februarja 1799, na drugo postno nedeljo, pridigal in vodil postno pobožnost (foto: Luka Vidmar)	151
Slika 25: <i>Mila pesem, pejta P. Marku (Pisanice 1779)</i> (vir: dlib)	157
Slika 26: <i>Prošna na Kraynsko Modrino (Pisanice 1781)</i> (vir: dlib)	158
Slika 27: Vincenzo Franul de Weissenthurn, <i>Saggio grammaticale italiano-cragnolino</i> (1811), naslovnica (vir: dlib)	159
Slika 28: <i>Griechisches Lesebuch I.</i> (1846) (vir: Biblioteca statale Isontina)	162
Slika 29: <i>Griechisches Lesebuch II.</i> (1847) (vir: Biblioteca statale Isontina)	162
Slika 30: Franz Peesenegger, <i>Anakreon</i> (1803) (vir: Staats- und Stadtbibliothek Augsburg)	164
Slika 31: <i>Vsi pijejo radi (Kranjska čbelica 1833)</i> (vir: dlib)	165
Slika 32: <i>Vsi pijèjo radi</i> (1940) (vir: dlib)	165
Slika 33: <i>Povedanje od slovenskiga jezika (Lublanske novice 1797)</i> (vir: dlib)	169
Slika 34: Janez Ludvik Schönleben, <i>Carniolia antiqua et nova</i> (1681) (vir: dlib)	170
Slika 35: Janez Gregor Dolničar, <i>Epitome chronologica</i> (1714) (vir: dlib)	170
Slika 36: Rokopis Vodnikovega pisma Zoisu 27. junija 1813 (vir: Korespondenca Žige Zoisa – Elektronska znanstvenokritična izdaja, http://nl.ijs.si/e-zrc/zois/html/MP57.html#MP57)	172
Slika 37: Pogled na Triglavsko pogorje z bohinjskega konca (foto: Aleš Zdešar)	180
Slika 38: V bližini Prehodavcev, vzhodno od Zelenega jezera, se še danes lahko sprehajamo med številnimi fosili amonitov, ki so »dokaz«, da apnenec nastaja v morju (foto: Matija Zorn)	182
Slika 39: Koprivnik v Bohinju, naselje na južnem pobočju Pokljuke (foto: Aleš Zdešar)	184
Slika 40: Zasavska koča na Prehodavcih in Vodnikov Vršac (2194 m; desno nad njo) (foto: Matija Zorn)	185
Slika 41: Rokopis Vodnikove ode Vršac (vir: NUK, Rokopisna zbirka)	189
Slika 42: Vodnikova koča na Velem polju, ki jo je leta 1895 na 100. obletnico Vodnikovega obiska Triglavskega pogorja postavilo Slovensko planinsko društvo (razglednico hrani Peter Mikša)	190
Slika 43: »Popravljeni« Vodnikov nagrobni spomenik na današnjem ljubljskem Navju (foto: Marijan Dovič)	208
Slika 44: <i>Zadovoljni Krajnc s »starim kranjskim« napevom, Slovenska gerlica</i> , prvi zvezek, 1848	210
Slika 45: Spored Vodnikove komemoracije <i>Slave Venec</i> , 15. februar 1849	210
Slika 46: Spominska plošča na Vodnikovi hiši v Šiški, nameščena leta 1858 (foto: Marijan Dovič)	211
Slika 47: Vabilo k Tomanovi <i>bésemi</i> v ljubljanskem stanovskem gledališču 5. februarja 1858	212
Slika 48: Costov dvojezični <i>Vodnikov spomenik / Vodnik–Album</i> (1859)	213
Slika 49: Franc Ksaver Zajec, kipec Valentina Vodnika, okoli 1869, mavec (foto: Tomaž Lauko, hrani Narodni muzej Slovenije)	214
Slika 50: Vodnikovo <i>Dramilo</i> v Levstikovi redakciji za Slovensko matico, 1869, str. 5	215

Slika 51: Anton J. Hrubý, skica okrasitve Valvasorjevega trga, akvarel (vir: Arhiv Republike Slovenije)	216
Slika 52: Spored prvih dveh dni slavnosti ob odkritju Vodnikovega spomenika, junij 1889; promocijska tiskovina	217
Slika 53: Odkritje Vodnikovega spomenika na Krekovem trgu v Ljubljani, 1889, anonimni fotograf, hrani Narodni muzej Slovenije, inv. št. F-1609 (vir: fotodokumentacija Grafičnega kabineta)	218
Slika 54: Vodnikov spomenik pred ljubljanskim licejem (licejska stavba je bila porušena leta 1903); razglednica okrog 1900.	219
Slika 55: Vodnikova kočna na Velem polju, razglednica z začetka 20. stoletja	220
Slika 56: Vodnikove slovesnosti ob 120. obletnici Ilirskih provinc, 13. oktober 1929; podstavek je še brez frankofilskega dodatka	221

VII

IMENSKO KAZALO

A

Adelung, Johann Christoph 58
Ahačič, Kozma 93, 136, 138, 141, 153
Ajlec, Kornelija 181, 186, 191
Ajlijan 161, 163
Alasia da Sommaripa 64
Alič, Jurij 65
Alighieri, Dante 91
Aljaž, Jakob 190
Althamer, Andreas 95
Ambrožič, Matjaž 144, 152
Amon, Smilja 134
Anakreont 156, 163, 164, 165, 177
Anastasius Grün gl. Auersperg, Anton
 Aleksander
Andritsch, Johann 23, 43
Anton(č)ič 59
Apolodor iz Aten 163
Arh 184, 185
Aristotel 138, 170
Atenaj 162, 163
Attems, Karel Mihael 23
Auersperg, Anton Aleksander 219

B

Balant (Walland), Jožef 76
Baraga, Friderik Irenej 105
Batteaux, Charles 201
Bečka, Josef Václav 127, 134
Belcredi, Richard von 197
Bellarmino, Robert 97, 98, 149
Belloy, Jean-Baptiste de 101
Belostenec, Ivan 58
Benedikt XIII. 98
Benkovič, Josip 123

Bernik, Anton 76
Bezljaj, France 16, 17
Bianconi, Sandro 89, 92
Bilc, Franc 59
Bleiweis, Janez 123, 133, 169, 200, 209,
 211, 214, 215, 221
Boccaccio, Giovanni 91
Bohinjec, Peter 76, 92, 156, 160, 174, 176
Bohorič, Adam 121, 123
Boileau, Nicolas 201
Boršnik, Marja 97, 112, 113
Bossuet, Jacques-Bénigne 100
Bošnjak, Blanka 9, 115, 117, 122, 123
Bourdaloue, Louis 100
Breceljnik, Uršula, roj. Vodnik 24, 26,
 27, 28, 30, 31, 32, 33, 39
Bregant, Leopold 51
Brenz, Johannes 95
Breznik, Anton 60, 64, 72, 97, 99, 112
Brigido, Mihael 150
Brut, Mark Junij 197
Bržan, Astrid 92
Budinič, Šime 96
Bufon, Zmagoslav 179, 191
Buonmattei, Benedetto 89
Bürger, Gottfried August 204
Burja, Jakob 168

C

Caligiuri, Michael P. 46, 54
Calvin, Jean 95
Cankar, Ivan 47, 54
Caprara, Giovanni Battista
 (Jean-Baptiste) 101
Cestnik, Mojca 53, 54

Ciceron 138, 161, 171, 172
Cigale, Matej 8, 15, 17, 60, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 72, 73, 174
Cimperman, Josip 219, 222
Ciperle, Jože 75, 76, 78, 92, 97, 98, 112,
138, 153, 156, 176
Corticelli, Salvatore 89
Costa, Etbin Henrik 135, 153, 155, 160,
167, 168, 173, 176, 184, 185, 186, 191,
211, 213, 222, 223
Cvetko, Franc 59
Cvirn, Janez 76, 93

Č

Čandik, Janez 96, 97, 112
Čelanski, Tomaž 167
Činč Juhant, Breda 191
Čop, Matija 167, 196, 200, 208
Črnivec, Živka 23, 39, 43
Čuden, Milena 53, 54

D

Dalmatin, Jurij 96, 97, 99
Debeljak, Tine 47, 54
Debevec, Janez 79, 99, 116
Defoe, Daniel 129
Dev, Feliks = p. Damascen 157, 198,
204, 205, 207
Deželak Trojar, Monika 138, 153
Dežman, Dragotin 197
Dežman, Ivan 188
Dežman, Jakob 188, 190
Diodor Sicilski 163
Diogen Laertski 161, 162, 163
Dionizij Halikarnaški 163
Ditmajer, Nina 141, 146, 153
Dobriča, Helena 87, 93
Dobrovský, Josef 60, 173, 176
Dodič, Milan 23, 43, 156, 176
Dolgan, Marjan 45, 49, 50, 54, 140, 153
Dolinar, France M. 112, 138, 146, 147,
150, 153
Dolinar, Lojze 221
Dolničar, Janez Gregor 169, 170
Dolomieu, Deodat Gratet de 180, 192
Dović, Marijan 9, 160, 166, 176, 207,
208, 211, 214, 217, 220, 222

Drobnič, Josip 65
Dular, Janez 130, 132, 134

E

Edling, Rudolf Jožef 99
Egger, Janez Friderik 116, 118, 119
Egger, Marija Terezija 119, 122
Einaudi, Luigi 197
Erazem Rotterdamski 95
Erhartič, Bojan 182, 191
Erjavec, Fran 219
Ezop 160, 162

F

Fabjančič, Vladislav 37, 38, 43
Faganel, Jože 135, 153, 154
Faninger, Ernest 180, 182, 183, 185,
191, 192
Feinig, Anton 16, 17
Feinig, Tatjana 16, 17
Fellinger, Johann Georg 201
Fichtel, Johann Ehrenreich 182, 183, 189
Finsterwalder, Karl 16, 17
Fradeneck, Franz von 76
Franc I. 76
Freud, Sigmund 50
Freyer, Henrik 179, 180, 191
Fridl, Jerneja 45, 54, 140, 153
Funtek, Anton 217

G

Gangl, Alojzij 216, 220
Gantar, Kajetan 155, 164, 165, 168, 176
Gantar, Polona 63, 72
Gaspari, Janez Krstnik 156
Gassler, Andrej 118
Gelij 172
Gerbič, Fran 217
Glavan, Mihael 47, 54, 113
Glavar, Peter Pavel 98
Globočnik, Damir 217, 222
Glonar, Joža 138, 153
Golec, Boris 8, 19, 20, 21, 41, 43, 138,
141, 143, 152, 153
Grafenauer, Ivan 167, 169, 176
Grasselli, Peter 216, 222
Grossi, Luigi 78, 92

Gspan, Alfonz 25, 77, 93, 113, 123, 159,
165, 169, 174, 176, 177, 198, 202, 204,
205, 206

Gspan-Prašelj, Nada 180, 192

Guillard, Nicolas-Antoine 78, 92

Gutsmann, Ožbalt 58, 64, 135

H

Hamann, Johann Georg 201

Hartman, J. 59

Herberstein, Karel Janez 99, 136

Herder, Johann Gottfried 201

Herodot 156, 163

Hicinger, Peter 168

Hipolit Novomeški, p. = Janez Adam

Geiger 79, 81, 97

Hladnik, Franc 59

Hladnik, Miran 200, 206

Hochenwart, Franz gl. Hohenwart, Franc

Jožef Hanibal

Hoff, Heinrich Georg 118, 119

Höfler, Janez 140, 141, 153

Hohenwart, Franc Jožef Hanibal 180,

182, 185, 186, 188

Hohenwart, Karl Sigmund von 197, 211

Holzappel, Ignac 168

Homer 156, 168

Honzak Jahić, Jasna 82, 93

Horacij 155, 156, 168, 172, 209

Horvat, Josip 128, 129, 134

Hoško, Franjo Emanuel 139, 153

Hren, Tomaž 96

Hriberšek, Matej 9, 155, 171, 176

Hroch, Miroslav 209, 220, 222

Hrubý, Anton J. 216

Humar, Marjeta 64, 72, 113

I

Ilešič, Fran 101, 102, 112, 156, 163, 176

Ilinič, Jurij J. 59

Ipavec, Benjamin 217

Izokrat 163

J

Jacobi, Jolande 47, 50, 51, 54

Jakobson, Roman 195, 206

Jambrešič, Andrija 58

Janežič, Anton 64

Japelj, Jurij 9, 99, 100, 103, 106, 112,
135, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 153,
200, 204

Jarnik, Urban 59, 64, 134, 196, 201,
204, 206

Jelovšek, Alenka 15, 113, 223

Jeršek, Miha 186, 191

Jesenšek, Marko 72, 73, 95, 97, 112,
113, 115

Jesenšek, Vida 64, 68, 69, 72, 73

Ježernik, Božidar 186, 191, 217, 219,
221, 222

Jožef II. 98, 120, 144, 150, 181

Julien, Jacques 93

Jung, Carl Gustav 8, 46, 47, 50, 51, 54

Jurčič, Josip 197

Jurij III. 197

Juvan, Marko 209, 222

K

Kalin Golob, Monika 9, 125, 127, 129,
133, 134

Kalister, Matija 208

Kanizij, Peter 95, 96, 97, 98, 112, 113

Kap(p)us, Ana Kristina 21

Karničar, Ludvik 99

Kastelec, Matija 97

Kastelic, Miha 165, 167, 173, 176,
198, 208

Kaube, Fran 218

Keber, Janez 69, 72

Kefalas, Konstantin 168

Kek, Jožef 64

Kemperl, Metoda 150, 153

Kidrič, France 76, 93, 97, 113, 129, 134,
139, 142, 143, 153, 156, 164, 165, 174,
176, 177, 180, 184, 187, 191

Klages, Ludwig 45, 46, 54

Klement XIII. 98

Klement XIV. 98, 156

Knauer, Janez Jakob 138, 153

Knobl, Pavel 202, 204, 207

Kohlheim, Rosa 16, 17

Kohlheim, Volker 16, 17

Kolar, Bogdan 139, 150, 153

Kolarič, Rudolf 137, 154

Koleneč 19, 155
 Komenský, Jan Amos 81
 Kopitar, Jernej 50, 57, 58, 60, 67, 73, 76,
 77, 79, 82, 99, 100, 103, 106, 171, 173,
 205, 209
 Korn, Heinrich Wilhelm 112, 115,
 116, 118
 Korošec, Luka 181, 188
 Korošec, Tomo 115, 123, 126, 127, 130,
 131, 132, 134
 Koruza, Jože 44, 54, 101, 113, 115, 116,
 118, 119, 120, 123, 135, 154, 204,
 205, 206
 Korytko, Emil 208
 Kos, Anton 188
 Kos, Janez 220, 222
 Kos, Janko 7, 10, 19, 23, 26, 27, 43, 60,
 67, 72, 75, 77, 82, 88, 93, 113, 115, 116,
 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124,
 135, 137, 138, 139, 140, 141, 146, 150,
 151, 154, 167, 174, 176, 177, 181, 183,
 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
 206, 208, 222, 223
 Kos, Matevž 181, 184, 185, 188
 Koseski, Jovan = Vesel, Janez 196, 197,
 198, 209, 220
 Kosovel, Srečko 203
 Košir, Manca 126, 127, 128, 134
 Krelj, Sebastijan 96
 Križnar, Matija 186, 191
 Kržišnik, Erika 63, 72
 Ksenofont 156, 163
 Kugy, Julius 179, 191
 Kuk, Ivan 211, 222
 Kumerdej, Blaž 57, 58, 99, 116, 200
 Kut(t)nar, Franc Ksaver 83, 93
 Kuzem, Olga 23, 43

L

Lamberg, Leopold Karel 20, 21, 22
 Lavrič, Ana 83, 93
 Legan Ravnikar, Andreja 8, 57, 61, 65,
 70, 72, 73, 82, 93, 113, 132, 134, 223
 Legat, Andrej 185, 188
 Legiša, Lino 77, 93, 113, 169, 174,
 177, 206

Leibniz, Gottfried 51
 Leopold II. 202
 Levec, Fran 9, 199, 200, 205, 206
 Levičnik, Luka 187
 Levstik, Fran 60, 133, 175, 197, 214, 215,
 218, 219, 222, 223
 Lhomond, Charles François 8, 77, 78, 83,
 84, 85, 86, 87, 88, 92, 93
 Linhart, Anton Tomaž 57, 115, 116, 169,
 195, 201, 203, 204, 206, 208
 Locke, John 89
 Logar, Janez 154
 Lomonosov, Mihail Vasiljevič 82
 Lovšin, Evgen 184, 185, 187, 188, 191
 Lukijan 156, 162, 163
 Lunazzi, Melania 179, 191
 Luther, Martin 95, 96
 Luxemburg, Rosa 197

M

Mahnič, Anton 197
 Majar, Matija 209, 215, 222
 Mal, Josip 31, 33, 34, 37, 43
 Malavašič, Franc 212, 213, 222
 Marija I. Portugalska 98
 Marija Terezija 98, 144, 150, 152, 156,
 159, 202
 Marmont, Auguste Frédéric Louis
 Vieesse de 7, 76, 78
 Massillon, Jean-Baptiste 100
 Matičetov, Milko = Ukmar, Milko 13
 Matić, Dragan 216, 222
 Matjan, Jakob (jeseniški kaplan) 190
 Matjan, Jakob (lastnik Vodnikove domačije) 40,
 41, 42
 Matošek, Jan 78
 Megiser, Hieronim 64, 72, 73, 176
 Menander 156
 Merkù, Pavle 13, 17
 Metastasio, Pietro 201
 Metelko, Franc Serafin 7, 76, 83, 92,
 137, 154, 163
 Metternich, Klemens von 205
 Mikša, Peter 9, 179, 181, 186, 190, 191
 Mistrik, Jozef 128, 134
 Mlinarič, Jože 23, 43, 164, 166, 177

- Močnik, Rastko 213, 222
 Modic, Izidor 58, 59, 60, 61, 67, 73, 174, 177
 Modrinjak, Štefan 201, 204
 Mohammed, Linton A. 46, 54
 Mosch, Carl Friedrich 180
 Mrak, Andrej 209, 214, 222
 Müllner, Johann 184, 185, 191
 Munda, Jože 43, 72, 93, 113, 154, 177, 183, 191, 192, 222
 Murko, Anton 64
 Muršec, Jožef 146, 153
- N**
 Napoleon I. Bonaparte 7, 9, 50, 84, 93, 99, 100, 101, 105, 110, 111, 112, 121, 166, 173, 177, 221
 Nemoianu, Virgil 209, 222
 Nepot 156
 Neubauer, John 209, 223
 Nikl, p. Adavkt 139
 Novak, Christian 181
 Novak, France 64, 73
 Novaković, Predrag 173, 177
- O**
 Ogrin, Matija 135, 138, 139, 146, 154, 192
 Opferkuh, Mathia 121
 Orel, Irena 8, 10, 57, 60, 73, 75, 102, 113, 223
 Orožen, Fran 183, 185, 219
 Orožen, Martina 8, 82, 84, 93, 95, 97, 105, 106, 113, 183, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 223
- P**
 Pachernecker, Lenart 96
 Paglovec, Mihael 97, 98, 113
 Pajk, Janko 199, 206
 Parham(m)er, Ignacij 97, 99, 112
 Pascal, Eugene 46, 54
 Peesenegger, Franz 164, 165, 177
 Pen, Vid 65
 Perenič, Urška 214, 223
 Pesjak, Luiza 214
 Petkovšek, Viktor 179, 191
 Petric, Špela 62, 73
 Petruzzi, Peter 160, 168, 200
 Peutinger, Konrad 173
 Pij VII. 101
 Pinhak, Jožef 143, 153, 185, 186, 187, 188
 Pintar, Ivan 180, 191
 Platon 161, 162
 Plečnik, Jože 47, 53, 54, 221
 Pleteršnik, Maks 8, 15, 17, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 93, 160, 177
 Plutarh 156, 161, 162, 163
 Pogačnik, Borut S. 8, 45, 46, 47, 52, 53, 54
 Pogačnik, Jože 123, 154, 160, 165, 177
 Pohlin, Marko 10, 57, 58, 64, 79, 82, 97, 106, 134, 138, 153, 156, 157, 159, 164, 171, 177, 198, 199, 200, 203, 204, 205, 206, 207
 Pokorn, Frančišek 143, 154
 Polijaj 161, 163
 Poznanovič Jezeršek, Mojca 53, 54
 Praprotnik, Nada 181, 192
 Prešeren, France 7, 9, 47, 54, 198, 200, 201, 204, 208, 209, 211, 214, 218, 220, 221, 222, 223
 Prežihov Voranc = Kuhar, Lovro 13
 Prijatelj, Ivan 75, 77, 78, 93, 129, 134, 166, 167, 198, 206
 Primic, Janez Nepomuk 113, 201, 204
 Pulver, Max 48, 54
- R**
 Rajšp, Vincenc 98, 112, 113, 153, 176
 Ramler, Karl Wilhelm 201
 Ravnikar, Matevž 7, 59, 76, 137
 Reisp, Branko 54, 116, 118, 119, 124
 Rezar, Cvetka 135, 139, 146, 154
 Rogerij Ljubljanski 135
 Rosalino, Franz 99
 Rožič, Štefan 181, 188
 Rudež, Anton 184
 Rudež, Jožef 59
 Rupel, Mirko 113

Rupert, Marijan 119, 120, 122, 124
Rus, Jože 183, 185, 186, 189, 192
Rutar, Simon 200

S
Sapfo 158
Saumaise, Claude de = Claudius
 Salmasius 168
Scheller, Immanuel Johann Gerhard 58
Schimeck, P. 67
Schmid-Šemerl, Ljudmila 95
Schmidt, Vlado 76, 78, 93, 138, 154
Schneider, Matija 59
Schönleben, Janez Ludvik 97, 153,
 169, 170
Schubert, Franz 201
Schultz-Hencke, Harald 51, 54
Scopoli, Giovanni Antonio 9, 179, 191
Segneri, Paolo 100
Sekst Empirik 163
Siauve, Étienne Marie 171, 173, 177
Simah 172
Simonič, Franc 97, 113
Simplicij 161, 163
Skrbinc, p. Pashal 135
Slodnjak, Anton 47, 54, 156, 177, 222
Slomšek, Anton Martin 100, 105, 113,
 154, 209
Smole, Andrej 19, 44, 115, 155, 165, 208
Smole, Majda 21, 22, 44
Smolik, Marijan 96, 97, 112, 113
Smolnikar, Bernard Anton 195, 203, 206
Smotricki, Meletij 75, 82
Snoj, Alojzij Slavko 98, 113, 146, 154
Snoj, Marko 8, 13, 209, 223
Soave, Francesco 8, 78, 83, 88, 90, 91, 92
Spies, p. Placidus 97
Stabej, Jože 8, 63, 64, 72, 73
Stanič, Valentin 188
Stanonik, Janez 195, 204, 206
Stanovnik, Katarina Petra 78, 93
Stefanija, Dragi 200
Steinmetz, Jožef 143
Steska, Viktor 144, 154
Stobaj 162, 163
Stopar, Ivan 22, 44
Strabon 162, 163

Stritar, Josip 9, 162, 196, 197, 198, 199,
 200, 206, 220
Suhadolnik, Stane 64, 65, 73
Supek, Rudi 46, 54
Sušnik, Ivan 119, 129
Svetec, Luka 200
Svetokriški, Janez 146, 154
Szögeny, Lovrenc 22
Szondi, Leopold 50

Š

Šafařík = Šafárik, Josef 196
Šašel Kos, Marjeta 173, 177
Škrinjar, Jožef 99
Šmigoc, Janez Krstnik Leopold 64
Špelič, Miran 23, 44
Šraj, Modest 99
Štefančič, Jožef 181
Štrekelj, Karel 183, 184, 190, 192
Šturm, Lovro 20, 22, 44
Šumrada, Janez 78, 93, 180, 192

T

Taaffe, Eduard von 197
Taufferer, Franc Ksaver 97
Tavzes, Janko 78, 93
Teillard, Ania 45, 50, 51, 54
Terencij 172
Timmerman, Daniel 95
Toman, Lovro 209, 210, 211, 212,
 214, 223
Toporišič, Jože 10, 23, 27, 43, 58, 60, 65,
 67, 72, 73, 75, 77, 82, 88, 93, 112, 113,
 121, 123, 134, 135, 137, 138, 139, 140,
 141, 154, 174, 177, 184, 191, 208, 222
Trdina, Janez 24, 25, 26, 27, 30, 32, 33,
 44, 135, 136, 154, 196, 197, 206
Trstenjak, Davorin 211, 223
Trubar, Primož 15, 17, 95, 96, 113, 204

U

Ulčnik, Natalija 68, 73
Ursini-Blagaj, Rihard 180

V

Valenčič, Vlado 180, 192
Valvasor, Janez Vajkard 20, 209

- Vatovec, Fran 119, 120, 124, 128, 129,
132, 133, 134
Vega, Jurij 209
Vehar, Maja 9, 179
Verbič, Marija 180, 192
Vidic, Fran 165, 177
Vidmar, Luka 9, 57, 73, 76, 93, 107, 113,
135, 138, 140, 141, 151, 154, 180, 184, 192
Vidmar, Tadej 138, 154
Vidovič Muha, Ada 60, 62, 73
Vodnik, Matija = p. Marcel 19, 22, 23,
24, 26, 155, 204
Vodnik, Uršula - Urša, roj. Verbič 39, 40,
41, 42, 211
Vodnik, Valentin 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16,
17, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28,
30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41,
42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 76, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 91, 92, 93, 95, 99, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111,
112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120,
121, 122, 123, 124, 125, 128, 129, 130,
131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138,
139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163,
164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171,
172, 173, 174, 175, 176, 177, 183, 184,
185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192,
195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202,
203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210,
211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218,
219, 220, 221, 222, 223
Voglar, Dušan 155, 168, 177
Voigt, Johann Karl Wilhelm 182
Volčjak, Jure 23, 44
Volk, Manca 45, 54, 140, 153
Vošnjak, Josip 200, 201, 206, 215, 217
Vovko, Andrej 78, 92
Vraz, Stanko 220
Vrečar, Marija 119, 120, 124
Vrhovnik, Ivan 26, 44, 122, 124, 137,
140, 143, 154
W
Weissenthurn, Vincenzo Franul de 159
Werner, Abraham Gottlob 180, 182
Wernig gl. Bernik, Anton
Wiesthaler, Fran 9, 154, 162, 169, 174,
176, 201, 206, 217, 218, 223
Williams, Raymond 133, 134
Willomitzer, Lovrenc 181, 188, 191
Winkler, Andrej 216
Wittlich, Bernhard 8, 45, 47, 48, 49, 50,
51, 52, 54
Wolf, Anton Alojzij 65
Wulfen, Franz Xaver von 179, 191
Z
Zagajšek, Mihael 82
Zajec, Franc Ksaver 214, 215, 223
Znojilšek, Janž 96
Zois, Karel 59, 180, 181, 185, 192
Zois, Žiga = Sigmund 7, 9, 57, 59, 60, 73,
76, 93, 115, 116, 117, 134, 140, 143,
151, 154, 155, 171, 172, 173, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189,
190, 191, 192, 203, 204, 205, 206, 207,
214, 221, 223
Zorn, Matija 180, 182, 185, 192
Zupan, Jakob 206
Zupan, Jurij 59, 151
Zupančič, Janez Anton 25
Zwingly, Ulrich 95
Ž
Žerovnik, Anton 184, 188
Žigon, Avgust 198, 206
Žitko, Sonja 214, 223
Žižek, Aleksander 34, 44
Žnidaršič Golec, Lilijana 145
Žontar, Jože 20, 44, 180, 192
Žvanut, Maja 25, 40, 42, 44, 192

VIII

SODELUJOČI

AVTORJI

Blanka Bošnjak

Univerza v Mariboru
Filozofska fakulteta, Oddelek za
slovanske jezike in književnosti
blanka.bosnjak@um.si

Marijan Dovič

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko literaturo in
literarne vede
marijan.dovic@zrc-sazu.si

Boris Golec

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
bgolec@zrc-sazu.si

Igor Grdina

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za kulturno zgodovino
igor.grdina@zrc-sazu.si

Matej Hriberšek

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za
klasično filologijo
matej.hribersek@guest.arnes.si

Monika Kalin Golob

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede,
Katedra za novinarstvo
monika.kalin-golob@fdv.uni-lj.si

Andreja Legan Ravnikar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
alegan@zrc-sazu.si

Peter Mikša

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za zgodovino
peter.miksa@ff.uni-lj.si

Irena Orel

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za slovenistiko
irena.orel@ff.uni-lj.si

Martina Orožen

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za slovenistiko
(v pokoju)
martina_orozen@t-2.net

Borut S. Pogačnik

grafolog
Postojnska 27, 1111 Ljubljana Vič
info@zifs.si

Marko Snoj

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
marko@zrc-sazu.si

Maja Vehar

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za zgodovino
maja.vehar@ff.uni-lj.si

Luka Vidmar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede
lvidmar@zrc-sazu.si

RECENZENTI

Kozma Ahačič

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
kahacic@zrc-sazu.si

Kornelija Ajlec

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za zgodovino
kornelija.ajlec@ff.uni-lj.si

Aleksander Bjelčevič

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za slovenistiko
aleksander.bjelcevic@ff.uni-lj.si

Marjan Dolgan

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede
(v pokoju)

Metka Furlan

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
metka@zrc-sazu.si

Nada Marija Grošelj

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za
primerjalno književnost
nada-marija.groselj@guest.arnes.si

Alenka Jelovšek

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
alenka.jelovsek@zrc-sazu.si

Dorijan Keržan

Ministrstvo za notranje zadeve RS
dorijan.kerzan@gmail.com

Dušan Kos

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
dusan.kos@zrc-sazu.si

Jurij Kunaver

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo
jurij.kunaver@siol.net

Andreja Legan Ravnikar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
alegan@zrc-sazu.si

Tina Lengar Verovnik

Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede,
Katedra za novinarstvo
tina.verovnik@fdv.uni-lj.si

Jožica Leskovar

grafologinja
jozica.leskovar@gmail.com

Majda Merše

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik
Frana Ramovša
(v pokoju)
mmerse@zrc-sazu.si

David Movrin

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta,
Oddelek za klasično filologijo
David.Movrin@ff.uni-lj.si

Matija Ogrin

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovensko literaturo
in literarne vede
matija.ogrin@zrc-sazu.si

Irena Orel

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko
irena.orel@ff.uni-lj.si

Miha Preinfalk

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Zgodovinski inštitut Milka Kosa
mpreinfalk@zrc-sazu.si

Bojan Regvar

Združenje - Akademija za socialne vede
info@socialne-vede.si

Silvo Torkar

Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
silvo.torkar@zrc-sazu.si

